శ్రీరస్తు

శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్ర గ్రన్థమాలా

షష్ఠప్రసూనమ్.

శ్రీ

పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

సర్వతన్త్రస్వతన్త్రైః

భగవచ్ఛ్రీనివాసమఖి వేదాన్తదేశికై రనుగృహీతమ్

శ్రీమత్సున్దరరాజసూరికృత చన్ద్రికాఖ్యవ్యాఖ్యా సముపస్కృతమ్

శ్రీ శ్రీ భట్టభాస్కరకృత పారమాత్మికమన్త్ర వ్యాఖ్యానోపేతఞ్చ.

గ్రన్థోయమ్

తిరుపతి శ్రీనివాస సంస్కృత కలాశాలాధ్యాపకైః

"ఉభయ వేదాన్త ప్రవర్తకైః"

శ్రీమద్భి ర్వైయాకరణ పఞ్చాననైః

రొంపిచర్ల భట్టర్ పార్థసారథికృష్ణమాచార్యవర్యైః

పణ్డిత ఉ॥ చ॥ శ్రీనివాసభట్టాచార్యైశ్చ

పరిష్కృతః

గ్రన్థమాలాసమ్పాదకః

ఉ॥ వే॥ శ్రీమాన్ భిషగ్రా॥

దీవి వేంకటనృసింహాచార్యః

వల్లూరు.

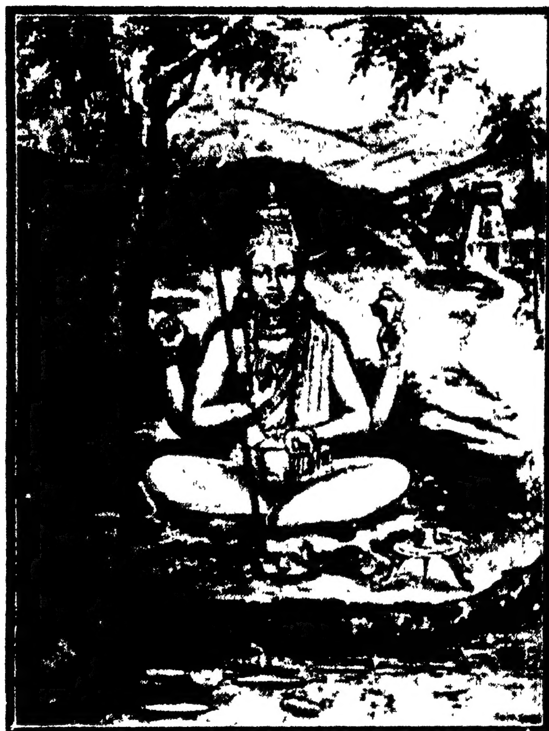

శ్రీ విఖనసాచార్యులవారు

శ్రీరస్తు

శ్రీమద్విఖనోమహాగురవే నమః

ముద్రాపకప్రశస్తిః

గుంటూరుమణ్డలే కృష్ణవేణ్యాః పరిసరే శుభే
రమ్యాభిజమ్బీరతామ్బూలవల్లికాభి ర్విరాజితమ్॥ 1

సంగంజాగర్లమూడీతి ప్రథితం వైభవోన్నతమ్
చాతుర్వర్ణ్యసమాకీర్ణం బభౌ పురవరం మహత్ ॥ 2

విద్వద్భి ర్భాగ్యవద్భిశ్చ జ్ఞానిభిః సమలఙ్కృతమ్
శ్రీనివాసదయాశీతలేక్షణేక్షిత మన్వహమ్॥ 3

తస్మి న్విద్వజ్జనగణమనఃపఙ్కజహ్లాదశాత్మా
సత్త్వైశ్వర్యస్థిరతరయశశ్చన్ద్రికాద్యోతమానః
శాన్తో దాన్త స్సకలయమినా మగ్రగో యాయజూకః
శ్రీమద్వైఖానసకులమణి ర్విద్యతే కృష్ణమార్యః ॥ 4

నారాయణాన్వయసుధాసిధిశీతభానోః
శ్రీకృష్ణమార్యవిదుష స్తనయో మహాత్మా
గోష్ఠీపురేన్ద్రపదపఙ్కజచఞ్చరీకః
సౌమ్యాకృతి శ్శుచి రభూ త్తిక్కల వేఙ్కటార్యః ॥ 5

తద్వేఙ్కటాచార్యవర్య స్స్వాశ్రితైకసురద్రుమః
కరుణారసనిర్మగ్నహృదయ స్స శుభోదయః 6

విశిష్టాద్వైతసిద్ధాన్తసారసాగరకుమ్భజః
నిత్యసత్యబలోపేత స్సకల స్సకలార్థదః ॥ 7

గీతాధ్యయనసమ్పన్నః పారమార్థికచిన్తనః
వేదశాస్త్రార్థదర్శీ చ బభూవ సంగుణాకరః ॥ 8

స మహాగుణసమ్పన్నాం వాత్సల్యైకవిభూషణామ్
అనిన్దితాచారవతీం శ్రీశకైఙ్కర్యశాలినీమ్ ॥ 9

ధర్మానురాగసఙ్కీర్ణహృదయాం సద్యశోజ్జ్వలామ్
శ్రీమతీం సత్యవాగ్భూషాం సతీం శ్రీరఙ్గమామ్బికామ్ ॥ 10

జగ్రాహ విధివత్తస్యాం లేభే పుత్రావనిన్దితౌ
కుమారీం చ తయోర్ద్రిక్తా మనవద్యగుణాన్వితామ్ ॥ 11

లక్ష్మీరితి దివ్యాభిఖ్యాం తాం లక్షితాం లక్షణైశ్శుభైః
జ్యేష్ఠః శ్రైష్ఠ్యగుణోత్కృష్టః శ్రీనివాసపదాఙ్కితః ॥ 12

అష్టాక్షరమహామన్త్రజాపకః శ్రీమతాం వరః
వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞః కరుణారసభూషణః ॥ 13

ద్వితీయస్సత్యనారాయణాచార్యస్సత్యవాక్శుచిః
హూణవిద్యాప్రభావజ్ఞస్సదా ధర్మపరాయణః ॥ 14

ఏతౌ శ్రీపారమాత్మీయభాష్యముద్రణకర్మణి
పితృపాదజ్ఞాపనార్థం రూప్యాణాం హి శతత్రయమ్ ॥ 15

అదాతాం మాతు రాజ్ఞానుపాలనే బద్ధదీక్షితౌ
శ్రీమద్వేఙ్కటరామార్యప్రేరణే నైవ సామ్ప్రతమ్ ॥ 16

ఏతద్వితరణోద్భూతయశఃపార్వణచన్ద్రికా
జయతాం జయతాం నిత్య మేతయో రనవద్యయోః ॥ 17

అవ్యాచ్ఛ్రీరఘునన్దనస్స భగవాన్ త్రైలోక్యనాథః పరః
కల్యాణైకనికేతనః కలిహరస్సత్యప్రతిజ్ఞోదయః
సీతామానసపద్మలీనమధుపః కారుణ్యదుగ్ధామ్బుధి
స్సోదర్యైస్సతతం కుటుమ్బసహితావేతౌ మహద్భిశ్శుభైః ॥ 18

శ్రీ శ్రీనివాసపరబ్రహ్మణే నమః

విన్నపము

సర్వతంత్రస్వతంత్రులగు శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితులవారిచేత ననుగ్రహింపఁబడిన శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమును చంద్రికా వ్యాఖ్యానముతోడను. భట్టభాస్కరకృత పారమాత్మికమంత్రవ్యాఖ్యానముతోడను శ్రియఃపతియనుగ్రహముచే నేటికి శ్రీ వైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రగ్రంథమాలయందు షష్ఠప్రసూనముగా ముద్రింపించి విద్వన్మండలి కందఁజేయునంతటి మహాభాగ్యము లభించినందులకై యెంతయు సంతసించుచున్నాఁడను.

ఇయ్యది యిలత్తూరు గ్రామవాస్తవ్యులగు శ్రీసుందరరాజ భట్టాచార్యులవారిచే ననుగ్రహింపఁబడిన చంద్రికావ్యాఖ్యానసమేతముగా శ్రీవైఖానసమతసిద్ధాంతప్రవర్తక వాసుదేవాపరనామక రఘుపతిభట్టాచార్యులవారిచేఁ బరిశోధింపఁబడి తిరుక్కుడందై శ్రీ విద్యాముద్రాక్షరశాలయందు 1900 సంవత్సరమున గ్రంథలిపిలో ముద్రింపఁబడియున్నది.

మఱియు మద్రాస్ అడయార్ పుస్తకాలయాధ్యక్షులచే సంపాదింపఁబడి డాక్టర్ కుంజన్ రాజ మహాశయులచే సరిచూడఁబడి 1933 వ సంవత్సరమున నాగరలిపిలో ముద్రింపఁబడిన అప్రకాశోపనిషత్తులలో శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితకృత పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యముగూడ గలదు. ప్రస్తుతము పైభాష్య మాంధ్రలిపిలో ముద్రించినయెడల నాంధ్రదేశీయులందఱకును సుగ్రాహ్యముగ నుండునని తలంచి సంఘసోదరులు ప్రోత్సహించుటచే శ్రీ-ఉ-వే-ప్ర-శ్రీమాన్ దేవయజనం వేంకటరామాచార్యులవారు పైఁబేర్కొనఁబడిన రెండు మాతృకలును, మఱికొన్ని దేశాంతరస్థ మాతృకలునుగూడఁ బరిశీలించి చంద్రికా భట్టభాస్కరీయవ్యాఖ్యానసమేతముగా దీక్షితీయ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమును ముద్రణమున కనుకూలమగునట్లు విస్పష్టముగ వ్రాసి

పండితప్రకాండులగు శ్రీమద్వైయాకరణపంచానన ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్. రొంపిచర్ల భట్టర్ పార్థసారథి కృష్ణమాచార్యులవారిచేత నున్ను ఉ॥ వే॥ ప్ర. శ్రీమాన్. పండిత, ఉ॥ చ॥ శ్రీనివాసభట్టాచార్యులవారిచేతనున్ను సరిచేయించి మాకందఁజేసియుండిరి.

కాని దురదృష్టవశమున గ్రంథమాలాస్థాపనమఁ ప్రధానకారకులును ముద్రణాదివిషయములలో నత్యంతసహాయకులు నగు శ్రీ. ఉ. వే. ప్ర. శ్రీమాన్ తమిరిశ పానకాలాచార్యులవారు పరమపదించుటచే ముద్రణవిషయములోఁ గొంత యంతరాయము వాటిల్లినది; కాని వారిపుత్రులగు శ్రీమాన్, శ్రీనివాసాచార్యుల వారున్ను మఱి కొందఱు యువకులున్ను ముద్రణవిషయములోఁ గొన్ని సాయములొనర్చుటచే పరిపూర్ణముగా నీగ్రంథమును ముద్రింపఁగల్గితిని.

మఱియు నేతద్గ్రంథముద్రణావసరమున, సంగంజాగర్లమూడి వాస్తవ్యులును, ఉభయవేదాంత ప్రవర్తకులును, కీర్తిశేషులు నగు శ్రీమాన్ నారాయణం వేంకటాచార్యులవారి జ్ఞాపకార్థము వారి పుత్రులు.ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్. శ్రీనివాసాచార్యులు గారును, ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ సత్యనారాయణాచార్యులుగారును రు. 300-0-0రూప్యములు, పోరంకివాస్తవ్యులైన ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ వేదాంతం రాజగోపాలాచార్యులువారు రు50-0-0 (ఏబదిరూప్యములు) ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ ఘనపాఠి, వేదాంతం శ్రీనివాసాచార్యులవారు రు50-0-0 (ఏబదిరూప్యములున్ను) విరాళముల నొసంగి ఈకార్యమునం దోడ్పడి కొంత భారమును దీసివేయుటచే మహాదారులగు వీరియెడల నే నెంతయుఁ గృతజ్ఞుఁడను.

ఏతద్గ్రంథపరిష్కర్తలైన ఉ॥ వే॥ ప్ర శ్రీమాన్ విద్వత్కవిసార్వభౌమ, వైయాకరణపంచానన, రొం॥ భ॥ పార్థసారథికృష్ణమాచార్యులవారికిని, ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ పండిత ఉ॥ చ॥ శ్రీనివాసభట్టాచార్యులవారికిని, శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్ర గ్రంథమాలోద్ధార

కులై, గ్రంథసంపాదన పరిష్కారలేఖనాదిగార్యములం దనవరతముఁ గృపసల్పుచు నాకు మిక్కిలి యుత్సాహకారకులగుచున్న ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ (ఈపూరు) దేవయజనం వేంకటరామాచార్యులవారికిని, ఉ॥ వే॥ ప్ర॥ శ్రీమాన్ (ఉల్లిపాలెం) నారాయణంరామానుజాచార్యుల వారికిని, గ్రంథమాలాపోషక సహాయకాది మహాశయులకును గృతజ్ఞతాపూర్వక ప్రణామశతంబుల నర్పించుచున్నాఁడను.

ఇం దెవ్వియేని లోపములు గన్పట్టినచోఁ బాఠకులు గుర్తించి మాకుఁ దెలియఁజేసినయెడల శిరసావహించి పునర్ముద్రణమున సరి చేయించగలను.

ఇట్లు,
సుధీజనవిధేయుడు
భిషగ్రాజ దీవి వేంకటనృసింహాచార్యులు

శ్రీ వై॥ ఖ॥ గ్రంథమాలా
కార్యస్థానము నల్లూరు
సర్వధారి సం॥ శ్రీరామనవమి

ఓం నమశ్శ్రియై.

నివేదిక

ప్రకృత ప్రస్తావన కనుబంధించిన మూలగ్రంథము పారమాత్మిక మను ప్రశస్తనామమును దాల్చిన ప్రముఖవైష్ణవోపనిషత్తు. ఇయ్యది పరమాత్మయగు శ్రియఃపతిస్వరూపగుణలీలావిభూతి నతి చారుతరముగ నభివర్ణించియుండినకతనఁ గాఁబోలు నిద్దానికిఁ బారమాత్మికోపనిషత్తను వ్యవహారము సార్థకతతో సిద్ధమయినది.

ఇది శ్రీవైఖానసశాఖీయులలో నెంతయూ విరివిగఁ బ్రచారమార్జించినదై యున్నది. ఇతరత్ర మటుకు వ్యాప్తియున్నటులఁ గానుపించదు. స్వాయంభువమై, యఖండమై, యపౌరుషేయమై తనరిన వేదరాశి శాఖాత్వేన వైఖానసి యనియును, వేదత్వేన యజుస్సనియును,

ఉభయత్వేన ఏకాయని యనియును, సీతోపనిషత్తు శ్రీవిష్ణుబ్రహ్మవైవర్త స్కాందపురాణములును, శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రము మున్నగు నవి విపులముగ నుద్ఘోషించి యుండుటయు గాక వేదవిభాగమునకు మున్నే శ్రీవిఖనోమునిచరణులు తనచేఁ బ్రణయనము చేయఁబడిన శ్రీవైఖానసకల్పసూత్రమున నఖిలవేదమంత్రములును, సాంగక్రియాకలాపమున కనుగుణముగాఁ జెప్పించి సకలజీవకర్మబంధవిముక్తికిఁ బరమసాధనభూతమగు శ్రీమన్నారాయణుని దివ్యోపాసనావిధానమును సైతము విశ్వకల్యాణచికీర్షతో ననుగ్రహించియున్నట్లు స్పష్టమవగతమనుట నిరతిశయోక్తి. దీనినిఁబట్టి వేదయుగమునందే వైఖానసమనునది యొకవిశిష్టధర్మసముల్లసితమగు మతముగా రాణించి నిజకీర్తికల్పలతాంతసురభినిఁ గకుబంతముల గుబురుకొనఁ జేయుటచేతనే యష్టాదశమునిపరిషత్కాలమునాఁటి కగ్రగణ్యస్థానము వహించినది. కనుకనే శ్రీవైఖానసమంత్రప్రశ్నము లెన్మిదింటిలో నీపారమాత్మికము సప్తమప్రశ్నగాఁ బరిగణింపఁబడి యథాప్రచారముఁ గల్గియుండుట యభిజ్ఞతల్లజులకుఁ దెలియని యంశము కాదు.

అందుచే భగవద్విఖనోమునీంద్రుల కత్యంతప్రియాంతేవాసులును, మానసపుత్రులు నగు శ్రీభృగు మరీచ్యత్రి కశ్యపాచార్యులు నిజదేశికానుశాసన విధేయతఁ బరమాదృతి నధ్యయనించి లోకానుజిఘృక్షతోఁ దాము రచించిన 1. అధికార 2. సంహితా 3. తంత్ర 4. కాండములను పారిభాషికపద విలసితములగు శ్రీశాస్త్రగ్రంథముల నుద్ధరించి యుండుటచే నీయుపనిషత్తునకుఁ గల సముత్కృష్టత యనంతమయినది. అంతియగాక నాఁటినుండి నేఁటివఱకు నవిచ్ఛిన్న వైఖరినిఁ బరంపరయా శిష్యశిక్షణమునఁ బెంపొంది చెక్కుఁజెదరని రూపుతో సుమనోలోకములఁ దాండవించుచు, విబుధజనతామోదజనకస్థానమై యలరొందుచున్నది. దీనికిఁ బరతత్త్వమిదమిత్థమని నిష్కర్షించిన శ్రీభృగ్వాదిమహర్షి పుంగవులే ప్రవర్తకాచార్యులై యున్నారు.

ఇట్టి పారమాత్మికము పదునొకండనువాకములఁగల్గినదై పంచో
త్తరశతమంత్రములచే విలసిల్లుచున్నదనుట కాధారము. భగవన్మరీచి
విమానార్చనకల్పము, ముప్పదిరెండవ పటలమున "అథాతః పార
మాత్మికానుక్రమణ" మనునది మొదలు "విష్ణుస్సర్వేషామిత్యాదిపంచో
త్తరశతం పారమాత్మిక మితి విజ్ఞాయతే" యను శ్రీసూక్తిని గటా
క్షించుటయే. మఱియు దీనిలో నొక్కొక్క యనువాకమునకుఁ బదేసి
మంత్రముల చొప్పునఁ బది యనువాకములును, మిగత మంత్రము
లైదు నేకాదశానువాకమునను గోచరించుచున్నవి. ఈ యుపనిషత్తు
మొదలు పదియనువాకములందును సర్వతోముఖముగ మీమాంసిం
చిన భగవద్విషయము లెవ్వి కలవో అవియే దశోపనిషత్తులందు
విస్తృతములు. ఏకాదశానువాకమునందలి యైదు మంత్రములు
మాత్ర ముక్తార్థమునకగు సంగ్రహమని చెప్పవచ్చును. ఇదియే శ్రీ
వైఖానసజాతికి గుప్తనిక్షేపసన్నిభమునై ధారకము పరమవైష్ణవ
ప్రపత్తిని బ్రసాదించి తారకమునై ప్రాముఖ్యస్థితిఁ బొలుపొందినది.
కనుక నియ్యది సర్వోపనిషత్సారస్వతాంబరమున ముద్దులొల్కు
చందమామన్నదై యాపనిషదమహాపురుషుని యఱుత రాణించు మేలి
మేలిమి పూలసరమై నెగడుట మనీషివతంసుల కతులానందభాగ్య
దాయి యనుటలో నాక్షేప మేమున్నది?

ఇద్దానికి భాష్యకర్తలు శ్రీ శ్రీనివాసమఖి వేదాంతదేశిక
భగవత్పాదులు. వీరికిఁ బూర్వము శ్రీనరహరిభట్టసూనులగు భట్ట
భాస్కరులు వ్యాఖ్యానించినటుల శ్రీ శ్రీనివాసమఖి వేదాంతదేశి
కులవారే తమ లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యమునందలి జిజ్ఞాసాధికరణ
ములో 3౧ పుటయందు 'యద్యపి శ్రీవైఖానసానాం విష్ణుబలికర్మణా
ప్రపత్తిస్సిధ్యతి. తథాఽపి బ్రహ్మజ్ఞానేన విమలీకృతాత్మనః
మోవా భూతే రిత్యాదిమంత్రార్థానుసంధానపూర్వకం పునరపి
ప్రపన్నాధికారిత్వసిద్ధయే ప్రపత్తిః కార్యైవ. పునస్తప్తచక్రాంక
నస్యైవ నిషేధాభావాత్ శ్రీ భట్టభాస్కరాదిభిః శ్రీవైఖానసాధి

జనైః ప్రపత్తివిధానస్య దర్శితత్వాచ్చ' యనువాక్యసంసారమున శ్రీ వైఖానసులకు విష్ణుబలియను సంస్కారవిశేషముచేఁ బ్రపత్తి సిద్ధించి నను, బ్రహ్మజ్ఞానముచే విమలీకృతాత్మగలవానికి 'యోవాభూతేః' అను మంత్రార్థము ననుసంధానముఁ జేయుట పూర్వముగా నింకను బ్రపన్నత్వ మతిశయించి సిద్ధించుకొఁ అకుఁ బ్రపత్తి చేయఁదగినదే. మఱల తప్తచక్రాంకనముమూదిరి వారలకు నిషిద్ధమైనది కాదు. అని నకాణించు సందర్భమున శ్రీ పారమాత్మికము పదునొకండవయను వాకములోని మొదటిమంత్రమైన యోవాభూతేః అను మంత్రము నుద్ఘాటించి దానికి భట్టభాస్కరుఁడు మొదలు శ్రీవైఖానసాభిజనులచేఁ బ్రపత్తివిధానము నిదర్శించియుండుటవలన నని పేర్కొని యుండుటనుబట్టియే శ్రీభట్టభాస్కరులకు శ్రీనివాసదీక్షితీంద్రులు పదు లనుట ధ్రువపడుచున్నది. కాని యింతకుఁ బూర్వపువాఁ డయ్యు నను నాతని గ్రంథమునకు వ్యాఖ్యాన మను ప్రసక్తియే కాని భాష్యమను వ్యవహార మొక్క శ్రీనివాసదీక్షితీంద్రకృతికే గౌరవమును గూర్చుచున్నది.

ఈ యుపనిషద్భాష్యము శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యకరణానంతర ముపగీత మని చెప్పుటకు శ్రీవారి లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యము నందలి భట్టభాస్కరు నుద్దేశించిన ప్రసక్తియే ప్రబలనిదర్శనము. ఇవి కాక యిమ్మహనీయుని రచనలు పెక్కు గలవు. వీనిలోఁ జాలభాగము స్వమతతత్త్వసిద్ధాంతమును నిరాఘాటముగాఁ జాటునవియే యై యున్నవి. అట్టివారి యప్రతిమానప్రజ్ఞాప్రతిభాప్రాభవముల కుక్కపట్టయిన గ్రంథరాజము లన్నియు నేఁడు లభ్యమగుటలేదు. దాని కైన వారు సరిగా భద్రపఱచని కారణమునఁ గరాళకాలగర్భమున నొక కొన్ని జీర్ణించి యుండనోపు.

ఇట్టి లోకోత్తరపురుషుని జీవితసమయము నుద్దేశించి మహాకవి శ్రీ సుందరరాజసూరి శ్రీనివాసదీక్షితీంద్రచరిత్రములో "త్రింశ

దుత్తర చతుస్సహస్రేషు వ్యతీతేషు కలివర్షేషు సర్వజిద్వత్సరే. తుంగస్థే సవితరి తథా చంద్రేచ, వైశాఖే ప్రాజాపత్యే నక్షత్రేశ్లాఘనీయే లగ్నే...యః ఖలు నామ్నా శ్రీయాచ శ్రీనివాస ఇతి వవృధే. స వృధేతరజన్మా సన్మాన సకములాశ్రమా" యని వ్రాసియుండుటవలనఁ గలియుగమున నాలుగువేల ముప్పదేండ్లు గడచినపిమ్మట నానాఁటికి సరియగు సర్వజిన్నామసంవత్సర వైశాఖశుక్లపంచమిని శుభగ్రహసన్నివేశముగల యొకదివ్యలగ్నమున నన్వర్థాభిధానముగల శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితేంద్రు లభ్యుదయము నందినట్లు ఋజువగుచున్నది. అందుచే యీ ప్రస్తుతకలివర్షములు 5048లో 4030 సంవత్సరములు మినహాయించునెడల 1018 సంవత్సరములు మాత్రము మిగులఁగలవు. ఇందునుబట్టి నీతఁడు క్రీ.శ. 9, 10 శతాబ్దముల మధ్య నుండియుండుట స్పష్టము.

> వేంకటాద్రిసమం స్థానం బ్రహ్మాండే నాస్తి కించన
> వేంకటేశసమో దేవో న భూతో న భవిష్యతి॥

అను శ్రీవామనపురాణసూక్తి నుద్దేశించియే కాఁబోలు నీమహావ్యక్తి ఋగ్వేదసిద్ధమైన శ్రీవేంకటాచలదివ్యక్షేత్రమే తనకుఁ భావనావాసముగఁ జేసికొని శ్రీవేంకటేశపాదాబ్జసపర్యానిరతహృదయుఁడై సర్వమాయనకర్పించి ప్రపంచమున నెల్లెడల భగవదర్చామహిమము నుజ్జ్వలింపఁజేసి పరమవైదికవైష్ణవసంప్రదాయధర్మములను బరిరక్షించుచున్నాఁడు. ఇంతకన్న బ్రహ్మవిత్త్వము వేఱుండియుండునా? ఇట్టి ధన్యజీవుని గుఱించి శ్రీవైఖానసమహాజనము శ్రీనివాసాపరావతారమని సర్వథా సర్వదా శ్లాఘించుచుండు టరిదికాదు.

ఏమయినను నొక మహనీయపురుషుని పావనజీవనగాథాశ్రేణినిఁ బరామర్శించు తఱుణమున నేవియో కొన్ని యపోహలు బయలుదేరుచుండుట లోకసామాన్యమైనది. అదేవిధముగ నీ శ్రీనివాసదీక్షితస్వామి శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యరచనాసందర్భమునను

కూడ బ్రహ్మసూత్రవార్తికోద్గ్రాహిణి రచయితలగు శ్రీమదనంత నారాయణాచార్యులవారొక శ్లోకవార్తికము బ్రహ్మసూత్రములపై వ్రాసినట్లును, దానినిఁ బురస్కరించికొని శ్రీనివాసదీక్షితీంద్రులవారు కొద్దిపాటి వివరణములోఁ గొంత పూరించి భాష్యమును రచించిన ట్లుగా నిటీవల నధునాతనులగు కొందరు పండితప్రకాండులలో లేని పోని సంచలనము కల్గినది. ఆవిధముగ నపోహ లేర్పడుట సుతరా మసంగతము. ఏలన, బ్రహ్మసూత్రవార్తికోద్గ్రాహిణి గ్రంథారంభ మునఁ గర్తయగు అనంతనారాయణాచార్యులవారు,

శ్రీనివాసగురుం నత్వా వేంకటేశ్వర మవ్యయమ్
అవిరోధం వదిష్యామి వేదాంతార్థప్రసిద్ధయే॥
శ్రీనివాసగురుం నత్వా చతురధ్యాయగోచరమ్
అర్థం సంక్షిప్య వక్ష్యామి సూత్రకారవివక్షితమ్॥

వైఖానసాన్వయజసుందరరాజసూను
ర్వేదాంతసార మతులం కృతవాన్ వృషాద్రా
యత్కర్మమణ్మతవిసారి కవీశ్వరాణాం
సంసేవితం సురమునీశ్వరలాలితం చ॥

శ్రీవేంకటేశచరణార్పితచిత్తవృత్తిమ్
వైఖానసాగ్ర్య మమలాత్మగుణై రుపేతమ్
శ్రీశ్రీనివాసమఖినం నిగమాంతవిద్యా
చార్యం భజే మమ గురుం సకలాగమజ్ఞమ్॥

అని స్వయముగఁ జెప్పికొనుట కతన నీతని కిష్టదైవతము వేంకటాచలపతి యనియు, తండ్రి శ్రీసుందరరాజాచార్యుఁ డనియు, నునికిపట్టు శ్రీ వేంకటాచలమే యనియు, గురువరేణ్యులు సకలాగమజ్ఞ చక్రవర్తియు, శ్రీ వేంకటేశ చరణారవిందసమర్పితచిత్తవృత్తిగల శ్రీని వాసనిగమాంతాచార్యు లనియు, సూత్రకారవివక్షితమై, చతురధ్యా

యగోచరమైన వేదాంతసారము నవిరోధముగా సర్వము సంక్షే
పించి చెప్పఁగల్గుచున్నానని, స్వేష్టదైవతగురువర్యుల కెఱఁగి వేదాం
తార్థప్రసిద్ధికొఱ కీయుద్యమము నారంభించుచున్నాఁడనని నొక్కి
వక్కాణించుటలోనే పైయపోహ కేమాత్ర మెడమీయక వీఁడు
మిక్కిల శ్రీమదనంతనారాయణాచార్యులు శ్రీశ్రీనివాసమఖసత్తమునకుఁ
ప్రియాంతేవాసియనికూడ బలవత్తరసాక్ష్య మిడుచుండుటచే నా
యపోహ యపాస్తము. ఈశ్లోకములలోఁ బేర్కొనఁబడిన శ్రీమదనంత
నారాయణాచార్యులతండ్రియగు శ్రీసుందరరాజాచార్యులు శ్రీవైఖా
నస సూత్రవృత్తికారులో, తదన్యులో సందు వివరించియుండలేదు.
...మఱియు మహాకవి కాళిదాసుని యభిజ్ఞానశాకుంతల నాటక
వ్యాఖ్యాతలగు శ్రీనివాసాచార్యులవారే, శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్య
కర్తలనియును నొకవింతవాదమును రచయితల గ్రంథముల నాద్యంత
మరయక యే కొందఱు వివదించుచున్నారు. ఇది మఱింత యజ్ఞాన
విజృంభితము. దీనినిఁగూర్చిన యథార్థాంశము యాగ్రంథములే నిర్ణ
యించఁగలవు.

1. శ్రీ లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత భాష్యకర్త అభిజ్ఞానశాకుంతల
వ్యాఖ్యాత కానేరడు. ఒండొరులు భిన్నులు. ఇందునుగూర్చి......
దశవిధ హేతు నిరూపణము మంగళాచరణములు

శ్రీమత్కౌశికవంశ్యేన గోవిందాచార్యసూనునా
శ్రీవేఙ్కటేశపాదాబ్జసపర్యానిరతాత్మనా।
వేదాన్తాచార్యవర్యేణ శ్రీనివాసార్యయజ్వనా
శ్రుతిస్మృతిపురాణాదిసూత్రమార్గానుసారిణా
పూర్వాచార్యపరిక్షుణ్ణసంప్రదాయానుయాయినా॥

అనియును శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యము గ్రంథాంతిమగద్యములో

“ ఇతి శ్రీవేఙ్కటేశ చరణారాధనప్రవణ తత్ప్రసాదాధిగత
వేదాన్తదేశికాభిఖ్య కవికులతిలక సర్వతన్త్రస్వతంత్ర శ్రీనివాసా

హయగ్రీవ విరచితే శ్రీవిశిష్టాద్వైత శారీరక బ్రహ్మసూత్ర మీమాంసా భాష్యే.....అనియును

శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితులవారి గ్రంథములం దాద్యంత పద్య గద్యములు చూపట్టుటచే వీరు కౌశికగోత్రులు, గోవిందాచార్యుని పుత్రులు, శ్రీ వేంకటేశపాదాబ్జసపర్యానిరతహృదయులు, శ్రీనివాస దివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదాంతదేశికులు, కవికులతిలకులు, సర్వతంత్రస్వతంత్రులు ఈ మొదలుగాగల యుపాధులచే విరాజిల్లినటుల విస్పష్టమగు చున్నది. ఇంతియగాక మహాకవి శ్రీ సుందరరాజసూరియును, శ్రీనివాసదీక్షితేంద్ర చరితమున......" సహి మహితమనీషః ప్రథతేస్మ పృథివ్యాం సర్వతంత్రస్వతంత్ర ఇతి.

తతః శ్లో॥ వేదాన్తవేద్యః పురుషః పురస్తాత్
ప్రాదుర్భవన్ భవ్యగుణాం త మూచే
వేదాన్తశాస్త్రార్ణవపారదృశ్వన్
హేదాంత వేదాంతగురు స్త్వమాసీః॥ ఇతి.

శ్రీ వేఙ్కటేశదివ్యాజ్ఞాలబ్ధవేదాన్తదేశికాభిఖ్య స్సుధీముఖ్య స్సప్తభిః పాకయజ్ఞైః హవిర్యజ్ఞైః సోమయజ్ఞైశ్చ "యజ్ఞో వై విష్ణుః" రితి శ్రుతిచోదితయజ్ఞపురుషభావం నారాయణ మారాధయామాస. తతః శ్రీనివాసదీక్షిత వేదాన్తదేశిక ఇతి దిశిదిశి ప్రథితో౽భవత్" అని యివ్విధముగ నభివర్ణించియుండుటచే నీ విషయమున కెక్కుడు ప్రాబల్య మొనగూడు టెంతయు సముచితకార్య మగును గదా!

(2) శ్రీమదభిజ్ఞానశాకున్తలవ్యాఖ్యాత శ్రీనివాసాచార్యులు
శాకున్తలవ్యాఖ్యానారంభమున మంగళాచరణము.
"లక్ష్మీస్తం వ స్సతతరాం తనోతు ... అనుటతో మొదలిడి

వైఖానసాన్వయపయోధిమృగాఙ్కమూర్తిః
శ్రీకౌశికో విజయతే స హి తిమ్మయాఖ్యః॥

తస్య పుత్రో౽స్తి విద్యానాం స్వయంవరపతిః కవిః
వ్యాఖ్యాతా నాటకాదీనాం శ్రీనివాస ఇతి శ్రుతః॥
యం శ్రీనివాస మఖిలాగమసారసింధు
కుంభోద్భవం బుధజనాః పరికీర్తయంతి"॥

అనియును గ్రంథాంతిమగద్యమున శ్రీరమణవేంకటాచలేశ్వరపాదార విందసమారాధక- శ్రీవైఖానసకులతిలక, శ్రీకౌశికగోత్ర, వేఙ్కట భట్ట ఇతి గోత్రక్రమాగతభట్టబిరుద శ్రీతిరుమలాచార్యపుత్రేణ ధ్వని ప్రస్థానపరమాచార్యేణ అష్టభాషాచక్రవర్తి శ్రీనివాసాచార్యేణ విర చితాయాం శాకుంతలవ్యాఖ్యాయాం॥ అనియు నుద్ఘాటించియుండుట వలన నీతఁడు కౌశికగోత్రమునకుఁ జెందినవాఁడు, తండ్రి తిరుమలా చార్యులు, వేంకటభట్ట యను గోత్రక్రమాగతభట్టబిరుదము గల వాఁడు, ధ్వనిప్రస్థానపరమాచార్యుఁడు, అష్టభాషాచక్రవర్తి, యనియు సూచియగుచున్నది. ఇంతియుకాక నాందీశ్లోక వ్యాఖ్యానసందర్భమున నే నాందీప్రస్థాపనావైవిధ్యమును ప్రసక్తించుతఱిని (వావిళ్ళవారిప్రతి) 9-వ పేజీలో వేణీసంహారే మదీయే నైషధానందే చాష్టాదశపదా అనియును,

11-వ పేజీలో ఏతేషాం లక్షణం మదీయమాళవికాగ్నిమిత్రీయ వ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యమ్" అని యభినయభేదవైలక్షణ్యములను వివ రించుతరుణమునను

19-వ పేజీలో "ప్రికృతే కాళిదాస ఇతి" నిరుపపదప్రయోగేణ గుష్టాహంకారఫణిత్యాదాత్తత్వం సూచ్యతే పరాపవాదా త్స్వోత్క ర్షవాదీ తూద్ధత ఇత్యుచ్యతే, యథావా మదీయే నైషధానందే బాధం సంతి మహీతలే సుకవయ స్తత్రాప్యసౌ గణ్యతే, ముఖ్యో వేంకటనాథపూజనపర శ్శ్రీశ్రీనివాసః కవిః..." అని సహజముగా మహాకవుల కుండఁదగిన సమయోచితప్రతిభాసముద్ధతిని ప్రదర్శించు టత్యావశ్యక మనునది నిర్ధారించుపక్షమునను, అదే పుటలో నింకొ

కచో "యథా మదీయే నైషధానందే వక్రోక్త్యలంకారరసాలికాయి వ్యంగ్యోక్తిమ్రేళం ... అని" సోద్దీపకతను గూర్చియు

78-వ పేజిలో యథా మదీయే నైషధానందే.

" అద్య స్వప్నే ప్రియసఖి మయాదర్శి కాచి త్త్రిలోకీ
భూషా యోషా ఘణితిమనసో రప్యలభ్యానుభావా
స్మారంస్మారం తరళనయనాం తాం తప త్యంతరాత్మా
వారంవారం విసృజతి శరాన్ పాతకీ పంచబాణః" అని యను

రాగమునకు స్వప్నదర్శనము బీజమను విషయమునను

165-వ పేజిలో 'త్రేతయోహస్తాః మదీయేమాళవికాగ్నిమిత్రీయ వ్యాఖ్యానే ద్రష్టవ్యాః' అని యభినయాంగమగు హస్తత్రయ విన్యాస మును నిదర్శించునపుడును.

295-వ పేజిలో (స.అం)మదీయేనైషధానందే ఘణితమ్. అని చతు శ్చత్వారింశదుత్తరశతనాయక భేదము లనుప్రస్తావించు సమయమునను, స్వకీయములగు రచనలను దత్తత్సందర్భముల కనుగుణరీతి నుదాహరించి యుండుటవలన వీరు (శ్రీ)మదభిజ్ఞానశాకుంతలవ్యాఖ్యతోఁబాటు మాళ వికాగ్నిమిత్ర నాటకమునకును వ్యాఖ్యానించినట్లును, నైషధానంద మను నొక మహానాటకమును విరచించినట్లును విస్పష్టమగుచున్నది. మఱియు విక్రమోర్వశీయవ్యాఖ్యానమును, రసికానందప్రహసన మునుగూడ వ్రాసి యమరభారతీవాఙ్మయపీఠమునకుఁ బూజాప్రసూన మాలగాఁ సమర్పించినటులుఁ గొందఱు మనీషివతంసులు చెప్పుచు న్నారు. కాని యేలనో! శాకుంతలవ్యాఖ్య యొక్కటితప్ప తక్కినవి యేవియు నీనాఁడు మన దృక్పథమునకు గోచరింపకుండుట చింత్యము. వీరి రచనము లన్నియు రసవత్సాహిత్యబంధురతను ప్రకటింపఁగలవై యున్న వే కాని తదన్యములు మాత్రము కానేరవు. వీరి జీవితకాలమును నిర్ణయించుటకు దగినన్ని యాధారములు చారిత్రకదృష్ట్యా కన్పడక పోయినను శాకుంతలవ్యాఖ్యలలోని రాఘవభట్టీయవ్యాఖ్యకుఁ దరు

వ్రాఁత నిది యేర్పడెనని విద్వాంసులు కొంతమంది తలంచుచుండుటచే నీతఁడు క్రీ. శ. 17 వ శతాబ్దమున నుండెనని యూహించవలసివచ్చుచున్నది. ఇది యిట్లుండ శ్రీవైఖానసమహిమమంజరీభూమికలు శ్రీమాన్ ఉత్పల వేంకటనరసింహాచార్యులుగారు "అత్ర కేచి దుత్తమబ్రహ్మవిద్యా శాకుంతలవ్యాఖ్యాది ప్రణేతా స్వయమేవ శ్రీనివాసాఖ్య ఇతి భ్రమః" అని వ్రాయుటచే శాకుంతలవ్యాఖ్యాతలగు శ్రీనివాసాచార్యులవారే యుత్తమబ్రహ్మవిద్యయను గ్రంథమును సైతము వ్రాసియున్నారని యభిప్రాయపడిరి. కాని శ్రీవారి గ్రంథముల యందు స్వమతతత్త్వనిర్ణాయకమైన గ్రంథ మొక్కటికూడ నున్నటులఁ గానము. ఈయుత్తమబ్రహ్మవిద్యాగ్రంథము నుద్దేశించి మహాకవి శ్రీ సుందరరాజసూరి తన యుత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారమను గ్రంథములోని యుపోద్ఘాతమునందు 'ఇహఖలు శ్రీవైఖానసకులమణిదీప స్సర్వతంత్ర స్వతంత్రః శ్రీవేంకటేశపాదారవిందసపర్యానిరతహృదయః శ్రీమచ్ఛ్రీనివాసాధ్వరీ వేదాంతదేశిక శ్శారీరక మీమాంసాభాష్యే భగవదారాధన మేవ శ్రేయాన్ ముక్త్యుపాయ ఇతి నాతివిస్తరం నిర్ధార్య తదేవ ప్రపంచయితుకామ ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాఖ్యం గ్రంథ మచీకలత్. సతు లేఖకప్రమాదా దవిశుద్ధరూప స్సమభూత్ తద్విశోధనాయ బహూనాం కోశానా మనుపలంభా ల్లబ్ధకోశదృష్టాని శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రమాణాని స్వదృష్టాని చ మేళయిత్వా తదభిప్రాయానుసరణేన సజ్జనప్రీతయే ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారో నామ గ్రంథః ప్రణీయతే ఇతి' అని యారీతిగ వచించియుండుటవలన శ్రీవైఖానసకులమణిదీపము, సర్వతంత్రస్వతంత్రులు, శ్రీవేంకటేశపాదారవిందసపర్యానిరతహృదయు లగు శ్రీమచ్ఛ్రీనివాసాధ్వరీ వేదాంతదేశికులువారు తన శారీరకమీమాంసాభాష్యమున భగవదారాధనమే శ్రేయస్సును, ముక్త్యుపాయము నగు నని యతివిస్తరముగాకుండ నిర్ధారించి యదియే విస్తరింప నెంచినవాడై యుత్తమబ్రహ్మవిద్యయను గ్రంథమును రచించె ననియు, నయ్యది లేఖకుల ప్రమాదములవలన నవిశుద్ధరూప

మందినదై యుద్దానినిఁ బరిశోధించునిమిత్త మెన్నియో శ్రీకోశము
లవసరమై యవి యలభ్యము లగుటవలన దొరకిన కోశములం దుప
లబ్ధమైనట్టి శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రమాణములను స్వయముగఁ జూచి
వాని నన్నింటిని మేళవించి, తదభిప్రాయానుసారముగ నీయుత్తమ
బ్రహ్మవిద్యాసార మనుదానిని సజ్జనసంతుష్టికై రచించియుంటి నని
స్పష్టపఱచియుండుటనుబట్టియే యీగ్రంథమును వ్రాసినవా రెవ్వ
రయినది నిస్సంకోచముగ నిర్వివాదముగఁ జదువరుల కెఱుకపడక
మానదు. అట్టిస్థితిలో శ్రీమహిమమంజరీభూమికాకర్తలు నిరాలోచ
నముగ వ్రాయుటఁ జూడ సుమనోల్లాసనమునకుమారు సహృదయా
వేదన మగుచున్నది. ఇంకను నాభూమికలోనే కొన్నిచోట్ల 'అథా
ప్యస్యా మగ్రే మంగళశ్లోకాద్యభావాత్. గ్రంథప్రవృత్తిబీజానుల్లే
ఖాత్' అనియు నేవేవో యనవసరములగు వ్రాతలు తానుపోద్ఘాతముం
జేయునెంచిన మూలగ్రంథ మాద్యంతములు పరిశీలింపకయే వ్రాయుట
దుస్సాహసము కాదా? ఇంతకన్న ఘోరాపచార మింకేముం
డును! సర్వజ్ఞశిరోమణుల సరసరుచిరాభిమత ప్రవృత్తిశోభాసంతతి
నరికట్టువాఁ డెవ్వఁ డీవిశ్వజగతిని... ఈయుపనిషద్భాష్యమున కనంత
రము ప్రసంగవశముగా వ్రాయఁబడినది శ్రీవైఖానసమహిమమంజరి
యనఁబడు గ్రంథరాజమైయున్న దనుటకు శ్రీదీక్షితులవారే యద్దాని
యుపక్రమణికలో వ్రాసిన 'శ్రీవైఖానససద్విప్రులసన్మహిమమంజరీ పార
మాత్మికభాష్యాంతే ప్రసంగా ద్రచ్యతేఽధునా' అనెడు శ్లోకముచే
వెల్లడియగుచున్నది. ఇది పూర్వోత్తరభాగములు రెండుగా రచింపఁ
బడియున్నను ప్రకృతమున కొక పూర్వభాగముమాత్రమే లభ్య
మగుట చింతనీయము. ఈ గ్రంథమునకుఁ జంద్రికావ్యాఖ్యానమును
సాయించిన మహాకవి శ్రీ సుందరరాజసూరి పూర్వభాగవ్యాఖ్యాం
తమున నేతద్గ్రంథావతరణమునకుఁ గల కారణమును సువ్యక్తముఁ
జేయుచు "యదీతఃపర మపి కేచన ప్రవర్తేరన్ శ్రీవైఖానసమావనే
గ్రంథస్యాస్యోత్తరభాగే ప్రపంచితం" అని యుల్లేఖించిన స్థితి ననుస

రించి వారికాలమునాఁటికి గ్రంథము సమగ్రముగఁ బ్రచారము గల్గి యున్న దనుట నిస్సంశయము. బ్రహ్మసూత్రములకు వీరు శ్రీభాష్యమును వ్రాయుటకుముందే శ్రీ కేశవాచార్యు లను నొకరు బ్రహ్మసూత్ర వార్త్తికవృత్తిని వ్రాసియుండినటుల శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైత భాష్యములో నుత్పత్త్యసంభవాధికరణమున (199 పు) "విప్రతిషేధాచ్చ" అను సూత్రమునకు భాష్యమును విశదీకరించు నపుడు "ఏవ మస్మాభి రిహ పాంచరాత్రస్య శ్రీమన్నారాయణారాధన ప్రతిపాదనపరతయా తత్ప్రతిషేధం సర్వథానంగీకుర్వాణై స్వదనుసారేణ సూత్రచతుష్టయం వివృతమ్. అస్మత్కులాభిజన శ్రీ కేశవాచార్యవిరచితాయాం బ్రహ్మసూత్రవార్త్తికవృత్తౌ చతుర్భి స్సూత్రైః పాంచరాత్రమతనిరాకరణార్థ మధికరణ మిద మిత్యుక్తమ్" అను భాష్యపంక్తులవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ కేశవాచార్యులవారినిగుఱించి శ్రీ వైఖానసగురుపరంపరానుసంధానక్రమములోఁ గూడ,

శేషాచలాధీశగురుం తచ్ఛిష్యం శ్రీపతిప్రియమ్
తచ్ఛిష్యం కేశవాచార్యం మీమాంసావృత్తిదేశికమ్ ॥

అని పేర్కొనఁబడినందున బ్రహ్మమీమాంసావార్త్తికాచార్యులను వ్యవహారము వీరి కున్నట్లు విదితము. అంతియగాక వీ రర్చనానవనీతమును గూడ వ్రాసియున్నారు ఇయ్యది శ్రీనృసింహవాజపేయయాజులచేఁ బ్రణీతమగు నధ్యాయసప్తకములోఁ గూడిన భగవదారాధనక్రమమునకుఁ బంచఖండాత్మక మగు వ్యాఖ్యానమైయున్నట్లు స్పష్టపడఁగలదు. గమనింపుడు. అర్చనానవనీతము మంగళాచరణమున,

శ్రీవైఖానససద్గాధాబ్ధే మథితం మతిమంథరాత్
అర్చనానవనీతాఖ్యం కేశవేనామృతం యథా
శ్రీవైఖానసభృగ్వత్రికాశ్యపాంగిరసాం మతే
నృసింహవాజపేయ్యుక్తసప్తాధ్యాయే సమంత్రకే।
పంచఖండాత్మికే వ్యాఖ్యా యథాయోగ్యం ప్రకాశ్యతే

అని యుల్లేఖింపఁబడిన శ్లోకములే పైనఁ బేర్కొనఁబడినయంశములకు నిదర్శనములు. ఈ యర్చనానవనీతమున శ్రీ కేశవాచార్యులవారిచే స్మరింపఁబడిన శ్రీనృసింహవాజపేయయాజులవారే శ్రీవైఖానససూత్రమునకుఁ దొలిగా వ్యాఖ్యాన మొనర్చినవారు; జగత్ప్రసిద్ధపండితులు. శ్రీసూత్రదర్పణము, సర్వప్రతిష్ఠావిధిదర్పణము మున్నగు బహుగ్రంథరత్నములను శ్రీ వైఖానససత్సంప్రదాయరక్షణమునకై కృపజేసిన మహనీయమూర్తి. వీరి కనంతరమే శ్రీ వైఖానససూత్రమునకు శ్రౌతభాష్యమును శ్రీనివాసదీక్షితీయ మను పేరితోఁ బ్రస్తుతప్రసక్తికిఁ గారణభూతులగు శ్రీశ్రీనివాసదీక్షిత వేదాంత దేశికగురువరేణ్యులే రచించియున్నారు. వీరు శ్రీపారమాత్మికోపనిషత్ భాష్యమును రచించుటకు ముందు శ్రీభట్టభాస్కరుని వ్యాఖ్యానము పారమాత్మికవిషయమునఁ దన కెట్లు మార్గదర్శక మయ్యెనో యటులే శ్రీలక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతభాష్యరచనకు శ్రీ కేశవాచార్యులవారి బ్రహ్మమీమాంసావార్తికవృత్తి యుపకరించియుండె ననుట నిక్కువము. ఏమయినను నేఁడీ కేశవాచార్యుని వార్తికగ్రంథ మొక టున్నదను మాటమాత్రమే కాని చక్షుస్సాఫల్యస్థితినిఁ గూర్చియుండలేదు. ఇదే విధముగ నెన్నియో లెక్కలేనన్నిమతగ్రంథములు విస్మృతిప్రవాహమున లీనమైపోయినందులకు విచారింపవలసివచ్చుచున్నది.

1. మాధవాచార్యులు త్రిశతికర్తలు వాజపేయయాజులవారితండ్రి
2. శ్రీనృసింహవాజపేయులవారు శ్రీవైఖానససూత్రభాష్యకర్తలు బహుగ్రంథప్రణేతలు.
3. శ్రీభట్టభాస్కరులు శ్రీపారమాత్మికమంత్రవ్యాఖ్యాత (వేదభాష్యకర్తయు నితఁడేమో.)
4. శ్రీకేశవాచార్యులు శ్రీవ్యాససూత్రములకు వార్తికవృత్తి రచించినవారు.

5. శ్రీసుందరరాజస్వామి శ్రీవైఖానససూత్రవృత్తి వ్రాసినవారు.
(ఇదియే సుందరరాజీయ మని వాడుక.)

. వీరు బ్రహ్మసూత్రవార్తికోద్గ్రాహిణీకర్తలగు శ్రీమదనంతనారాయణాచార్యుని తండ్రియే యైయుండనోపును. వీ రందరును శ్రీ శ్రీనివాసమఖి వేదాంతదేశికస్వామికిఁ బూర్వులనుటకు వీలయినన్ని యాధారము లుచితరీతిని బైనుదాహృతములు. ప్రకృతగ్రంథమునకు మూలాధారమయిన చారిత్రకపురుషుల జీవితసమయము సరాసరి యీ నాఁటికి క్రీ. శ. 9, 10 శతాబ్దముల మధ్యమై యుండునని వెనుకఁ జెప్పియుండుటచే వీరికిఁ బూర్వులని యుద్ఘాటింపఁబడిన మహాపురుషులు దాదాపు రెండుశతాబ్దములయినను బైఁబడినవారై యుందురనియుఁ, నింతకన్నఁ బరమాధారములు లభ్యపడువఱకు నూహ సేయుట యుక్తమగునని తలంచెదను. వీని కనుబంధించిన వివరము లింకను దెలియఁగోరు మాన్యపాఠకమహాశయులు నాచే విరచితమగు శ్రీవైఖానసమహాపురుషుల జీవితప్రశంసయందుఁ దిలకింతురని స్వరూపోచితవిధేయత నంజలింతును.

సడలిన పరమవైదికధర్మముల సంస్కరింపఁ, బాదరిన భగవదాస్తిక్యమనీషను బ్రతిష్ఠింపఁ, బరాక్రమించిన పాపాచారపరంపరఁ బంచబంగాళ మొనరింప విశ్వభారతగగనమున వెలసిన యొకదివ్యజ్యోతి యీ పరమపావనమూర్తియే. ఇతఁడే శ్రీవైఖానసమతోద్ధారకుఁడు. ఇమ్మహిమశాలియే శ్రీమన్నారాయణపారమ్యమును బ్రతిమానవహృదయఫలకముల సువర్ణాక్షరాంకిత మొనర్చినది. ఈదివ్యావతారమే లోకలోకముల శ్రియఃపత్యుపాసనారహస్యములను వెదఁజల్లిన దిట్ట. ఈ మహాభాగుఁడే పరమవైష్ణవధర్మశరీరమునకుఁ బవిత్ర జీవాతువు. ఈసర్వజ్ఞశిరోమణియే సకలచేతనరక్షాదీక్షితుఁ డగు శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితుఁడు. ఇట్టి యనిర్వచనీయప్రజ్ఞాసంపన్నునిగుఱించి

చిఘ్నే మహర్షికులమూర్ధన్యుఁడు శ్రీ భృగుమునిపుంగవుఁడు ప్రకీర్ణాధికారము (87-వ అధ్యాయము) త్రియుగధర్మప్రపంచములో,

తదేవారాధనం విష్ణో రవజ్ఞాతం విశేషతః
ఖ్యాపనార్థం కలౌ కశ్చి ద్భవిష్యతి మహామతిః॥ 145

ధర్మగ్లాని రధర్మస్య వృద్ధి ర్యావ ద్భవిష్యతి
తావ ద్భర్తా మహావిష్ణుః సృజ త్యాత్మాన మాత్మనా॥ 146

శ్రీనివాసే జనావాసే శ్రీనివాసః స్వయం హరిః
శ్రీనివాససమాఖ్యాతో భూమా వవతరిష్యతి॥ 147

ఉత్పత్స్యమాన ఏవాసా భ్రాజమానః స్వజతేసా
జగదావరణం క్రూరం తమఃపుంజం హసిష్యతి॥ 148

పంచహాయన ఏవాథ ప్రాప్త స్సర్వకలాకులః
సంస్కృతో ఽఖిలసంస్కారై ర్బ్రహ్మవర్చససేవితః॥ 149

విధినా శాస్త్రదృష్టేన దేవ మారాధయిష్యతి
ప్రసాదసుముఖో దేవః స్వాత్మభూతే శిశౌ స్వయమ్॥ 156

ఆనవమ్యచ మూర్ధానం గ్రహీష్యతి గళే స్రజమ్॥ 157

స్వయం సార్థం కుమారేణ హవీంషి చ భుజిష్యతి॥ 159

అర్చావతారమాహాత్మ్యం లోకేభ్యః ఖ్యాపయిష్యతి॥ 160
విశాలే బహుసంస్కారసంకులే వసుధాతలే

స్థాపయిష్యతి విష్ణ్వర్చాం గ్రామే గ్రామే గృహే గృహే॥ 163

ఇ ట్లతిచారుతరముగ నభివర్ణించి యుండుటకంటె సహృదయలోక
మున కాహ్లాదజనక మింకేమి కలదు? దీనికన్న మించిన పరమార్థసత్య
ప్రమాణ మొక్కటుండునా? ఏతచ్చరిత్రాంశమునే స్థూణానిఖనన న్యా
యముగా శ్రీవారాహ పురాణాంతర్గత శ్రీవేంకటాచల మాహాత్మ్య
ములోని శ్రీవేంకటేశాష్టోత్తర శతనామావళీ కథనమునందలి 61-వ
అధ్యాయము 40 శ్లోకమున,

సుధర్మిణే సుచైతన్యప్రదాత్రే మధుఘాతినే
కృష్ణాఖ్య విప్రవేదాంత దేశికత్వప్రదాయ చ.

అని యీరీతిగఁ బ్రస్తుతించిన గాథ కృష్ణశర్మయను బ్రాహ్మణవతంసు
నికి నుత్తరజన్మమున వేదాంతదేశికత్వమును గటాక్షించియున్నట్లు శ్రీ
వేంకటాచలరమణుని దివ్యానుశాసన ముద్ద్యోతక మగుటను బట్టియే
ప్రబలతరసాక్ష్యమునై విరాజిలుచున్నది. కనుక సర్వేశ్వరుఁడును, సత్య
సంకల్పుఁడును, సర్వజ్ఞుఁడు నగు శ్రియఃపతి యేది చేయలేడు? అతనిలీలా
వాహినిలో నెదురీదువాఁ డెవఁడు? అయ్యది సాధ్యమగునా? ఎవనికై
నను అతని మహిమ యపారము. అతివిచిత్రభూమి. సాక్షాత్తు శ్రీని
వాసభగవానుఁడే తనను గుర్తించుటకుగాఁ దన కగు పరమపవిత్రోపా
సనారహస్యము ప్రజాప్రపంచమున కంతటికి సర్వసౌలభ్యముగాఁ బ్రబో
ధించుటకు శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షిత వేదాంతదేశికస్వామియై యవతరించె
నన్న నట్టి మహామహు నెంత వర్ణించినఁ దనివి యేర్పడును? ఏతాదృశ
విశ్వకల్యాణమూర్తి నేదో, యొకవిధముగా స్మృతించఁగల భాగ్య మబ్బి
నందులకు ధన్యోఽహం కృతకృత్యోఽహం॥ అని నేఁ డనుకోఁగల యో
గ్యత యేర్పడినది మాదృశునకు——.

ఈ యుపనిషద్భాష్యమునకుఁ జంద్రిక యను వ్యాఖ్యానము వ్రాసి
నవా రాత్రేయగోత్రజుఁడగు మహాకవి ఇలత్తూర్ శ్రీ సుందరరాజసూరి.
తండ్రి వరదరాజసూరి. తల్లి కృష్ణాంబ. శ్రీరామసందేశహార ప్రసాదలబ్ధ
కవితాసామ్రాజ్య పట్టభద్రులు. ఉనికిపట్టు దక్షిణ కేరళములందలి తిరు
నల్వేలి మండలమునకు సంబంధించిన ఇలత్తూ రగ్రహారము. స్వాత్ర

యము అనంతశయన మహారాజాస్థానము. క్రీ. శ. 1880 వఱకును వీరు కాశీయాత్ర గడపియున్నటుల వీరికుటుంబము వారివలనఁ దెలియుచున్నది. వీరికిఁగల శాస్త్రపాండితి యనన్యసాధారణమైనది. సంస్కృత సారస్వతమున ననేకవిధములగు ననేకగ్రంథములను రచించియుండిరి. ఇందులకగు నిదర్శనము పై వారిచే ప్రణీతములగు గ్రంథములే.

(1) రసికరంజనభాణము సూత్రధారప్రస్తావనలో

శ్లో॥ శ్రీరామభద్రవిజయాదికృతీ రనేకా
నిర్మాయ దత్తరసికః ప్రమదః కవీంద్రః
శృంగారిభిః కతిపయైః పున రర్థ్యమానో
భాణం వ్యధా త్స కిల సుందరరాజసూరిః.

(2) పద్మినీపరిణయనాటకము నాంది ప్రస్తావనలో

సూ॥ అస్తి కిల దక్షిణకేరళేషు స్యానందూరపురమ్.

మా॥ అహహ ! తత్రభగవతః పద్మనాభాభిఖ్యస్య పరమాత్మనో
భోగశయనభూమిః ఖలు.

సూ॥ మత్యా ధృత్యా శుభకవితయా విద్యయా దేవభక్త్యా
లక్ష్మ్యా చోచ్చై రుపచితతయా ప్రాప్య సామ్రాతురత్వమ్
శక్తిం బిభ్ర ద్విమతవిజయే ఖ్యాపయ న్నామ నైజమ్
రాజోత్తంసో జయతి ధరణౌ శ్రీవిశాఖో యశస్వీ॥
తదీయభుజ మాలంబ్య వర్తతే పాండ్యమండలే
ఇళత్తూరాఖ్యనగరీ కవిరత్నావళీఖనిః॥

మా॥ విదితం త న్నగరం యత్ర ఖలు శ్రీవైఖానసకులతిలకాయమాన వరదరాజనందనః శ్రీకృష్ణాంబికాగర్భశుక్తిముక్తామణిః సుందరరాజశర్మా శ్రీరామసందేశహారప్రసాదలబ్ధప్రతిభాభాసురః ప్రకాశతేతరామ్.

సూ॥ సహి మహితం శ్రీరామభద్రవిజయాభిఖ్యం చంపూప్రబంధం
వైదర్భీవాసుదేవ హనూమద్విజయాభిధ నాటకయుగళం చ
నిర్మాయ పశ్చా దుత్పాద్యేతివృత్తం పద్మినీపరిణయాభిధానం
ప్రకరణమ్' అనియును.

ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసారము - గ్రంథాంతిమగద్యయందు

"శ్రీరామభద్రదాసస్య శ్రీవైఖానసాత్రేయకులతిలక శ్రీవరదరాజసూరినందనస్య .... సుందరరాజస్య కృతిషు" అనియును నిజచరిత్రానుబంధములగు సర్వవిషయములను బూసగ్రుచ్చినరీతిగా నుల్లేఖించియుండుటచే నుపర్యుదాహృతాంశములను సుదృఢ మొనర్చుచుండుట విదితము. అనర్గళధారాశుద్ధిగల్గినవై మృదుమధురపదవిన్యాసముతో ముద్దులొలుకు రచనాసంవిధానముతో వీరికృతులు నెగడుచుండును. వీనిలో నొకకొన్నిమాత్రమే ముద్రితములై యున్నవి. ఇట్టి మహోత్కృష్ట గ్రంథరాజములను జక్కగ సేకరించి వానికగు సంస్కరణమునం దతిశ్రద్ధాభక్తులను బెంపొందించికొని సంఘసారస్వతసేవాలక్ష్యముతో ననవరతము నపరిమితకృషిని సాగించుచు నాఁబోటి సామాన్యునకు సైతము స్వమతస్వరూపాభిమానములను మనోవీథిని రేకెత్తించి మాననీయులగు మతాచార్యపురుషులకు సంస్మృతిసేయఁగల యదృష్టమును జిక్కించినందులకు శ్రీభగవచ్ఛాస్త్రపారీణులగు శ్రీమాన్ దేవయజనం వేంకటరామాచార్యులవారికిని, భగవచ్ఛాస్త్రగ్రంథమాలానిర్వాహకులగు శ్రీమాన్ భిషగ్రాజ దీవి వేంకటనరసింహాచార్యులవారికిని సర్వదా కృతజ్ఞుఁడనై సరసహృదయసహృదయపరిశీలనార్థ మియ్యది నివేదించుకొనుచున్నాఁడను.

గుంటూరు.
అరండల్‌పేట
6-3-1948

ఇట్లు
శ్రీవైఖానసాభిజనకృపాకాంక్షి,
కవికిశోరపంచానన లలితభారతిసాహిత్యభూషణ,
దీవి శ్రీలక్ష్మీనరసింహాచార్యులు

శ్రీ శ్రీనివాసపరబ్రహ్మణే నమః

పీఠికా

విదిత మేవేదం విదుషాం యత్ శ్రీవైఖానసకల్పసూత్రభగవచ్ఛాస్త్రప్రయోగవినియుక్తానా మష్టసు ప్రశ్నేషు సంగృహీతానాం భగవతా విఖనసా దృష్టానాం మన్త్రవిశేషాణాం సాకల్యేన పాఠః ప్రసిద్ధ ఇతి, సోయం మన్త్రపాఠః శ్రీవైఖానసేషు రూఢప్రచారో జాగర్తి చ. అత్ర ప్రకృతో మూలగ్రన్థః తన్మన్త్రపాఠాన్తఃపాతీ సప్తమప్రశ్నత్వేన పరిగణితః, పారమాత్మికః ప్రశ్నః. అస్య చ ప్రశ్నస్య పారమాత్మికవ్యవహారః భగవచ్ఛాస్త్రనిర్మాతృభి ర్భృగుమరీచ్యత్రికశ్యపైః పరమర్షిభి రాదౌ ప్రవర్తితః. యథావిమానార్చనకల్పే భగవాన్మరీచిః :

"అథాతః పారమాత్మికానుక్రమణ మిత్యారభ్య విష్ణుః సర్వేషా మిత్యాది పఞ్చోత్తరశతం పారమాత్మిక మితి విజ్ఞాయతే (32) పటలే ఇత్యనేన తథా, ప్రాణాగ్నికే శతం పఞ్చ మావృత్య కపిలాఘృతే సమావృత్య విష్ణుగాయత్ర్యా ప్రత్యేకం హుత్వా, పద్మాలాభే బిల్వపత్రేణ వాఽఽజ్యేన విష్ణుః సర్వేషా మిత్యారభ్య మామాత్మగుప్తా మితి పారమాత్మిక దేవేశం ధ్యాయన్ జుహుయాత్, కాశ్యపే (68) అధ్యాయే. ఇత్యనేన అపి చాత్రావృత్య పఞ్చోత్తరశతం మన్త్రాణా మేకాదశ స్వనువాకేషు సఙ్గ్రథితమ్, యత్ర దశస్వాద్యేషు, ఏకైకస్మి న్దశదశ తథైకాదశే చానువాకే పఞ్చ చ మన్త్రాస్సఙ్గృహీతాః. ఏషు చ మన్త్రేషు కతిచన దశావతారకల్పే అవతారపరిధానమన్త్రత్వేన పఠ్యన్తే, మన్త్రాశ్చ తాదృశాః, తథా ప్రయోగే వినియుజ్యన్తే చ. కృత్స్నశ్చ ప్రశ్నః మహాప్రతిష్ఠాయాం మహాశాన్తిహోమేషు చ ప్రాధాన్యేన వినియుజ్యతే,

కిఞ్చ, అస్య మన్త్రభాగస్య ఉపనిషత్త్వకథనం చోక్తాన్వేయ పారమాత్మికత్వవ్యవహారమూలక మేవ భవితు మర్హతి. యత

స్తత్రౌపనిషదపురుషస్య పరంబ్రహ్మణో మహావిష్ణో స్స్వరూపరూప గుణవిభవైశ్వర్యశీలాదయః కల్యాణగుణాః, చిదచితో స్స్వరూపాదికం చేతనస్య సంసారబన్ధమోక్షపూర్వక బ్రహ్మభూయత్వ ప్రాప్తయే భగవదారాధనోపయుక్తస్వాత్మభరసమర్పణ ప్రకారశ్చేత్యంశాః ప్రతిపాద్యన్తే.

అత్రాద్యాదిదశ స్వనువాకే షూక్తార్థ ఏవ యథాక్రమేణ ఈశాదిషు దశ సూపనిషత్సు వ్యాఖ్యాతా ఇతి ఏకాదశానువాక శ్చోక్తార్థ సఙ్గ్రహ ఇత్యాచార్యాణాం సమయః తమేవ మనసి నిధాయ భగవాన్భాష్యకారః మన్త్రార్థస్స్వాహాశబ్దం వ్యాచష్టే, స్వాహా శబ్దేన నమశ్శబ్దః ప్రతిపాదితః అనేన ప్రపత్తిః ప్రతిపాదితా .... ఏతత్సర్వ మేకాదశానువాకే విస్తరేణ వక్ష్యతే (పు ౮) ఇతి.

అయం చ ప్రశ్నః భగవచ్ఛ్రీనివాసమఖి వేదాన్తదేశికైః తథా భాస్కరభట్టాచార్యైశ్చ విభిన్నాకరపాఠద్వయ మనురుధ్య వ్యాఖ్యాద్వయం ప్రాణాయి తత్ర ఆద్యస్యైవ ఉపనిషత్ భాష్యత్వేన ప్రసిద్ధిః, ప్రాచుర్యం చ దృశ్యతే. శ్రీదీక్షితేన్ద్రజీవితచరితం జగద్విదిత మేవ, అథాపి తదీయకృతిషు తిథినిర్ణయకారికాభిధనిబన్ధ[illegible]స్తి మగద్యేన విశదతరం బోధ్యత ఇతి తత్ప్రకార ఇహ నివేశ్యతే యథా.

ఇతి కౌశికగోత్రేణ గోవిన్దాచార్యసూనునా
శ్రీవేఙ్కటేశపాదాబ్జసమారాధనశాలినా
తద్దత్తవేదవేదాన్తదేశికాఖ్యేన ధీమతా
సర్వతన్త్రస్వతన్త్రేణ గర్భచక్రాఙ్కజన్మనా
శ్రీవైఖానసనిష్ఠేన శ్రీనివాసార్యయజ్వనా
రచితా పరిపూర్ణేయం తిథినిర్ణయకారికా,

(1876) సం॥ ముద్రణే.

విశేషాశ్చ ఇలత్తూర్ సున్దరరాజసూరిప్రణీతదీక్షితేన్ద్రచరిత్రా దవధేయాః.

భాష్యవ్యాకర్తా చ తత్రభవా న్వరదరాజనన్దనః సున్దరరాజ సూరిః శాలివాటీనగరపరిసరవర్తి యిలత్తూరాఖ్య మగ్రహార మధ్యుష్య శతసఙ్ఖ్యాధికప్రబన్ధనిర్మాణేన సంస్కృతవాఙ్మయ ముపస్కృత్య సమీప ఏవ శోభకృద్వత్సరే దివ మలంచకార. తదీయా శ్శ్రేమం తత్స్మారకశ్లోక మత్ర మనుసన్దధతి.

శోభకృదబ్దే భాస్వతి భాస్వతి మకరే సితపక్షే చతుర్థ్యామ్
సున్దరరాజకవీన్ద్రః గౌరవవారే యయౌ పరం స్థానమ్॥ ఇతి

తదీయం చ పావనచరితం తదీయైః మహాకవివరదరాజభట్టాచార్యైః ప్రబన్ధరూపేణ నిర్మితం మద్రపుర్యాం ద్రామిడాక్షరై ర్ముద్రాప్య ప్రకాశితం వర్తతే.

భాస్కరభట్టాచార్యశ్చ, మహీశూరసంస్థానాన్తర్గతమూష్టిగ్రామవాసీ షట్చతవర్షేభ్యః ప్రాగిమాం పుణ్యభూమి మధ్యువాస. తత్కృతిషు శ్రీవైఖానసఖిలమన్త్రవ్యాఖ్యాన మేక మేవోపలభ్యతే. తత్రాయం గ్రన్థ స్సప్తమప్రశ్నవ్యాఖ్యారూపః. అయం తు దీక్షితీయభాష్యాద్భిన్నప్రక్రమవాన్ ఉపనిషదర్థస్పర్శీ చ దృశ్యతే, అస్య చరితం చ కేనచన ప్రాచీనలిఖితేన జ్ఞాయతే.

ఏతద్గ్రన్థపరిశీలనేన ఆత్మానం కృతార్థం మన్యమాన స్సహృదయేభ్యో నివేదయామి స్వానుభూతిమ్.

కిఞ్చ సారస్వతసేవాయాం నియుక్తానాం శ్రీమతాం దేవయజ్వనం వేఙ్కటరామాచార్యాణాం శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్రగ్రన్థమాలాధికారిణాం భిషగ్రాజ దీవి వేంకటనృసింహాచార్యాణాం చ కృతజ్ఞతాఽనేన నివేద్యతే.

శ్రీవైఖానసవిద్యాలయమ్.
ఆకులమన్నాడు.
సర్వజిద్వత్సర పుష్య శుద్ధ
తృతీయా భానువాసరః

ఇతి సజ్జనవిధేయః
రాం॥ భ॥ పా॥ కృ॥

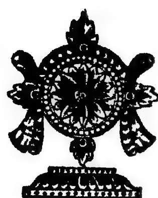 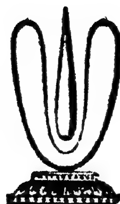 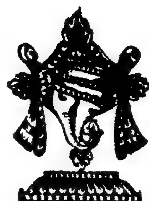

శ్రియై నమః
శ్రీశ్రీనివాసపరబ్రహ్మణే నమః
శ్రీవిఖనోమునయే పరమగురవే నమః

శ్రీ పారమార్థికోపనిషద్భాష్యమ్

(ప్రథమో౽నువాకః)

శ్రీలక్ష్మీవల్లభారమ్భాం విఖనోమునిమధ్యమామ్
అస్మదాచార్యపర్యన్తాం వన్దే గురుపరమ్పరామ్

ఓమ్, విష్ణు స్సర్వేషా మధిపతిః పరమః పురాణః ।
సతో లోకానా మజితో జితాత్మ న్భవతే భవాయ స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ పారమార్థికోపనిషద్భాష్యప్రారమ్భః

శ్రీ వేఙ్కటేశ మఖిలేశ మనన్త మాద్యమ్
సృష్టిస్థితిప్రళయహేతు మహేతు మాద్యమ్
శ్రీపారమార్థికమనుప్రతిపాద్యరూపమ్
ధ్యాయామి ముక్తిద మహం చిదచిచ్ఛరీరమ్॥

శ్రీమత్కౌశికగోత్రేణ శ్రీగోవిన్దార్యసూనునా
శ్రీ వేఙ్కటేశపాదాబ్జసపర్యానిరతాత్మనా॥

వేదాన్తాచార్యవర్యేణ శ్రీనివాసార్యయజ్వనా
సర్వతన్త్రస్వతన్త్రేణ వేదవేదాఙ్గవేదినా॥

శ్రుతిస్మృతిపురాణానాం సమీచీనార్థదర్శినా
పారమాత్మికమోపనిషద్భాష్యం సమ్యగ్విరచ్యతే॥
శ్రీపారమాత్మికపయోధి మయం విమథ్య
ధీమన్దరేణ విఖనోమునిసత్ప్రసాదాత్
పీయూష ముద్ధరతి సర్వజగద్ధితార్థీ
సమ్యక్పిబన్తు విబుధా భవతాపశాన్త్యై॥

"సహ నా వవ త్వితి శాన్తిః"

తత్రాయ మాద్యో మన్త్రః విష్ణు స్సర్వేషామితి

విష్ణుః సర్వవ్యాపనః "యచ్చ కిఞ్చి జ్జగ త్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపివా। అన్త ర్బహి శ్చ త త్సర్వం వ్యాప్య నారాయణః స్థితః" ఇతి శ్రుతేః,

"విశ్వవ్యాపనశీలత్వా ద్విష్ణు రిత్యుచ్యతే బుధైః" రితిచ. సన్త్వాదా తావ త్పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః పరంతత్త్వ పరమాత్మాది శబ్దా విద్యన్తే చే త్పారమాత్మికం భవతి.

ఉపక్రమోపసంహారా వభ్యాసో ఽపూర్వతా ఫలమ్
అర్థవాదోపపత్తీ చ లిఙ్గం తాత్పర్య నిర్ణయే॥

ఇతివచనాత్. అస్య కథం పారమాత్మికత్వ మితి చే దుచ్యతే.

అష్టాక్షరశ్చ యో మన్త్రో ద్వాదశాక్షర ఏవచ
షడక్షరశ్చ యో మన్త్రో విష్ణో రమితతేజసః
ఏతే మన్త్రాః ప్రధానాస్తు వైదికాః ప్రణవై ర్యుతాః
ప్రణవేన విహీనాస్తు తాన్త్రికా ఏవ కీర్తితాః॥ ఇతి.

భగవన్మన్త్రే ష్వవ్యాపకమన్త్రాపేక్షయా వ్యాపకమన్త్రాః ప్రధానాః. వ్యాపకమన్త్రేషు చాష్టాక్షరషడక్షరా, అష్టాక్షరేణ ప్రతిపాద్యో నారాయణః, షడక్షరేణ ప్రతిపాద్యో విష్ణుః, ప్రధానభూతనారాయణవిష్ణు
[illegible]

పరంబ్రహ్మపరంజ్యోతిఃపరంతత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దైః పర్యాయవాచకైశ్చ. శ్రీయాజ్ఞాతత్వాన్ముఖత ఏవ విష్ణుశబ్దప్రయోగః. కిఞ్చ "విష్ణోరంశస్తు పురుష" ఇతి. దైవికవ్యూహభూతస్య పురుషస్య, మానుషవ్యూహభూతస్య వాసుదేవస్య చ మూలభూతత్వాత్ విష్ణుశబ్దగ్రహణమ్. యద్వా సర్వత్రాఽపి పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః పరం తత్త్వపరమాత్మాదిశబ్దప్రయోగాత్, అవ్యారకత్వేన సద్వారకత్వేన చ. భగవల్లీలాప్రతిపాదకత్వాత్, భగవత్ప్రాదుర్భావా విర్భావలీలాప్రతిపాదకత్వాచ్చ. సర్వేషామధిపతిః సర్వేషాం బ్రహ్మరుద్రాదీనాం, నిత్యముక్తబద్ధానాం, సర్వశబ్దస్య సఙ్కోచాభావా త్తద్వ్యతిరిక్తచేతనాచేతనవర్గాణా, మణ్డాద్బహిర్యాతానా, మప్యధిపతిః. "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వర" మితిశ్రుతేః. శ్వేతాశ్వతరే: "పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశ మీడ్య" మితి.

"బ్రహ్మాదిదేవసఙ్ఘేషు స ఏవ పురుషోత్తమః
స్త్రీప్రాయ మితర త్సర్వం జగ ద్బ్రహ్మపురస్సర" మితి.

పరమః (పరోమా) పరామా అస్యేతిపరమః సమాభ్యధికరహితః. యద్వోత్కృష్టః పురాణః అనాదిః పరో లోకానామ్.

"ఏకతో వా జగత్సర్వ మేకతో వా జనార్దనః
సారతో జగతః కృత్స్నా దతిరిక్తో జనార్దన" ఇతి.

అజితః బ్రహ్మరుద్రాదిభి ర్జేతు మశక్య ఇత్యర్థః. యద్వా "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహే"తి శ్రుతేరవాఙ్మనసగోచరత్వా ద్యోగిభి రప్యజితః.

నారసింహపురాణే

"హిరణ్యకశిపో స్త్రాసా త్సేన్ద్రా దేవా బృహస్పతిః
క్షీరోద స్యోత్తరం గత్వా స్తూయతాం తత్ర కేశవః
యుష్మాభి స్సంస్తుతో విష్ణుః ప్రసన్నో భవతి ధ్రువాత్"

ఇత్యారభ్య హిరణ్యకశిపువధానన్తరం

తస్య కోపాభిభూతస్య నృసింహస్య జగత్పతేః
దృష్ట్వా భయానకం రూపం తత్రసు ర్దేవదానవాః"

ఇత్యారభ్య, శరభనిర్మాణాదికం ప్రతిపాద్యతే.

"తత స్తస్య భవానీశ స్తుణ్డస్థాన మరోచత
పృష్ఠభాగే చతుర్వక్త్రం తస్య రుద్రో న్యవేశయత్
సోమసూర్యౌ నయనయో ర్మారుతం పక్షయో ర్ద్వయోః
పాదేషు భూధరా న్సర్వాన్ శివ స్తస్య న్యవేశయత్
ఏవం నిర్మాయ శరభం భవః ప్రమథనాయకః
జగర్జ నరసింహం తం సముద్దిశ్య భయానకమ్
తతః క్షణేన శరభో నాదపూరితదిఙ్ముఖః
అభ్యాశ మగమ ద్విష్ణో ర్నినద న్భైరవస్వనమ్
త మభ్యాశగతం దృష్ట్వా నృసింహ శ్శరభం రుషా
జఘాన శితై రుగ్రై స్తీక్ష్ణై ర్నఖవరాయుధైః
నిహతే శరభే తస్మిన్ రౌద్రే మధునిఘాతినా
తుష్టువుః పుణ్డరీకాక్షం దేవా దేవర్షయ స్తథా" ఇతి —

భవాయ రుద్రాయ అజితః రుద్రేణా ప్యజిత ఇత్యర్థః. హేజి తాత్మన్ "అహం భక్తపరాధీనో హ్యస్వతన్త్ర ఇవ ద్విజ" ఇతి వచనాత్, "భక్త్యా త్వనన్యయా శక్య అహ మేవంవిధోఽర్జున" ఇతి భగవద్వచనాచ్చ. యద్వా పరశురామమన్త్రిత్వాత్ రామభద్రేణ జితాత్మన్. యద్వా స్వభక్తస్య భీష్మస్య ప్రతిజ్ఞాపరిపాలనార్థం జగద్రక్షణార్థం చ, భవాయ ఉత్పన్నాయ భవతే తుభ్యం స్వాహా "స్వాహా స్వధా వష డ్వౌష ణ్ణమః పర్యాయవాచకాః"

"ఓమితి బ్రహ్మణో యోని ర్నమ స్స్వాహా స్వధా వషట్.
యస్యైతాని ప్రయుజ్యన్తే యథాశక్తి కృతా న్యపి
న తస్య త్రిషు లోకేషు పరం లోకే సమం విదుః
ఇతి వేదా వదన్తి స్మ వృద్ధాశ్చ పరమర్షయః" ఇతి భారతే

"నమ స్స్వాహా స్వధా వషట్ వౌషట్ హుం ఫట్ శబ్దాః
పర్యాయ వాచకాః." "స్వధా నమ ఇతి వషట్కారో ఽతి క్రమతేశ్చ"

నమశ్శబ్దః ప్రదానార్థ స్స్వాహాశబ్ద ఇవేష్యత ఇతి

స్వాహాశబ్దేన నమశ్శబ్దః ప్రతిపాదితః అనేన ప్రపత్తిః ప్రతిపాదితా.

"లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షక స్సర్వసిద్ధాన్తే వేదాన్తేషు చ గీయతే
లక్ష్మ్యా మమ చ శేషాహి విభూతి రుభయాత్మికా ॥"

"అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ"

"లక్ష్మీ విశిష్ట ఏవైకః ప్రపత్తవ్య ఇహోదితః" ఇతి

లక్ష్మీవిశిష్టఏవ ప్రపత్తవ్య ఇత్యభిప్రాయే ణాదౌ విష్ణుశబ్దః. ఏత
త్సర్వ మేకాదశాఽనువాకే విస్తరేణ వక్ష్యతే ॥౧॥

శ్రీమత్పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యచన్ద్రికా ప్రారమ్భః

—శ్రీమత్సున్దరరాజేన వన్దిత్వా రఘునన్దనమ్
పారమాత్మికభాష్యాబ్ధే శ్చన్ద్రికేయం విరచ్యతే ॥

ఇహ ఖలు తత్రభవాన్ భగవాన్ సకలకలాభిజ్ఞసార్వభౌమః
సర్వతన్త్రస్వతన్త్రశ్శ్రీనివాసకృపాలబ్ధవేదాన్తదేశికాభిఖ్యః కర్మబ్రహ్మ
ప్రతిపాదకకల్పసూత్రబ్రహ్మసూత్రాదీనాం భాష్యకార శ్శ్రీనివాసా
ధ్వరీన్ద్ర స్సకలచేతనోద్దిధీర్షయా సర్వోపనిషత్సారభూతాం శ్రీపార
మాత్మికోపనిషదం వ్యాచిఖ్యాసుః ప్రారిప్సితవ్యాఖ్యానస్య నిర్విఘ్న
పరిసమాప్త్యర్థం శిష్టాచారానుమితశ్రుతిబోధితేతికర్తవ్యతాకం స్వేష్ట
దైవతశ్రీవేఙ్కటాచలనాథధ్యానరూపం మఙ్గళ ముపనిబధ్నాతి శ్రీవేఙ్క
టేశ మితి. శ్రీవేఙ్కటేశం శ్రియా నిత్యానపాయిన్యా సర్వజగన్మ
ఙ్గళదేవతయా నిత్యయుక్తం, అఖిలేశం న కేవలం వేఙ్కటాచలస్యేశః.
కిన్తు అఖిలస్యాపి చరాచరప్రపఞ్చస్యేశో నియన్తా. తం అనన్తం త్రివిధ

పరిచ్ఛేదరహితం. ఆద్య మాదౌ భవం సృష్టిస్థితిప్రళయహేతుం జగజ్జన్మస్థితిప్రళయానా మభిన్ననిమిత్తోపాదానకారణం. యతో వా ఇమానిభూతాని ఇత్యాదిశ్రుతేః. అహేతుం స్వోత్పాదకకారణరహిత మిత్యర్థః. ఈడ్యం బ్రహ్మరుద్రాదీనా మపి స్తవనీయం. తమీశ్వరాణా మిత్యాది శ్రుతేః. శ్రీపారమాత్మికమనుప్రతిపాద్యమానం స్వవ్యాఖ్యాస్యమాన శ్రీపారమాత్మికోపనిషత్సర్వమన్త్రాణాం ప్రమేయభూత మిత్యర్థః. ముక్తిదం మోక్షప్రదం. ముక్తేః ప్రదాతురన్యేషాం పురుషాణాం దాతృత్వేఽకైముతికన్యాయసిద్ధమ్. చిదచిచ్ఛరీరం సకలచేతనాచేతనప్రపఞ్చశరీర మిత్యర్థః. ఏవ మఖిలహేయప్రతిభటపరమకల్యాణగుణగణమహోదధి మర్చారూపిణం నిరుపాధికభగవచ్ఛబ్దశబ్దితం శ్రీనివాసం. అహం వక్ష్యమాణస్వరూపగుణః. ధ్యాయామి ఉపాయోపేయభూతత్వేన నిరన్తరం తద్ధ్యానపరో భవా మీత్యర్థః.

ఏవం స్వాభిమతేష్టదైవశ్రీవేఙ్కటనాథధ్యానరూపమఙ్గళాచరణానన్తరం స్వగ్రన్థస్యోపాదేయతాసిద్ధయే స్వస్య యోగ్యతాం ప్రదర్శ్య పూర్వకం భాష్యగ్రన్థారమ్భం ప్రతిజానీతే శ్రీమతౌశికగోత్రేణేత్యాది శ్లోకత్రయేణ. అత్ర శ్రీమతౌశికగోత్రేణేత్యనేన ఐశ్వర్యతపోఽభిజాత్యాదిసంపత్తి స్సూచ్యతే. శ్రీగోవిన్దార్యసూనునేత్యనేన పారంపర్యేణ పరమభాగవతాగ్రగణ్యత్వం ద్యోత్యతే. శ్రీవేఙ్కటేశపాదాబ్జరప్యాసక్తాత్మనేత్యనేన విషయాసక్తినిరసనపూర్వక శ్రీమన్నారాయణైకతత్పరత్వం జ్ఞాప్యతే. వేదాన్తాచార్యవర్యేణేత్యనేన భగవదనుగ్రహప్రాప్తవేదాన్తదేశికాఖ్యబిరుదాఙ్కితత్వం గమ్యతే. శ్రీనివాసార్యయజ్వనేత్యనేన సర్వక్రతూచ్చరణప్రచారణాదికం ప్రఖ్యాప్యతే. సర్వతన్త్రస్వతన్త్రేణేత్యనేన చతుష్షష్టికలానిరతిశయప్రావీణ్యాం ప్రతిపాద్యతే. వేదవేదాఙ్గవేదినేత్యనేన సాఙ్గసకలవేదషడ్దర్శనీపారఙ్గతత్వం నివేద్యతే. శ్రుతిస్మృతిపురాణానాం సమీచీనార్థదర్శినేత్యనేన శ్రుత్యాదిసకలవాఙ్మయానాం పరస్పరావిరుద్ధతాత్పర్యవిషయీభూతార్థనిర్ణాయకత్వం ప్రకాశ్యతే. ఏవ మేతాదృశవిశేషణ

విశిష్టేన శ్రీనివాసాధ్వరిణా శ్రీపారమాత్మికోపనిషదః భాష్యం తత్త్వార్థప్రకాశకం వివరణం, సమ్యక్ అన్వ్యాఖ్యానాత్మికం, విరచ్యతే విశేషేణ క్రియత ఇత్యర్థః.

అథ స్వగ్రన్థస్యాత్యన్తాదరణీయతాం కథయతి శ్రీపారమాత్మికేతి.

అయం శ్రీనివాసాచార్యయజ్వా సర్వజగద్ధితార్థీ. అత్ర జగచ్ఛబ్దేన జీవా లక్ష్యన్తే. తేషాం యద్ధితం పునరావృత్తిరహితం పరమపదం తత్ప్రాపయితుం కామయమానస్సన్ శ్రీపారమాత్మికమేవ పయోధిః క్షీరార్ణవస్తం విఖనోమునిప్రసాదాత్ విఖనో నామ్నః మునేర్మననశీలస్య తపోనిధేః భగవదవతారరూపస్య చేతనోద్దిధీర్షోః కరుణాకరస్య అనుగ్రహవిశేషాత్ అధిగతసర్వమన్త్రార్థః ఇతి శేషః. "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద" ఇతి శ్రుతేః. ధీమన్థేన నిశితబుద్ధిరూప మన్దరగిరిణా విమథ్య విశేషేణ మథిత్వా సమ్యగ్విచార్యేత్యర్థః. పీయూషం భాష్యరూపం సమ్భృతం. ఉద్ధరతి ఉద్ధృతవానితి అధ్యయనయోగ్యం కరోతీత్యాశయః. అతో విబుధాః తత్త్వజిజ్ఞాసవో ముముక్షవశ్చ. భవతాపశాన్త్యై ఆధ్యాత్మికాది సర్వసాంసారిక దుఃఖనివృత్తిఫలక భగవత్ప్రాప్త్యై, సమ్యక్ శ్రద్ధా భక్తిపూర్వకాదరాతిశయేన. పిబన్తు ఆస్వాదయన్తు అధ్యయనం కుర్వన్త్విత్యర్థః. అత్రానుబన్ధచతుష్టయ ముపన్యస్తం భవతి. ముముక్షవో విబుధా అధికారిణః. భవతాపశాన్తిః ఫలమ్. పరమాత్మతత్త్వం విషయః. సమ్బన్ధస్త్వధికారిణా ప్రయోజనస్య లభ్యలబ్ధృభావ భగవత్తత్త్వస్య గ్రన్థస్య చ ప్రతిపాద్యప్రతిపాదకభావరూప ఇతి.

విష్ణురితి విష్ఌ వ్యాప్తౌ ఇతి ధాతోః క్నుప్రత్యయః, విశధాతోర్నుక్ ప్రత్యయో వా. భారతే: "వ్యాప్తా మే రోదసీ పార్థ కాన్తిశ్చాభ్యధికా స్థితా, క్రమణాచ్చాప్యహం పార్థ విష్ణురిత్యభిసంజ్ఞితః" ఇత్యుక్తం ఇతి చేతి వచనాదితి శేషః. శంకతే నన్వితి. ఉపక్రమే పరమాత్మాది [illegible] అస్యా ఉపనిషదః పారమాత్మికత్వం యుక్తం విష్ణోః

త్యస్తి. అతో వైష్ణవత్వం వక్తవ్యం. కథం పారమాత్మికత్వ మితి
తదభిప్రాయః. సమాధత్తే ఉచ్యత ఇత్యాదినా. అష్టాక్షర షడక్షరా
వితి "ఓం నమో నారాయణాయ". "ఓం నమో విష్ణవే" ఇతి ద్వౌమన్త్రౌ
ప్రధానావిత్యనుషజ్యతే. ఉత్తరత్ర ఉత్తరమన్త్రోపి గృహ్యత. పర్యాయ
వాచకైశ్చ ప్రతిపాద్యత ఇత్యనుషజ్యతే. విష్ణుశబ్దవాచ్యఏవ పరమాత్మే
త్యభిప్రాయః పరమాత్మాచ సర్వేషామాధారః ప్రభురీశ్వరః. "విష్ణు
ర్నామా స వేదేషు వేదాన్తేషు చ గీయతే" ఇతి వచనాత్. శ్రూయతేచ
"నమో విష్ణవే బృహతే కరోమి" ఇతి విష్ణవే బ్రహ్మణే ఇతి తదర్థః.
సామానాధికరణ్యేనాభేదస్సిద్ధ్యతి. "బృహత్త్వా ద్బృంహణత్వాచ్చ
బ్రహ్మేతి పరికీర్త్యతే" ఇత్యుచ్యతేచ. శ్రవణాద్గుణత్వా దితి. ఏతేషాం
మన్త్రాణాం భగవద్యజ్ఞేషు వినియుక్తత్వా దిత్యర్థః. యజ్ఞస్వరూ
పో హి విష్ణుః "యజ్ఞో వై విష్ణు" రితి శ్రుతేః. ముఖ్యతః ఆదా విత్యర్థః.
ద్వైవిధ వ్యూహాః పురుషాదః వైఖానసోక్త, మానుషవ్యూహో
వాసుదేవాదిః పాఞ్చరాత్రోక్తః. తథా భారతవచన మప్యుదాహరి
ష్యతే అథ పారమాత్మికత్వే హేత్వన్తరమాహ యద్వేతి సర్వత్ర
పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే స్వాహా ఇత్యాదౌ పరంబ్రహ్మ పర
మాత్మాదిశబ్దప్రయోగాదిత్యర్థః. అద్వారకత్వే నేతి. అయమర్థః అత్రైహి
కేషుచిన్మన్త్రేషు భగవతః సాక్షాత్ స్వరూపతో లీలా ప్రతిపాద్యతే
తదద్వారకమ్. కేషుచి ద్బ్రహ్మరుద్రాద్యన్తర్యామితయా జగత్సృష్టి
భఙ్గలీలా ప్రతిపాద్యతే తత్సద్వారకమ్. అతఃపారమాత్మికత్వంయద్వా
త్వచి న్మన్దరధారణాది ప్రాదుర్భావలీలాయాః, భూమ్యుద్ధరణహిరణ్యా
కశిపువధాద్యావిర్భావలీలాయా శ్చప్రతిపాదకత్వాత్ పారమాత్మిక
త్వం యుక్త మితి. పరమశబ్దం వ్యుత్పాదయతి. పరో మాఽస్యేతి.
మాశబ్దో సఙ్ఖ్యార్థః అత్ర "అగ్నిర్వై దేవానామవమో విష్ణుః పరమ"
ఇత్యాది శ్రుత్యన్తరార్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః ఏకత ఇతి ఏకత్ర ఘటాయాం
భగవన్తమన్యత్ర సర్వం జగచ్చారోప్య తోలనే భగవానే వాతిరిక్త
ఇత్యర్థః. భగవతో రుద్రేణా వ్యజితత్వే ప్రమాణం దర్శయతి హిరణ్యా
కశిపో [illegible]

అథవా యస్తస్మై ఇతి పదద్వయ మధ్యాహార్యం. జితాత్మ
సంబోధనం. అస్య మన్త్రస్య శ్రీ పరశురామ పరత్వం శ్రీశ
ణావగతం. స్వభక్తస్యేత్యాది. అత్ర పరశురామేణ శ్రీస్త్రప్రతిజ్ఞా
పాలనం పురాణేషు మృగ్యం శ్రీకృష్ణేన తు విదితం. ఉభయోరపి
నిత్యవిభూతిః లీలావిభూతి రిత్యుభయం. తేనత్వం పారతన్త్ర్యం. వి
ద్వయంచ లక్ష్మీనారాయణ పరతన్త్ర మిత్యర్థః. తేన ద్వయో
ర్దీశితృత్వం తుల్యమితి సిద్ధ్యతి. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి అస్యేతి
పతిః సర్వ జగత్పతిత్వే పతింవిశ్వస్యేతి శ్రుతివత్, లక్ష్మ్యాస్తథ
అస్యేత్యాది శ్రుతిరస్తీతి దర్శితం లక్ష్మ్యావిశిష్ట ఇతి. అయమాశ
అస్యేత్యాది శ్రుతౌ విష్ణుపత్నీత్వేన లక్ష్మ్యా గ్రహణా ద్విష్ణోర్లక్ష
విశిష్టత్వం సిద్ధం. అత్ర తథాభూత విష్ణు శబ్ద ప్రయోగాత్ స
శబ్దేన ప్రపత్తి ప్రతిపాదనాచ్చ లక్ష్మీవిశిష్టః ప్రపత్తవ్య ఇతి రహః

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

ఓమ్ విష్ణుస్త్వేషా మధిపతిః పరమః పురాణః ।
పగో లోకానా మజితో జితాత్మ న్త్వపతే భవాయ స్వాహా॥

శ్రీశం భజే వాంఛిత కార్యసిద్ధ్యై వేదాన్తవేద్యం విమలస్వభా
కృపావశా ద్యస్య సుభక్తిలభ్యా దగోచరం వస్త్వపి గోచరః
సా
హార్దిద్వితీయాం తనుమబ్జజాభాం సృష్టిప్రధానామ్ విఖనోభిధాన
ఆనమ్య తత్సూత్ర కృతశ్రుతీనాం వృత్తిం విధాస్యే విముఖప్రబోధ

హే అజితాత్మన్ అజితః ఆత్మా యస్యాసః అజిత
తస్య సంబుద్ధిః అజితాత్మన్ దేవత్వం విష్ణుః జగద్వ్యాపన
విష్ణుర్వ్యాప్తౌ సర్వేషాం లోకానాం మధిపతిః పరమః ఉత్కృ
పురాణః పురాతనః లోకానాం పరః శ్రేష్ఠః అజితః సర్వైరజి
భవః జన్మ యస్య నవిద్యతే అథవా తస్మై భవతే హవిర్దా
శేషః ॥౧॥

ఓం సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషా మన్తరాత్మా తస్థు
స్తస్థుషాం జంగమో జంగమానామ్ । విభు ర్విభూనాం
విభవోద్భవాయ స్వాహా ॥౨॥

శ్రీ॥—సుసూక్ష్మ ఇత్యనేన

అజస్రం స్వాత్మసంబోధి నిత్యం సర్వావగాహి యత్
జ్ఞానం నామ గుణం ప్రాహుః ప్రథమం గుణచిన్తకాః
స్వరూపం బ్రహ్మణ స్తచ్చ గుణశ్చ పరిగీయతే
జగత్ప్రకృతి భావో యః స్సాశక్తిః పరికీర్తితా
శ్రమ హానిస్తు యా తస్య సతతం కుర్వతో జగత్
బలం నామ గుణ స్తస్య కథితో గుణచిన్తకైః
కర్తృత్వం నామ య స్తస్య స్వాతన్త్ర్య పరిబృంహితమ్
ఐశ్వర్యం నామ తత్ప్రోక్తం గుణ తత్త్వార్థ చిన్తకైః
తస్యోపాదాన భావేపి వికార విరహోపి యః
వీర్యంనామ గుణస్సోయ మచ్యుతస్య పరాహ్వయః
సహకార్యనపేక్షం య త్తత్తేజ స్సముదాహృతమ్ ॥ఇతి
జ్ఞానాది షాడ్గుణ్య సంపూర్ణం నానావ్యూహైక హేతుకమ్

లక్ష్మీ లక్షణ సంయుక్తం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మేతి" శ్రుతేః నిరుపాధిక సత్తాయోగిత్వం సత్యత్వం నిత్యాసంకుచిత జ్ఞానైకాకారత్వం జ్ఞానత్వం కాలతో వస్తుతో దేశతశ్చా పరిచ్ఛిన్నత్వ మనన్తత్వ మితి బ్రహ్మ స్వరూప శోధక వాక్య ప్రతిపన్న సత్యత్వాది విశిష్టం.

శ్రీ విష్ణు పురాణే

సంభర్తేతి తథా భర్తా భకారోర్థ ద్వయాన్వితః
నేతా గమయితా స్రష్టా గకారార్థ స్తథా మునే
ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశసః శ్రియః
జ్ఞాన వైరాగ్య యోశ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా

వసన్తి తత్ర భూతాని భూతాత్మన్యఖిలాత్మని
సచ సర్వేషు భూతేషు వకారార్థ స్తథామునే
జ్ఞాన శక్తి బలైశ్వర్య వీర్య తేజాం స్యశేషతః
భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యాని వినా హేయైర్గుణాదిభిః
ఏవమేవ మహాభాగ మైత్రేయ భగవానితి
పరబ్రహ్మ భూతస్య వాసుదేవస్య నాన్యథా
శబ్దోఽయం సోపచారేణ హ్యన్యత్ర హ్యుపచారతః॥ఇతి

భగవచ్ఛబ్ద శబ్దిత మిత్యాది గుణ విశిష్టం పరంబ్రహ్మ విష్ణురేవేతి విజ్ఞాపనేన సుసూక్ష్మ ఇత్యుక్తమ్.

(శ్రీ) వైఖానసే తత్రకాణ్డే బ్రహ్మవిద్యాధ్యాయేఽభిహితమ్;
ఆపః పృథివ్యాస్సూక్ష్మాస్తు తేభ్యస్తేజ స్తతోఽనిలః
తస్మాదాకాశ మేతస్మాత్తన్మాత్రాణి మనీషిణః
తేభ్యస్సూక్ష్మో హ్యహంకార స్త్రిధాభూయ వ్యవస్థితః
తస్మాన్మహాం స్త్రిధాభూతో బుద్ధి లక్షణ లక్షితః
తస్మాత్తు మూలప్రకృతి రవ్యక్తా గుణ బృంహితా
తతో వ్యష్టి సమష్ట్యాఖ్యో జీవసూక్ష్మ తరస్స్మృతః
తతో వ్యోమపదం విష్ణో స్థాన మానన్ద పూరితమ్
తస్మాత్తత్పఞ్చ శక్తిస్థం పఞ్చోపనిష దాత్మకమ్
పఞ్చమూర్తి విభేదేన విభిన్నం విశ్వతోముఖమ్
అభూత సంప్లవ స్థానం స్వరూపం చిద్ఘనం పరమ్
విష్ణో రచిన్త్య వీర్యస్య నానావ్యూహైక హేతుకమ్
తత షడ్గుణ సంపూర్ణం లక్ష్మ్యా లక్షణ సంయుతమ్
సత్యం జ్ఞాన మనన్తాఖ్యం భగవచ్ఛబ్ద శబ్దితమ్
సూక్ష్మాత్సూక్ష్మతరమితి ఖ్యాతం స్వరూపం రూప వర్జితమ్
జాతి క్రియాది రహితం సరూపం గుణ సంగతమ్

సూక్ష్మాత్సూక్ష్మ మవాప్నోతి పరంబ్రహ్మేద మవ్యయమ్॥ ఇతి సార్వః "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేత్యాది" శ్రుతిసిద్ధమ్.

సర్వేషా మన్తరాత్మా "ఆత్మా బుద్ధౌ ధృతౌ జీవే స్వభావే పరమాత్మని" ఇతి. బ్రహ్మరుద్రాదీనా మన్తరాత్మా. "అన్తఃప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మా" ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్. "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీర మిత్యాది" శ్రుతేశ్చ. తస్థు స్తస్థుషామ్ స్థావరాణాం మధ్యే అతిశయిత స్థావరభూతః. "మేరు శ్శిఖరిణామహ మితి భగవద్వచనాత్. జంగమో జంగమానామ్ జంగమేష్వపి అతిశయిత జంగమభూతః యద్వా శక్తిప్రదః. విభు ర్విభూనామ్ ఆకాశాదీనామపి తథా. విభవో ద్భవాయ ఏవం భూతస్య పరమాత్మనః విభవేషు అవతారాదిషు ఉద్భవః ప్రాదుర్భావః.

యస్యావతార రూపాణి నమస్యంతి దివౌకసః
అపశ్యన్తః పరంభావం నమస్తస్మై పరాత్మనే ॥ఇతి

ఏవం అవతారాదిషు ప్రాదుర్భావః

నహ్యస్య జన్మనో హేతుః కర్మణో వా మహీపతే
ఆత్మమాయాం వినేశస్య పరస్య ద్రష్టురాత్మనః ॥

శ్రీమద్రామాయణే ॥- సహదేవై రుదీర్ణస్య రావణస్య వధార్థిభిః
అర్థితో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః ॥ఇతి ॥౨॥

చన్ద్రికా

సుసూక్ష్మ ఇతి ఉదాహరిష్యమాణ తర్కకాణ్డే సూక్ష్మా త్సూక్ష్మ మవాప్నోతీ త్యుచ్యతే. తత్ర పరబ్రహ్మణో భగవత్త్వం లక్ష్మీశత్వాదికం చ ప్రతిపాద్యతే. ఏతదేతస్యా శ్శ్రుతే రుపబృంహణ మిత్యభిప్రాయేణ వ్యాచష్టే. స్వరూప మితి. తచ్చ జ్ఞానంచ బృంహణ స్వరూపం. గుణాశ్చేత్యనేన తస్య జ్ఞాన స్వరూపత్వం జ్ఞాన గుణకత్వం చోక్తం. యథా దీపస్య ప్రభా రూపత్వం ప్రభా గుణకత్వం చ ఉపాదాన భావేపి మృద ఇవ తస్య ఘటస్యేవ జగత ఉపాదాన కారణత్వే పీత్యర్థః. వికార విరహః వికారాభావః. అపక్షతి పృథివ్యాః పృథివ్య

పేక్షయా అపసూక్ష్మః. ఏవం పూర్వపూర్వా పేక్షయా ఉత్త
రోత్తరం సూక్ష్మమిత్యుచ్యతే. సూక్ష్మత్వం దుర్జ్ఞేయత్వం నతు
చ్ఛత్వం. ఉత్తరోత్తరం హి పూర్వ పూర్వ కారణం. తతః పూర్వా
పేక్షయా ఉత్తరస్య సూక్ష్మత్వం. మనీషిణ ఇతి మునీన్ప్రతి సంబో
ధనం. త్రిధా సాత్త్వి కాది భేదేన మహాన్ మహత్తత్వం. అవ్యాకృతా
అభివ్యక్తాః గుణా స్సత్త్వాదయః త్రైబృంహితా మహతీ నానా
వ్యూహాః పురుషాదయో వాసుదేవాదయశ్చ స్వరూప గుణాః
పరమాత్మనః సత్యత్వాదయః సూర్యస్య ప్రకాశాదివత్. ఏవం
భూతస్య సూక్ష్మతమతయా దేవానామపి దుర్జ్ఞేయ స్యేత్యర్థః.
తత్ర ప్రమాణం దర్శయతి యస్యావతారేతి. నహీతి. ఆత్మమాయాం
స్వశక్తిం వినాస్య జన్మనో నాన్యత్ హేతు రిత్యర్థః. స్వ సంకల్పే
నైవా విర్భవతీతి యావత్, తత్ర ప్రమాణం దర్శయతి నహీతి.
యస్సుసూక్ష్మ రూపత్వాది విశిష్టః తస్మై శ్రీరామ కృష్ణా ద్యవ
తార రూపేణ ప్రాదుర్భవతే తుభ్యమిత్యన్వయః॥౨॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషా మన్తరాత్మా తస్థు స్తస్థుషాం జంగ
మో జంగమానామ్। విభు ర్విభూనాం విభవోద్భవాయ స్వాహా॥

సుసూక్ష్మః సుష్ఠు సూక్ష్మః. "అణో రణీయాన్" సార్వః
సర్వహితః. సర్వేషాం భూతానా మన్తరాత్మా పరమాత్మస్వరూపః.
తస్థుషాం స్థిరాణాం మధ్యే తస్థుః తస్థివాన్ ఘనస స్వరూపః. జంగ
మానాం చరభూతానాం మధ్యే జంగమ శ్చరరూపః. విభూనాం
ప్రభూణాం మధ్యే విభుః ప్రభుః మహాదేవః. విభవస్య ఐశ్వర్యస్య
ఉద్భవః తస్మై ఇదం హవిః॥౨॥

జ్యోతిర్వా పారమాత్మికం సార్వం విశ్వం భవం భవాయ
ప్రభూతం ప్రాహిణ్వన్న్ । పరం పరాయ సుకృతం కృతాయ
తస్మై పరాయ ఈశిషే స్వాహా ॥3॥

శ్రీ॥— (తస్మై దిశం ప్రతిపాద్య జ్యోతిర్మయాని సర్వాణ్యపి పారమాత్మికాన్యేవేతి ప్రతిపాదయతి.) జ్యోతిః సూర్య చన్ద్రాగ్న్యాదిషు స్థితం జ్యోతిః పారమాత్మికమ్.

యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతే ఖిలమ్
యచ్చన్ద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమామకమ్॥ ఇతి
జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుర్వనాని విష్ణుర్గిరయో దిశశ్చ
నద్యస్సముద్రాశ్చ స ఏవ సర్వం యదస్తి యన్నాస్తి చ
విప్రవర్య॥ ఇతి

సార్వం సర్వలోకస్థమ్ జ్యోతిః పారమాత్మికం. "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేష్విత్యాది శ్రుతిసిద్ధమ్. అత్ర "ఏక ఏవ రుద్రో న ద్వితీయాయ తస్థే యో దేవానాం ప్రభవశ్చోద్భవశ్చ విశ్వాధికో రుద్రో మహర్షిః హిరణ్యగర్భం జనయామాస పూర్వం స నో బుద్ధ్యా శుభయా సంయునక్తు" ఇతి శ్రుతిషు శ్రూయమాణత్వాత్ విశ్వాధికస్య రుద్రస్య జననం కథముపపద్యేత ఇతి శంకాయాం తద్వ్యావృత్త్యర్థం భవశబ్దః. భవాయ రుద్రాయ ప్రభూతమ్ బహువిధమిత్యర్థః. పరం భవముత్పత్తిం ప్రాహిణ్వన్ ప్రయచ్ఛన్ "నారాయణాద్రుద్రో జాయతే" ఇత్యాది శ్రుతిభ్యః.

లలాటాత్ క్రోధజో రుద్రో జాయతే. ఇత్యాదేశ్చ.
బ్రహ్మణో వై లలాటాచ్చ తతో దేవస్య వై ద్విజ
క్రోధావిష్టస్య సంజజ్ఞే రుద్రస్సంహారకారకః. ఇతి

"అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రాః" "సహస్రాణి సహస్రశో యే రుద్రాః" ఇతి శ్రుత్యన్తరేషు శ్రూయమాణత్వాత్. పారమాత్మికోప

నిషదిచ ప్రభూతం ప్రాహిణ్వా న్నిత్యుక్తం. అనేనైకత్వ నివృత్తిః.
అస్య మన్త్రస్య పరం పరాయ ఇత్యారభ్య ఈశోయస్మా దిత్యత్రా
న్వయః. సుకృతం కృతాయ తస్మై పరాయ ఈశిషే॥3॥

చన్ద్రికా

"జ్యోతి ర్జ్యోతి తస్మైఇతి తస్మై వరాయ ఈశిషే ఇతీత్యర్థః. దిశంప్రతి
పద్య నిర్దిశ్యే త్యర్థః. యన్నాస్తి యద్భవిష్యతీత్యర్థః. పరోదివః
దివః పరస్తా దిత్యర్థః. ప్రాహిణ్వా న్నితి భగవత స్సంబోధనం సంగ
చ్ఛతే. సుకృతం కృతాయేత్యాదినా మన్త్రద్వయం యోజయతి॥3॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

జ్యోతిర్వా పారమాత్మికం సార్వం విశ్వ భవం భవాయ
ప్రభూతం ప్రాహిణ్వాన్ । పరం పరాయ సుకృతః కృతాయ
తస్మై వరాయ ఈశిషే స్వాహా ॥3॥

సార్వం సర్వ సహితం విశ్వభవం విశ్వస్య జగతః భవం ఉద్భవం
ప్రభూతం బహుభూతం పారమాత్మికం పరమాత్మ సంబంధి జ్యోతిః
తేజః భవాయ సంసార చక్రాయ ప్రాహిణ్వాన్ ప్రయుంజానః
సుకృతః పుణ్యస్యకృతః సుకృతస్య కర్తా తస్మై పరం పరాయ పరతః
పరాయ వరాయ శ్రేష్ఠాయ ఈశిషే సర్వసమర్ధాయ తస్మై హవిరితి
శేషః॥3॥

ఈశో యస్మా ద్వితతం వితత్య కంకం ధృతం కామహుతో
జుహోతి। కకుదం కకుచ్ఛిత్వా భూయః పరాయ స్వాహా॥౪॥

(శ్రీ)॥— ఈశః రుద్రః యస్మాత్ సాగరాణా ముజ్జీవస కార
ణాత్. వితతం విస్తృతం. కంధృతం శిరసాధృతం కమ్ గంగాజలం
వితత్యభూమావిస్తార్య కామహుతఃకామదాహకః రుద్రఃకకుదంశ్రేష్ఠం
దత్తం కకుచ్ఛిత్వా జుహోతి. అగ్నౌప్రక్షిప్తవాన్ భూయః పునరపి
*పరాయ విభక్తివ్యత్యయః.బ్రహ్మణ శ్శిరచ్ఛిత్వా ప్రక్షిప్తవాన్తస్మై

ఏవం భూతాయ రుద్రాయ సుకృతం కృతాయ కృతవతే పరాయ వరం దాతుం ఈశిషే సమర్థాయ తుభ్యం. అయమే వార్థో మాత్స్యే.

తతః క్రోధ పరీతేన సంరక్త నయనేనచ
వామాఙ్గుష్ఠ నఖాగ్రేణ ఛిన్నం తస్య శిరో మయా

బ్రహ్మా॥ యస్మా దనపరాధస్య శిరచ్ఛిన్నం త్వయా మమ
తస్మా చ్ఛాప సమాయుక్తః కపాలీ త్వం భవిష్యసి

రుద్రః॥ బ్రహ్మహా కులితో భూత్వా చరం స్తీర్థాని భూతలే
తతోహం గతవా న్దేవి హిమవన్తం శిలోచ్చయమ్
తత్ర నారాయణ శ్శ్రీమా న్మయాభిక్షాం ప్రయాచితః
తత స్తేన స్వకం పార్శ్వం నఖాగ్రేణ విదారితమ్
మహతీ స్రవతీ ధారా తస్య రక్తస్య నిస్సృతా
విష్ణుప్రసాదా త్సుశ్రోణి కపాలం తత్సహస్రధా
స్ఫుటితం బహుధాయాతం స్వప్నలబ్ధం ధనం యథా॥ ఇతి

విష్ణుధర్మే॥ అచ్యుతానన్త గోవిన్ద మన్త్రమానుష్టుభం పరమ్
ఓం నమ స్సంపుటీకృత్య జప న్విషధరో హరః
యన్న జీర్ణంచ గరళం కణ్ఠే స్తబ్ధం కపాలినః
అన్తరాత్మా ధృత స్తస్య హృదయే గరుడధ్వజః॥ ఇతి
మైత్రలోకే భక్ష్యమాణే తథామాతృగణేన వై
నృశింహమూర్తిం దేవేశం ప్రదధ్యౌ భగవా న్ఛివః

వారాహే ప్రాగితిహా సేగస్త్యం ప్రతి రుద్రః
బ్రహ్మాణంచ పురా సృష్ట్వా పుణ్డరీకాక్ష॥ ఇత్యారభ్య

జలమధ్యే కాలమేఘ సంకాశః పుణ్డరీకాక్షః రుద్రేణ పృష్టః॥ క స్త్వమితి పృష్టస్య వచనం.

అహం నారాయణో దేవో జలశాయీ సనాతనః
దివ్యం చక్షు ర్భవతు తే నమాం పశ్యన్తి యత్నతః

ఏవముక్త స్తదా తేన యావ త్తస్యా ప్యహంతతమ్
తావ దఙ్గుష్ఠ మాత్రన్తు జ్వలద్భాస్కర తేజసమ్
తమేవాహం ప్రపశ్యామి తస్యనాభౌతు పఙ్కజమ్
బ్రహ్మాణ న్తత్ర పశ్యామి హ్యాత్మానఞ్చ తదఙ్కగః।

ఇత్యారభ్య రుద్రేణానన్తరం విష్ణుః

సర్వజ్ఞ స్త్వం నసన్దేహో జ్ఞానరాశి స్సనాతనః
దేవానాఞ్చ పరం పూజ్యః సర్వదా త్వం భవిష్యసి
ఏవముక్తః పునర్వాక్య మువాచో మాపతి స్తదా
అన్యం దేహి వరం దేవ ప్రసిద్ధం సర్వజన్తుషు
మర్త్యో భూత్వా భవానేవ మామారాధయ కేశవ
మాం వహస్వచ దేవేశ వరం మత్తో గృహాణచ
యేనాహం సర్వదేవానాం పూజ్యా త్పూజ్యతరో భవమ్

విష్ణుః॥ దేవకా ర్యావతారేషు మానుషత్వ ముపాగతః
త్వామేవారాధయిష్యామి త్వంచ మే వరదో భవ
యత్త్వయోక్తం వహస్వేతి దేవదేవ ఉమాపతే
సోహం వహామి దేవ త్వాం మేఘో భూత్వా శతంసమాః
ఏవమేవ హరిర్దేవ స్సర్వేశ స్సర్వభావనః
వరదోభూ త్తతోమహ్యం తేనాహ న్దైవతైర్నుతః॥ ఇత్యాది.

పురాణ సంగ్రహే॥ అఙ్గుష్ఠాగ్ర వినిర్భిన్నా ద్దణ్డకోశా త్స్రవజ్జలమ్
విష్ణో రాదాయ చార్ఘ్యార్థం వై దదౌ తస్మై చతుర్ముఖః
తత్పాద శౌచ మమలం తోయమాసీ త్సరిద్వరా
పుణ్యాం త్రిపథగాం గఙ్గా న్దధార శిరసా హరః॥

ఈశ్వర సంహితాయామ్॥ పురా త్రిభువనాక్రాన్తం హరిణా బలి బన్ధనే
మహలోకే పదం ప్రాప్తం దృష్ట్వా విష్ణో ర్మహాత్మనః
పాద్యం దత్తం మయా పుత్ర కమణ్డలు జలేన వై
కమణ్డలు జలం స్వల్పం కృత మన్త్రగణం హితమ్

ధర్మం సమీపతో దృష్ట్వా మయాచోక్తం జలం భవ
ద్రవీభూత స్తథా ధర్మో హరిభక్త్యా మహామునే
గృహీత్వా ధర్మపానీయం పాదం నాథస్య తుష్టయే
క్షాళితం పరయా భక్త్యా పాద్యార్ఘ్యాదిభి రర్చితమ్
తదంబు పతితం దృష్ట్వా దధార శిరసా హరః
పావనార్థం జటామధ్యే యోగ్యోస్మీ త్యవధారణాత్
వర్షాయుతా న్యథ బహూన్ నముమోచ తథా హరః॥

"తపశ్శిమె మరుతోఽమర్జయ న్త రుద్రతుత్తే జనిమ చారుచిత్రం. పదం యద్విష్ణో రుపమన్నిధాయి తేనపాసి గుహ్యన్నామ గోనామ్" ఇతి శ్రుతిరపి. బ్రహ్మరుద్రాదీనామపి వరప్రదానాదిషు సమర్థాయేతి ॥౮॥

చన్ద్రికా

ఈశ ఇతి కంధృత మిత్యేకం పదం. కమితి శిరోవాచ్యవ్యయం. ఈశ ఇత్యారభ్య విస్తార్యే త్యన్తం రుద్రస్య భగవత్పాద తీర్థధారణ రూపమేకం చరిత ముక్తం. అథ చరితాన్తర మాహ. కామహన్త ఇతి. కపుత్ తన్నామక మంగం ఛిత్వా కపుదం క్రోష్ఠుం దకుమగ్నా ప్రక్షిప్తవా నిత్యన్వయః. చరితాన్తర మాహ. భూయ ఇతి. పరాయ పరస్యేతి విభక్తివ్యత్యయః. తదర్థో బ్రహ్మేత్యాహ బ్రహ్మణ ఇతి. సుకృతం. శోభన కార్యం కృతవతే ఇతి భగవద్విశేషణం ఈశిషే ఇతిచ తథా. ఏవ మన్వయ ముక్త్వా స్వోక్తార్థవిషయే ప్రమాణ న్దర్శయతి. తస్య బ్రహ్మణః కపాలీ కపాలపాణి రిత్యర్థః. మహతీతి అత్రాప్రాకృత విగ్రహస్య భగవతః పార్శ్వా ద్రక్తజనన మ్మాయాకృతమితి జ్ఞేయం. తత్ మత్కరస్థం కపాలం సహస్రధా స్ఫుటిత, సత్ స్వప్నలబ్ధ ధనవత్ యాతం గతం అదృష్ట మభూ దిత్యర్థః. ఏవం భగవతా రుద్రస్యైకం సుకృతకరణ ముక్తం. అన్యదాహ విష్ణుధర్మే ఇతి. ఓం నమ స్సంపుటీకృత్యేతి ఓంకార నమశ్శబ్దయో ర్మధ్యే మన్త్ర ముచ్చార్యే త్యర్థః. అథ భగవతా రుద్రాయ వరదానే ప్రమాణ మాహ అగస్త్యం ప్రతి రుద్ర ఇత్యాదినా. అథ భగవత్పాద తీర్థస్య శివేన శిరసా ధారణే ఉప

బృంహణ మాహ. అంగుష్ఠాగ్రే త్యాదినా. మయాచో క్తమితి. తర్హ్యం ప్రతిజలం భవేతి మయా౽భిహిత మిత్యర్థః. తవ శ్రియే ఇతి శ్రుతే రయమర్థః. హేరుద్ర మరుతః దేవాః శ్రియే శ్రియముద్దిశ్య తవత్వా మిత్యర్థః. అమర్జయన్త అర్చ న్నిస్మ. యత్ యస్మా త్తవ జనిమ జన్మచారు చిత్రం కృతార్థమితి యావత్. ఆసీదితి శేషః. తత్ర కారణ మాహ. విష్ణో స్త్య్రపనశీలస్య విక్రమమాణ స్యేత్యర్థః. యత్పదం చరణం ఉపమం ధాతృసమీపే మశ్నంభో ధాతరీన్ద్రా నాఇతి నానార్థ రత్నమాలా. సత్యలోక సమీపే ఇత్యర్థః. నిధాయినిహితం తేన తస్య విభక్తి వ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. తత్సంబన్ధి త్యర్థః. గోనాం శబ్దానాం మధ్యే గుహ్యా న్నామ గుహ్య నామధేయ వాచ్యం త్రిధ మిత్యర్థః. "ఏతద్వా అపాన్నామధేయం గుహ్యం యదా ధావే త్యాదిశ్రుతేః. అథావశబ్దో జలపరతయా భగవాన్విఖనా సూత్రే ప్రయుక్త. సాధావేన పాణి నేతి. పాసి శిరసా ధృత్వా రక్షసి. భగవత్పాద తీర్థ ధారణాత్ తవ జన్మ పావన మాసీత్. తత స్త్వాన్దేవా అర్చంతీతి వాక్యార్థః. ॥౪॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

ఈశో యస్మా ద్వితతం వితత్య కం కం ధృతం కామహాతో
జుహోతి। కకుదం కకుచ్ఛిత్త్వా భూయః పరాయ స్వాహా ॥౪॥

ఈశః శివః యస్మాద్దేశాత్ వితతం పాదభూతం కం జలం గంగా ప్రవాహ రూపం కం ధృతం శిరోధృతం వితత్య విస్తారీకృత్య కామహుతః కామభక్షీ. హు దానాదానయోః. కస్య బ్రహ్మణః కం శిరః ఛినత్తీతి కకుచ్ఛిత్. ఉకార శ్ఛాన్దసః. ఈశః శివః కకుదం సర్వే షాం కకుద్వత్స్థితం శ్రేష్ఠం త్వాం జుహోతి భూయః పరాయ భూయసః పరః తస్మై ఇదం హవిః ॥౪॥

— రాయామీశో రహితో భర న్త్యై రాం రాం వహన్త్యై ఆహితః।
రాయాం పతిం రాం రా ధరతె ధరిత్రై రాం వహాతో
ద్వహాయ స్వాహా ॥౫॥

(శ్రీ)—॥ శ్రీరామ స్యాయం మన్త్రః. అయం కూర్మస్యేతి కేచిత్.

స్వప్రకాశం పరం జ్యోతి స్స్వానుభూత్యైక చిన్మయమ్
తదేవ రామచన్ద్రస్య మనో రాద్యక్షర స్స్మృతః
అఖణ్డైక రసానన్ద తారక బ్రహ్మ వాచక ఇతి

స్వయం భరతస్య మాతుః విభక్తి వ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. ప్రియార్థం రహితః తాభిర్విహీనః వనం గత ఇత్యర్థః. తతః రాం సకల ప్రాణి పోషికాం రాం భూమిం ప్రతి వహన్త్యా భరతానుగతయా వాహిన్యా సేనయా ఆహితః పురమాగచ్ఛేతి ప్రార్థితః. విభక్తి వ్యత్యయః. యః రాయాం అతిప్రసిద్ధ క్షత్రియ ధర్మ రూపాణా మైశ్వర్యాణాం పతిః ప్రతిష్ఠాపక ఇత్యర్థః. విభక్తి వ్యత్యయః. రాం స్వీయశ్రవణ పఠన ధారణానుష్ఠానైః త్రీన్ లోకాన్ పావయన్తీం రావయతి సమస్త దురితానీతి. రాం ఋగ్యజుస్సామాత్మికాం శ్రుతిం ధరతే. తత్ప్రతిపాద్యత్వేన ప్రతిష్ఠాం ధత్తే. నిఖిల నిగమాన్త ప్రతిపాద్య మాహాత్మ్య ఇత్యర్థః. యః పునరపి వనవాస ప్రతిజ్ఞా నిర్వర్తనా నంతరం ధరిత్ర్యై శ్రీమదయోధ్యా భూమ్యై రాం శోభా సమృద్ధిం వహతే ప్రాపయతే. యద్వా ధరిత్ర్యై భూమ్యా విభక్తివ్యత్యయః. రాం సకలలోకపావన శ్రీరామాయణ కథారూపిణీం కీర్తి సంపదం వహతే. ఉద్వహాయ అవతార విశేషేపి పరమపావన శక్తివహాయ సన్ధిశ్ఛాన్దసః. శ్రీరామ స్వరూపాయ పరమాత్మనే స్వాహా బహులం ఛన్దసీతి. అత్ర విభక్తి వ్యత్యయః సన్ధిశ్చ॥ ౫॥

చన్ద్రికా

రాయామితి మనోః శ్రీరామ షడక్షర మన్త్రస్యేత్యర్థః. అక్షరః రామితి. అస్య మన్త్రస్యార్థాన్తరాణ్యపి భాష్యకారేణోక్తాని మాతృకాయాః లేఖక దోషా దశుద్ధతయా తాని దుర్జ్ఞేయానీతి ఏకవిధ ఏవార్థోऽత్ర లిఖిత ఇతి విదాం కుర్వన్తు. అనేన మన్త్రేణ శ్రీరామస్య సర్వం చరిత్రం జ్ఞాపితం భవతి. తథాహి రాయామితి ఇత్యనేన తస్య స్వతస్సిద్ధ లక్ష్మీశత్వం పునశ్చక్రవర్తి పుత్రత్వేనా వతీర్ణతయా ఐశ్వర్య పతిత్వం సర్వైశ్వర్య భూతాయాః సీతాయాః నాథత్వంచ

జ్ఞాప్యతే. తతః భరన్త్యై తాభీరహిత ఇత్యనేన మాతృవాక్య పరిపాల
నం ప్రత్యాయ్యతే. వహన్త్యా వాహిన్యా ఆహిత ప్రార్థిత ఇత్యనేన
తస్య ప్రకృతి రఞ్జకత్వాది గుణాః ఖ్యాప్యన్తే. రాయాం పతి మిత్యనేన
"ఋచస్సామాని యజూగ్ంషి సాహి శ్రీ రమృతాసతామి" తి శ్రుత్యుక్త
విధయా వేద సంపదాం ప్రతిష్ఠాపకత్వం కథితం. తేన ... సుహావిషా
మ్నునోరథ పూరకత్వం బోధ్యతే. పునస్తైః సహ ... ధర్మ
రూప సంపత్ప్రతిష్ఠాపకత్వ కథనేన భ్రాతృజాయా పరిగ్రహరూప పాప
ప్రసృత వాలి నిగ్రహ సుగ్రీవ విభీషణాది సాధు లోకానుగ్రహాదికం,
దయితా సమీపం ప్రతి పరిజ్ఞాత భక్తిగుణకస్య శ్రీ హనుమతో
దూతస్య ప్రేషణం, రావణాది దుష్టనాశక సంహార శ్చానుగమ్యతే.
ధరిత్రైత్యై రాం వహత ఇత్యనేన రాజ్యాభిషేక పూర్వక జగద్రక్షణం
సూచ్యతే. ఉద్వహోడ ఇత్యనేన భక్తరక్షాధురంధరత్వం ప్రఖ్యాప్యతే.
అత్ర భరన్త్యా ఇతి తృతీయాన్త పాఠ మంగీకృత్య కేచి ద్వ్యాచక్షతే.
రాం సంపదం భరన్త్యా సీతా రూపయా లక్ష్మ్యా ఆరహిత స్సహిత
ఇతి ॥౫॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

రాయామీశోऽరహిత ఆభరన్త్యా రాం రాం వహన్త్యా మహితః।
రాయాంపతీ రాం రాం ధరతె ధరిత్రైత్యై రాం వహతో
ద్వహోయ స్వాహా ॥౬॥
కూర్మస్యాయం శ్రీరామ స్యాపి

రాయాం ధనానామీశః రాం ధనమాభరన్త్యా భూమ్యా ఇత్యాకార
స్యాన్వయః. అరహిత., ఆహిత ప్రాప్త. రాం ధనం వహన్త్యా లక్ష్మ్యా
మహిత రాయాం ధనానాం పతిః రక్షకః యః రాయాం ధనానాం
ఈశః రాయాం ధనానా మాభరన్త్యా రాం ధనం ధరతే వహన్త్యై
ధరిత్రైత్యై భూమ్యై రాముద్దిశ్య వహతిః రాం వహత కుబేరస్య ఉద్వ
హాః నిర్వాహః ధాన్యస స్సన్ధిః ॥౬॥

యో బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవః ప్రధాన శ్శబ్దశ్శ బ్దాన్తరాత్మా
నిత్యో వియత్తః ప్రతరన్స్వ కామమ్। ప్రాజాపత్యంప్రతరం
ప్రకుర్వ న్భూయో భూత్యై అచరం చరాయ స్వాహా ॥౬॥

శ్రీ॥—ఉత్తరత్ర ప్రతిపాద్యమానాయాః న్యాస విద్యాయాః ప్రధాన భూత ప్రణవ స్వరూప ప్రతిపాదన ముఖేన న్యాస విద్యా ఫలం చ ప్రతిపాదయతి.

యో బ్రహ్మశబ్ద ఇత్యాదినా. యో బ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవాచకః ప్రణవః "ఓమితి బ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతేః. తస్య ప్రధానో ऽ యం శబ్దః. శబ్దాన్తరాత్మా శబ్దబుద్ధి కర్మణాం త్రిత్రి క్షణావస్థాయిత్వాత్ శబ్దనాశేపి పరమాత్మనో నాశాభావాత్ నిత్యఇత్యుక్తమ్. కఠవల్ల్యుపనిషది "సర్వే వేదా యత్పద మామనన్తి। తపాగ్ంసి సర్వాణిచ యద్వదన్తి। యదిచ్ఛన్తో బ్రహ్మచర్యం చరన్తి। తత్తే పదగ్ం సంగ్రహేణ బ్రవీమ్యోమిత్యేతత్। ఏతద్ధ్యేవాక్షరం బ్రహ్మ ఏతదేవాక్షరం పరమ్। ఏతద్ధ్యేవాక్షరం జ్ఞాత్వా యో యదిచ్ఛతి తస్యతత్। ఏతదాలంబనగ్ం శ్రేష్ఠమేతదాలంబనం పరం। ఏత దాలంబనం జ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకే మహీయతే॥ "ఇతి

విజ్ఞాన సారథిర్యస్తు మనః ప్రగ్రహవా న్నరః
సోధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్॥ ఇతి
అకారే ణోచ్యతే విష్ణు స్సర్వ దేవేశ్వరో హరిః
ఉద్ధృతా విష్ణునా లక్ష్మీ రుకారేణ తథోచ్యతే
మకారస్తు తయోర్దాస ఇతి ప్రణవ లక్షణమ్

సర్వశేషిం స్త్వవాహామితి ప్రపత్తి ప్రతిపాదన ద్వారా ప్రపన్నస్య ప్రాప్యం ప్రతిపాదయతి. వియత్త ఇత్యాదినా. వియత్తః ఆకాశాత్ పరం ప్రతరన్ స్వర్గాదిక మతిక్రమ్య ప్రకామమ్ అత్యన్తం ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతి లోకమపి ప్రతరం ప్రకుర్వన్ ప్రకర్షేణ బ్రహ్మలోకమపి తరణం కుర్వన్ భూయోభూత్యై నిత్యైశ్వర్యాయ అణిమాద్యష్టైశ్వర్యా పేక్షయా నిత్యత్వాత్. "అపహత పాప్మా విరజో

విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసఙ్కల్పః"
ఇతి. గుణాష్టకావిర్భావా యార్చిరాది మార్గేణ గత్వా

సాయుజ్యం ప్రతిపన్నా యే ప్రపన్నాస్తే తపస్వినః
కింకరా మమ తే నిత్యం భవన్తి నిరుపద్రవాః
లోకేషు విష్ణోర్నివసన్తి కేచిత్ సమీపమృచ్ఛన్తి చ కేచిదన్యే
అన్యేతురూపం సదృశం భజన్తే సాయుజ్యమన్యే సతు మోక్ష ఉక్తః

సాయుజ్యముభయోరత్ర భోక్తృత్వస్యావిశిష్టతా
సార్ష్టితా తత్ర భోగస్య తారతమ్యవిహీనతా
సామరస్యం హి సాయుజ్యం వదన్తి బ్రహ్మవాదినః
ఐహలౌకిక మైశ్వర్యం స్వర్గాద్యం పారలౌకికమ్
కైవల్యం భగవన్తం చ మన్త్రోఽయం సాధయిష్యతి

వసిష్ఠ జనక సంవాదే:—

పరేణ పరధర్మశ్చ భవత్యేష సమేత్య వై
విశుద్ధ ధర్మా శుద్ధేన బుద్ధేన చ సుబుద్ధిమాన్
విముక్త ధర్మా ముక్తేన సమేత్య భరతర్షభ
వియోగ ధర్మిణా చైవ వియోగాత్మా భవత్యపి
విమోక్షిణా విమోక్షశ్చ సమేత్యేహ తథా భవేత్
శుచికర్మా శుచిశ్చైవ భవత్యమిత దీప్తిమాన్
విమలాత్మా చ భవతి సమేత్య విమలాత్మనా
కేవలాత్మా తథా చైష కేవలేన సమేత్య వై
స్వతన్త్రశ్చ స్వతన్త్రేణ స్వతన్త్రత్వమవాప్నుతే
ఏతావదేతత్కథితం మయా తే తథ్యం మహారాజ యథార్థతత్త్వమ్
అమత్సరస్త్వం ప్రతిగృహ్య చార్థం సనాతనం బ్రహ్మ విశుద్ధమాద్యమ్

ఇతి. అష్టైశ్వర్యం మానసోల్లాసే:—

అత్యన్త మణుషు ప్రాణి ష్వాత్మత్వేన ప్రవేశనమ్
అణిమా సంజ్ఞ మైశ్వర్యం వ్యాప్తస్య పరమాత్మనః
బ్రహ్మాణ్డాది శివాన్తాయాః షడ్వింశ త్తత్త్వసంహ్రుతేః
బహిశ్చవ్యాప్య వృత్తిత్వం ఐశ్వర్యం మహిమాహ్వయమ్
పరమాణు సమాంగస్య సముద్ధరణ కర్మణి
గౌరవే మేరు తుల్యత్వం గరిమాణం విదు ర్బుధాః
మహామేరు సమాంగస్య సముద్ధరణ కర్మణి
అత్యల్పత్వ మతుల్యత్వం లఘి మేతి ప్రకీర్త్యతే
పాతాళవాసినః పుంసః బ్రహ్మలోకా వలంబనమ్
ప్రాప్తినామక మైశ్వర్యం స్రష్టు స్సృష్టోప యోగినామ్
ఆకాశ గమనాదీనా మన్యాసాం సిద్ధి సంపదామ్
స్వేచ్ఛా మాత్రేణ సంసిద్ధిః ప్రాకామ్య మభిధీయతే
స్వశరీర ప్రకాశేన సర్వార్థానాం ప్రకాశనమ్
ప్రాకామ్య మిదమైశ్వర్య మితి కేచి త్ప్రచక్షతే
స్వేచ్ఛా మాత్రేణ లోకానాం సృష్టి స్థిత్యన్త కర్తృతా
సూర్యాదీనాం నియోక్తృత్వ మీశిత్వ మభిధీయతే
సలోక పాలా స్సర్వేపి లోకాశ్చ ద్వశవర్తినః
తదైశ్వర్యం వశిత్వాఖ్యం సులభం శివయోగినామ్॥ ఇతి

చరాయ సంసరతే ప్రత్యగాత్మనే అచరమ్ నాశరహిత మైశ్వర్యం కుర్వన్ చరాయ సృష్టి స్థితి సంహారాది గతిం కుర్వతే తుభ్యమిత్యర్థః.

శ్రీ విష్ణుపురాణే

ప్రాజాపత్యం గృహస్థానాం బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమ్
ఏకాన్తిన స్సదా బ్రహ్మ ధ్యాయినో యోగినోహి యే
తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వైపశ్యన్తి సూరయః॥ ఇతి

ప్రధానశబ్ద ఇత్యనేన త్రిమాత్ర శబ్దః. ఏవం శ్రూయతే ఉపనిషది,

"యః పునరేతం త్రిమాత్రేణోమిత్యేతే నైవాక్షరేణ పరంపురుష మభిధ్యాయీత। స తేజసి సూర్యే సంపన్నః। యథా పాదోదర స్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవంహ వై స పాప్మనా వినిర్ముక్తః ససామభి రున్నీయతే బ్రహ్మలోకమ్" ఇతి ప్రణవ శబ్దార్థః. అథర్వశిరసి "అథ కస్మా దుచ్యతే ప్రణవో యస్మా దుచ్చార్యమాణ ఏవ ఋచో యజూంషి సామా న్యథర్వాంగిరసశ్చ యజ్ఞే బ్రహ్మచ బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రణమయతి। తస్మా దుచ్యతే ప్రణవ" ఇతి. న్యాసవిద్యా స్వరూప ముత్తరత్ర ప్రతిపాద్యతే ॥

చన్ద్రికా

య ఇతి బహ్మశబ్దో వాచకో యస్య బ్రహ్మవాచ్య ఇత్యర్థః. భోగస్య తారతమ్యా ద్విహీయతేతి. భోగమాత్ర సామ్య లింగాచ్చేతి శారీరక సూత్ర మత్రానుసన్ధేయం. అయ మభిప్రాయః. పురుషో యేనయేన సమేతి తత్తద్రూపో భవతి. తతః భగవతా సమేతో భగవద్రూపో భవేదితి. అత్ర ప్రతరం ప్రకుర్వ న్నిత్యనన్తరం రామా వర్తతే ఇత్యధ్యాహార్యం. తస్మై తుభ్యమి త్యన్వయః. ప్రసంగా దైశ్వర్య లక్షణమాహ, అత్యన్త మిత్యాదినా. పాదోదరః సర్పః. అన్యే విచరం చరాయ ఇతి పఠన్తః విచరం విశేషేణ చరణం ప్రతిపద్య వ్యాచఖ్యుః ॥

భట్టభాస్కరీయ

యో బ్రహ్మ శబ్దః ప్రణవః ప్రధాన శబ్దశ్శబ్దాన్తరాత్మా
నిత్యో వియత్తః ప్రతర న్ప్రకామమ్। ప్రాజాపత్యం
ప్రతర న్ప్రకుర్వ న్భూయో భూత్యై విచరన్చరాయ స్వాహా॥

యో దేవః బ్రహ్మ శబ్ద ఇతి ధ్వనయతీతి బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవః ప్రణవరూపః ప్రధానశబ్దః సర్వశబ్దేషు ప్రధానశబ్దః ప్రణవాత్మకత్వాత్ శబ్దస్య అన్తరాత్మా శబ్దబ్రహ్మ రూపః నిత్యః శాశ్వతః. వియత్తః ఆకాశాత్ ప్రకామ మిష్టలోకం ప్రతరన్ ప్రవిశన్ తతః పరం

ప్రాజాపత్యం ప్రజాపతిలోకం ప్రతరన్ తత్ర భూయః పునర్విచరన్ విశేషేణ చరణం ప్రకుర్వన్ యః భూత్యై ఐశ్వర్యాయ చరతీతి చరః సంచారవాన్ భవతి తస్మై ఇదం హవిః॥౬॥

యోవా త్రిమూర్తిః పరమః పరశ్చ త్రిగుణం జుషాణస్సకలం
విధత్తే। త్రి స్త్రి స్త్రిధాత్మా త్రిధా త్రిధా వా విదధే సమస్తం
త్రిధా త్రి రూపం సకలం ధరాయ స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ॥—త్రివిక్రమస్యాయం మన్త్రః

యః పరమాత్మా విష్ణుః త్రిమూర్తిః బ్రహ్మ విష్ణు శివాత్మకః.
శ్రీ విష్ణు పురాణే॥—

సృష్టి స్థిత్యన్తకరిణీం బ్రహ్మవిష్ణు శివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః॥ ఇతి

యద్వా త్రివిక్రమత్వాత్ పదవిక్షేప భేదేన త్రిమూర్తిః "ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే త్రేధానిదధే పదమితి" శ్రుతిః. పరమః త్రివిక్రమావతారాపేక్షయా బ్రహ్మ రుద్రాదిషు సమాభ్యధిక రహితత్వాత్. పరమశబ్దః ప్రయోగః. పరశ్చ అవతారత్వేపి ఉత్కృష్టః త్రిగుణం జుషాణః జుష్ ప్రీతిసేవనయోః. ఇతి త్రిగుణేషు సాత్విక రాజస తామసేషు ప్రీతింకుర్వన్. యద్వా సేవమానః సకలమ్ చిద చిదాత్మకం ప్రపంచం విధత్తే "వ్యష్టభ్నా ద్రోదసీ విష్ణురేతే దాధార పృథివీ మభితో మయూఖైః" ఇతి. విష్ణురేవ బ్రహ్మశబ్దవాచ్య ఇతి జ్ఞాపయితుం "బ్రహ్మాభ్యధి తిష్ఠత్। భువనాని ధారయన్" ఇతి. "నమో విష్ణవే బృహతే కరోమి" ఇతిచ. బృహత్వా ద్బృంహణత్వాచ్చ తద్బ్రహ్మేతి ప్రకీర్తితమ్; ఇతి. యద్వా విధత్తే జగత్సృష్ట్యాదే శ్చరాచర భేదేన సకలం జగత్ త్రి స్త్రిగుణ భేదాత్ త్రివిధం విధత్తే త్రిధాత్మా చిదచి దన్తర్యా మీశ్వర భేదేన త్రివిధ స్వరూపః త్రిధా త్రిధా వా విదధే సమస్తమ్ హ్రస్వ దీర్ఘ సమ రూపేణ గార్హపత్యాన్వాహార్యా హవనీయ ఇతి. త్రివిధాగ్ని

రూపేణ ఉత్తమ మధ్యమాధమ స్వర్గ నరక మోక్ష ఇత్యాది సమస్తం త్రిధా త్రిధా విదధే చకార. త్రిరూపమ్ స్త్రీ పుంనపుంసకాది త్రిధా భూత్వా త్రివిక్రమరూపీ భూత్వా నిర్వాహక స్వస్వకీయ సహితై ర్దేవ మనుష్యాదిభి రావృతం విధత్తే ధృతవాన్ సకలం ధరాయ సర్వ నిర్వాహకాయ తస్మై ॥

చన్ద్రికా

యోవా ఇతి యచ్ఛబ్దేన ఉపక్రమే ఉక్తః. విష్ణురేవ గృహ్యతే ఇత్యభి ప్రయన్నాహ. విష్ణుః పరమాత్మేతి. బృహతే కరోతీత్యత్ర బృహచ్ఛబ్దో బ్రహ్మవాచక ఇతి బోధయతి. అథర్వ శిరసి బృహతి బృంహయతీ త్యాది వాక్యం తదుప బృంహణం బృహత్వాత్ బ్రహ్మణ త్వాచ్చేతి వచనమ్ ॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

యోవా త్రిమూర్తిః పరమః పరశ్చ త్రిగుణం జుషాణ స్సకలం
విధత్తే త్రి స్త్రిస్త్రిధాత్మా। త్రిధా త్రిధా వా విదధే సమస్తం
త్రిధా త్రిరూపం సకలన్ధరాయ స్వాహా ॥

వామనస్యాయం. యోవై దేవః త్రిమూర్తిః బ్రహ్మ విష్ణు శివ మూర్తిః. పరమః ఉత్కృష్టః.పరః శ్రేష్ఠః. త్రిగుణం సత్వ రజ స్తమో గుణాన్ జుషాణః సేవమానః. సకలం ప్రపంచం త్రిస్త్రిః గుణత్రయ వశాత్ త్రిధా త్రివిధం విధత్తే అకరోత్ త్రిధాత్మా జీవాత్మ పర మాత్మా న్తరాత్మ రూపేణ త్రిధాత్మా సమస్తం ప్రపంచం త్రిధా త్రిధా ఉత్తమ మధ్య మాధమ రూపేణ త్రి ప్రకారం విదధే చకార యోదేవః త్రిరూపం హ్రస్వ దీర్ఘ సామాన్య రూపం సకలం ప్రపంచం త్రిధా ఉత్పత్తి స్థితి రక్షణ రూపేణ త్రిప్రకారం ధరః తస్మై ఇదం హవిః ॥

యద్వా కృత మమృతం చరాణాం యత్సర్వ నిష్ఠ
మజరం సమస్తమ్। యత్పశ్యమాన మాత్మాభిజుషాణ
మన్త స్సుషుప్త్యా నభిగమ్యమానాయ స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ॥-త్రివిక్రమావతార ప్రత్యక్షీకృతస్య పరమాత్మనః పరం రూపం స్వప్నేపి దేవైర్ద్రష్టు మశక్య మిత్యాహ. యద్వేతి. కృతం త్రివిక్రమ రూపేణ కృతం సర్వనిష్ఠ మన్తర్వ్యాప్తం అజరం అపహత పాప్మత్వాది యుతం సమస్తమ్ బహిశ్చ వ్యాప్తం యత్ పరిదృశ్యమానం సర్వం. ఆత్మాభిజుషాణమ్,

ఆత్మా బుద్ధౌ ధృతౌ జీవే స్వభావే పరమాత్మని; ఇతి జీవాత్మనా సేవ్యమానం. ఏవం విధ రూపం అన్తర్హృదయే. సుషుప్త్యా స్వప్నేనాపి అమృతం చరాణామ్. అమృతం చరన్తీతి అమృతంచరాః దేవాః తేషా మపి అనభిగమ్యమానాయ ధ్యాతు మశక్యాయ యద్వా చరాణాం దేవాదీనాం అమృతం కృతం సముద్రమథనాదికం కృతం యద్రూపం తత్ పశ్యమానం చేదపి సుషుప్త్యా స్వప్నేనాపి ప్రాప్తు మశక్య మితి తస్మై ॥౮॥

చన్ద్రికా

యద్వేతి మన్త్రస్థ యద్వా శబ్దస్యార్థ మాహ. పరిదృశ్యమానం సర్వమితి. అమృతం చరన్తి భక్షయన్తీ త్యర్థః. చరన్తీతిచరాః జంగమ భూతా ఇత్యర్థః. అన్యేతు యద్వా కృత మమరం చరాణాం యత్సర్వనిష్ఠ మమృతం సమస్తం యత్పశ్యమాన మాత్మాభిజుషాణ మన్తస్సు ధృత్యా నభిగమ్య మానాయేతి పఠన్తః వ్యాచఖ్యుః. అమరం మరణరహితం చరన్తీతి. ధృత్యా ధైర్యేణా నభిగమ్య మానం అజ్ఞాయ మానమితి ॥౮॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

యద్వా కృత మమరం చరాణాం యత్సర్వ నిష్ఠ
మమృతం సమస్తమ్। యత్పశ్యమాన మాత్మాభి
జుషాణ మన్త స్సుధృత్యా ఽనభిగమ్యమానాయ స్వాహా॥ ౮

ప్రియన్త ఇతిమరాః తథా నభవన్తి యథా తథా చరన్తీత్యమ
రంచరాః తేషాం దేవానాం యద్వస్తు అకృతం అభిప్రాయ
రూపం వా యద్వస్తు సర్వనిష్ఠం సర్వత్ర నిష్ఠా స్థితి ర్యస్యతత్ సర్వ
నిష్ఠమ్. అమృతం మృతిరహితం సమస్తం సర్వమయం యద్వస్తు
పశ్యమానం దృశ్యమానం సత్ ఆత్మాభిజ్ఞానాం ఆత్మానం సేవ
మానం గచ్ఛన్తం తథాపి యద్వస్తు అన్తఃకరణే స్మృత్యా ధైర్యేణ
అనధిగమ్యమానః అజ్ఞాయమానః తస్మై మహానిరితి శేషః ॥

కః కోశమఙ్గే కుశలం విధాయ సాకూతం కృణుతే ఉగ్రఇదగ్ం
సుకాన్తమ్ । కకుద్వతే కామచరం చరాయ స్వాహా ॥౯॥

(శ్రీ)॥- అగ్రే సృష్ట్యాదౌ అంగే స్వాఙ్గే కుశలం శోభనసహితం సుకాన్తం
మనోహరం ఇవ మణ్డకోశం విధాయ తత్ర సాకూత అకృతి సహితం
కః బ్రహ్మాణం కృణుతే సృజతే కకుద్వతే శ్రేష్ఠాయ కామచరం
స్వైరంచరాయ తస్మై అస్మల్లోకసమది "అథ పునరేవ నారాయణో
న్యత్ కామో మనసా ధ్యాయత తస్య ధ్యానాన్తఃస్థస్య లలాటాత్
స్వేదోऽవహత తా ఆపః తాసు తేజో హిరణ్మయ మణ్డన్తత్ర బ్రహ్మా
చతుర్ముఖోऽజాయతేతి" ౯.

చన్ద్రికా

కం కోశమితి కం బ్రహ్మాణ మితి కఇతి బ్రహ్మణో నామేతి వచనాదితి
భావః. అన్యేతు కః కోశమఙ్గే కుశలం విధాయ సాకూతం కృణుతే ఉగ్ర
ఇత్యపరత్నః వ్యాచఖ్యుః. కః బ్రహ్మాత్మా సాకూతం సాభిప్రాయ
మిదం కోశం కృణుతే కురుతే ఇతి ॥౯॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

కః కోశమఙ్గే కుశలం విధాయ సాకూతం కృణుతే ఉగ్రఇదగ్ం
సుకాన్తమ్ । కకుద్వతే కామచరం చరాయ స్వాహా ॥౯॥

కః బ్రహ్మస్వరూపః అగ్రే ఆదౌ అఙ్గే దేహే కోశం జగత్ కోశం

గర్భగేహం కుశలం వ్యసనరహితం విధాయ కృత్వా ఇదం లోక జననాదూర్ధ్వం సాకూతం సాభిప్రాయం సుకాన్తం సుష్ఠు శోభితం కృణుతే కురుతే కకుద్వతే గరుడధ్వజాది చిహ్నవతే కామచరం స్వేచ్ఛాచరణం చరతీతి కామచరం చరః తస్మై స్వాహా ఇదం హవి రితి శేషః ॥౯॥

యం యజ్ఞై ర్మునయో జుషన్తి యన్దేవాః పరమం పవిత్రం ।
భవిష్యన్త్యార్త్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః। యం సూరయో జపన్తో
యోగిన స్స్వాత్మ స్స్వప్రదర్శనైః పశ్యన్తీశ్వరాయ స్వాహా॥౧౦॥

శ్రీ॥—యం పరమాత్మానం మహావిష్ణుం, యజ్ఞైః యజ దేవపూజా సంగతి కరణ దానేష్వితి. సమారాధనైః పాకయజ్ఞ హవిర్యజ్ఞ సోమయజ్ఞైః

ద్రవ్యయజ్ఞా స్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞా స్తథాపరే
స్వాధ్యాయ జ్ఞానయజ్ఞాశ్చ యతయ స్సంశిత వ్రతాః॥ ఇతి

"యజ్ఞేన దానేన తపసా నాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిషన్తి" ఇతి శ్రుతేః. ద్రవ్యయజ్ఞాదిభి ర్మునయో వైఖానసాః

వైఖానసై ర్మునిగణై ర్నిత్యమారాధితో మఖైః॥ ఇతి
వైఖానసై ర్మునిశ్రేష్ఠైః పూజితో వేఙ్కటేశ్వరః॥ ఇతి

పాద్మవచనాచ్చ. నను. అత్ర ప్రతిపాదితా మునయః ఆపస్తమ్బాదయః కిం నస్యురితి చేత్; గారుడే॥—

పురా చతుర్ముఖాదేశా చ్చత్వారో మునయోఽమలాః
ప్రణీయ వైష్ణవం శాస్త్రం భూమావభ్యర్చయ న్నృప
మరీచి ర్నన్దనే విష్ణు మర్చయామాస కేశవమ్
ఆదేశా ద్బ్రహ్మణో విష్ణుం శ్రీనివాసేఽత్రి రర్చయత్
కాశ్యపో విష్ణ్వధిష్ఠానే శుభక్షేత్రే భృగుర్మునిః

నన్ద్యాయాం దక్షిణే సీమ్ని శ్రీనివాసో త్రరేనఘః
తత్సన్ధౌ శుచిషన్నామా భృగుణా స్థాపితో హరిః॥ ఇతి

బ్రహ్మకైవర్తే పుష్కరతీర్థ వైభవ వర్ణనే

నిమ్నగానాం యథా గంగే త్వారభ్య
యథామునీనాం విఖనా ఆదిభూత ఉదాహృతః॥ ఇతి.

శ్రుతిః "ధేనుర్వ్యాహానా మదితిస్సురాణాం బ్రహ్మర్షిభూతానాం విఖనా మునీనామ్" ఇతి. ఏవం శ్రుతి స్మృతి పురాణేషు ముఖ్యత్వేన వైఖానసానామేవ మునిశబ్దవాచ్యత్వ ప్రతిపాదనాత్ యజ్ఞైస్మనయో జుషన్తీత్యుక్తమ్. ఆపస్తమ్బాదీనా మద్వారక భగవద్యజనవిధి ప్రతిపాదనాభావాత్, కిఞ్చ దేవతాపూజా ప్రతిపాదనస్య యమిత్యేకవచన స్వారస్యాభావాచ్చ. వైఖానసా మునయో జుషన్తి యజ్ఞైః ప్రీణయంతి సేవాం కుర్వన్తీతి వా. యజ్ఞశబ్ద ఆరాధన పరః యం మహావిష్ణుం ప్రధాన దేవా బ్రహ్మ రుద్రాదయః

న యస్య రూపం నబలం ప్రభావో నచస్వభావః పరమస్యపుంసః
విజ్ఞాయతే శర్వ పితామహాద్యై స్తంవాసుదేవం ప్రణమామ్య
చిన్త్యమ్

ఇతి రూప బల ప్రభావాది శయేనా ఽచిన్త్యత్వాత్ పరమం ఇత్యుక్తమ్. పవిత్రం ఉపనిషది "సఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా ఽపహతపాప్మా దివ్యోదేవ ఏకో నారాయణః" ఇతి

అశుద్ధా బ్రహ్మ రుద్రాద్యా జీవాద్విష్ణో ర్విభూతయః
తాన్స్వ కుదృష్టయ స్సమ్యా త్పరత్వా దప్యుపాసతే॥ ఇతి

అతఏవ పవిత్ర మిత్యుక్తం యద్వా స్వభక్తా న్స్వర్జాదపి త్రాయత ఇతి పవిత్ర శబ్దప్రయోగ.

దన్తా గజానాం కులిశాగ్రనిష్ఠురా శ్శీర్ణాయ దేతేన బలంమమైతత్

మహాద్విపత్తిత్వ మనాశనో యో జనార్దనానుస్మరణానుభావః॥

ఇతి. అమృతాపహరణే గరుడేన్ద్రయోయ్యన్దే చ ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవార్తిషు ప్రణతా భవిష్యన్తి. శ్రీమద్రామాయణే బాలకాణ్డే

రాక్షసో రావణో నామ్నా వీర్యోత్సేకేన బాధతే॥ ఇత్యాది
వధార్థం వయమాయాతా స్తస్యవై మునిభిస్సహ
సిద్ధ గన్ధర్వ యక్షాశ్చ తతస్త్వాం శరణంగతాః
త్వం గతిః పరమో దేవ స్సర్వేషాం నః పరన్తప
వధాయ దేవశత్రూణాం నృణాం లోకే మనఃకురు
ఏవముక్త స్సురగణై ర్విష్ణుస్త్రిదశ పుఙ్గవః
పితామహ పురోగాంశ్చ సర్వలోక నమస్కృతః
అబ్రవీ త్త్రిదశాన్సర్వా న్సమేతా న్ధర్మసంహితాన్
భయ న్త్యజథ భద్రంవో నధార్థం యుధి రావణమ్
సపుత్రపౌత్రం సామాత్యం సమిత్రజ్ఞాతి బాన్ధవమ్
హత్వాక్రూరం దురాత్మానం దేవర్షీణాం భయావహమ్॥
ఇత్యాది.

భాగవతే॥ పురా సురాయ గిరిశో వరందత్వాప సంకటమ్॥ ఇత్యా.
రభ్య అన్తేతు సంకటంలేభే వరదితః శివఇత్యుక్తమ్. బాణాసుర యుద్ధేచ ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రసాదయామాస భవో దేవం నారాయణం ప్రభుమ్
శరణం చ జగామాద్యం వరేణ్యం వరదం హరిమ్॥ ఇతి .

అనేన బ్రహ్మరుద్రాదీనా ముపాస్యరాహిత్యం తత్ప్రయుక్త వ్రతానామ ప్యుపాదేయ రాహిత్యంచ దర్శితమ్. ప్రధాన ధర్మార్థకామ మోక్ష చతుర్విధ పురుషార్థేషు స్వాభిమతార్థ ప్రధాన మార్తిషు స్వాభిమతార్థాలాభే నాశేచ ప్రణతా భవిష్యన్తి. శ్రీగీతాయామ్.

చతుర్విధా భజన్తేమాం జనాస్సుకృతి నోర్జున
ఆర్తో జిజ్ఞాసు రర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభ

తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే
ప్రియో హి జ్ఞానినోఽత్యర్థమహం స చ మమ ప్రియః
ఉదారాస్సర్వ ఏవైతే జ్ఞానీ త్వాత్మైవ మే మతమ్॥ ఇతి

యం పరమాత్మానం యమ్మన్త్రమితి చ కాకాక్షిన్యాయేన ఉభయత్రాన్వయః। యన్మన్త్రరాజమష్టాక్షరం యం విష్ణుషడక్షరమన్త్రం జపన్తః జపన్తు.. పరాశరః॥—

త్రివిధో జపయజ్ఞస్స్యాత్తస్య భేదం నిబోధత
యదుచ్చనీచస్వరితైశ్శబ్దైః స్పష్టపదాక్షరైః
మన్త్రముచ్చారయేద్వాచా వాచికోఽయం జపస్స్మృతః
శనైరుచ్చారయేన్మన్త్రమీషదోష్ఠౌ ప్రచాలయేత్
అపరైరశ్రుతం కించిత్స ఉపాంశుర్జపస్స్మృతః
ధియా యదక్షరశ్రేణ్యా వర్ణాద్వర్ణం పదాత్పదమ్
మన్త్రార్థచిన్తనం భూయః కథ్యతే మానసో జపః
త్రయాణాం జపయజ్ఞానాం శ్రేష్ఠస్స్యాదుత్తరోత్తరః
అష్టాక్షరశ్చ యో మన్త్రో ద్వాదశాక్షర ఏవ చ
షడక్షరశ్చ యో మన్త్రో విష్ణోరమితతేజసః
ఏతే మన్త్రాః ప్రధానాస్స్యుర్వైదికాః ప్రణవైర్యుతాః
ప్రణవేన విహీనాస్తు తాన్త్రికా ఏవ కీర్తితాః॥ ఇతి

సూరయో నిత్యసూరయః అనన్తగరుడవిష్వక్సేనాదయః పశ్యన్తి. "తద్విష్ణోః పరమం పదం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇతి శ్రుతేః. యద్వా బ్రహ్మాదయః పశ్యన్తి. యోగినః యమనియమాద్యష్టాంగయోగయుక్తా ధ్యానేన పశ్యన్తి. యద్వా "యోగస్సన్నహనోపాయధ్యానసంగతియుక్తిషు" ఇతి భగవత ఏవోపాయరూపత్వం. అనేన సిద్ధరూపా ప్రపత్తిః సాధ్యరూపా చ ప్రతిపాద్యతే.

"సమస్తపురుషార్థానాం సాధకస్య దయానిధేః.
శ్రీమతః పూర్వసిద్ధత్వాత్సిద్ధోపాయమిమం విదుః

భక్తిప్రపత్తిప్రముఖం తద్వశీకారకారణమ్
తత్తత్ఫలార్థిసాధ్యత్వాత్ సాధ్యోపాయం విదుర్బుధాః॥" ఇతి

ఈదృశః పరమాత్మాఽయం ప్రత్యగాత్మా తథేదృశః
తత్సంబన్ధానుసన్ధానం ఇతి యోగః ప్రకీర్తితః॥ ఇతి

యద్వా॥ స్వామీ స్వశేషం స్వవశం స్వభరత్వేన నిర్భరమ్
స్వదత్త స్వధియా స్వార్థం స్వస్మిన్ న్యస్యతి మాం స్వయమ్॥"
ఇతి

సర్వదాఽనుసంధానం॥

"స్వోజ్జీవనేచ్ఛా యది తే స్వసత్తాయాం స్పృహా యది
ఆత్మదాస్యం హరేస్స్వామ్యం స్వభావంచ సదాస్మర"ేతి

కర్మయోగినః తం సుప్రదర్శనైః పశ్యన్తి. ఉచ్ఛిష్టాది కాలవ్యతిరిక్త కాలేషు భగవదారాధనాదికం కుర్వన్తో భగవద్భక్తాః, కైంకర్య పరాశ్చ. యోగిన ఇత్యుచ్యన్తే. ఏతేషాం భగవద్విశ్లేష దుఃఖ మసహమానానామ్.

"న ప్రదోషే హరిం పశ్యేత్ త్రియామాదశ్యాన్నతత్క్రియా
యది పశ్యేత్ ప్రమాదేన ద్వాదశాబ్దేన నేక్షితః" ఇతి.

హరిదర్శన నిషేధో నాస్త్యేవ.

అర్చకాన్ పరిచారాంశ్చ వైష్ణవాన్ జ్ఞానినో యతీన్
దానీ దాసాదికాంశ్చైవ ప్రదోషో న ప్రబాధతే
తాపత్రయానలజ్వాలా మాలినే దేహమన్దిరే
విష్ణుభక్తిరసైశ్శాన్తిం జానన్కః కాలమీక్షతే
కాలోఽస్తి యజ్ఞే కాలోఽస్తి దానే కాలోఽస్తి వైజపే
సర్వేశదర్శనే కాలం వీక్షమాణోఽత్ర వఞ్చితః॥ ఇతి
మౌనం వాచో నివృత్తిస్స్యాన్నాత్ర భాషా న సంస్కృతమ్
నాన్యదేవేరణం విష్ణోస్సదా ధ్యాయేచ్చ కీర్తయేత్ ॥

అతి స్వప్రదర్శనైః పశ్యన్తీత్యుక్తమ్. అత్ర ప్రణతా ఇత్యనేన పర

మాత్మనో నారాయణస్య పాదారవిన్దే న్యస్తభరా ఉచ్యన్తే, పర
మాత్మని నారాయణే భగవతి సర్వభర సమర్పణాత్.

సఞ్జాతం నైరపేక్ష్యం యస్య ఇత్యుచ్యతే బుధైః
భరన్యాస బలాదేవ స్వయత్న విస్మృతయే
...త్రో పాయాన్తరస్థాన రక్షకో వినివేశితః

ప్రకారేణ నతా. ప్రణతాః నమశ్శబ్దస్య స్థూలసూక్ష్మార్థకతాఽఽహి
ర్బుద్ధ్యైవ నాభిహితా.

ప్రకృతావత ప్రవృత్తి స్య ప్రహ్వీభావా త్మకా స్వతః
ఉత్కృష్టం పర ముద్దిశ్య తిష్ఠను పరిగీయతే
లోకే చేతనవర్గ స్తు ద్విధైవ పరిగీయతే
జ్యాయాం శ్చైవ తథాఽజ్యాయాన్ నవాభ్యాం విద్యతేపర
నాన్యో గుణైశ్చైవ ప్రకర్షో యత్ర తిష్ఠతి
శబ్ద స్తన్ముఖ్యయా వృత్త్యా జ్యాయా నిత్యవలంబ్యతే
అగుణశ్చేతన వర్గో స్య స్మృతః ప్రత్యయో బుధైః
అజ్యాయాంశ్చ తయో యోగే శ్శేషిశేషితయో స్స్యః
అజ్యాయాంసో పరే సర్వే జ్యాయా నేకో మతః పరః
న స్వత న్త్రత్వ భావేన తేషా నైవ స మన్వయః
న స్త్వన్యః పరస్య శ్శేషీ శేషా నన్యార్థ పూరితా
న స్వత న్త్రత్వ భావో ఽయం న ప్రయోజన పూర్వకః
స్వేచ్ఛయా స్స్వభావో ఽయం న స్వత న్త్రత్వ తాత్మకః
ఉపాధి రహితేనాఽయం యేన భావేన చేతనః
నమతి జ్యాయసే తస్మై తద్వా నమన ముచ్యతే
భగవా న్నః పరో నిత్య మహం ప్రత్యవర స్సదా
ఇతి భావో నమః ప్రోక్తః నమసః కారణం హి సః
సమయత్యపి వా దేవం ప్రహ్వీభావయతి ధ్రువమ్
ప్రహ్వీభవతి నీచే హి పరో నైచ్యం విలోకయన్
అతో వా నమ ఉద్దిష్టం యత్తి న్నమయతి స్వయమ్

చన్ద్రికా

"యం యజ్ఞైరి"తి. శ్రీనివాసే శ్రీనివాసాఖ్యే వేఙ్కటాద్రౌ
శుచిషన్నామా హరిః. "హంసశ్శుచిష"దితి శ్రుతేః. అద్వారక
భగవద్భజనం ప్రతిమారాధనం అశుద్ధాః శుద్ధసత్త్వరహితా ఇత్యర్థః.
వజ్రాదితి. పవిశబ్దస్య వజ్రవాచకత్వాదితి భావః. "దన్తా గజానా"
మితి వచనం భాగవత ఇతి జ్ఞేయం. "బలం మహైత"దిత్యుక్తేః.
అమృతాపహరణే ఇతి. స్వర్గాదపహరత్యమృతం గరుడే ఇన్ద్రేణ
ప్రయుక్తం వజ్రం భగవత్ప్రసాదాత్కుణ్ఠితం బభూవేతి కథా అ
త్రానుసన్ధేయా. అత ఏవ భక్తానాం వజ్రాదపి రక్షకత్వాదేవేత్యర్థః.
నాశే ఇతి స్వార్థనాశే చేత్యర్థః. ఉచ్చసీచస్వరితైరితి ఉదాత్తా
నుదాత్తస్వరితైరిత్యర్థః. సిద్ధోపాయమిమం విదురితి. ఉపాయో ద్వి
విధః సిద్ధస్సాధ్యశ్చేతి. తత్ర సిద్ధోపాయః శ్రీమన్నారాయణ ఏవే
త్యర్థః. సాధ్యోపాయం చాహ భక్తిప్రపత్తీతి. ప్రత్యగాత్మపరమా
త్మనోః స్వభావజ్ఞానపూర్వకం తయోస్సమ్బన్ధానుసన్ధానం యోగ
శబ్దార్థ ఇత్యాహ. ఈదృశ ఇతి. స్వసత్తాయాం ఆత్మనస్సద్భావే
స్పృహా యది తత్ర కర్తవ్యమాహ తస్మిన్నితి. అహం దాసః హరి
స్స్వామీతి నిరన్తరమనుసన్ధత్స్వేత్యర్థః. కర్మయోగేనేతి.
అత్ర కర్మశబ్దేన భగవద్విషయకసత్క్రియా ఉచ్యన్తే. తద్రూప
మోక్షోపాయవన్త ఇత్యర్థః. భాగవతే ఏకాదశే "యమాదిభి
ర్యోగపథైః ఆన్వీక్షిక్యా చ విద్యయా మమార్చోపాసనాభిర్వా
నాన్యైర్యోగ్యం స్మరేన్మని"రితి తస్యోపాయత్వముచ్యతే.
జ్వాలామాలితే సంజాతజ్వాలామాలే ఇత్యర్థః. కాలం సేవితుం
సమయం. వంచితః దైవేన విప్రలబ్ధః. ప్రేక్షాజ్ఞానం తద్వతః ప్రేక్షా
వతః. ప్రహ్వీభావః నమ్రతా. ముఖ్యయా వృత్త్యా అభిధయా. తయో
రిజ్యాయాజ్యయోశ్చయోగః సమ్బన్ధః. శేషశేషితయా ఇష్యతే
ఇష్టః. నన్తా నమస్కర్తా. నన్తవ్యః నమస్కార్యః. సః మమ భగవాన్ పరః.
"అహం తస్మాత్ప్రత్యవర" ఇతి భావ ఇత్యర్థః. అతః పరం పురుష

ముద్దిశ్య ప్రహ్వీభావా దన్యథాఽన్యవిధయా సిద్ధిర్నేతి. తదు
ద్బోధః తాదృశ కార్పణ్యావబోధః ఉపేక్షక ఇతి భగవాన్. యథా
కర్మ కర్మానతిక్రమ్య ఫలదాయీ న తు ఫలదానే స్వతన్త్ర ఇతి
యోమతిః. విశ్వాసాత్మకం సా గ్రహీతవ్యమంగం హాని తద్విరోధి
నిగ్యథః. ఏవం భూతోఽపి లోకే కృపాలురపి పురుషః అశక్తస్సన్
త్రాతా భవితుం నక్షమస్స్యాత్ ఇతి బుద్ధ్యా అస్య భగవతో గోప్తృ
శక్తేః రక్షణ సామర్థ్యస్యేత్యర్థః. నిరూపణాశక్తిమాని నిర్ణయ
ఇతి యావత్. గుణాభావాత్ నిర్గుణత్వాత్. భగవా నుదాసీనః
శరణాగత రక్షణే ఉపేక్షకః ఇతి కేనాపి నిమిత్తేన ఉత్ప్రేక్షా ఊహః.
అముష్య చతుర్థాంగస్య. వ్యాహతిః విరోధినీ త్యర్థః. ఆజ్ఞాయాః
శ్రుతిస్మృత్యాది రూపాయాః వ్యాఘాతః లంఘనం తస్య వర్జనం
పంచమమంగం. శ్రుతిస్మృతీ మమైవాజ్ఞే ఇతి భగవద్వచనాత్. నిరా
కృతిః సర్వభూత హింసేత్యర్థః. తద్వ్యాఘాతః షష్ఠాంగ విరోధః. మే
మమ న న మత్సంబంధీత్యర్థః. సా స్వతన్త్రస్వతా నివార్యతే. నా
యమస్మాసు అయం పుత్రాదిర్వా మమ. కింతు భగవత ఇతి. అహం
స్వతన్త్రోనాస్మీతి చ. అస్య నమ ఇత్యస్యార్థః. తాని స్వత్వస్వాతన్త్ర్యా
దీని నివర్తన్తే సేయంన్యనీషికా. సర్వం భగవదధీన మితి బుద్ధిః. ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయగోత్రసంజాత శ్రీవరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యచన్ద్రి
కాయాం ప్రథమోఽనువాకః

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

యం యజ్ఞైర్మునయో జుషన్తి యం దేవాః పరమం పవిత్రం
భజిష్యన్త్యార్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః। యం సూరయో జపన్తో
యోగినస్సూక్ష్మైస్సుప్రదర్శనైః పశ్యన్తీశ్వరాయ
స్వాహా ॥౧౦॥

యం మునయో వసిష్ఠాద్యాః. యజ్ఞైరగ్నిష్టోమాదిభిర్జుషన్తి సేవన్తే. పరమముత్కృష్టం. పవిత్రం పావనం. యం దేవాః ఇన్ద్రాద్యాః. ఆర్తిషు రక్షోబాధాది పీడాసు ప్రణతాః నమస్కారం కృతవన్తః భజిష్యన్తి సేవన్తే లడర్థే లృట్. జపన్తః తత్ప్రకాశక మన్త్రం జపన్తః యోగినః సూరయః దేవాద్యాః. సూక్ష్మైః సూక్ష్మదర్శిభిః సుప్రదర్శనైః సుష్ఠు ప్రదృశ్యన్త ఇతి. సుప్రదర్శనాని తైర్జ్ఞాన దృష్టిభిః. యం పశ్యన్తి ఈశ్వరాయ ప్రధానాయ పరమాత్మరూపాయ తస్మై హవిరితి శేషః ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ నరహరి భట్ట సూనునా శ్రీ భట్ట భాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానస సూత్ర ఖిలరుక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమ ప్రశ్నే
ప్రథమానువాకః

శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

(ద్వితీయోఽనువాకః)

యో వా గవిష్ఠః పరమః ప్రధానః పదం వా యస్య స త్వ
మాసీత్। యస్యో పరిత్వం మునయోఽనుపశ్యన్తి
తస్మై ముఖ్యాయ విష్ణవే స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥— యోవాగవిష్ఠ ఇత్యాది పఞ్చమన్త్రాః క్రమాత్ పఞ్చోపనిషన్మన్త్రాః. యః పరమాత్మా గవిష్ఠః భూయిష్ఠః అవకాశప్రదః. యద్వా చరాచరాత్మకేషు లోకేషు ఆకాశరూపేణస్థితః. పరమః వ్యాప్త్యాపరమః. ప్రధానః పఞ్చభూతేషు ప్రధానః కారణభూతః. పదంవాయస్య సత్వమాసీత్ యస్యాకాశస్య పదం ఉత్పత్తిస్థానం త్వమేవాసీత్. ఆసీదితిఛాన్దసః. యస్య పరమాత్మనస్తవ ఉపరిత్వం సర్వోత్తరత్వం మునయోఽనుపశ్యన్తి. మననశీలో మునిః "నారాయణ పరాయణో నిర్ద్వంద్వో ముని"రితి వా, ముఖ్యాయ తస్మై విష్ణవే తుభ్యమ్ ॥౧।

చన్ద్రికా

క్రమాత్ ఆకాశాది జననక్రమేణ వ్యాప్త్యా వ్యాపకతయా ఆకాశస్య సర్వవ్యాపకత్వం ప్రసిద్ధం కారణభూతః "ఆకాశాద్వాయు" రిత్యాదిశ్రుతే రితి భావః. ఛాన్దసఇతి త్వమాసీ రితి వక్తవ్యే ఆసీదితి రూపం ఛాన్దస మిత్యర్థః. "ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూతః" ఇతి శ్రుతే రాకాశజన్మస్థానం విష్ణుః. అన్యత్ర సత్య మాసీదితి పాఠ మంగీకృత్య సత్యలోక మాసీదితి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥౧।

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

యో వా గవిష్ఠః పరమః ప్రధానః పదం వా యస్య సత్త్వ
మాసీత్ । యస్యో పరిత్వం మునయో ఽనుపశ్యన్తి
తస్మై ముఖ్యాయ విష్ణవే స్వాహా ॥౧॥

యో వా దేవః గవిష్ఠః స్వర్గస్థః ఇన్ద్రరూపః. పరమ స్సర్వోత్కృష్టః ప్రధానః ఆత్మరూపః యస్య దేవస్య సత్త్వం శుద్ధసత్త్వగుణం పదం వాసస్థానం వా ఆసీత్. యస్య దేవస్య ఉపరిత్వం సర్వోత్తరత్వం మునయ స్సనకాద్యా అనుపశ్యంతి జ్ఞానదృష్ట్యా పశ్యన్తి. తస్మై ముఖ్యాయ సర్వప్రధానాయ విష్ణవె ఇదం హవి రితి శేషః ॥౧॥

యో వా వాయు ర్ద్విగుణో ఽన్తరాత్మా సర్వేషా మన్త
శ్చరతీ హ విష్ణో। సత్త్వం దేవా న్మనుష్యా న్మృతా
న్పరిసంజీవసే స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా వాయుః మహాభూతచతుర్థః. ద్విగుణః "శబ్దస్పర్శ ఇతి ద్వావా యో"రితి. అన్తరాత్మా వ్యాప్తః. సర్వేషా మన్త శ్చరత ఇహ ప్రకృతిమణ్డలే. విష్ణో స వాయుః త్వం దేవా న్మనుష్యాన్ మర్త్యాన్ పరిసంజీవసే దేవాన్వర్ధయసి మృతాన్ మనుష్యాన్ సాందీపని పుత్ర బ్రాహ్మణ పుత్రాదీన్ పరిసంజీవసే తుభ్యమ్ ॥౨॥

చన్ద్రికా

మహాభూతేషు పృథివ్యాదిషు చతుర్థః. ద్వావితి ద్విగుణా విత్యర్థః. మృతం సాందీపనినామక గురుపుత్రం భగవా న్వాసుదేవ స్సమజీవయ దితి, తథా కస్యచిత్ బ్రాహ్మణస్య బాలం చ మృతం జీవయామాసేతి చ, పురాణకథా ఽత్రా ఽనుసన్ధేయా. దేవానా మ్మరణాభావాత్ వర్ధయసీత్యుక్తమ్. అన్యైః మనుష్యాన్ దృతాన్ ప్రతిసంజీవస ఇతి పాఠ మంగీకృత్య దృతాన్ దరిద్రా నిత్యర్థః. ప్రతిసంజీవసే "స ప్రాణాన్ కరోషీ"తి వ్యాఖ్యాయి ॥౨॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

యో వా వాయు ర్ద్విగుణో ఽన్తరాత్మా సర్వేషా మన్త
శ్చరతీ హ విష్ణో । స త్వం దేవా న్మనుష్యా న్త్సృతా
న్ప్రతిసంజీవసే స్వాహా ॥౨॥

హే విష్ణో యో వా త్వం వాయుర్వాయురూపః. ద్విగుణః జీవాత్మ పరమాత్మరూపేణ ద్విగుణః. ఇహాస్మిన్ప్రపంచే. సర్వేషాం స్థావర జంగమానా మన్తర్హృదాది అన్తరాత్మా భూత్వా చరతి. స త్వం వాయురూప స్త్వం దేవా న్మనుష్యాంశ్చ సృతా న్దరిద్రా నిత్యర్థః. ప్రతిసంజీవసే సప్రాణా న్సమస్తా న్కరోషి తస్మై ఇదం హవి రితి శేషః॥ ౨।

త్వ మగ్నే త్రిగుణో వరిష్ఠః పరం బ్రహ్మ పరం
జ్యోతిః । సర్వేషాం త్వం పాలనాయ హుత
మమృతం వహిష్యసే స్వాహా ॥౩॥

శ్రీ॥—హే అగ్నే త్వం త్రిగుణో గన్ధరస పిహీనా త్రయోగ్నే రితి. వరిష్ఠః శ్రేష్ఠః పరం బ్రహ్మ పరంజ్యోతిః "అగ్ని స్సర్వా దేవతాః" ఇతి శ్రుతే స్సర్వదేవాత్మకత్వాత్ పరంబ్రహ్మ శబ్దప్రయోగః. ప్రళయ కాలాపేక్షయా ఉత్కృష్టజ్యోతిః సర్వేషాం దేవమనుష్యాదీనాం త్వం పాలనాయ రక్షణాయ హుత మమృతం వహిష్యసే అమృతరూపేణ సర్వేషాం ప్రాపయిష్యసి త్వయి హుత మమృత రూపేణ కలాద్వారేణ ప్రాపయిష్యసి. శ్రీ వైఖానససూత్రే "యథా హ వాఽస్య సుషుమ్నా జ్యోతిష్మతీ ప్రాణవతీ రేతోధా ఇత్యేతా ఆహుతీ గృహీత్వా రశ్మయ శ్చతస్రః పృశ్ని సందధీర న్స హ వా శుద్ధాఽమృతవహా చినుహీ దివ్యా లోకపావనీ త్యేతాభి శ్చన్ద్రమస మాప్యాయయతి అసౌ ను రాజా సోమ అప్యాయితో మూలగామి వపాయామ్యా ఽమృతోద్గారీ సురప్రియే త్యేతాభి రమృతేన తాం దేవతాం తర్పయతీ"తి ఏవం రూపాయా ఽగ్నిస్వరూపిణే ఇత్యర్థః ॥౩॥

చన్ద్రికా

త్రయోఽగ్నే రితి శబ్దస్పర్శరూపా గుణా ఇత్యర్థః. ప్రాపయిష్యసి లృట్ప్రయోగ శ్ఛాన్దసః. యథాహావాస్య అస్యాగ్నే రిత్యర్థః. పృశ్నౌ సూర్యే. సహావా సః సూర్య ఇత్యర్థః. అసౌ చన్ద్ర ఇత్యర్థః. ఆహుతీః సుషుమ్నాదయో ఽగ్నే రశ్మయః గృహీత్వా సూర్యే క్షిపంతి సూర్యః శుద్ధామృతవహాదిభిః రశ్మిభి శ్చన్ద్ర మాప్యాయయతి. అసౌ చన్ద్రః మూలగామ్యాదిభి రమృతేన తాం దేవతాం తర్పయతీ త్యర్థః. అన్యే స్తు త్వ మగ్ని స్త్రిగుణ ఇతి పాఠ మంగీకృత్య హే దేవ త్వ మగ్ని రితి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥3॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

త్వ మగ్ని స్త్రిగుణో వరిష్ఠః పరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతిః।
సర్వేషాం త్వం పాలనాయ హుత మమృతం
వహిష్యసే స్వాహా ॥3॥

హే దేవ త్వం అగ్నిః అగ్నిరూపః త్రిగుణః గార్హపత్యాది రూపభేదేన త్రిరూపః వరిష్ఠః శ్రేష్ఠ తమః. పరంబ్రహ్మ పరబ్రహ్మ స్వరూపః పరంజ్యోతిః పరమతేజః త్వం సర్వేషాం దేవానాం పాలనాయ రక్షణాయ హుతం యజమానైర్హుతం అమృతం హవి ర్వహిష్యసె వహిష్యతి తస్మై ఇదం హవిరితి శేషః ॥3॥

త్వం జీవ స్త్వ మాప స్సర్వేషాం జనితా త్వ మాహారః।
త్వం విష్ణో శ్రమాపనుదాయ చతుర్గుణాయ స్వాహా ॥4॥

శ్రీ॥– హే విష్ణో త్వం జీవకారణభూతా ఆపః ఛాన్దోగ్యే "ఇతి తు పఞ్చమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవన్తీ తి"

ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపో వై నరసూనవః
తా యదస్యా యనం పూర్వం తేన నారాయణ స్స్మృతః॥ ఇతి

సర్వేషాం జనితా ఉత్తరోత్తర కారణత్వేన జనితా త్వ మాహారః

త్వ మాహారః ఛాన్దసత్వాత్ త్వ మాహార ఇతి. హే విష్ణో సర్వేషాం శ్రమాపనుదః స్నానపానాదినా శ్రమశాన్తిప్రదః యద్వా రామ కృష్ణాద్యవతారాదిషు కాళింద్యాది రూపేణ శ్రమశాన్తిప్రదః.యద్వా.

సంభక్షయిత్వా భూతాని జగత్యేకార్ణవీకృతే
నాగపర్యఙ్కశయనే శేతే౽సౌ పరమేశ్వర ఇతి.

చతుర్గుణాయ గన్ధవిహీనా శ్చత్వారో౽పాంగుణా ఇతి తస్మైనమః॥

చన్ద్రికా

ఛాన్దోగ్యే. పఞ్చాగ్ని విద్యాయాం శ్వేతకేతుం పాంచాలః ప్రవాహణః పృచ్ఛతి. వేత్థ యథా పంచమ్యా మాహుతా వాపః పురుష వచసో భవన్తీ తి. అథ మత్థ. పంచమ్యా మాహుతౌ స్త్రీరూపాగ్నౌ హుతాయా మాహుతౌ ఆపః పురుషవచస పురుషశబ్దాభిలప్యా భవన్తి తథా త్వం వేత్థ తన్మే బ్రూహీ తి. అథ తదుత్తరే పంచాహుతయః కథ్యన్తే. తత్ర పంచమ్యాం యోషైవాగ్నిః ప్రాణా యజమానాః. తత్ర రేతోభూత మన్నం హోమ్యం తత్ఫలు గర్భో భవతి. తదేవ మాపః పురుషవచసో భవన్తి. ఇతి. అతో౽పాం జీవకారణాత్వ మిత్యభి ప్రాయః. శేతే౽సౌ పరమేశ్వర ఇతి. ప్రళయే జలే శయానా శ్శ్రమ మపనుదతీ త్యర్థః. అన్యేతు త్వమాహార ఇత్యేవ పఠంతి॥౮॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

త్వం జీవ స్త్వ మాప స్సర్వేషాం జనితా త్వమాహార ।
త్వం విష్ణో శ్రమాపనుదాయ చతుర్గుణాయ స్వాహా॥౮॥

హేవిష్ణో త్వం జీవః ప్రాణరూపః త్వమాపః జలరూపః వరుణ రూపః సర్వేషాం ప్రాణినాం జనితా ఉత్పాదకః త్వం సర్వేషాం భూతానా మాహారః అశనరూపః దీర్ఘ శ్ఛాన్దసః శ్రమ మాయాసం అపనుదతీతి శ్రమాపనుదః ఛాన్దసో౽వర్ణః చతుస్సముద్రరూపేణ చతుర్గుణాయ చతుస్సముద్రరూపాయ తుభ్యం హవి రితి శేషః॥౮॥

భూమే ర్వితన్వ న్ప్రతర న్ప్రకామః పోపూయమానః
పఞ్చభి స్స్వగుణైః । ప్రసన్నై స్సర్వా నిమా
న్ధారయిష్యసి స్వాహా ॥౩॥

శ్రీ॥- హేపరమాత్మన్ ప్రకామః

"ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభే" తి, కామభూతః. భూమేః పఞ్చభిః స్వగుణైః "శబ్దస్పర్శరూప రసగన్ధా" ఇతి పఞ్చేన్ద్రియ విషయ భూతై ర్గుణైః సర్వాన్ వితన్వన్, విస్తారయన్ విషయప్రవణాన్ కుర్వన్ పోపూయమానః పవిత్రభూతః ప్రతరన్ తదతిక్రమ్య స్థితస్సన్. శ్రీగీతాయామ్॥

"త్రిభి ర్గుణమయై ర్భావై రేభి స్సర్వ మిదం జగత్
మోహితం నాభిజానాతి మా మేభ్యః పర మవ్యయమ్॥ ఇతి

ప్రసన్నైః స్వతేజసాఽఽప్యాయితై స్తై ర్గుణై స్సర్వా నిమాన్ లోకాన్ ధారయిష్యసి "వ్యష్టభ్నా ద్రోదసీ విష్ణు రేతే దాధార పృథివీ మభితో మయూఖై" రితిశ్రుతేః.భూమ్యాదీనాం తత్తదింద్రియ శక్తి ప్రదాయే త్యర్థః ॥౩॥

చన్ద్రికా

ప్రకామః కామస్య ప్రకృష్టత్వం ధర్మావిరుద్ధత్వా దిత్యాశయే నాహ ధర్మావిరుద్ధ ఇతి పోపూయమాన ఇతి. పూజ్ధాతో ర్యఙన్తాత్ శానచ్. అన్యైస్తు ప్రదరాన్ ప్రధానః బోభూయమాన ఇతి పాఠ మంగీకృత్య హేదేవ భూమేః ప్రదరాన్ ప్రకర్షేణ దార్యన్త ఇతి ప్రదరాః దౄవిదారణే తాన్ వితన్వన్ కుర్వన్ ప్రధానః ముఖ్యః బోభూయమానః భవన్నితి వ్యాఖ్యాతమ్ ॥౩॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

భూమే ర్వితన్వ న్ప్రదరా న్ప్రధానో బోభూయమానః పఞ్చభి
స్స్వగుణైః ప్రసన్నై స్సర్వా నిమా న్ధారయిష్యతి స్వాహా ॥౩॥

హే దేవ భూమేః ప్రదరాన్ ప్రకర్షేణ దీర్యన్త ఇతి ప్రదరాః దృగావిదారణే తాసీత్యర్థః వితన్వన్ కుర్వన్ ప్రధానో ముఖ్యః జో భూయమానః భవాన్ ప్రసన్నైః నిర్మలైః పఞ్చభి స్స్వగుణైః శబ్దస్పర్శాదిభిః సర్వా నిమా ల్లోకాన్ ధారయిష్యసి తుభ్య మిదం హవి రితి శేషః॥౫॥

మన స్త్వం భూత్వా ప్రతరణ ప్రదో ఽగ్రే త్వత్తో భూతం
సంభావయిష్యసి। సర్వేషాం కాయానా మర్హణ
మర్హాతే స్వాహా ॥౬॥

శ్రీ॥—హే పరమాత్మన్ త్వం అగ్రే సృష్ట్యాదౌ. మనో భూత్వా త్వత్తః త్వత్ సకాశాత్ భూత ముద్భూతం మనోభిమానిదైవతం సంభావయిష్యసి సంకల్పయిష్యసి. సర్వేషాం దేవమనుష్యాదీనాం కాయానాం శరీరాణాం యథార్హం మనః ప్రదః. "ఏతస్మా జ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేన్ద్రియాణి చ" ఇతి శ్రుతేః. "మన ఏవ మనుష్యాణాం కారణం బన్ధమోక్షయోః" ఇతి మనోరూపేణ భవితు మర్హాతే సమర్థాయే త్యర్థః తుభ్యమ్॥ ౬॥

చన్ద్రికా

తత్ర హే పరమాత్మ న్నితి ప్రతరచ్ఛబ్దార్థ ఏవ ఉక్త ఇత్యవగమ్యతే పరమాత్మనో మనః అతీత్య వర్తమానత్వేన ప్రతరత్వసంభవాత్ మనసః పరమాత్మసంభవ శ్రుత్యన్తర ముదాహరతి ఏతస్మాదితి. "మన ఏవ మనుష్యాణా" మితి. బంధమోక్షయో ర్మనస ఏవ హేతుతయా పరమాత్మా తద్రూపో భవతీత్యర్థః. అన్యే తు "మన స్త్వం భూత్వా ఽప్రతర స్సతో ఽగ్రే" ఇతి పఠిత్వా అగ్రే సతః సత్పురుషాన్ అప్రతరః విషయప్రవణతాఽఽయాం జ్ఞానశూన్యా నకరో దితి వ్యాచక్షతే। ౬।

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

మన స్త్వం భూత్వా ఽప్రతర స్సతో ఽగ్రే త్వత్తో భూతం సంభావయిష్యసి। సర్వేషాం కాయానా మర్హా మర్హాతే స్వాహా॥ ౬॥

హే దేవ త్వమగ్రే ఆదౌ. సర్వేషాం కాయానాం శరీరాణాం మర్త్యానాం యోగ్యం మనో భూత్వా సతః సత్పురుషాన్ అప్రతరః విషయప్రవణతాయాం జ్ఞానశూన్యాన్ అకరోః త్వత్తః భవతః భూతం పంచభూతాని సంభావయిష్యసి అర్హాతే యోగ్యాయ తుభ్య మిదం హావిరితి శేషః॥ ౮॥

త్వం బుద్ధి ర్భూతానా మన్తరాత్మా పుణ్యవతాం పుణ్యేషు
సజ్జమానః త్వం బుద్ధ్యా విచిన్వమానః
పుణ్యరూపాయ స్వాహా ॥౯॥

శ్రీ॥-హే పరమాత్మన్ త్వం బుద్ధిః బుద్ధిరూపః భూతానాం పఞ్చభూతానాం అన్తరాత్మా తత్తదభిమాని దేవతానా మన్తరాత్మా పుణ్యవతాం పుణ్యేషు సజ్జమానః నివిష్టః త్వం బుద్ధ్యా విచిన్వమానః "బుద్ధి స్తాత్కాలికీ మతే తి" తయా బుద్ధ్యా విచిన్వమానః పుణ్యరూపాయ "సత్యం తపో దమ శ్శమో దానం ధర్మః ప్రజననమగ్నయో ఽగ్నిహోత్రం యజ్ఞో మానసం న్యాసః". ఇత్యేతే పుణ్యశబ్దవాచ్యాః "యద్వామన స్థానం గళాన్తరం బుద్ధే ర్వదన మహంకారస్య హృదయం చిత్తస్య నాభి రితి" బుద్ధ్యా విచిన్వమాన ఇత్యుక్తత్వాత్ అభ్యాసరూపేణ మన్త్రేణవా విచిన్వమానః తస్మై॥౯॥

చన్ద్రికా

విచిన్వమానఇతి ఛాన్దసః విచీయమాన ఇత్యర్థః. తాత్కాలికీ తత్కాలగోచరా ధీః. యద్వేతి బుద్ధే ర్వదన స్థానకత్వాత్ వదన వ్యాపారరూప మన్త్రాభ్యాసేన విచిన్వమాన ఇత్యర్థః ॥౯॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

త్వం బుద్ధి ర్భూతానా మన్తరాత్మా పుణ్యవతాం పుణ్యేషు సజ్జమానః। త్వం బుద్ధ్యా విచిన్వమానః పుణ్యరూపాయ స్వాహా॥౯॥

త్వం భూతానాం జంతూనాం బుద్ధిః అన్తరాత్మా ఆత్మరూపః

పుణ్యవతాం సుకృతినాం పుణ్యేషు సుకృతేషు సజ్జమానః ఫలత్వేన
తత్ర సజ్జితః త్వం బుద్ధ్యా విచిన్వమానః యోగిభిశ్చిన్త్యమానః
పుణ్యరూపాయ తుభ్య మిదం హవి రితి శేషః ౭॥

య స్సూక్ష్మ స్సంచరమాణా న్భావాభావా న్భవ్యాభవ్యాన్।
కుర్వన్నాత్మీయ మమితో ధునోతి ధురం
వహిష్యసే స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ॥- యః పరమాత్మా సూక్ష్మాన్ భూతసూక్ష్మాన్ సంచరమా
ణాన్ విరజాపర్యన్తం సంచరమాణాన్ భావాభావాన్ సూక్ష్మరూప
త్వాత్ భావరూపాన్ సుఖదుఃఖానుభవాఽభావాత్ అభావరూ
పాన్ భవ్యాన్ "అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యు ర్విశోకో ఽవిజి
ఘత్సో ఽపిపాస స్సత్యకామ స్సత్యసంకల్పః" ఇతి గుణాష్టకా
విర్భావాయ భవ్యాన్ అమానవకరస్పర్శాత్పూర్వం గుణాష్టకావిర్భా
వాభావాత్ అభవ్యాన్ కుర్వ న్నాత్మీయం బ్రహ్మాలంకారాదినా
ఽలంకృత్య ముక్తం పరమాత్మసంబంధం కుర్వన్ అమితః అమా
నవః సుకృతదుష్కృతే ధునోతి. కౌషీతకిబ్రాహ్మణే। "స ఏతం
దేవయజనం పన్థాన మాపద్యాఽగ్నిలోక మాగచ్ఛతి స వాయు
లోకం స వరుణలోకం స ఆదిత్యలోకం స ఇన్ద్రలోకం స ప్రజాపతి
లోకం స బ్రహ్మలోకం తస్య హవా ఏతస్య బ్రహ్మలోకస్యారో
హ్రదో ముహూర్తా న్యేష్టిహా విరజా నదీ తిల్యో వృక్ష స్సాలజ్యం
సంస్థాన మపరాజిత మాయతన మిన్ద్రప్రజాపతీ ద్వారగోపౌ విభు
ప్రమితం విచక్షణాసన్ద్య మితౌజాః పర్యంకః ప్రియాచ మానసీ ప్రతి
రూపాశ్చ చాక్షుషీ పుష్పాణ్యాదాయావయతౌ వైచ జగత్యం
బాశ్చాంబావయవాశ్చాప్సరసోఽంబయా నద్యస్త మిత్థం విదా
గచ్ఛన్తి తం బ్రహ్మాఽఽహాభిధావత మమ యశసాం విరజాం
వాలయు న్నదీం ప్రాప న్నవా అయం జిగీష్యతీతి. తం పంచశతా న్యప్స
రసాం ప్రతిధావన్తి శతం మాలాహస్తా శ్శత మాఞ్జనహస్తా శ్శతం
చూర్ణహస్తా శ్శతం వాసోహస్తా శ్శతం ఫణాహస్తా స్తం బ్రహ్మ

ఙ్కారేణా లంకుర్వన్తి స బ్రహ్మాలంకారేణా లంకృతో బ్రహ్మ
విద్వా న్బ్రహ్మైవాభిప్రైతీతి స ఆగచ్ఛత్యారం హ్రదంత మ్మనసా
త్యేఽఽతి తమృత్వా సంప్రతి విదో మజ్జంతి స ఆగచ్ఛతి ముహూ
ర్తా న్యేష్టి హా స్తస్మా దపద్రవంతి స ఆగచ్ఛతి విరజానదీం తాం
మనసై వాత్యేతి తత్సుకృత దుష్కృతే ధూనుతే తస్య ప్రియా
జ్ఞాతయ స్సుకృత ముపయంత్య ప్రియా దుష్కృతం తద్యథా రథేన
ధావయ న్రథచక్రే పర్యవేక్షేత ఏవ మహోరాత్రే పర్యవేక్షేత ఏవం
సుకృతదుష్కృతే ధూనుతే సర్వాణిచ ద్వంద్వాని సఏష విసు
కృతో విదుష్కృతో బ్రహ్మ విద్వా న్బ్రహ్మై వాభిప్రైతి॥

స ఆగచ్ఛతీల్యం వృక్షం తం బ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి స ఆగచ్ఛతి
సాలజ్జం సంస్థానం తం బ్రహ్మ ర ప్రవిశతి స ఆగచ్ఛత్య పరాజిత
మాయతనం తం బ్రహ్మతేజః ప్రవిశతి స ఆగచ్ఛతీ న్ద్రప్రజాపతీ
ద్వారగోపౌ తా వస్మా దపద్రవత స్స ఆగచ్ఛతి విభుప్రమితం తం
బ్రహ్మయశః ప్రవిశతి స ఆగచ్ఛతి విచక్షణా మాసందీం బృహద్ర
థన్తరే సామనీ పూర్వౌ పాదౌ శ్యైతనౌధసే చాపరౌ పాదౌ
వైరూప వైరాజే శాక్వరరైవతే తిరశ్చీ సా ప్రజ్ఞా ప్రజ్ఞయా
హి విపశ్యతి స ఆగచ్ఛత్య మితౌజసం పర్యంకం తం స ప్రాణ స్తస్య
భూతంచ భవిష్యచ్చ పూర్వౌ పాదౌ శ్రీ శ్చై రాచ పరౌ బృహ
ద్రథన్తరే అనూచ్యే భద్ర యజ్ఞాయజ్ఞీయే శీర్షణ్యే ఋచశ్చ
సామానిచ ప్రాచీనా తానం యజూంషి తిరశ్చీనాని సోమాంశవ ఉప
స్తరణ ముద్గీథ ఉపశ్రీ శ్శ్రీ రుపబర్హణం తస్మిన్ బ్రహ్మాఽఽస్తే
తమిత్థం విత్పాదేనై వాగ్ర ఆరోహతి తం బ్రహ్మాహాఽఽకోఽసీతి,
తం ప్రతి బ్రూయాత్ ఋతు రస్మ్యార్తవో స్మ్యాకాశా ద్యోనే
స్సంభూతో హావై భార్యాయై రేత స్సంవత్సరస్య తేజో భూతస్య
భూతస్యాత్మా భూతస్య త్వమాత్మాసి య స్త్వమసి సోఽహమస్మీతి త
మాహ కోఽహ మస్మీతి॥

సత్య మితి బ్రూయా త్కింత త్సత్య మితి యదన్య ద్దేవేభ్యశ్చ
ప్రాణేభ్యశ్చ తత్సద్ధ యద్దేవాశ్చ ప్రాణాశ్చ తద్త్యం త దేతయా

వాచా ఽఽభివ్యాహ్రియతే సత్యమితి ఏతావ దిదం సర్వ మిదం సర్వ మసీ త్యేవైనం తదాహ తమాహ కేన పౌంసాని నామాన్యాప్నోతీతి ప్రాణేనేతి బ్రూయాత్ కేన స్త్రీనామానీతి వాచేతి కేన నపుంసక నామానీ తి మనసే తి కేన గంధానితి ఘ్రాణేనేతి బ్రూయాత్ కేన రూపాణీతి చక్షుషేతి కేన శబ్దానీతి శ్రోత్రేణేతి కేనాన్నరసానీతి జిహ్వయేతి కేనకర్మాణీతి హస్తాభ్యా మితి కేన సుఖదుఃఖే ఇతి శరీరేణేతి కేనానందం రతిం ప్రజాతి మిత్యు ఉపస్థేనేతి కేనేత్యా ఇతి పాదాభ్యా మితి కేన ధియో విజ్ఞాతవ్యం కామానితి ప్రజ్ఞయేతి ప్రబ్రూయాత్ తమాహాపో వై ఖలు మేహ్యసా వయం తే లోక ఇతి సా యా బ్రహ్మణి చితి ర్యా వ్యష్టి స్తాం చితిం జయతి తాం వ్యష్టిం వ్యశ్నుతే య ఏవం వేద య ఏవం వేద॥

ధురం వహిష్యసీ పారమాత్మికోపనిషన్మన్త్రార్థ్యేతా ద్వైష్ణవో మన్త్రార్థః బ్రహ్మవిత్ పరమైకాన్తీచ తస్య ధురం వహిష్యసీ.

శరణం త్వాం ప్రపన్నా యే ధ్యానయోగ వివర్జితాః
తే ఽపి మృత్యు మతిక్రమ్య యాన్తి త ద్వైష్ణవం పదమ్

"బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్" ఇతిశ్రుతేశ్చ

మత్పాద ద్వంద్వ మేకం యే ప్రపద్యన్తే పరాయణమ్
ఉద్ధరిష్యా మ్యహం దేవి తస్మా త్సంసార సాగరాత్॥ ఇతి
తుభ్య మిదమ్ ౮॥

చన్ద్రికా

స్థూలశరీరా దుత్క్రాన్తస్య జీవస్య సూక్ష్మశరీర ప్రవేశః శ్రుత్యాదిసిద్ధః తస్మాత్ పృథివ్యాది భూతసూక్ష్మై విరజాపర్యన్తం గచ్ఛన్తీత్యుక్తమ్. భగవాన్మరీచి రాహ (శ్రీశాస్త్రే) విరజాం ప్రవిశ్య కృతసూక్ష్మదేహ త్యాగ ఇతి సూక్ష్మా నిత్యనంతరం ధురోతి త్యనుషజ్యతే. అమానవః పురుషః సహి ముక్తాన్నయతీ తి కేచిత్ భావభావితానితి ధురంవహిష్యతే ఇతి చ పఠన్తః భావేన మనసా భావితాః ఇతి వహిష్యతే తస్మై ఇతిచ వ్యాచక్షతే ॥౮॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

య స్సూక్ష్మ స్సఞ్చరమాణాన్ భావభావితా న్భవ్యాభవ్యాన్। కుర్వ
న్నాత్మీయ మమితో ధునోతి ధురంవహిష్యతే స్వాహా ॥౮॥

యో దేవః సూక్ష్మాన్ క్షుద్రాన్ సంచరమాణాన్ జంగమాన్ భావేన మనసా భావితాన్ స్మృతాన్ భవ్యాభవ్యాన్ సాధూ నసాధూంశ్చ జన్తూన్ కుర్వన్ సృజన్ ఆత్మీయం స్వకీయం ధురం సృష్టిభారం ధునోతి నిరస్యతి అమితః అమితప్రభావః వహిష్యతే చ తస్మై హవి రితి శేషః ॥౮॥

యస్య వా భయా ద్భగవా నుత్తస్థే స్వయం సూర్య
స్సత్యం కాలం వహమానః। యస్మా త్తేజ ఆత్మీయం
కృత్వా సర్వా నస్మా న్పాలయిష్యసి స్వాహా॥౯॥

శ్రీ॥—యస్య సృష్టిస్థితి సంహారాదికర్తుః పరమాత్మనో నారాయణస్య నియమనాతిక్రమ భయాత్ భగవాన్

ఉత్పత్తించ వినాశంచ భూతానా మాగతిం గతిమ్
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవా నితి॥

ఉత్పత్త్యాదికం పరమాత్మాధీన మితి యో వేత్తి స భగవాన్ షాడ్గుణ్యవిత్ స్వయం సూర్యః ఉత్తస్థే. ఉదేతి "భీషాఽస్మా ద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః భీషాఽస్మా దగ్ని శ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యు ర్ధావతి పఞ్చమ ఇతి" కథ ముదేతి; సత్యం కాలం వహమానః "కలా ముహూర్తాః కాష్ఠా శ్చాహోరాత్రాశ్చ సర్వశః. అర్ధమాసా మాసా ఋతవ స్సంవత్సరశ్చ కల్పన్తామ్." ఇతి అహోరాత్రాది కాలం యథాప్రకారం దేవమనుష్యాదిషు ప్రాపయన్. యస్మాత్ మన్దేహాఖ్యాద్యైః ప్రతిదినం యుద్ధసామర్థ్య సంభవకారణాత్ ఆత్మీయం తేజః పరాభిభవన సామర్థ్యం తేజ ఇతి. ప్రణవాదికం తేజః కృత్వా

సర్వా నస్మాన్ సూర్యరూపేణ పాలయిష్యసి మద్వంశబ్రాహ్మణే ॥ "దేవా శ్చ వా అసురాశ్చ లోకే వ్యసజ్జన్త! తే ఽసురా ఆదిత్య మభిద్రవన్ స ఆదిత్యో ఽబిభేత్। తస్య హృదయం కూర్మరూపేణా తిష్ఠత్। స ప్రజాపతి ముపాధావత్। తస్య ప్రజాపతి రేత ద్భేషజ మపశ్యత్। ఋతం చ సత్యంచ బ్రహ్మ చోంకారంచ త్రిపదాంచ గాయత్రీం బ్రహ్మణో ముఖ మపశ్యత్। ఇత్యాది.

శ్రీ విష్ణు పురాణే

మన్దేహా రాక్షసా ఘోరా స్సూర్య మిచ్ఛన్తి ఖాదితుమ్
ప్రజాపతి కృత శ్శాప స్తేషాం మైత్రేయ రక్షసామ్
అక్షయత్వం శరీరాణాం మరణంచ దినేదినే
తత స్సూర్యస్య తై ర్యుద్ధం భవ త్యత్య న్త దారుణమ్। ఇత్యాది
వైష్ణవాంశః పరం సూర్యో యో ఽన్తర్జ్యోతి రసంశయః
అభిధాయక మోంకారం తస్య త త్ప్రేరకం పరమ్
తేన త త్ప్రేరితం జ్యోతి రోంకారేణా థ దీప్తిమత్
దహ త్యశేష రక్షాంసి మన్దేహాఖ్యాని యాని వై
తతః ప్రయాతి భగవా న్బ్రాహ్మణై రభిరక్షితః
వాలఖిల్యాదిభి శ్చైవ ప్రభు ర్వైఖానసై రపి
మహాత్మభి ర్మహా ఽత్మా వై జగతః పాలనోద్యతః॥ ఇతి

భగవదాజ్ఞా భంగభయాత్ జగత్పాలనాదికం కరోతి జగత్పాలనాది శక్తిప్రదాయ తుభ్యమ్ ॥౯॥

చన్ద్రికా

కూర్మరూపేణా తిష్ఠత్ సంకుచిత మభూ దిత్యర్థః. భేషజం ప్రతీకార మిత్యర్థః. అథ తేజశ్శబ్దాదీనాం స్వకృత వివరణ ప్రకారే ప్రమాణం దర్శయతి "మన్దేహా" ఇత్యాదినా. అన్యేతు అస్మా న్పాల యిష్యతీతి పఠన్తి ॥౯॥

భట్ట భాస్కరీయ పాఠః

యస్య వా భయా ద్భగవా నుత్తిష్ఠే స్స్వయం సూర్య
స్సత్యం కాలం వహమానః। యస్మా త్తేజ ఆత్మీయం
కృత్వా సర్వా నస్మా న్పాలయిష్యతి స్వాహా ॥౯॥

సత్యం బ్రహ్మ నిశ్చితం కాలం కాలవర్తనమ్ వహమానః భర్గః భగవాన్ సూర్యః స్వయం యస్య దేవస్య భయాత్ ఆజ్ఞాభంగ భయాత్ ఉత్తిష్ఠే ఉదయం యాతి. యస్మాత్తేజః యస్మా ద్భవం తేజః ఆత్మీయం స్వకీయం స్వకీయం కృత్వా సూర్య స్సర్వా నస్మాన్ అస్మదీయా నితి మత్వా జనాన్ పాలయిష్యతి తస్మై హావి రితి శేషః॥౯॥

యం త్వాం సర్వం పాలనాయా భిభూతం దేవా స్సర్వే
పశ్యే విచరన్తి । తే దేవా స్త్వ మేవ సర్వే మాయా
మాయై షా తే స్వాహా ॥౧౦॥

శ్రీ॥-హే పరమాత్మన్ పాలనాయ పుత్రేణ సహ బాణాసుర పరిపాలనార్థ మాగతం త్వయా అభిభూతం పరాభవం ప్రాప్తం సర్వం రుద్రరూపిణం యం త్వాం సర్వే దేవాః బ్రహ్మాదయః "ప్రముఖం కృత్వా" ఇత్యధ్యాహారః. పశ్యే జీవభూతే నరసింహే కోపశాన్త్యర్థం విచరన్తి శరభనిర్మాణాదినా గతిం కుర్వన్తి. యేచ సర్వే దేవాః బ్రహ్మాదయః విచరన్తి స్వారసికత్వేన గతిం కుర్వన్తి. తే దేవాః త్వమేవ సర్వే.

నను "య ద్య ద్విభూతిమ త్సత్త్వం శ్రీమ దూర్జిత మేవవా
తత్త దేవా వగచ్ఛత్వం మమ తేజోంశ సమ్భవ" మితి

త్వద్విభూతి భూతా శ్చేత్ శరభ నిర్మాణాదిగతిం కథం కుర్వన్తీతిచేత్ తత్రాహ. మాయా మాయై షా తే ఏషా తే మాయా ఆశ్చర్యకారిణీ విద్యా సైవ మాయా అన్యేషాం మాయా నమాయా

"దైవీ హ్యేషా గుణమయీ మమ మాయా దురత్యయా
మామేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయామేతాం తరన్తి తే" ఇతి భగవద్వచనాత్ శరభరూపేణాగతానాం బ్రహ్మరుద్రాదీనామపి నృసింహరూపిణా సంహారాదికం నారసింహపురాణాదిష్వవగమ్యతే. సప్తత్రింశాధ్యాయే
"హిరణ్యకశిపో స్త్రస్తా స్సేన్ద్రా దేవా స్సహర్షయః
క్షీరోదస్యోత్తరం గత్వా స్తూయతాం తత్ర కేశవః
యుష్మాభి స్సంస్తుతో విష్ణుః ప్రసన్నో భవితి క్షణాత్"
ఇత్యారభ్య "యుష్మదాగమనం సర్వం జానామ్యహం సురసూదనాః
హిరణ్యాక్ష వినాశార్థం స్తుతోఽహం శంకరేణ చ"
ఇత్యారభ్య, హిరణ్యాక్షవిధానాన్తరమ్.
"తస్య కోపాభిభూతస్య నృసింహస్య జగత్పతేః
దృష్ట్వా భయానకం రూపం త్రేసుర్దేవా దానవాః
ఇత్యాది స్తోత్రానంతరం బ్రహ్మసమీపగమనాదికం ప్రతిపాద్య,
"తస్మిన్ భగవతి క్రుద్ధే నరసింహే మహాత్మని
ప్రవేపతే జగదిదం దేవేశే కుపితే భృశమ్
త్వత్తో హి నాన్యచ్ఛరణం దేవానామిహ విద్యతే
నరసింహ సముద్భూతం భయం నాశయ నో హర"
ఇత్యారభ్య, అనంతరం రుద్రవచనమ్.
"హతో హిరణ్యకశిపు ర్యేన దైత్యో మహాబలః
కో న క్షమయితా తస్య కోపస్య హరిమేధసః
త్వమ్మే జనయితా తాత స తే జనయితా హరిః
తస్య దేవస్య కశ్శక్తో విష్ణో ర్వై నిగ్రహే భవేత్
యద్భయా త్పవతే వాయు స్సూర్య స్తపతి యద్భయాత్
యద్భయా ద్ధరణీ ధత్తే నిగ్రహే తస్య కః ప్రభుః
తథాప్యుపాయం ద్రక్ష్యామః పరమేణ సమాధినా
కృతే తస్మిన్ భవేచ్ఛ్రేయః తూష్ణీంభావో న రోచతే
అశ్వానాం మహిష శ్శత్రు ర్వారణానాం మృగాధిపః

వానరాణాం తథా మేషః ఫణినాం గరుడ స్స్మృతః
మూషికాణాం తు మార్జారో మృగాణాం శ్వా ప్రకీర్తితః
వాయసానాం దివాభీతః సింహానాం శరభ స్తథా
తతో నిర్మాపయిష్యామః శరభం భయశా న్తయే
శరభో ఽధిష్ఠితో ఽస్మాభి ర్నృసింహం శమయిష్యతి
ఇత్యేవ ముక్త్వా భగవా న్ససర్జ శరభం తథా
యస్య సన్దర్శనా దేవ త్రస్త మాసీ జ్జగత్త్రయమ్
తత స్తస్య భవానీశ స్స్థూణాస్థాన మరోచత
పృష్ఠభాగే చతుర్వక్త్రం తస్య రుద్రో న్యవేశయత్
సోమసూర్యౌ నయనయో ర్మారుతః పక్షయో ర్ద్వయోః
పాదేషు భూధరా న్సర్వా న్శివ స్తస్య న్యవేశయత్
ఏవం నిర్మాయ శరభం భవః ప్రమథనాయకః
ససర్జ నరసింహం తం సముద్దిశ్య భయానకమ్
తతః క్షణేన శరభో నాదపూరిత దిఙ్ముఖః
అభ్యాశ మగమ ద్విష్ణో ర్నినద న్భైరవం స్వనమ్
త మభ్యాశగతం దృష్ట్వా నృసింహ శ్శరభం మహా
జఘాన నిశితై రుగ్రై ర్దంష్ట్రా నఖ వరాయుధైః
నిహతే శరభే తస్మి న్రౌద్రే మధునిఘాతినా
తుష్టువుః పుణ్డరీకాక్షం దేవా దేవర్షయ స్తథా॥ ఇతి

గారుడే॥—హన్తు మభ్యాగతం రౌద్రం శరభం నరకేసరీ
నఖై ర్విదారయామాస హిరణ్యకశిపుం యథా
నికృత్త బాహూరుశిరా వజ్రకల్పముఖై ర్నఖైః
మేరుపృష్ఠే నృసింహేన శరభ స్సహసా పతత్॥ ఇతి

ఇతి శ్రీ మత్కౌశిక గోత్రేణ శ్రీ గోవిన్దాచార్యసూనునా
వేదాన్తదేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్య యజ్వనా
విరచితే శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
ద్వితీయానువాకః

చన్ద్రికా

పరమాత్మన ఏవ సర్వదేవాత్మత్వాత్ "యం త్వా" మిత్యుక్తమ్. తదాత్మానం రుద్ర మిత్యర్థః. సర్వశబ్దో రుద్రవాచకః. పశ్యంతీతి పశ్యః జీవ ఇత్యభిప్రేత్యా ఉక్తం జీవభూత ఇతి. భవానీశ ఇతి శబ్దాన్తః షష్ఠీవిభక్తికః. "బాణాసుర రక్షణార్థ మాగతో రుద్రః భగవతా పరాభూత" ఇతి జానతా మపి దేవానాం నృసింహానుగ్రహాయ రుద్ర ప్రార్థనం యత్ కృతం తత్ త్వయైవ సోఢు రిత్యర్థః. అత్ర కృత యుగే నృసింహః ద్వాపరే కృష్ణ ఇత్యస్తి పౌర్వాపర్య విరోధః కల్ప భేదేన పరిహార్యః పూర్వకల్ప ద్వాపరే చ కృష్ణావతారసంభవాత్. అన్యేతు "యం త్వా సర్వపాలనా యాభిభూతమ్" ఇతిపఠన్తః సర్వపాలనాయ సర్వరక్షణా యాభిభూత మభిముఖభూతం సన్నద్ధం యం త్వాం సర్వే ఉద్దిశ్య దేవాః పశ్యే దర్శనకర్మణి విచరంతి ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయ గోత్రసంజాత (శ్రీ) వరదరాజసూరి
నన్దన (శ్రీ) సుందర రాజసూరి విరచితాయాం
(శ్రీ) పారమాత్మికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
ద్వితీయోఽనువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యం త్వాం సర్వపాలనా యాభిభూతం దేవా స్సర్వే
పశ్యే విచరన్తి తే దేవా స్త్వా మేవ సర్వే
మాయా మాయైషా తే స్వాహా॥౧౦॥

సర్వపాలనాయ సర్వరక్షణాయ అభిభూతం అభితః భూతంసన్నద్ధం యం త్వా ముద్దిశ్య సర్వే దేవా పశ్యే దర్శనకర్మణి విచరన్తి పశ్యన్తి తే దేవా స్సర్వే దేవా త్వామేవ. మాయా మాయైషా ఏషా మాయా ప్రపంచరూపా తే తవ మాయా ఇదం హవి స్తే శేషః॥౧౦॥

ఇతి (శ్రీ) వరదారిభట్టసూనునా (శ్రీ) భట్టభాస్కరేణ విరచితే
(శ్రీ) వైఖానససూత్ర ఖిల బ్రహ్మ సూత్రవ్యాఖ్యానే

శ్రీ పారమార్థికోపనిషద్భాష్యమ్

(తృతీయో౽నువాకః)

యస్త్వం భూత్వా పర్జన్యో బిభేతి రన్ధ్రే ప్రజాభి రాకృష్యమాణః సత్యం కాలం వ్రతేన పాలయన్ హ్లాదయిష్యసే స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥— "యజ్ఞా ద్భవతి పర్జన్యో యజ్ఞః కర్మ సముద్భవః" ఇతి యజ్ఞోద్భవో భూత్వా యః పర్జన్యః సత్యం కాలం పాలయన్ రన్ధ్రే భగవదాజ్ఞాభఙ్గే బిభేతి సత్యం రన్ధ్రే అనావృష్ట్యాదౌ వ్రతేన కారీరేష్ట్యాదినా ప్రజాభి రాకృష్యమాణః వర్షప్రదానాదినా హ్లాదయిష్యసే తుభ్యమ్ ॥౧॥

చన్ద్రికా

'రన్ధ్రే' ఇత్యస్య మధ్యమణిన్యాయే నోభయత్రాన్వయః. సః పర్జన్యరూపీ త్వం హ్లాదయిష్యసే నన్దయసి. అన్యేస్తు "పర్జన్యో విభీతి" రితి పఠిత్వా భీతిహీన ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యస్త్వం భూత్వా పర్జన్యో విభీతి రన్ధ్రే ప్రజాభి రాకృష్యమాణః। సత్యం కాలం వ్రతేన పాలయన్ హ్లాదయిష్యసే స్వాహా॥౧॥

హేదేవ త్వం పర్జన్యః ఇన్ద్రో భూత్వా ప్రజాభి ర్జనైః రన్ధ్రే ఆపత్కాలే ఆకృష్యమాణః "హేదేవ! ఆపద్రక్షణాయాగ" చ్ఛేతి నామస్మరణా ద్యః ఆకర్షితః విభీతిః రక్షణసామర్థ్యే భీతిహీనః సత్యం

యస్య యావత్కాలం నిశ్చితం కాలం వ్రతేన నియమేన పాలయసి రక్షయన్ తాః ప్రజాః హ్లాదయిష్యసి సన్తోషయిష్యసి ॥౧॥

కామో భూత్వా ప్రజానా మన్తరాస్థిత స్తృప్త్వా లోకాన్ హ్లాదయన్
జీవమానః సస్దర్పణాయ హరయే వరాయ స్వాహా ॥౨॥

(శ్రీ)— హే పరమాత్మన్! కామో భూత్వా ప్రజానా మన్తరా స్థితః మనసి స్థితః. అనన్తత్వాత్ తత్ర స్థిత స్సన్ సర్వాన్ లోకాన్ జనాన్ హ్లాదయన్ జీవమానః అభిలషితవస్తులాభాది ముఖేన సన్తోషయన్ సర్వర్పణాయ గర్వాపహాయ హరయే హర్త్రే
నను కామదాహకత్వాత్ రుద్రస్య సర్వహర్తృత్వ ముపపద్యత ఇతి చేత్ తదసత్

బ్రహ్మాణ మిన్ద్ర మగ్నిం చ యమం వరుణ మేవ చ
నిగృహ్య హరతే యస్మా త్తస్మా ద్ధరి రిహోచ్యత ఇత్యు
క్తత్వాత్

నను శుక్లాత్తు జాయతే కామో మజ్జా త్వగ్నేశ్చ జాయతే
అస్థిభ్యో జాయతే లోభః మేద స్స్వేదం మద స్తథా
మాంసా న్మోహః ప్రజాయేత అస్థిభ్యః ప్రజాయత ఇతి
భగవతోపి శుక్లాద్యుత్పత్తిః ప్రసజ్యత ఇతి చేత్ సత్యమ్.
"న తస్య కర్మజన్మత్వం, న యోన్యాం జనితా ప్రభోః" ఇతి
" తస్య ధీరాః పరిజానన్తి యోనిమ్" ఇతి
"అవతీర్ణోఽంశ భాగేన స్వమాయాపటసంవృతః" ఇతి
"భూత్వే" త్యుక్తత్వా దుత్పత్తి ర్నాస్తి ।

చన్ద్రికా

"శుక్లాత్తు జాయతే కామః" ఇతి కామస్య శుక్లజననావగమాత్, కామో భూత్వే త్యనేన భగవత శ్శుక్లజననం ప్రసజ్యత ఇత్యాఽశంకాం తే వస్తి. పరిహరతి న తస్య కర్మే త్యాదినా. తస్య కర్మ జన్మత్వం కర్మణా జననం న, కిన్తు స్వసంకల్పేనే త్యర్థః. తజ్జన్మ స్య

స్వరూపం చాజ్ఞైర్న జ్ఞేయం పరన్తు మహాత్మభి ర్జ్ఞేయ మిత్యత్రశ్రుతి ముదాహరతి "తస్యధీరా" ఇతి. భూత్వేత్యుక్తత్వా దితి స్వసంకల్పేన కామో భూత్వా ప్రజానా మన్తరా స్థిత ఇత్యుక్త్యా తస్య తుష్ణజననం నాస్తీత్యర్థః॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

కామో భూత్వా ప్రజానామన్తరాస్థితః సర్వాన్ లోకాన్హ్లాదయన్
జీవమానః। సన్దర్పణాయ హరయే వరాయ స్వాహా॥౨॥

హే దేవ! కామః మనసిజః భూత్వా సర్వాన్ లోకాన్ హ్లాదయన్ సంతోషయన్ జీవమానః సంజీవయన్ నిచోలోపః ప్రజానామన్తర్హృదయే ఆస్థితః ఆసమన్తాత్ స్థితః సమ్యక్ దర్పయతి మదయతీతి సందర్పణః, తస్మై వరాయ ఉత్కృష్టాయ హరయే విష్ణవే ఇదం హవిః॥౨॥

అఙ్గా దఙ్గా దనుప్రావిశ త్సర్వా న్లోకాన్ సంరక్షణాయ।
యో వా వస న్దేవో మాతరిశ్వా స యోస్మాకం
భూత్యై భూతయే స్వాహా॥౩॥

(శ్రీ)॥—యః పరమాత్మా మాతరిశ్వా వాయ్వన్తర్యామీ దేవః క్రీడాకామీ అఙ్గా దఙ్గా దనుప్రావిశత్ పితు రఙ్గాత్ పుత్రస్యాఽఙ్గం జీవేన సహ దీపా ద్దీప మి వానుప్రావిశత్. "అఙ్గా దఙ్గా త్సంభవసి హృదయా దధిజాయసే" ఇతి శ్రుతేః. భారతే॥

"వాయుః ప్రవేశనం చక్రే సంగతః పరమాత్మనే"ఇతి స దేవః సర్వాన్ లోకాన్ జనాన్ ప్రతి సంరక్షణాయ వసన్ నివసన్ సః యః అస్మాకం మాతరిశ్వా మాతరిశ్వా అన్తర్యామీ అస్మాకంభూత్యై భూతయే నిరవధికైశ్వర్యాయ॥౩॥

చన్ద్రికా

దేవః "క్రీడాకామీ"తి దివ్ ధాతోః క్రీడార్థకత్వాత్తథోక్తమ్.

సంగతః పరమాత్మనేతి. తథా (శ్రీ)శాస్త్రే చ భగవా న్స్మరతి రాహ "సంయోగకాలే దైవయోగేన వాయునా గర్భాలయం ప్రవిశ"తీతి ఐశ్వర్యా యాస్త్వితి శేషః ౩

భట్టభాస్కరీయపాఠః

అగ్నా దగ్నా దనుప్రావిశ న్సర్వా ల్లోకా న్సంరక్షణాయ
యో వా వస న్దేవో మాతరిశ్వాసి యో స్మాకం
ఘ్రాత్రే ఘ్రాతయే స్వాహా॥౩॥

యో దేవ [illegible] దగ్నాత్ [illegible] మగ్ని మనుప్రావిశన్ సర్వాన్ లోకాన్ సర్వలోకానాం సంరక్షణాయ సన్ ప్రవిశన్ దేవః దీప్యమానో భవ[illegible] యో [illegible] మాతరిశ్వా వాయురూపో భవతి స. దేవః అస్మాకం ఘ్రాత్రే ఘ్రాణాయ [illegible]తయే ఐశ్వర్యా యాఽస్త్వితి

యో మోహాయ న్భూతానాం సర్వాధి రక్షణాయ
య స్సంకోచ స్సంకోచనాయ భవతే స్వాహా॥౪॥

(శ్రీ)॥— యః పరమాత్మా సర్వాధిరక్షణాయ సృష్టిస్థితిసంహారార్థంభూతానా మిన్ద్రియాణి మోహాయతి. మోహయతీత్యర్థః. యః అన్తర్యామీ సన్ సంకోచః [illegible] ఇత్యాది శ్రుతేః సంకోచనాయ సంహారాయ భవ[illegible] తస్మై ర

[illegible]

సర్వాధిరక్షణా యేతి సంహారస్యా ప్యుపలక్షణమ్. అత ఆహ "సృష్టిస్థితిసంహారార్థ"మితి. అథవా సర్వాయ రక్షణాయ చ మోహాయ స్సభవతి సంకోచనాయ సంహారాయ సంకోచ స్సంకోచయన్ భవతీతి ॥౪॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో మోహాయ న్భూతానాం సర్వాధిరక్షణాయ య
స్సంకోచ స్సంకోచనాయ భవతా త్స్వాహా॥౪॥

యో దేవః భూతానాం పృథివ్యాదీనాం సర్వాధిరక్షణాయ పృథ్వ్యధిరక్షణాయ మోహయన్ మోహం కుర్వన్ అప్రమత్తః భవతాత్ అస్తు. యో దేవః త్వం భూతానాం సంకోచనాయ సంహారాయ సంకోచ స్సంకుచతి సంహారతీతి సంకోచః సంహారకో భవ తాత్ ॥౪॥

యో వా దశాత్మా ఉపరి స్పృశన్వా దేవానాం జ్యోతిర్జ్యోతిషా
ముత్తరః స్వయం వా స్పృశన్ జ్యోతి
ర్జ్యోతిషే స్వాహా ॥౫॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా దశాత్మా మత్స్యాదిదశావతారరూపీ. ద్వాదశాత్మేతి కేషాంచి త్పాఠః. వాశబ్ద శ్చార్థే. ఆదిత్యమణ్డల మధ్యవర్తీ ఉపరి స్పృశన్ సర్వేషా ముపరి స్థిత్వా స్వాకరైః మేధ్యామేధ్యాదికం స్పృశన్. దేవానాం మధ్యే జ్యోతిరూపః జ్యోతిషాం చన్ద్రాగ్న్యాదిజ్యోతిషా ముత్తరః ఉత్తమః స్వయం వా ఽ స్పృశన్ తైరమేధ్యై రస్పృష్టః జ్యోతిర్జ్యోతిషే జ్యోతిషాం జ్యోతిషే. తస్మై ॥౫॥

చన్ద్రికా

స్వయంవా స్వయ మే వేత్యర్థః. ఏతేన ఫలితార్థ మాహ, "తై రమేధ్యై రస్పృష్ట" ఇతి ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో ద్వాదశాత్మా ఉపరి స్పృశన్వా దేవానాం జ్యోతిర్జ్యోతిషా
ముత్తరః । స్వయం వా స్పృశన్ జ్యోతిషే స్వాహా॥౫॥

యో దేవః స్వయం ద్వాదశాత్మా ద్వాదశవిధః ఆత్మా యస్య సః ద్వాదశాత్మా సూర్యస్సన్. ఉపరి ఊర్ధ్వలోకే దేవానా మిన్ద్రా నాం జ్యోతిః తేజః స్పృశన్ జ్యోతిషాం నక్షత్రాదీనాం జ్యోతిః

తేజః స్ఫురన్ ఉత్తరః ఉత్తమశ్చ వాశబ్దశ్చార్థే జ్యోతిషే జ్యోతిరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౫॥

యో బ్రహ్మా బ్రహ్మవిదా మాత్మా స్యా దాత్మ చక్షుషామ్।
భూతి ర్భూతిమతాం సుకృతం కృతాయ స్వాహా॥౬॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మ ఛాన్దసత్వా ద్దీర్ఘః పరం బ్రహ్మ ఆత్మా స్యా దాత్మచక్షుషా మన్తః ప్రవిశ్య నియన్తా స్యాత్మా పరమాత్మత్వేన పశ్యతాం పరమాత్మా భూతి ర్భూతిమతాం ఐశ్వర్యవతాం ఐశ్వర్యరూపః సుకృతం కృతాయ కృతవతే తస్మై॥౬॥

చన్ద్రికా

ఐశ్వర్యం అణిమాదికం కృతాయ కృతవత్యర్థే క్తః ఛాన్దసః అస్యైతు సుకృతః కృతా హేతి పఠన్తి॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో బ్రహ్మా బ్రహ్మవిదా మాత్మా స్యా దాత్మ చక్షుషామ్।
భూతి ర్భూతిమతాం స్వకృతః కృతాయ స్వాహా॥౬॥

యో దేవః బ్రహ్మవిదాం యోగినాం బ్రహ్మ భవతి. ఆత్మ చక్షుషాం ఆత్మని చక్షూంషి యేషాం తేషా మాత్మచక్షుషాం యోగినామ్ ఆత్మా స్యాత్ భవతి. భూతిమతా మైశ్వర్యవతాం భూతి రైశ్వర్యం భవతి. స్వకృతః స్వకృతధర్మసేతోః కృతాయ రక్షణార్థం కృతావతారాయ తస్మై ఇదం హవిః॥౬॥

సారస్వతో వా ఏష దేవో౽యం న వా హయః పారమా
త్మికో। యో భయో వా సర్వం సన్ధుషే స్వాహా॥౭॥

శ్రీ॥— హయగ్రీవమన్త్రః. ఏష దేవో లీలా విభూతౌ హయగ్రీవరూపేణ స్థితః నవా అయం న వా హయః కేవలహయో

న భవతి. కిన్తు అభయః భయ రహితః సారస్వతః అఖిల విద్యాధార స్వరూపీ. పారమాత్మికః పరమాత్మా జగత్ సర్వం సన్ధుషే కృపా కటాక్షేణ ప్రేక్షయతే తుభ్యమ్ ॥౭॥

చన్ద్రికా

కేషుచిత్ కోశేషు "పారమాత్మికో ఽభయో ఽభయో వా" ఇతి. క్వచిత్ "పారమాత్మికో ఽభయో హయో వా" ఇతి దృశ్యతే. ఏకస్యాఽభయ శబ్దస్య భయ రహిత ఇతి అన్యస్యాఽభయప్రద ఇత్యర్థః. కేచిత్తు "సారస్వతో వా ఏష దేవో ఽయం వా హయః। పారమాత్మికో భియో భయో వా సర్వసంధుషే" ఇతి పఠన్తః సారస్వతః సముద్రరూపః భియో భీతే రపి భయః హయరూపః "సర్వం ప్రపంచం సందధా"తీతి సర్వసంధు రితి వ్యాచక్షతే ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సారస్వతో వా ఏష దేవో యోవా ఽభయః పారమాత్మికః
భియో భయో వా సర్వసన్ధుషే స్వాహా ॥౭॥

ఏష దేవః సారస్వతః సముద్రస్యసంబన్ధీ సారస్వతః సముద్ర రూపః భియో భయః భీతే రపి భయః భయరూపః అభయః భయ రహితః యో వా పారమాత్మికః వాశబ్దశ్చార్థః "సర్వం ప్రపంచం సన్ధా"తీతి సర్వసన్ధుః తస్మై ఇదం హవిః ॥౭॥

యో వా పరంజ్యోతిః పరం సన్దధానః
పరమాత్మా పురుషం సఞ్జనయిష్యసే స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ॥—యః పరంజ్యోతిః పరమాత్మా యం నిర్హేతుక కృపా కటాక్షేణ రక్షితు మిచ్ఛతి తం పురుషం పరం సన్దధానః ఉత్కృష్ట గుణం సన్దధానం సంజనయిష్యసే సంజనయతి తుభ్యం వ్యత్యయః. యద్వా రామకృష్ణాద్యవతారాదిషు వసుదేవదశరథాదిషు పరగ

సన్దధానః పురుషం ప్రతి సమ్యక్ జనిష్యసే "జనీ ప్రాదుర్భావే" ఇతి ప్రాదుర్భావం ప్రజననం కుర్వతే.

"న తస్య జన్మనో హేతుః కర్మణో వా మహీపతే
ఆత్మమాయాం వినేశస్య పరస్య ద్రష్టురాత్మన" ఇతి

"నాయమాత్మా ప్రవచనేన లభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన యమే వైష వృణుతే తేన లభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి

"జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః
సాత్త్వికస్తు విజ్ఞేయ స్సవై మోక్షార్థ చిన్తకః
పశ్యే త్త్యేనం జాయమానం బ్రహ్మా రుద్రోఽథవా పునః
రజసా తమసా చాఽస్య మానసం సమభిప్లుతమ్॥" ఇతి

అనేన నిర్హేతుకత్వం ప్రతిపాదితమ్. అధికారివిశేషేణ నిర్హేతుకం సహేతుకం చేతి కేచిత్ (

చన్ద్రికా

సన్దధాన ఇతి "ద్వితీయార్థే ప్రథమా" మిత్యభిప్రాయే ణాహ సన్దధాన ఇతి. వ్యత్యయ ఇతి సంజనయతేః కర్తృ "సంజనయిష్య" సీతి లడర్థే లృట్ ప్రథమపురుషార్థే మధ్యమ పురుష ఇతి వ్యత్యాస శ్ఛాన్దస ఇత్యర్థః. పక్షాన్తరా న్తర మాహ యద్వేతి. పురుషం ప్రతి తం తం పురుష ముద్దిశ్య ప్రాదుర్భావం కుర్వత ఇత్యర్థః. జననం ఉత్పత్తిం న ప్రాప్నో షీత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణ మాహ "న తస్యే"తి. నిర్హేతుకకటాక్షేణ వరణే శ్రుతిప్రమాణం దర్శయతి నాయమాత్మే"తి।

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా పరంజ్యోతిః పరం సన్దధానః । పరమాత్మా
పురుషం సంజనయిష్యసే స్వాహా॥

యో వా దేవః పరంజ్యోతిః పరంజ్యోతి స్స్వరూపః. సకలం ప్రపంచం

పర ముత్కృష్టం యథా తథా సన్దధాతీతి పరం సన్దధానః. పర మాత్మా పరమాత్మరూపః సః త్వాం పురుషం బ్రహ్మాణం సమ్యక్ జనయిష్యసే ఉత్పాదయిష్యసే తస్మై ఇదం హవి రితి శేషః॥౭॥

యో దోష శ్చతుర శ్చతుర్థ శ్చతురః పదార్థాన్। సర్వలోకస్య
సన్దధాన స్సతే సత్వ మాదధానాయ స్వాహా ॥౮॥

యో దోషః యస్య పరమాత్మనో బాహు శ్చ చతుర్థః వర ప్రదానహస్తః. చతురః వరప్రదానే చతుర సమర్థః. చతురః పదార్థాన్ ధర్మార్థకామమోక్షాన్ సర్వలోకస్య సర్వజనానాం సన్దధానః ప్రయచ్ఛమానః సతే సత్సు, సత్త్వ మాదధానాయ "ఏకో బహూనాం యో విదధాతి కామాన్" ఇతి శ్రుతిః. తే ఇదమ్॥౮॥

పద్ధతికా

చతుర్థః చతుర్ణాం బహూనాం శంఖచక్రాభయవరధరాణాం చతుర్థో వరహస్త ఇత్యర్థః. సత్త్వం సత్త్వగుణ మిత్యర్థః. అన్యేతు "యోదోష శ్చతుర శ్చతుర్థా చతురః పదార్థాన్ సర్వం లోకస్య సన్దధాన స్తే సతే సత్తమాయ స్వాహా" ఇతి పఠన్తి. చతురో దోషః హస్తాన్ చతురః పదార్థాన్ శఙ్ఖచక్రగదా పద్మానీ త్యాది వ్యాచక్షతే॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో దోష శ్చతుర శ్చతుర్థా చతురః పదార్థాన్। సర్వం
లోకస్య సన్దధాన స్తే సతే సత్తమాయ స్వాహా॥౮॥

యో దేవః చతురో దోషః హస్తాన్ సన్దధానః అనుసన్దధానః చతుర్థా చతుః కరాన్ చతురః పదార్థాన్ శఙ్ఖచక్రగదాపద్మాని సన్దధానః లోకస్య సర్వం సర్వవ్యాపారం సన్దధానః. తస్మై తే సతే సత్ పురుషాయ సత్తమాయ సత్పురుషశ్రేష్ఠాయ ఇదం హవిః ॥౮॥

యస్యై తా బ్రహ్మమూర్తయో బృహ ద్బ్రహ్మాణం బ్రహ్మ
ఆదధానః । యం బ్రహ్మ బ్రహ్మ గుప్తయే పరం
పరాయ స్వాహా॥౧౦॥

శ్రీ॥-యస్య పరబ్రహ్మణ ఏతా వక్ష్యమాణా బ్రహ్మమూర్తయః వేదాః, బ్రహ్మ పరం బ్రహ్మ బృహత్ బ్రహ్మాణం చతుర్ముఖ మాద ధానః స్వపదే స్థాపయన్ యస్య చతుర్ముఖస్య ఏతా వేదమూర్తయో దత్తాః యం చతుర్ముఖం బ్రహ్మగుప్తయే వేదగుప్తయే పరంపరాయ పరంపరయా సృజతి తస్మై. శ్వేతాశ్వతరే. "యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వం యో వై వేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మై" ఇతి శ్రుతేః ౧౦।

ఇతి శ్రీ వాత్స్య-శిర గోత్రేణ శ్రీ గోవిన్దాచార్య సూనునా
వేదాన్తదేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్య యజ్వనా
విరచితే శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
తృతీయానువాకః

చన్ద్రికా

బ్రహ్మశబ్దస్య వేదవాచకతయా తథా వ్యాచష్టే బ్రహ్మ మూర్తయో వేదా ఇతి. పరమాత్మ స్వరూపా వేదా ఇత్యర్థః. "వేదో నారాయణ స్సాక్షా" దిత్యుక్తేః. అస్య మన్త్రస్య యః పరమాత్మా బ్రహ్మాణం సృష్ట్వా తస్మై వేదాన్ దత్వా తంసృష్టిపదే అస్థాపయత్ వేదరూపాయ తస్మై ఇతి సముదితోఽర్థః. అత్ర శ్రుత్యన్తర ముదా హరతి "యో బ్రహ్మాణ" మితి. అపరేతు "యస్యైతా బ్రహ్మమూర్తయో బృహ ద్బ్రహ్మాణో బ్రహ్మ ఆదధానః" ఇతి పఠన్తః బ్రహ్మణః నవ

బ్రహ్మసంజ్ఞితా యఏతా యస్య దేవస్య బృహంతి వ్యాప్నువంతీతి బ్రహ్మణః తాశ్చ మూర్తయశ్చ బ్రహ్మమూర్తయః శరీరాణి ఇత్యాది వ్యాచష్టే॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయగోత్రసంజాత శ్రీవరదరాజసూరినన్దన శ్రీసున్దరరాజసూరి విరచితాయాం శ్రీపారమాత్మికోపనిష ద్భాష్య చన్ద్రికాయాం తృతీయోఽనువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యస్యైతా బ్రహ్మ మూర్తయో బృహ ద్బ్రహ్మణో బ్రహ్మ ఆదధానః । యో బ్రహ్మ బ్రహ్మగుప్తయే పరం పరాయ స్వాహా॥ ౧౦॥

బ్రహ్మణః సబ్రహ్మసంజ్ఞితాః య ఏతాః యస్య దేవస్య "బృంహంతి వ్యాప్నువన్తీ" తి బ్రహ్మణః తాశ్చ తాః మూర్తయశ్చ బ్రహ్మమూర్తయః శరీరాణి బృహత్ మహత్ బ్రహ్మ వేదం ఆదధానః స్వీకుర్వాణః బ్రహ్మగుప్తయే వేదగుప్తయే యః దేవః బ్రహ్మ జగద్వ్యాపకః పరం పరాయ తస్మై ఇదం హవిః॥౧౦॥

ఇతి శ్రీనరహరిభట్టసూనునా భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీవైఖానససూత్ర ఖిలభుక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమ ప్రశ్నే
తృతీయానువాకః

శ్రీ పారమార్తికోపనిషద్భాష్యమ్

(చతుర్థోఽనువాకః)

వాకో వా అనువాకో వాకం వాకం సంజుషమాణః దేవ
• స్స్వం స్వగుప్తయే స్వయం జ్యోతిషే జ్యోతిషే స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥—వాకః అనువాకః ఏవ యద్వా వాక్యరూపః. వాకం
వాకం ప్రత్యనువాకం ప్రతివాక్యం వా సంజుషమాణః అస్య మన్త్ర
స్యాఽధ్యేతరి ప్రీయమాణః

"వేదాక్షరాణి యావన్తి పఠితాని ద్విజాతిభిః
తావన్తి హరినామాని కీర్తితాని న సంశయ
తపసా విద్యయా తుష్ట్యా ధత్తే వేదం హారే స్తను" మితిచ

స్వనామత్వాత్, స్వతనుత్వాచ్చ, "తస్య హవా ఏతస్య
మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేత ద్య దృగ్వేద" ఇత్యాది శ్రుతే
ర్నిశ్వాసరూపత్వాచ్చ; "వాకం వాకం సంజుషమాణ" ఇత్యుక్తమ్.
దేవః "దివ్ క్రీడా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మద మోద కాన్తి
స్వప్న గతి" ష్విహ సదేవః స్వం స్వతేజోరూపం స్వగుప్తయే
స్వకృత లోకమర్యాదా రక్షణార్థం త్రయీమయం సూర్యం జ్యోతిషే
అకల్పయత్ "సూర్యా చన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వ మకల్ప
యత్" ఇతి శ్రుతిః. "ఆదిత్యో వా ఏష ఏత న్మణ్డలం తపతి తత్రతా
ఋచ స్తదృచాం మణ్డలగ్ంసఋచాం లోకో ఽథయ ఏష ఏతస్మి
న్మణ్డ లేఽర్చి ర్దీప్యతే తాని సామాని స సామ్నాం మణ్డలగ్ం స
సామ్నాం లోకో ఽథ య ఏష ఏతస్మిన్మణ్డలే ఽర్చిషి పురుష స్తాని
యజూగ్ంషి సయజుషాం మణ్డలగ్ంసయజుషాం లోకస్సైషాత్రయ్యేవ
విద్యా తపతియ ఏషో ఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషః" ఇత్యాది
స్వయం జ్యోతిషే అనశ్వర జ్యోతిషే తుభ్యమ్॥౧॥

చన్ద్రికా

సంజుషమాణ ఇతి జుష్ ప్రీతి సేవనయో రితి ధాతో శ్శానచ్ అత ఆహ ప్రీయమాణ ఇతి. అనువాకస్య (శ్చ) వేదభాగ విశేషస్య సంజ్ఞా. దీవ్యతీతి దేవః క్రీడతి విజిగీషతే వ్యవహర తీత్యాది రర్థ ఇతి జ్ఞాపయితు మాహ దివ్ క్రీడేత్యాది. జ్యోతిషే. ప్రకాశా యేత్యర్థః. ఇతరేతు "దేవ స్స్వస్వం స్వగుప్తయే" ఇతి పఠన్తః దేవానాం ధనస్యాఽపి ధనరూప మితి వ్యాచక్షతే॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

వాకో వా అనువాకో వాకం వాకం సంజుషమాణః। దేవ
స్స్వస్వం స్వగుప్తయే స్వయం జ్యోతిషే స్వాహా॥౧॥

ఉచ్యత ఇతి వాకః వక్ష్యతీతివా వాకః ప్రశ్నః తద్రూపః అనువాకః తదన్తర్భూతాఽనువాకరూపః స్వగుప్తయే స్వకర్తృకరక్షణాయ దేవః స్స్వస్వం దేవానాం ధనస్యాపి ధనభూతం వాకం వాకం సర్వానువాకాన్ సంజుషమాణః సమ్యక్ సేవ్యమానః స్వయ మేనం జ్యోతీ రూపాయ తస్మై తేజస ఇదం హవిః॥౧॥

ద్వా వేతౌ పక్షీ అచరం చరన్తౌ నాధురం వ్యధునీతే।
యస్త్వేకం భునక్తి భోక్త్రే స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—శరీరే స్థితౌ ఏతౌ ద్వౌ జీవాత్మపరమాత్మానౌ పక్షీ పక్షిప్రాయౌ అచరం ప్రకృతిం చరన్తౌ శరీరే స్థితౌ. యద్వా "చర గతి భక్షణయో" రితి ప్రయోజ్యప్రయోజకభావేన ప్రకృతిం భక్షయన్తౌ యద్వా కర్మఫలమ్ ఉపనిషదన్తరే. "ఋతం పిబన్తౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే। ఛాయాఽతపౌ బ్రహ్మవిదో వదన్తి పఞ్చాగ్నయో యేచ త్రిణాచికేతాః" ఇతి. నాధురం వ్యధునీతే తత్ర పరమాత్మా ధురం భారం అధునీత ఇతి న ధునీత ఏవ. శ్వేతాశ్వతరే శ్రుత్యన్తరే "ద్వా సుపర్ణా సయుజా సఖాయా

సమానం వృక్షం పరిషస్వజాతే తయో రన్యః పిప్పలగ్ం స్వాద్వ త్త్య నశ్న న్నన్యో అభిచాకశీతి" యచ్చైకం భుఙ్క్తే యః పరమాత్మా ఏకం జీవాత్మానం చకారా త్ప్రకృతించ భుఙ్క్తే సంహారతః శ్రుతిః "యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రంచ ఉభే భవత ఓదనః । మృత్యు ర్యస్యోపసే చనం క ఇత్థా వేద యత్ర సః" ఇతి. హరే రేవ సర్వసంహారకత్వం శ్రూయతే. శ్రుతిః "హరిగ్ం హర న్త మనుయ న్తి దేవా విశ్వ స్యేశానం వృషభం మతీనామ్" ఇతి. నను ఈశానశబ్దశ్రవణాత్ రుద్ర ఏవేతి చేత్సత్యం విశ్వ స్యేశాన మిత్యు క్తత్వాత్, "పతిం విశ్వ స్యాత్మే శ్వర" మిత్యు క్తత్వాత్, "అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ" ఇత్యాది శ్రుతిషు లక్ష్మీనారాయణయో ర్జగదీశ్వరత్వశ్రవణాత్, కేవలేశాన శబ్దశ్రవణాఽభావాత్, "ఈశాన స్సర్వ విద్యానా" మితి విద్యా మాత్రేశానత్వస్య శ్రవణాత్.

"బ్రహ్మా శంభు స్తథైవార్క శ్చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః
ఏవ మాద్యా స్తథా చాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా
జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా
వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వ ముపయాన్తి చ ॥ ఇతి

అత ఏవ సర్వసంహారకత్వం శ్రీమన్నారాయణస్య. సర్వ సంహార కాయ తుభ్యమ్॥౨॥

చన్ద్రికా

అచరశబ్ద ప్రకృతి వాచకః ప్రకృతి ర్నామ శరీర మిత్యభిప్రే త్యాహ అచరం ప్రకృతి మితి. చర ధాతో ర్గత్యర్థకత్వాత్ శరీరే స్థితా విత్యుక్తమ్. అథ తస్య భక్షణార్థత్వాచ్చ ప్రకారాన్తరే ణార్థ మాహ యద్వేతి. పునః ప్రకృతిశబ్ద స్యార్థాన్తర మాహ కర్మఫల మితి ప్రయోజ్య ప్రయోజక భావేన భక్షయన్తా విత్యర్థః. యద్యపి పరమాత్మనః కర్మఫలానుభవో నాస్తి తథాపి ప్రయోజకతయా తస్యాపి భోక్తృత్వ వ్యపదేశః. తథా శ్రుత్యన్తర ముదాహరతి ఋత మితి. ఋతం కర్మఫల మిత్యర్థః. "నాధురం వ్యధుసీత" ఇత్యస్య పర్య

వసితార్థమాహ భుసీత ఏవేతి. బ్రహ్మక్షత్రయోర్గ్రహణం సర్వ లోకోపలక్షణమ్ "మృత్యుమ్ముపదంశం కృత్వా సర్వం జగత్ భక్ష యతీ"త్యర్థః. అన్యేతు "నోధురం వ్యథునీత" ఇతి "యస్మైకో భునక్తి భోక్త్రే" ఇతిచ పఠన్త ఏకోజీవః భునక్తి కర్మఫలమనుభవతి తస్మై భోక్త్రే కర్మఫలానుభవిత్రే జీవరూపాయేతి వ్యాచఖ్యుః॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ద్వా వేతౌ పక్షీ అచరం చరన్తౌ నోధురం వ్యథునీతే।
యస్మైకం భునక్తి భోక్త్రే స్వాహా ॥౨॥

ద్వా వేతౌ పక్షీ పక్షిణౌ జీవాత్మపరమాత్మానౌ అచరన్ అచరన్నేవ చరన్తౌ సంచరన్తౌ ధురం భువనధరం నోవ్యథునీతే నో విక్షిపతః తయోః యశ్చ ఏకః జీవాత్మా భునక్తి స్వకర్మఫలమనుభవతి తస్మై భోక్త్రే స్వకర్మానుభవిత్రే జీవాత్మరూపాయేదం హవిః ॥౨॥

యోవా ఆయుః పరమాత్మానం మీఢుష పారం పర్యా
త్పర పరాయణః। పరో లోకానాం పర మాదధానః
పరత పరాయ స్వాహా ॥౩॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా నారాయణః మీఢుషో రుద్రస్య "నమో రుద్రాయ మీఢుషే" ఇతి. పరమాయుః ఆపన్నివారకత్వాత్, పరమమృత్యుత్వాచ్చ, ఆరణ్యకే "కింతద్విష్ణోర్బలమాహుః" ఇత్యారభ్య బలాదిక ముక్త్వా "పృచ్ఛామి త్వా పరం మృత్యుమ్" ఇతి ప్రశ్నస్య ప్రతివచనం "అవమాహుః పరం మృత్యుం పవమానం తు మధ్యమం అగ్నిరేవావమో మృత్యుః చన్ద్రమాశ్చతురుచ్యతే" ఇతి భగవత ఏవ పరమమృత్యుత్వం ప్రతిపాదితమ్. పరమాత్మానం అన్తర్యామిణం విభక్తివ్యత్యయః. పరమాత్మా పారం పర్యాత్ పరం పరయా లోకానాం పరః ఉత్కృష్టః పరః భిన్నః పరశ్శత్రుశ్చ పరమాదధానః పరం ఉత్కృష్టత్వం ఆదధానః ప్రయచ్ఛ

మానః అతి ఏవ పరాయణః పరమగతి భూతః మోక్షోపాయ భూత ఇత్యర్థః. యద్వా చతుర్విధ పురుషార్థానాం గతి భూతః. పరత పరాయణ ఉత్కృష్ట గతి భూతాయ. నను "యో బ్రహ్మా బ్రహ్మణ ఉజ్జహార ప్రాణేశ్వరః కృత్తివాసా పినాకీ ఈశానో దేవ స్స న ఆయు ర్దధాతు తస్మై జుహోమి హవిషా ఘృతేన" ఇతి ఆయుష్ నిమిత్తత్వం కథం రుద్ర ప్రార్థనా ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్ సత్యం, భారతే॥

తత స్తే చ సురా స్సర్వే బ్రహ్మ తే చ మహర్షయః
వేదదృష్టేన విధినా వైష్ణవం క్రతు మారభన్
తస్మిన్ సత్రే తదా బ్రహ్మా స్వయం భాగ మకల్పయత్
దేవా మహర్షయ శ్చైవ సర్వే భాగా నకల్పయన్
తే కార్తయుగధర్మాణో భాగాః పరమసత్కృతాః
ప్రాపు రాదిత్య వర్ణం తం పురుషం తమసః పరమ్

శ్రీభగవాన్॥– యేన యః కల్పితో భాగః స తథా సముపాగతః
ప్రీతోఽహం ప్రదిశా మ్యద్య ఫల మావృత్తి లక్షణమ్
యజ్ఞై ర్యేచాపి యక్ష్యన్తి సర్వలోకేషు వై సురాః
కల్పయిష్యన్తి వై భాగాం స్తే నరా వేద కల్పితాన్
యో మే యథా కల్పితవా న్భాగ మస్మి న్మహాక్రతౌ
స తథా యజ్ఞభాగార్హో వేదసూత్రే మయా కృతః॥ ఇతి

అతో బ్రహ్మ రుద్రాదీనాం తత్తత్కర్మసు పూజార్హత్వం భగవతో నారాయణస్య వరప్రదానలబ్ధమ్. యద్వా సంహారకత్వేన భగవతా సృష్టత్వా త్తత్త్వాజేతి. ఇదం ప్రపన్నవిషయం న భవతి. భగవన్మన్త్రస్య మృత్యుంజయత్వం మహామృత్యుంజయ సూక్తే ప్రతిపాద్యతే. యథా "ఏక సహస్ర మయుతం పాశా మృత్యో మర్త్యాయ హన్తవే తాన్ యజ్ఞస్య మాయయా సర్వా నవయజామహే" ఇతి. అస్యార్థః హే మృత్యో మర్త్యాయ హన్తవే తవ సహస్ర మయుత మేతే పాశాః తాన్ పాశాన్ యజ్ఞస్య విష్ణోః మాయయా "యజ్ఞో వై విష్ణుః" ఇతి శ్రుతేః. ఉపనిషద న్తరే

"యజ్ఞాఖ్యః పరమాత్మా యః ఉచ్యతే చతురహోతృభిః
ఉపవీతం తతో స్యైత త్తస్మాద్యజ్ఞోపవీతకమ్" ఇతి.

విష్ణోర్మాయయా ఆశ్చర్యకారిణ్యా వైష్ణవ్యా విద్యయా చ స్త్రీణ కర్త్యాం ప్రాప్తాన్ పాశాన్ వయంజహామహే అథస్తాత్కర్మః.

ఉదవ్యస్థ మశేషేణ వాఙ్మయం వేద వైదికమ్
తస్మై వ్యాపకముఖ్యాయ మన్త్రాయ మహతే నమః
వ్యక్తం హి భగవాన్దేవ సాక్షాన్నారాయణస్స్వయమ్
అష్టాక్షరేణ రూపేణ ముఖేషు పరివర్తతే॥ ఇతి.

భగవన్మన్త్రైః కేవలం మృత్యుఞ్జయా న భవన్తి. కిన్తు చతుర్వర్గ ఫలప్రదాః॥3॥

చన్ద్రికా

క్రతుశ్చేతి "పరమమృత్యుత్వా" దితి భావః. "భగవతో రుద్రాయుష్ట్వే సతి రుద్రస్యాయుర్నిమిత్తప్రార్థనా న సంగచ్ఛతే" ఇతి శఙ్కతే నన్వితి. సమాధత్తే సత్యమితి. భగవత ఏవ సర్వకర్మఫలప్రదతయా ప్రార్థనీయత్వేపి క్వచిత్క్వచిత్ బ్రహ్మరుద్రాదీనాం ప్రార్థనం, భగవత్కృత వరదానసిద్ధమ్ తతస్స ఏవ తత్తదన్తర్యామితయా ప్రార్థ్యమానో భూత్వా ఫలం దిశతీతి భావః. మాయాయా యజ్ఞసంబన్ధిత్వ శ్రవణాత్ యజ్ఞశబ్దవాచ్యో విష్ణురేవేతి. తత్ర శ్రుతిం దర్శయతి. "యజ్ఞో వై" ఇతి. క్వచిత్కోశే మహతే నమ ఇత్యనన్తరం నన్విత్యారభ్యాధికపాఠో దృశ్యతే. స ప్రక్షిప్త ఇతిభాతి తథాఽపి తత్ప్రకారోఽత్ర లిఖ్యతే యథా నను "హరిగ్ం హరన్త మనుయన్తి దేవాః విశ్వస్యేశానం వృషభం మతీనాం బ్రహ్మ స్వరూప మనుమేద మాగా" దిత్యాదిషు హరిం నృసింహం హరన్తం శరభరూపేణ ఈశానం రుద్రం దేవా అనుయన్తి గతిం కుర్వన్తి. అతస్సర్వసంహారకో రుద్ర ఏవేతిచే త్తదసత్. పూర్వాపర పరామృష్టశబ్దానాం "హరయతేమతి" రితి పూర్వానువాకే, "భర్తా స న్భ్రియమాణో బిభ" ర్తీత్యారభ్య

"ఏకో దేవో బహుధా నివిష్టః త మేవ మృత్యు మమృతం త మాహుః తం భర్తారం తము గోప్తార మాహుః" ఇత్యాదిషు భర్తృత్వేన "వ్యష్టభ్నా ద్రోదసీ విష్ణు రేతే దాధార పృథివీ మభితో మయూఖైః" రితి స్వశాస్త్రే వాఽపరరూపేణ జగద్భరణమ్; "కిం త ద్విష్ణో ర్బల మాహుః। కా దీప్తిః కిం పరాయణమ్। ఏకో య ద్ధారయ ద్దేవః। రేజతీ రోదసీ ఉభే। వాతా ద్విష్ణో ర్బల మాహుః। కా దీప్తిః కిం పరాయణ" మిత్యారభ్య. "పృచ్ఛామి త్వా పరం మృత్యు మవమం మధ్యమంచ తుమ్। లోకం చ పుణ్యపాపానా మేత త్పృచ్ఛామి సంప్రతి। అము మాహుః పరం మృత్యుం పవమానస్తు మధ్యమమ్। అగ్ని రేవావమో మృత్యు శ్చన్ద్రమా శ్చతు రుచ్యతే" ఇతి పరమాత్మనో విష్ణో రేవ పరమమృత్యుత్వం ప్రతిపాదితమ్. దేవశబ్ద స్సామాన్యవాచీతి ఏకో దేవ ఇత్యుక్తః. "ఏకో దేవో నారాయణః." "అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణః." రుద్రాస్తు బహవః "సహస్రాణి సహస్రశో యే రుద్రాః" ఇతి. "తమేవ మృత్యుం పరం మృత్యో అను పరే హి పన్థా" మితి. నృసింహతాపనీయోపనిషది. "ఉగ్రం వీరం మహావిష్ణుం జ్వలన్తం సర్వతోముఖమ్। నృసింహం భీషణం భద్రం మృత్యుమృత్యుం నమామ్యహమ్" ఇతి. తత్రైవ 'కస్మా దుచ్యతే ఉగ్రమితి. "స హోవాచ ప్రజాపతిః. యస్మా త్స్వమహిమ్నా సర్వా న్లోకా న్సర్వా న్దేవా న్సర్వా నాత్మన స్సర్వాణి భూతా న్యుద్గృహ్ణా త్యజస్రం సృజతి విసృజతి వా సయత్యుద్గృహ్యత ఉద్గృహ్యతే" "స్తుహి శ్రుతం గర్తసదం యువానం మృగం న భీమ ముపహత్ను ముగ్రమ్। మృడా జరిత్రే సింహ స్తవానో అన్యం తే అస్మ న్నివపన్తు సేనాః" తస్మా దుచ్యతే ఉగ్ర మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే వీర మితి. యస్మా త్స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకా న్సర్వా న్దేవా న్సర్వా నాత్మన స్సర్వాణి భూతాని విరమతి విరామయ త్యజస్రం సృజతి విసృజతి వాసయతి యతో వీరః కర్మణ్య స్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామ స్తస్మా దుచ్యతే వీర మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే మహావిష్ణు మితి. యస్మా త్స్వమహిమ్నా

సర్వాన్ లోకా న్సర్వా న్దేవా న్సర్వానాత్మన స్సర్వాణి భూతాని వ్యాప్నోతి వ్యాపయతి స్నేహో యథా పలలపిణ్డం శాన్తమూల మోతం ప్రోత మనువ్యాప్య వ్యతి(ష)షిక్తో వ్యాప్యతే వ్యాపయతే, యస్మాన్న జాతః పరో అన్యో అస్తి య ఆవివేశ భువనాని విశ్వా. ప్రజాపతిః ప్రజయా సంవిదాన స్త్రీణి జ్యోతీగ్ంషి సచతే సషోడశీ. తస్మా దుచ్యతే మహావిష్ణు మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే జ్వల న్త మితి. యస్మా త్స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకా న్సర్వా న్దేవా న్సర్వా నాత్మన స్సర్వాణి భూతాని స్వతేజసా జ్వలతి జ్వాలయతి జ్వాల్యతే జ్వాలయతే సవితా ప్రసవితా దీప్తో దీపయ న్దీప్యమానః జ్వలన్ జ్వలితా తప న్వితప న్సన్తపన్. రోచనో రోచమానశ్శోభన శ్శోభమానః కల్యాణః. తస్మా దుచ్యతే జ్వల న్త మితి. అథ కస్మాదుచ్యతే సర్వతోముఖ మితి. యస్మాత్స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకా న్సర్వా న్దేవా న్సర్వా నాత్మన స్సర్వాణి భూతాని స్వయ మనిన్ద్రియో పి సర్వతః పశ్యతి సర్వతః శృణోతి సర్వతో గచ్ఛతి సర్వత ఆదత్తే సర్వగ స్సర్వగత స్తిష్ఠతి. ఏకః పురస్తా ద్య ఇదం బభూవ యతో బభూవ భువనస్య గోపాః. య మప్యేతి భువనగ్ం సామ్పరాయే నమామి తమహగ్ం సర్వతోముఖమ్. తస్మా దుచ్యతే సర్వతోముఖ మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే నృసింహమితి. యస్మా త్సర్వేషాం భూతానాం నా వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ నృసింహో వీర్యతమః శ్రేష్ఠతమశ్చ. తస్మా న్నృసింహ ఆసీ త్పరమేశ్వరో జగద్ధితం వా ఏతద్రూపం యదక్షరం భవతి. ప్రతద్విష్ణు స్స్తవతే వీర్యాయ మృగో న(న)భీమః కుచరో గిరిష్ఠాః(గరిష్ఠః) యస్యోరుషు త్రిషు విక్రమణే ష్వధిక్షి(క్షి)య న్తి భువనాని విశ్వా. తస్మా దుచ్యతే నృసింహ మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే భీషణమితి. యస్మా ద్భీషణం యస్య రూపం దృష్ట్వా సర్వే లోకా స్సర్వే దేవా స్సర్వాణి భూతాని భీత్యా పలాయ న్తే స్వయం యతః కుతశ్చ న బిభేతి, భీషా స్మాద్వాతః పవతే భీషో దేతి సూర్యః భీషా స్మా దగ్ని శ్చేన్ద్రశ్చ మృత్యు ర్ధావతి పంచమ ఇతి. తస్మా దుచ్యతే భీషణమితి. అథ కస్మా దుచ్యతే భద్రమితి. యస్మాత్స్వయం

భద్రో భూత్వా సర్వదా భద్రం దదాతి "రోచనో రోచమాన శోభన శ్శోభమానః కల్యాణః". భద్రం కర్ణేభి శ్శృణుయామ దేవాః భద్రం పశ్యేమాక్షభి ర్యజత్రాః స్థిరై రంగై స్తుష్టువాగ్ంస స్తనూభిః. వ్యశేమ దేవహితం యదాయుః. తస్మా దుచ్యతే భద్ర మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే మృత్యుమృత్యు మితి. యస్మా త్స్వ మహిమ్నా స్వభక్తానాం స్మృత ఏవ మృత్యు మపమృత్యుం చ మారయతి య ఆత్మదా బలదా యస్య విశ్వ ఉపాసతే ప్రశిషం యస్య దేవాః యస్య చ్ఛాయా మృతం యస్య మృత్యుః కస్మై దేవాయ హవిషా విధేమ. తస్మా దుచ్యతే మృత్యుమృత్యు మితి. అథ కస్మా దుచ్యతే నమామీతి. యస్మా ద్యం సర్వే దేవా నమన్తి ముముక్షవో బ్రహ్మవాదినశ్చ ప్రనూనం బ్రహ్మణస్పతి ర్మన్త్రం వద త్యుక్థ్యం యస్మి న్నిన్ద్రో వరుణో మిత్రో అర్యమా దేవా ఓకాంసి చక్రిరే. తస్మా దుచ్యతే నమామీతి. అథ కస్మా దుచ్యతే ఽహ మితి. అహ మస్మి ప్రథమజా ఋతస్య పూర్వం దేవేభ్యో అమృ తస్య నాభిః యో మా దదాతి స ఇ దేవమా(వహా)వాః. అహ మన్న మన్న మదన్త మాద్మి. అహం విశ్వం భువన మభ్య భవామ్ సువర్న జ్యోతీః. య ఏవం వేద (ఇతి మ) త్యుపనిషత్. (ఉపనిషత్స) నృసింహస్య ప్రభావా ఏవం శ్రూయన్తే. తత్పురాణే చ

" బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రవహ్నీ స్తదివాకరమనుగ్రహాః।
తచ్ఛక్త్యాఽధిష్ఠితా స్సన్తో మోదన్తే ఽపి దేవతాః॥

జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా।
వితేజసశ్చ తే సర్వే పశ్చా త్తాముపయాన్తి చ॥" ఇతి.

భారతే॥ "సత్త్వ మాదాయ సర్వేషాం తేజసే ద్ధదివౌకసామ్।
తేజసా పృథివీ భూత్వా భూయో పృతిబలోఽభవత్॥

తతః ప్రభృతి దేవానాం దేవదేవో భవోద్భవః।
పతిశ్చ సర్వభూతానాం పశూనాం చాభవ త్తదా॥

భాసయామాస యః సర్వాన్ దేవదేవో మహాద్యుతిః ।
అర్ఘమాదాయ సర్వేషాం తేజసా ప్రజ్వలన్నివ॥
తతో౽భిషించతు సర్వే సురా రుద్రం పురారిణమ్
మహాదేవ ఇతి హ్యాసీత్ దేవదేవో మహేశ్వరః॥" ఇతి.

అత ఏవ మహాదేవశబ్ద వాచ్యత్వం రుద్రస్య వరప్రదానలబ్ధమ్. అతఏవ తమేవ మృత్యుమిత్యుక్తమ్. అత్ర పరబ్రహ్మణ ఏవా౽మృత శబ్దవాచ్యత్వం నతు రుద్రస్య. శ్రుతిః. ఆరణ్యకే "నైవ దేవో నమర్త్యః నరాజా వరుణో విభుః నాగ్నిర్నేన్ద్రో" ఇత్యారభ్య, "తస్మాద్యః స్వప్రవర్గ్యే౽గ్నిం యజ్ఞేన యజతే రుద్రస్య సశిరః ప్రతిదధాతి। నైనగ్ం రుద్ర ఆరుకో భవతి" ఇతి. త్రిపురసంహారకస్య రుద్రస్య పశుపతిత్వాది ప్రార్థనా శ్రూయతే. యజుషి "తేషా మసురాణాం తిస్రః పుర ఆసన్" ఇత్యారభ్య "తస్మాద్రుద్రః పశూనా మధిపతిః" ఇత్యాదినా, శ్వేతాశ్వతరే "తం విశ్వరూపం భవభూత మీడ్యం। దేవం స్వచిత్తస్థ ముపాస్య పూర్వ" మిత్యారభ్య, "న తస్య కశ్చిత్ పతి రస్తి లోకే న చేశితా నైవచ తస్యలిఙ్గమ్ స కారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిప" ఇత్యాది. "తంవిశ్వరూప" మిత్యారభ్య, ప్రతిపాదితాని విశేషణాని రుద్రపరాణీ చేతి తదసత్. "సహస్రశీర్షా పురుషః". "సహస్రశీర్షం దేవమ్" "శివమచ్యుతమ్" ఇత్యాది. ముణ్డోపనిషది, "అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చన్ద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చ వేదాః వాయుః ప్రాణో హృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాన్తరాత్మా" ఇత్యాది. దివాకరసామర్థ్య తేజసా ౽ప్యాయితస్యా ౽ఖిలదేవతావరప్రదానేన పశుపతిత్వాదికం ప్రాప్తస్య పశుపతే స్సర్వసంహారకత్వం నోపపద్యతే. కించ. "సమామ్న్యాహం పాపనుదం భగేశం జ్ఞాత్వా౽త్మస్థ మమృతం విశ్వధామ త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమంచ దైవతమ్ పతిం పతీనాం పరమం పరస్తాద్విదామ దేవం భువనేశ మీడ్య" మిత్యాద్యుపనిషద్వాక్యేషు భగవన్మహిమా ప్రతి

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా ఆయుః పరమాత్మా మీఢుషః పారంపర్యా త్వరః
పరాయణః। పరో లోకానాం పర మాదధానః పరతః
పరాయ స్వాహా॥3॥

యోఽయం వై పరమాత్మా ఆయుః జీవితకాలరూపః మీఢుషః సేతువర్షక స్యేన్ద్రస్య పారం తీరసమీపం పర్యా త్వరితో గచ్ఛతి పరః ఉత్కృష్టః పరాయణః పర ముత్కృష్టయతి గచ్ఛతీతి పరాయణః లోకానాం పరః అన్యః పర ముత్కర్ష మాదధాతీతి పరమాదధానః పరతః పరాయ పరాత్ పరాయ తస్మై ఇదం హవిః॥3॥

యోవా తేజ స్తేజసాం తేజ స్తేజ ఆదధానః।సత్య స్తేజ
స్తేజసాం తేజస్తేజ స్తేజసే స్వాహా॥4॥

(శ్రీ)॥——యః పరమాత్మా తేజ స్తేజసాం తేజసాం తేజః, తేజస్తేజ ఆదధానః నక్షత్రాగ్ని చన్ద్రసూర్యాణా ముత్తరోత్తరం తేజః ప్రయచ్ఛమానః. సత్య స్తేజస్తేజసాం సూర్యాదీనాం తేజోయుక్తానాం యదాకదాచిత్తేజోదర్శనాఽభావాత్, కఠవల్లీషు "న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకమ్। నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయ మగ్నిః। త మేవ భాన్త మనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వ మిదం విభాతి॥" ఇతి. సూర్యాద్యపేక్షయా ఽధిక తేజోరూపత్వశ్రవణాత్, నాశరహితత్వాచ్చ, "సత్య స్తేజ స్తేజసా" మిత్యుక్తమ్. తేజస్సు స్థితానాం తేజసాం తేషాం తేజసా మపి తేజసే "పరాభిభవనసామర్థ్యం తేజ" ఇతి తస్మై॥4॥

చన్ద్రికా

"తేజ స్తేజ ఆదధాన" ఇతి ద్వయ ముక్తస్య తేజశ్శబ్దస్యార్థ[illegible] "ఉత్తరోత్తరం తేజ" ఇతి. యదాకదాచిత్ క్వచిత్ క్వచిత్ సమయ ఇత్యర్థః.

తేజ స్తేజస్వినఇతి తేజోరూపేషు సూర్యాదిషు విద్యమానం య త్తేజః తస్యతేజసే అభిభవన సామర్థ్యరూప తేజస్వరూపిణే ఇత్యర్థః. అన్యేతు "తేజ స్తేజసే" ఇతి పఠ న్తః తేజ స్తేజయతీతి తేజస్తేజః త స్మై ఇతి వ్యాచక్షతే॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా తేజ స్తేజసాం తేజ స్తేజ ఆదధానః।
సత్య స్తేజస్తేజసాం తేజస్తేజ స్తేజ సే స్వాహా॥౮॥

యో వా తేజ స్తేజసాం తేజః తేజస స్తేజోరూపస్య తేజః ఆదధానః కుర్వాణః సత్యః సత్యరూపః. తేజాంసి తేజయ న్తి దీపయ న్తీతి తేజ స్తేజః తేషాంసూర్యాదీనాం తేజః తేజోరూప తేజోఽపి తేజ యతీతి తేజస్తేజః త స్మై ఇదం హవిః॥౮॥

సహ సంపాయా స్త్వ మాశిష మాశీ ర్భూతాభూతమ్।
ఆశిష మాశీ రాశిరాశి రనుభూమి స్వాహా॥౯॥

శ్రీ—చేతనాచేత నేషు సర్వత్రా ఽ న్తర్యామిత్వేన వసన్ వైషమ్యనైర్ఘృణ్యాభావా చ్ఛత్రుమిత్రోదాసీనాన్. సహ సమత్వేన సంపాయాః పాసి. భూతాభూతం దాసభూత మభూతంచ. త్వమా శిష మాశీః ఆశిషామాశీః ఆశీరాశిః ఆశిషాంరాశిః ఆశిషా మను భూమిః ఉత్పత్తిస్థానమ్. తుభ్య మిత్యర్థః ॥౯॥

చన్ద్రికా

దాసభూతం, అభూత మదాసభూతం చేత్యర్థః. పాసీ త్యనుషజ్యతే. పున స్త్వం కీదృశ ఇత్యత్రాఽహ త్వమితి. ఆశిష మితి షష్ఠ్యర్థే ద్వితీయే త్యభిప్రేత్యాహ ఆశిషామితి ఆశిషా మపి త్వమాశీ రసీత్యర్థః. ఏవం భూతాఽభూతమిత్య న్తం వ్యాఖ్యాయాశిషమాశీ రిత్యాది వ్యాచష్టే. ఆశిషం ప్రత్యాశీరసి. ఆశిషాం రాశిః సమూహః. ఆశిషా మనుభూమి

రుత్పత్తిస్థానం చాసీ త్యర్థః. అన్యేతు "సాఽహం వా యాం సమాశిష మాశీ ర్భ్యాతా భూతా ఆశిష మాసీ రాశీ రాశీ రనుభూమ" ఇతి పఠన్తః. హే దేవ! అహం యా మాశిషం సమాశిషం ఆశాం కరోమి. సావా సైవాశీః సంభూతా ఇత్యన్వయః. సమ్యక్ భూతా భూతాజ్ఞాతా హేఆశీః ఆశీరూప. ఆశీరాశీః ఆశిషాం రాశీ స్సమూహాః ననుభూమ అనుభూతవన్త ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సాఽహం వా యాం సమాశిష మాశీ ర్భ్యాతా భూతా ఆశిషమ్.
ఆశీరాశీ రనుభూమ స్వాహా॥౫॥

హే దేవ! అహం యా మాశిషం సమాశిషం ఆశాంకరోమి, సావా సైవాశీః సంభూతా ఇత్యన్వయః. సమ్యగ్భ్యాతా భూతా జ్ఞాతా ఆశీరాశీః ఆశిషాం రాశీః సమూహాః అనుభూమ అనుభూతోఽస్మి॥౫॥

యో వా సంయోగ స్సంజుషమాణ స్సన్థు స్సన్థుక్షణానామ్ ।
సంయోగ స్సన్దధానః పుణ్యః పుణ్యానాం
పుణ్యాయ స్వాహా॥౬॥

(శ్రీ)॥—జీవాత్మపరమాత్మనోః యో వా సంయోగః ఉపాయత్వేన, ఉపేయత్వేన చ, ధ్యానసంయోగః. ఉపాయత్వే నోపేయ త్వేనచ, ప్రీతిపూర్వకం సంజుషమాణః సేవమానః. సన్థుక్షణానాం కృపా కటాక్షేణ ప్రేక్షణాఽప్రేక్షణానాం విషయభూతః. సన్థుః సమ్యక్ ప్రేక్షిత ఇత్యర్థః. సంయోగః సన్దధానః. ఏవంభూతః సంయోగః సన్దధానః పుణ్యానాం పుణ్యశరీరాణాం "ఏష ఏవ సాధుకర్మ కారయతి. య మేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి. ఏషఏవాఽసాధుకర్మ కారయతి య మేభ్యో లోకేభ్యోఽధో నినీష" తీతి.
(శ్రీ)గీతాయామ్

" తేషాం సతతయుక్తానాం భజతాం ప్రీతిపూర్వకమ్
దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాన్తి తే॥" ఇతి

యద్వా, పుణ్యానాం పుణ్యః ఇతరేషాం మధ్యస్థః "తేన వినా తృణాగ్ర మపి న చల"తీతి. పుణ్యాయ పుణ్యస్వరూపిణే తుభ్యమ్॥౬॥

చన్ద్రికా

పరమాత్మా నారాయణ ఏవ ఉపాయభూత, ఉపేయభూత శ్చేతి యోగ ధ్యానసంయోగః తేన సంజుషమాణ స్సేవమానః పురుషః ఏవంభవతి. కీదృశో భవ తీతి? తత్రాహ. సంధుక్షణానా మిత్యాదినా ప్రేక్షిత ఇత్యన్తేన. తాదృశం సంయోగంచ పరమాత్మైవ సందధాతీ త్యాహ సంయోగమితి. కేషాం సందధా తీత్యత్రాహ పుణ్యానామితి. అత్ర శ్రుత్యన్తర ముదాహరతి యమేభ్య ఇతి. అస్య మన్త్రస్య స్వేన ప్రతిపాదితార్థనిశ్చయాయ తథావిధార్థప్రతిపాదకం భగవద్వచన ముదాహరతి "తేషా" మితి ॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా సంయోగం సంజుషమాణః సన్థు స్సన్థుక్షణానామ్।
సంయోగం సన్దధానః పుణ్యః పుణ్యానాం పుణ్యాయ స్వాహా॥౬॥

యో దేవ స్సంయోగం జీవాత్మపరమాత్మసంయోగం సంజుష మాణః సమ్యక్సేవ్యమానః సన్థుక్షణానాం సన్థుః జీవాత్మపరమాత్మ యోగసంధానం ఇచ్ఛతామ్ సన్థుః సంధానకర్తా. సమ్యగ్యోగం కర్మ యోగం సన్దధాతీతి సందధానః పుణ్యః సుకృతరూపః పుణ్యానా మపి పుణ్యాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౬॥

సహస్రం వా యస్య వై వితాన మాదధాన స్సహస్రం వా
ఆశిష స్సాసికాః। సహస్రం యస్య వై సాపికా
స్సహస్రం సహస్రాయ స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ॥— ముక్తానా మైశ్వరం ప్రతిపాదయతి. యస్య ముక్తస్య పరమపదం గచ్ఛతః. సహస్రంవా వితానం మణ్డపోపర్యాచ్ఛాదనా దికం ఆదధానః. స్వయమేవ (ఆతప మ)ప్రయచ్ఛమానః సహస్రంవా

ఆశిషః స్రక్చన్దనాదయః సాసికాః ఆసనాదిభి స్సహితాః సహస్రం యస్య వై సాసికాః ఆసనే సహస్రం రన్తుం యోగ్యాః స్త్రియః సహస్రం సహస్రాయ "సహస్రశీర్షా పురుష"ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధాయ తుభ్యమ్. "తం పంచశతా న్యప్సరసాం ప్రతిధావన్తి శతం మాలాహస్తా" ఇత్యాది ॥౭॥

చన్ద్రికా

ఆదధాన ఇతి పరమాత్మనో విశేషణమ్. రన్తుం యోగ్యాః స్త్రియ ఇతి. స్వోక్తార్థే శ్రుతిం దర్శయతి "తం పంచశతా" నిత్యాది. అపరేతు వితాన మాదధాతి న ఇతి ఆశిష స్సాశికా ఇతి చ పఠంతః నః సహస్రం ఆశిష ఆశీర్వాదా నాదధాతి సాశికా అసిసహితాః, శసయోర భేద ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సహస్రం వా యస్య వై వితాన మాదధాతి న స్సహస్రం వా
ఆశిష స్సాశికాః। సహస్రం యస్య వై సాశికా
స్సహస్రసహస్రాయ స్వాహా॥౭॥

యస్య వై యస్యైవ వితానం విస్తారం సహస్రం అతిబహులం యః నః సహస్రం వా ఆశిషః ఆశీర్వాదా నాదధాతి. యస్య వై సహస్రాః సాశికాః అసిసహితాః శసయోర భేదః అసికాః సహస్రం సన్తి యస్య సాశికాః సహస్రసహస్రా స్సన్తి ॥౭॥

స్వాతిగా గుప్తయో గుప్తి స్సత్యం సత్యానాం సాత్వం
పదమ్। త త్సత్వం సత్వ మాసీ త్సాత్వం సాత్వం
వై సాత్వ మాదధానాయ స్వాహా ॥౮॥

(శ్రీ)॥— స్వాతిగా గుప్తయః స్వరక్షకం పరమాత్మానం నారాయణ మతిక్రమ్య దేవతాన్తర మన్త్రాన్తర సాధనాన్తర ప్రయోజనాన్తరాశ్రితా మకించిత్కరత్వాత్, తేషాం గోప్తృత్వశక్త్యభావాత్,

గోప్తృత్వేన కృతవన్తః అవరణం గుప్తయః. యద్వా స్వాన్తర్యామినః పరమాత్మన ఏవ గోప్తృత్వాదయః.

“ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్
రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా
ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిః
అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే మహావిశ్వాసపూర్వకమ్
తదేకోపాయతాయాచ్ఞా ప్రపత్తిశ్శరణాగతిః।” ఇతి

గుప్తిః రక్షణం. సత్యం యథార్థం సత్యానాం సత్యం భూతహిత మితి, భూతహితయుక్తానాం సాత్త్వం పదం సత్త్వపదప్రదం. తత్సత్యం తత్ సాత్త్వికపదం నాన్య దితి. “య త్పదం సాత్వతాభిఖ్యం తత్ పరమం పదమ్, విష్ణులోకే మహీయతే దేవైస్సుకృతకర్మభి స్తత్ర మా మమృతం కృధీన్ద్రాయేన్దో పరి స్రవ” ఇతి ఋగ్వేదబ్రాహ్మణే. యద్వా, పరమాత్మనో గుప్తయః, గోప్తృత్వాదిక మేవ ధర్మాన్తరాపేక్షయా సత్యం యథార్థ మితి. యే గృహ్ణన్తి తేషాం సత్యానాం సత్యత్వేన గృహీతానాం సత్త్వం పదం పరమపదం. సత్త్వ మాసీత్ సాత్త్విక మేవాఽఽసీత్ సాత్త్వం సాత్త్వం వై సత్త్వమేవ సాత్త్వత శబ్దవాచ్యం నామైకదేశే నామగ్రహణం. భీమో భీమసేన ఇతివత్.

“నిత్యానైమిత్తికాజస్రా యాజ్ఞీయాః పరమాః క్రియాః
సర్వం సాత్త్వత మాస్థాయ విధిం చక్రే సమాహిత” ఇతి

సత్వ (సాత్విక) ప్రధానత్వా, త్సాత్త్వతశబ్దప్రయోగః. భారతోక్త సాత్వతశబ్ద వాచ్యం పాఞ్చరాత్రం న భవతి. సాత్త్వతనామత్వేన ప్రణీతత్వాత్।

“అథాంశో స్సాత్త్వతో నామ విష్ణుభక్తః ప్రతాపవాన్
మహాత్మా దాననిరతో ధనుర్వేదవిదాం వరః
స నారదస్య వచనా ద్వాసుదేవార్చనే రతః
శాస్త్రం ప్రవర్తయామాస కుణ్డగోళాదిభి శ్శ్రితమ్
తస్య నామ్నా తు విఖ్యాతం సాత్వతం నామ శోభనమ్

ప్రవర్తతే మహాశాస్త్రం కుణ్డాదీనాం హితావహమ్॥" ఇతి
శాక్తే॥—సాంబపురాణేతు

శ్రుతిభ్రష్ట శ్స్మ(స్మృ)తిప్రోక్తప్రాయశ్చిత్తే భయం గతః
క్రమేణ శ్రుతివిద్ధ్యర్థం మనుష్య స్తన్త్ర మాశ్రయేత్
ధర్మశాస్త్రే పురాణేచ ప్రోక్తం హి మరణాంతికమ్
ప్రాయశ్చిత్తం మనుష్యాణాం పాపిష్ఠానాం సుదారుణమ్
భయ స్త్వబలచిత్తానాం మరణే జాయతే భృశమ్
తేషా మేవాఽభిరక్షార్థం ఖల్వహం తన్త్ర ముక్తవాన్
పాఞ్చరాత్రం భాగవతం తన్త్రం సాత్త్వతనామకమ్
వేదాగ్రహా న్సముద్దిశ్య కమలాపతి రుక్తవాన్॥" ఇతి

భాగవతే॥—

"త్రివక్రాయా ఉపశ్లోకః పుత్రః కృష్ణ మహావ్రతః
శిష్య స్సాక్షా న్నారదస్య దదౌ చిత్త మఖణ్డితమ్
తేనోక్తం సాత్త్వతం తన్త్రం యజ్జ్ఞాత్వా ముక్తి భాగ్భవేత్
యత్ర స్త్రీశూద్రదాసానాం సంస్కారో వైష్ణవ స్స్మృతః॥" ఇతి

పరమాత్మపరత్వాత్ పారమాత్మికం సాత్త్వత శబ్దవాచ్యం, స్వాతన్త్ర్యేణ దేవతాన్తర మన్త్రాన్తర ప్రతిపాదనాభావాత్, వైదికత్వేన ప్రసిద్ధమ్ శ్రీవైఖానసం సాత్త్వత మేవ. సత్త్వ మాదధానాయ సాత్త్వికగుణం ప్రయచ్ఛమానాయ తుభ్యమ్ ॥౮॥

చన్ద్రికా

స్వశబ్దః స్వరక్ష (కా) ణార్థాన్తరతయా పరమాత్మ పర ఇత్యభిప్రేత్యాఽఽహ స్వరక్షకమితి. స్వాతిగా అగుప్తయః సన్ధి శ్ఛాన్దసః. పక్షేఽర్థాన్తరమాహ యద్వేతి. తత్ర స్వాతిగాః గుప్తయ ఇతి చ్ఛేదః. పరమాత్మ గోప్తృత్వాదయ ఏవ గుప్తిః. సత్యం రక్షణమిత్యర్థః. అత్ర సాత్త్వ శబ్దేన సాత్త్వతైకదేశ గ్రహణాత్ సాత్త్వత శబ్దస్య పాఞ్చరాత్ర పరతాశంకాం నివారయతి "నిత్యానైమిత్తికా" ఇత్యాదినా. భారతగృహీత స్సాత్త్వతశబ్దః న సాత్త్వికతయా

యుక్తః. అపితు పాఞ్చరాత్రపరతయా సాత్త్వతనామక ప్రణీ
త్వాత్ సాత్త్వత ఇత్యర్థః. శ్రీవైఖానసస్య సాత్త్వతత్వం యుక్త
త్వాహ పరమాత్మపరత్వా దిత్యాదినా. శ్రీవైఖానసస్య సాత్త్వి
కతయా సాత్త్వతత్వ ముపపన్న మిత్యర్థః. ఇతరే తు "స్వానీకా
గుప్తయోగుప్తి" రితి పఠన్తః స్వానీకాః స్వస్యానీకాః భృత్యా
గుప్తయః జగద్రక్షకా ఇత్యాది వ్యాచక్షతే ॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

స్వానీకా గుప్తయో గుప్తి స్సత్వం సత్వానాం సాత్వం పదమ్।
యత్సత్వం సత్వమాసీ త్సాత్వం సాత్వం వై సత్వ
మాదధానాయస్వాహా ॥౮॥

స్వానీకాః స్వస్యానీకాః భృత్యాః గుప్తయః జగద్రక్షకాః
గుప్తిః స్వయమేవ రక్షారూపః సత్వానాం జన్తూనాం సత్వం సత్వ
స్వరూపః సాత్వం సత్వసంబన్ధి పదం స్థానం యత్ సత్వం యస్య
సత్వం సాత్వం సత్వసంబన్ధి సత్వ మాసీత్ అస్య సత్వ మేవ
సత్వానాం సత్వం సాత్వం సత్వసంబన్ధి సాత్వం ఆదధానాయ కుర్వా
ణాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౮॥

సత్త్వం వా ఉద్రేక మాసీ ద్య త్సత్త్వ ముభయో
రనుగోప్తా। తత్సత్త్వం సత్యం పదాయ సత్యాయస్వాహా॥౯॥

శ్రీ॥—సత్వంవా సాత్వికమేవ యత్ తస్య పరమాత్మనః ఉద్రేక
మాసీత్ ప్రచురమాసీత్. యత్ సత్త్వం సాత్త్వికప్రధానం బ్రహ్మ
ఉభయో రైహికాముష్మికయో రనుగోప్తా సాకల్యేన గోప్తా.
యద్వా స్థావరజంగ మాత్మకయోః యద్వా. మృతిజన్మనోః
[illegible] సత్యంపదాయ బ్రహ్మపదాయ పరమపదాఖ్య

సత్యం పరమపదప్రాప్తయే సత్యమిత్యర్థః. "నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇతి శ్రుతేః. సత్యాయ యథార్థ భూతాయ తుభ్యమ్॥౯॥

చన్ద్రికా

ప్రచురం బహుళం. బ్రహ్మణి సాత్త్వికప్రధానతయా ఽత్ర సత్త్వశబ్దేన వ్యపదేశః. అనుగోప్తేత్యత్రానుశబ్దస్య సాకల్యార్థ తయా వ్యాచష్టే సాకల్యేన గోప్తేతి. త్యజన్తో వా, తిజన్తో వా, బోధ్యః. అన్యేతు "సత్త్వం వదాయ సత్యా" యేతి పఠన్తి. సత్త్వం వదతీతి సత్త్వంవద ఇతి వ్యాచక్షతే॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్త్వం వా ఉద్రేక మాసీ ద్యత్సత్త్వ ముభయో రనుగోప్తా।
తత్సత్యం సత్యంవదాయ సత్యాయ స్వాహా॥౯॥

యత్సత్త్వంవై ఉద్రేకం ప్రవృద్ధమాసీత్. యత్సత్త్వ ముభయో ర్లోకయోః అనుగోప్తా రక్షకః సత్యం యత్ తద్యత్సత్త్వ దమృత మథ యత్త్రిత స్మర్త్య మథ యద్యం తే నోఽభేయచ్ఛతీతి తత్సత్యం వదతీతి సత్యంవదః తస్మై సత్యాయ సామర్థ్యరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః॥౯॥

సత్యో జ్యోతి స్సత్యా స్తరాత్మా సత్యోద్యోగ స్సత్య స్సత్కరాశి
సత్యం సత్యవితాన మాసీ త్సత్యం సత్యాయ స్వాహా॥౧౦॥

శ్రీ॥—వినాశరహితత్వాత్ సత్యోజ్యోతిః, యద్వా భూతహితత్వాత్ సర్వేషాం హిత (పరః) రూపః జ్యోతిః దీప్తిః. సత్యాన్తరాత్మా సత్యస్వభావః. సత్యోద్యోగః సత్యసంకల్పః సత్యః నిత్యః సత్కర్మా శోభనకర్మా, నను యది పరమాత్మా విష్ణుః సత్కర్మా తర్హి భృగుపత్న్యాదిస్త్రీవధాదిక మేవ నోపపద్యేత ఇతిచేత్ సత్యం

ఉత్తర శ్రీరామాయణే॥

"శృణు రాజ న్యథావృత్తం పురా దేవాసురా యుధి
దైత్యా స్సురై ర్భజ్యమానాః భృగుపత్నీం సమాశ్రితాః
తదా దత్తాఽభయా స్తత్ర న్యవస న్నిర్భయా స్తదా
తయా పరిగృహీతాం స్తాం దృష్ట్వా క్రుద్ధ స్సురోత్తమః
చక్రేణ శితధారేణ భృగుపత్న్యా శ్శిరోఽహరత్
తత స్తాం న్నిహతాం దృష్ట్వా పత్నీం భృగుకులోద్భవః
శశాప సహసా క్రుద్ధో విష్ణుం పరబలార్దనమ్
యస్మా దవధ్యాం మే పత్నీ మవధీః క్రోధమూర్ఛితః
తస్మా త్త్వం మానుషే లోకే జనిష్యసి జనార్దన
తత్ర పత్నీవియోగం త్వం ప్రాప్స్యసే బహువార్షికమ్
తతః ప్రతిహారిత శ్శాప స్తమృషిం పునరాగమత్॥" ఇత్యాది.

సృష్టి స్థితి సంహారకర్తృత్వాత్, దుష్టనిగ్రహకర్తృత్వాచ్చ,

"అప్రమేయోఽనియోజ్యశ్చ యత్ర కామగమో వశీ
మోదతే భగవా న్భూతై ర్బాలః క్రీడనకై రివ॥" ఇతి

లీలావిభూతికత్వాత్, సర్వాత్మకత్వాత్, నిరంకుశస్వతన్త్రత్వాచ్చ, నదోషః. అతఏవ సత్కర్మా. సత్యం సత్యవితాన మాసీత్ సత్యం యథార్థం భూతహితం సత్యాయ యథార్థ భూతాయ తుభ్యమ్॥౧౦॥

గద్య

ఇది శ్రీమత్కౌశికగోత్రేణ శ్రీగోవిన్దాచార్య సూనునా
వేదాన్త దేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్య యజ్వనా
విరచితే శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
చతుర్థానువాకః

చన్ద్రికా

దీప్తిః ప్రకాశరూప ఇత్యర్థః. భగవతః సత్కర్మత్వే శంకతే నన్వితి. సమాధత్తే సత్య మిత్యాదినా. భగవత్కృతస్య స్త్రీవధస్యాపి అదోషత్వే బహూన్ హేతూ నాహ సృష్టిస్థితిసంహారకర్తృత్వా దితి. పరమాత్మనా సృష్టి రక్షణయో రివ సంహారస్యాపి కర్తవ్యత్వా న్నదోష ఇతిభావః. పునశ్చాహ దుష్టనిగ్రహకర్తృత్వాదితి. దుష్టనిగ్రహే కృతే ఏవ సాధురక్షాసంభవాత్, స్త్రీవధాదిక మపి సత్కర్మైవేత్యర్థః. పునశ్చాహ లీలావిభూతికత్వా, దితి. భగవతః నిగ్రహస్యాపి లీలామాత్రతయా ప్రయోజనోద్దేశాభావాత్, నదోష ఇత్యర్థః. స్వప్రయోజన ముద్దిశ్య య దసాధుకర్మ క్రియతే తదేవ హి దోషావహమ్. పునశ్చాహ సర్వాత్మకత్వా, దితి. సర్వాత్మకస్య కిం సాధు కిమసా ధ్విత్యర్థః. పునశ్చాహ స్వతంత్రత్వాదితి. చేతనవత్ కర్మవశ్యత్వాభావా, దితి తదర్థః. అస్త్వేతు. సత్యం సత్యవితాన మాసీత్ సత్యసత్త్వాయ స్వాహా ఇతి పఠన్తి సత్యవితానం సత్యవిస్తార మాసీత్ సత్యం సత్త్వం యస్యేతి సత్యసత్త్వాయ ఇతి వ్యాచక్షతే॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ వైఖానసాత్రేయగోత్రసంజాత శ్రీ వరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సుందరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
చతుర్థానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్యో జ్యోతి స్సత్వాన్తరాత్మా సత్యోద్యోగ సత్య స్సత్కర్మ ।
సత్యం సత్వవితానమాసీత్సత్యసత్త్వాయస్వాహా॥౧౦॥

సత్యో నిశ్చితః జ్యోతి స్తేజోరూపః లింగవ్యత్యయః. సతః శ్చాసావన్తరాత్మాచ సత్యాన్తరాత్మా సత్యః ఉద్యోగోయస్యాస సత్యోద్యోగః. సత్య స్సత్యరూపః. సత్ శుభంకర్మ యస్యాసః సత్కర్మా సత్యం సత్త్వం వితానం సత్త్వవిస్తార మాసీత్. సత్యం సత్వం యస్యాసః సత్యసత్వః తస్మై ఇదం హవిః॥౧౦॥

ఇతి శ్రీనరహరిభట్టసూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీవైఖానససూత్ర ఖిలఋక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే
చతుర్థానువాకః

శ్రీ పారమార్థికోపనిషద్భాష్యమ్

(పఞ్చమోఽనువాకః)

సత్యస్సత్త్వం పుణ్యమాసీ త్పుణ్యో వా దైవికమ్।
సత్యం సత్త్వ మార్గం సత్యం సత్త్వం సత్ప
థాయ స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥— సత్యః చిదచిదాత్మకః పరమాత్మా. సత్త్వం పుణ్యమాసీత్ సత్త్వశబ్దేన మోక్షోపాయభూతజ్ఞానరూపః పుణ్యశబ్దేన ఇష్టాపూర్తాదయః. స్వయమేవాసీత్. పుణ్యో వా దైవికమ్. "యాని త్రేతాయాం బహుధా సన్తతాని తాన్యాచరథ నియతం సత్యకామాః ఏష వః పన్థాస్సుకృతస్య లోకే" ఇతి శ్రుతిః. భగవత్ప్రీత్యర్థం కృతం పుణ్యం దైవికం కాలాన్తరే అపవర్గప్రదం. సత్యం సత్త్వ మార్గమ్ "మోక్షోపాయభూత జ్ఞానరూపం శుభాశ్రయ సంశీలనం మనన" మితి. మననవిషయత్వాత్ మార్గ మిత్యుక్తం. తత్ పరంబ్రహ్మ "నారాయణపరంబ్రహ్మే" తి శ్రుతేః శ్రీమన్నారాయణ ఏవ. సత్యం సత్త్వం సత్పథాయ సన్మార్గభూతః సత్త్వశబ్దవాచ్యః పరమాత్మా అర్చిరాది మార్గభూత ఇత్యర్థః. "యే చత్వారః పథయో దేవయానా" ఇతి దేవయానమార్గా శ్చతుర్విధాః॥

"స్వామిన్! స్వశేషం స్వవశం స్వభరత్వేన నిర్భరమ్
స్వదత్తస్వధియా స్వార్థం స్వస్మిన్న్యస్యసి మాం స్వయమ్॥" ఇతి.

న్యాసవిద్యానిష్ఠానా మర్చిరాదిమార్గాః ప్రతిపాద్యన్తే. "అర్చిషోఽహ రహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణపక్షా ద్యాన్ షడుద ఙ్ఙేతి మాసాం స్తాన్ మాసేభ్య స్సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్య మాదిత్యా చ్చన్ద్రమసం చన్ద్రమసో విద్యుతం తత్పురుషోఽమానవ స్స ఏనాన్బ్రహ్మ గమయ" తీత్యాది.

"యే తు దగ్ధేన్ధనా లోకే పుణ్యపాపవివర్జితాః
తేషాం వై క్షేమ మధ్వానం గచ్ఛతాం ద్విజసత్తమ
సర్వలోకతమోహన్తా ఆదిత్యో ద్వార ముచ్యతే
జ్వాలామాలీ మహాతేజా యేనేదం ధార్యతే జగత్
ఆదిత్యదగ్ధసర్వాంగాః అదృశ్యాః కేచన క్వచిత్
పరమాణ్వాత్మభూతాశ్చ తం దేశం ప్రవిశన్త్యుత
తస్మాదపి వినిర్ముక్తా అనిరుద్ధం తథా స్థితాః
మనోభూతా స్తతో భూయః ప్రద్యుమ్నం ప్రవిశన్త్యుత.
ప్రద్యుమ్నాచ్చ వినిర్ముక్తాః జీవా స్సంకర్షణం తతః
ప్రవిశ న్తీతి శేషః
తత స్త్రైగుణ్యహీనా స్తే పరమాత్మాన (మం)మోఞ్జసా
సర్వావాసం వాసుదేవం క్షేత్రజ్ఞం విద్ధి తత్త్వతః
సమాహితమనస్కా స్తే నియతా స్సంయతేన్ద్రియాః
ఏకాన్తభావోపహితాః వాసుదేవం ప్రవిశన్తి తే॥"

"శ్వేతద్వీప మితః ప్రాప్య విశ్వరూపధరం హరిమ్
తతో ఽనిరుద్ధ మాసాద్య క్రమాత్ క్షీరోదధౌ హరిమ్
తతః ప్రద్యుమ్న మాసాద్య దేవం సర్వేశ్వరేశ్వరమ్
తత స్సంకర్షణం దివ్యం భగవన్తం సనాతనమ్
అయ మప్యపరో మార్గ స్సదా బ్రహ్మహితైషిణామ్
పరమైకాన్తిసిద్ధానాం పఞ్చకాలరతాత్మనామ్
తేభ్యో విశిష్టాం జానామి గతి మేకాన్తినాం నృణామ్
ఉత్క్రామన్తి చ మార్గస్థాః శీతభూతో నిరామయః
దేవయానః పరః పన్థా యోగినాం క్లేశసంక్షయే
అనన్తా రశ్మయ స్తస్య దీపవ ద్యస్స్థితో హృది
సితాసితాః కృష్ణనీలాః కపిలాః పీతలోహితాః
ఊర్ధ్వ మేకే స్థితా స్తేషాం యో భిత్వా సూర్యమణ్డలమ్
[illegible] యాతి పరాం గతిమ్

య దస్యాన్న ద్రవ్య మస్తి హ్యూర్ధ్వ మేత ద్వ్యవస్థితమ్
తేన దేవశరీరాణి సధామాని ప్రపద్యతే
ఏకైకరూపా శ్చాధస్తా చ్చర్మ యేస్యా ఽమృతప్రభాః
ఇహ కర్మప్రభోగాయ తైస్స న్నరతి రేవ సః॥" ఇతి

"అగ్నయో వై త్రయీ విద్యా దేవయానః పన్థా, గార్హపత్య ఋక్ పృథివీ రథన్తర మన్వాహార్యపచనమ్, యజు రన్తరిక్షం వామ దేవ్య మాహవనీయ స్సామ సువర్గో లోకో బృహ త్తస్మా దగ్నీన్ పరమం వదన్తి." ఇతి శ్రుతిః

అథా ఽయ మాత్మా దేహ మయం జన్మ కృత్వా భార్యామయ పాశబన్ధితో భగవన్మాయయా మోహితత్వాత్ కామక్రోధ లోభమోహమదమాత్సర్యహింసాదీని కరోతి. యోనిద్వారేణ నిష్క్రమ్య పునః పాపీయసీం యోనిం ప్రాప్య పున ర్జాయమానః స్వర్గ నరకఫలేషు కర్మసు ప్రవర్తతే. తస్మా ద్భగవన్మాయయా మోహి తత్వాత్ భగవన్తం సమాశ్రిత్య భక్త్యా నారాయణ ముపాసీత. తదుపాసనాత్ సోపి భక్తవత్సలత్వాత్ భక్తానుకమ్పయా స్వమా యాం విమోచయతి. తత స్స ఆత్మా సమ్యక్ జ్ఞానం ప్రవిశతి. పశ్చా దాశ్రమధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనం కరోతి తదారాధనేన సంసారార్ణవనిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణం పశ్యతి. సో ప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి. పశ్చా త్కృతకృత్యో భవతి. సంసారాన్ముక్తి ర్మోక్షః. సోఽపి (తదపి) సమారాధన విశేషా చ్చతుర్విధపదావాప్తిః. సాలోక్యం సామీప్యం సారూప్యం సాయుజ్య మితి. ఆమోదప్రాప్తి స్సాలోక్యం. ప్రమోదప్రాప్తి స్సామీప్యం. సమ్మోదప్రాప్తిస్సారూప్యం. వైకుణ్ఠప్రాప్తి సాయుజ్య మితి. (తచ్చ) నిత్యానన్ద మమృత రసపానవ త్సర్వదా తృప్తికరం పరమాత్మనో నిత్యనిషేవణం పరంజ్యోతిఃప్రవేశనం "త ద్విష్ణోః పరమం పదగ్ం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇతి శ్రుతిః. భగవన్తం సాన్యథాప్రాప్నోతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతిమోక్షేఽపి తారతమ్యశ్రవణాత్

బ్రహ్మవిదాం భగవదారాధకానా మగ్నిహోత్రిణా మర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిః. "అర్చిరాదినా తత్ప్రథితేః" ఇతి వేదాన్తసూత్రే ఉక్తత్వాత్. "భక్త్యా భగవన్తం నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి అర్చిరాదిమార్గప్రతిపాదనాచ్చ న్యాసవిద్యానిష్ఠానా మర్చిరాదినా పరమపదప్రాప్తిః. సాంఖ్యానాం యోగనిష్ఠానా మామోదప్రాప్తిః. ఏకాన్తినాం ప్రమోదప్రాప్తిః. పరమైకాన్తిసిద్ధానాం పంచకాలరతాత్మనాం శ్వేతద్వీపాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిః. ఆమోదప్రాప్తిః కేవలస్యామోదఏవ. తత్రాపి స్వానుభవ ఏవ. ఛాన్దోగ్యే, "యథాక్రతు రస్మి న్లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవ"తీతి శ్రుతేః. తం యథా యథో పాసతే తథైవ భవతీతి. ॥౧॥

చన్ద్రికా

సత్యః చిదచిదాత్మక ఇతి "సచ్చత్యచ్చాభవ" దితి శ్రుతేః సచ్ఛబ్దశ్చిద్వాచకః త్యచ్ఛబ్దః అచిద్వాచక ఇతి భావః. ఇష్టం యజ్ఞాదిధర్మః. పూర్తం తటాకఖననాదిధర్మః. భగవన్తం సమాశ్రిత్య ప్రపద్యేత్యర్థః. భగవదారాధనం కరోతీతి ఆరాధనశబ్దేనాఽర్చనం విధీయతే. ఇతరవిధోపాసనస్య "నారాయణముపాసీ"తేతి పూర్వం విహితత్వాత్. ఆరాధనస్యైవ భగవత్సాక్షాత్కారహేతుత్వం వర్ణయతి ఆరాధనేనేత్యాదినా. అర్చిరాదీతి అర్చిశ్శబ్దేన సూర్య ఉచ్యతే అర్చిరాదిమార్గప్రతిపాదనాచ్చేతి భగవతా విఖనసా "నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి పరమపదప్రాప్త్యుపాయతయాఽర్చనంవిధాయ ఉత్తరత్రాఽర్చిరాదిమార్గప్రతిపాదనాత్ భగవదారాధకానాం తేన మార్గేణ పరమపదప్రాప్తి స్సిద్ధ్యతీత్యర్థః. "యేతుదగ్ధేసనాలోకే" ఇత్యాద్యుదాహృతప్రమాణైః తేషాం తేషాం తత్తత్పదావాప్తిమాహ న్యాసవిద్యానిష్ఠానా మిత్యాదినా. స్వానుభవ ఏవ స్వస్వరూపానుసంధానానంద ఏవ. నతు పరమాత్మానుభవ ఇత్యర్థః. తత్ర ప్రమాణం దర్శయతి యథాక్రతురితి యథాకర్మేత్యర్థః. అయమా

ఆత్మాన మే వైహోపాస్తే స తత్ర స్వస్వరూపానుభవానంద మనుభవతి. యః ఇహ నిరవధికకల్యాణగుణనిధిం పరమాత్మానం నారాయణం తదేక నిష్ఠ ఆరాధయతి సః తత్ పదం ప్రాప్య బ్రహ్మానుభవానంద మనుభవతి "సో ఽశ్నుతే సర్వా న్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చి"తేతి. "తద్విష్ణోః పరమం పద" మిత్యాదిశ్రుతేః ఇతి ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్యం సత్త్వం పుణ్య మాసీ త్పుణ్యో వా దైవికమ్।
సత్త్వం సత్య మార్షం సత్యం సత్త్వం
సత్పథాయ స్వాహా ॥౧॥

హే దేవః సత్యం నిశ్చితం పుణ్యం పుణ్యరూపం సత్త్వ మాసీత్. పుణ్యోవా పుణ్యరూపశ్చ సత్యం దైవికం దైవసంబన్ధి సత్య మాసీత్ సత్యం నిశ్చిత మార్షం ఋషిసంబన్ధి సత్త్వ మాసీత్ సత్పథాయ సన్మార్గాయ తస్మై ఇదం హవిః॥౧॥

సత్యో జ్యోతి స్సత్వం ప్రాణా స్సత్వాధార స్సత్వ
సంధానః। సత్య స్సత్త్వం ప్రకాశం జ్యోతి
ర్జ్యోతిషే స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—హే పరమాత్మన్ సత్యోజ్యోతిః జ్యోతిష్మత్సు షడ్భావ వికారరహితత్వాత్ ఏకరూపఇత్యర్థః. సత్వం ప్రాణాః "నవవై పురుషే. ప్రాణా" ఇతి వాగాద్యభిమానిదేవతాన్తర్యామీ. సత్త్వాధారః వాగాదయ స్సత్త్వాధారాః ఆధారభూత ఇత్యర్థః. సత్త్వసంధానః. సత్త్వగుణం సందధానః, సత్యః భూతహితః. సత్వం "సత్త్వాత్ సంజాయతే జ్ఞాన" మితి జ్ఞానరూపజ్యోతిః ప్రకాశం జ్యోతిః తస్మై జ్యోతిషే తుభ్యమ్॥౨॥

చన్ద్రికా

జ్యోతిష్మత్సు సూర్యాదిషు షడ్భావవికారా ఉత్పత్త్యాదయస్సన్తి, తద్రహితత్వా దేకరూప ఇతి పర్యవసన్నార్థ ఉక్తః. "సత్త్వాధారః"

ఇత్యస్యార్థమాహ వాగాదయ ఇతి. తస్యపత్యవసన్నార్థమాహ ఆధార భూత ఇతి. సత్త్వశబ్దస్య జ్ఞానపరత్వే ఉపపత్తి మాహ సత్త్వా దితి ॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్త్వోద్యోగ స్సత్త్వప్రాణ స్సత్త్వాధార స్సత్త్వసన్ధానః ।
సత్య స్సత్త్వప్రకాశం జ్యోతిర్జ్యోతిషే స్వాహా ॥౨॥

సత్త్వేన ఉద్యోగో యస్య సః సత్త్వోద్యోగః. సత్త్వమయః ప్రాణః యస్య సః సత్త్వప్రాణః సత్త్వస్య ఆధారః సత్త్వస్య సన్ధానః సన్మార్గః. సత్య స్సత్యరూపః సత్త్వం సామర్థ్యం ప్రకాశయతీతి సత్త్వప్రకాశం యత్ జ్యోతిః తేజః తద్రూపః జ్యోతీరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౨॥

కా మీ ముమా మీశిష మీశిష స్సత్య మీశిష మీశిషాణామ్।
త త్సత్యం సత్యరూపం సత్యం సత్యాయ
సన్ధానాయ స్వాహా॥౩॥

శ్రీ॥—"క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశో ఽహం సర్వదేహినామ్
ఆవాం తవాఙ్గే సంభూతౌ తస్మా త్కేశవనామవా" నితి కాం సరస్వతీం ఈం లక్ష్మీం ఉమాం పార్వతీం ఈశిషం.

"సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః" ఇతి తత్తద్రూపేణ పాలయన్తం. ఈశిష స్సత్య మీశిషం రుద్రస్యాపి పాలకం. ఈశిషాణాం తత్ సత్యం సత్యరూపం "త మీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వర" మితి శ్రుతేః. తత్ పరమమహేశ్వరత్వం సత్యం యథార్థం సత్యరూపం యథార్థరూపం సత్యం సత్యాయ చిదచిదాత్మక ప్రపఞ్చాయ సత్యం హితం సన్ధానాయ ప్రయచ్ఛమానాయ తుభ్యమ్ ॥౩॥

చన్ద్రికా

కేత్యస్య సరస్వతీపరత్వం సాధయితు మాహ క ఇతి బ్రహ్మణ
ఇతి. బ్రహ్మణః కశబ్దవాచ్యత్వా త్సరస్వత్యా అపి తథాత్వ
మిత్యర్థః. ఈశిష మిత్యస్యార్థ మాహ తత్తద్రూపేణ పాలయ న్తమితి.
బ్రహ్మరూపేణ సరస్వతీం, విష్ణురూపేణ లక్ష్మీం రుద్రరూపేణ పార్వ
తీంచ, రక్ష న్త మిత్యర్థః. ఈశిష ఇతిపఞ్చ్య న్తమ్, రుద్రపర మిత్యా
శయే నాహ రుద్రస్యాపీతి. తచ్ఛబ్దః పరమమహేశ్వరత్వపరామర్శీ
త్యాహ పరమ ఇత్యాది. సత్యాయేతి చతుర్థ్య న్తం, "సచ్చత్యచ్చే"తి
శ్రుత్యా ప్రపఞ్చపర మిత్యాహ చిదచిదిత్యాదినా. అన్యేతు "కామీ
ముమా మీశిష మీశిష" మితి పఠ న్తః కామయత ఇతి కామీ
కామినీ తాం ఉమాం గౌరీ మీశిషం పాలయ న్తం శివం ఈశిషం
పాలయ న్త మితి వ్యాచక్షతే ॥౩॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

కామీ ముమా మీశిష మీశిషం సత్య మీశిష మీశిషాణాం
తత్సత్యం సత్యరూపమ్। సత్యం సత్యాయ
సన్ధానాయ స్వాహా ॥౩॥

యత్ సత్యం కామయన్తీతి కామీ తాం కామీ ముమాం గౌరీ
మీశిషం పాలయన్తం శివ మీశిషం ఈశిషాణా మపి సత్యం నిశ్చిత
మీశిషం ఈశ్వరం సత్యరూపం తత్ సత్యం సత్యనిశ్చితం సన్ధా
నాయ అనుసంధీయమానాయ సత్యాయ సత్యరూపాయ తస్మై
ఇదం హవిః ॥౩॥

ఆరిణీ వా ఆరన్ద ఆవారన్దో ఽయమారన్దః।
మారన్ద ఆనన్దతే స్వాహా ॥౪॥

శ్రీ॥—అయం పరమాత్మా అరం వేగః ఏషా మస్తీతి అరిణః
ఆ.సమనాత్ తా న్నయతీతి ఆరిణీ వేగవత్సు ముఖ్యః. వేగవానేవ

కరన్దః. ఆసమన్తాదరం వేగం దదాతీతి ఆరన్దః. ఆవారన్దః అపగతవేగం మాన్ద్యం దదాతీతి ఆవారన్దః. అరన్దః అర పీడాయా మితి పీడాప్రదః.

“యస్యా నుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరా మ్యహమ్
బన్ధూన్వా నాశయిష్యామి వ్యాధీ నుత్పాదయా మ్యహమ్॥” ఇతి

అయం పరమాత్మా మారన్దః మారం కామం దదా తీతి మారన్దః కామప్రదః. ఆనన్దతే ఏవమాకారేణ క్రీడతే,

“అప్రమేయో ఽనియోజ్యశ్చ యత్ర కామగమో వశీ
మోదతే భగవా న్భూతై ర్బాలః క్రీడనకై రివ॥” ఇతి తుభ్యమ్॥౮॥

చన్ద్రికా

అరశబ్దాది నిప్రత్యయే అరిణ ఇతి బహువచనమ్. అరిణీతి గ్రామణీ శబ్దవత్ సులోప శ్ఛాన్దసః. ఫలితార్థ మాహ వేగవన్తో ముఖ్యా ఇతి. ఏవేతి వాశబ్దార్థ ఉక్తః. “యస్యానుగ్రహ” మితి యే విత్తబన్ధ నిర్వ్యాధిత్వాదిభి ర్మత్తా భగవన్తం న భజన్తే తద్విషయానుగ్రహే చ్ఛాయాం భగవతో వచమ్, న భక్తవిషయమ్. అన్యే తు “అరిణీ వా అరన్ద ఆవారన్దోఽయమారన్దః మారన్దమ మారన్దమాశిషే స్వాహా” ఇతి పఠన్తి. అరన్ద్యతి ఖణ్డయతీతి అరన్దః దోఽవఖణ్డనే మారం కామ న్దమయతీతి మారన్దమః త మాశిషే ఆశాంకరో మీతి వ్యాచక్షతే॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

అరిణీ వా అరన్ద ఆవారన్దో ఽయ మారన్దః।
మారన్దమ మారన్ద మాశిషే స్వాహా॥౮॥

అయం దేవః అరంవేగః ఏషామ స్తీత్యరిణః. నీయతే ఆసమంతా దనుసంధా తీత్యారిణీ వేగముఖ్యః. వా ఏవార్థే. ఆ సమంతా దరం వేగం దదాతీత్యారన్దః. అవారం అపగతవేగం ఆదధాతీ త్యావారన్దః. అరం ఆదదాతి ఖండయ తీత్యారన్దః. దో అవఖండనే. మారంకామం దమయ తీతి మారందమః. మారందదాతీతి మారంద మాశిషే. ఆశాం [illegible] ఇదం హవిః॥౮॥

త త్సత్వో వా విష్ణు రుద్యోగ స్సూర్యో గోవా విషు ర్వ్యశత్।
విశ్వం విశ్వం సన్దధాన స్తద్విశ్వం విష్ణవే విశ్వరూపాయ స్వాహా॥౫॥

శ్రీ॥— "య త్సత్వం స హరి ర్దేవ" ఇతి జీవజాత మిత్యర్థః. విష్ణుః వ్యాప్తిమాన్ ఉద్యోగ సర్వోపాయస్సాతి ఇత్యర్థః. సూర్యో గోవా సూర్యకిరణంచ విష్ణుః వ్యాశత్ విశ్వం విశ్వా సన్దధానః ప్రవిశ్య చిద చిదాత్మకం జగత్

"వసన్తే గ్రీష్మకే రశ్మి శ్శతై స్సన్తపతి త్రిభిః
తథా శరది వర్షాసు వర్షత్యేష చతుశ్శతైః
హేమన్తే శిశిరే చైవ హిమ ముత్సృజతి త్రిభిః" ఇతి

భారతే:— "ఉదితే వర్ధమానాభి రామధ్యాహ్న త్తప త్యసౌ
తతః పరం హ్రాసన్తీభి ర్గోభి రస్తం నిగచ్ఛతి॥"

"తదేవా నుప్రావిశత్" ఇత్యాదిశ్రుతేః ప్రవిశ్య విశ్వం జీవం విశ్వం లోకం సన్దధానః ధారయన్. తద్విశ్వం జీవాత్మానం విష్ణవే విశ్వరూపాయ సర్వభూతాత్మకాయ స్వాహా దదామీతి ఆత్మసమర్పణ ముచ్యతే

"నీచీభావేన సంయోజ్య హ్యాత్మనో య త్సమర్పణమ్
విష్ణ్వాదిషు చతుర్థా తత్ప్రదానప్రదర్శినీ
నీచీభూతో హ్యసా వాత్మా యత్సంరక్ష్యత ఉచ్యతే
తత్కృతాత్మ ఇత్యపేక్షాయాం విష్ణవే స ఇతీర్యతే॥" ఇతి

ఆత్మసమర్పణ ప్రతిపాదనా న్న్యాసవిద్యా.

"హవి ర్గృహీత్వా స్వాత్మానం వసురణ్యేతి మన్త్రతః
జుహుయా త్ప్రణవే నాగ్నౌ వచ్యుతాఖ్యే సనాతనే॥"

యోగరత్నే:—

యే ముముక్షవో ఒబ్భక్షా వాయుభక్షాః శీర్ణపర్ణాశినో వా సమలోష్టాశ్మకాంచనా వాగ్యతాః ప్రాణాయామాద్యాసన నిరతా

స్సర్వహితేరతా బహిష్కృతసర్వకామాః పరమశాన్తాః పరమాత్మని గోవిన్దే సదానిహితమానసాః వసురణ్య మన్త్రముచ్చారయన్త ఆత్మానం తేజోమయే పరమాత్మాగ్నౌ జుహ్వతి. తేఽపిముక్తాభవన్తి. ఏష జీవాత్మ పరమాత్మనోర్యోగో మోక్ష ఉక్త ఇతి విజానీయాత్. ఏతత్ జ్ఞానమాత్రా దేవా చిరాన్మోక్షసిద్ధ్యై తీతిజానీయాదితి. ప్రసంగాద్వసురణ్య మన్త్రస్యార్థ ఉచ్యతే "హే ప్రత్యగాత్మన్ వసు సర్వేషాం సవితాసి సర్వేషాం ధనమివాసీతివా. రణ్యః రణ హోశే శబ్దేచ సర్వైః కీర్తనీయశ్చాసి. విభు రసి సంకల్పమాత్రేణ వివిధం భావయితాసి. ప్రాణే త్వమసి సంధాతా ప్రాణే వసన్ సర్వస్యానుసంధాతా చాసి. బ్రహ్మన్ బృహత్తర స్త్వమసి. విశ్వం త్వమేవాసి విశ్వస్రష్టా చాసి తేజోదా స్త్వమస్యగ్నేః "తేజసీ భాస్కరాగ్నేయే ప్రకాశోష్ణస్వరూపిణీ" ఇతి పరాభిభవన సామర్థ్యం తేజ ఇతి. అగ్నే స్తేజసో దాతావా వర్చోదా స్త్వమసి సూర్యస్య వర్చోదా అసి దీప్తిప్రదః. ద్యుమ్నోదా స్త్వమసి చన్ద్రమసః ద్యుమ్నశబ్దో దీప్తి విశేషపరః ఉపయామ గృహీతోఽసి హవిషో ఽస్కన్దనే హేతుభూత ఉపభృదాదిరూప ఉపయామః, అత్రప్రకృతిపురుషజ్ఞాన ముపయామః. తేనగృహీతోఽసి. "బ్రహ్మణే త్వామహస ఓ మిత్యాత్మానం యుఞ్జీత."

అకారేణోచ్యతే విష్ణు స్సర్వలోకేశ్వరో హరిః
ఉద్ధృతా విష్ణునా లక్ష్మీ రుకారేణ తథోచ్యతే
మకారస్తు తయో ర్దాస ఇతి ప్రణవలక్షణమ్

సర్వశేషిం స్తదో మితి అకారవాచ్యాయ సర్వకారణభూతాయ సర్వరక్షకాయ సర్వశేషిణే శ్రియః పతయ ఏవాహ మనన్యార్హ నిరుపాధిక శేషభూత స్త్వచ్చరణారవిన్ద యోరేవాత్మాత్మీయభరం న్యస్యామి. నారాయణాయైవ సర్వదేశ సర్వకాలసర్వావస్థోచిత సర్వవిధకైఙ్కర్యాణిస్యుః ఇతి సర్వకారణభూతాయవిష్ణవే తుభ్యమ్ ॥౫॥

చన్ద్రికా

విష్ణో స్సత్త్వ శబ్దవాచ్యత్వే ప్రమాణం దర్శయతి. యత్ సత్త్వ
మితి సర్వాణి సత్త్వాని విష్ణురూపాణీత్యర్థః. సూర్య ఇతి ద్వితీయార్థే
ప్రథమా. గో ఇతి ప్రాతిపదికాత్ ద్వితీయావిభక్తిలోప శ్ఛాన్దస
ఇత్యభిప్రేత్యాహ. సూర్యం కిరణం చేతి. గోశబ్దః కిరణవాచకః ఏకో
విశ్వశబ్దః సర్వవాచకః అన్యో జగద్వాచక ఇత్యాశయేనాహ ప్రవి
శ్యేత్యాదినా. విష్ణురేవ సూర్యం కిరణంచ ప్రావిశత్. తత్తదృతుష్ణ
సన్తాపాదికం కరోతీత్యత్ర భారతవచన ముదాహరతి ఏసన్త ఇత్యా
దినా. విష్ణ్వాదిష్వితి విష్ణుశబ్దాదిషు చతుర్థీ విభక్తిః. తత్సంప్రదాన
ప్రదర్శినీ. తే విష్ణ్వాదయ స్సంప్రదానకారక మితి జ్ఞాపయతీత్యర్థః.
అత్ర విష్ణవే విశ్వరూపాయ స్వాహా. విష్ణోః సంప్రదానత్వాత్.
తద్విశ్వ మిత్యనేన జీవాత్మగ్రహణాత్, స్వాహా శబ్దస్య ప్రదానార్థ
కత్వాత్, మన్త్రోఽయ మాత్మసమర్పణప్రతిపాదక ఇత్యాహ తద్విశ్వ
మిత్యాదినా. హవి ర్గృహీత్వా స్వాత్మాన మితి. స్వాత్మరూపం
హవిః హోమద్రవ్య మిత్యర్థః. ఆత్మసమర్పణే ప్రమాణం దర్శయతి.
యోగరత్న ఇతి. అయం వసురణ్యామన్త్రః "వసురణ్యో విభు రసి
ప్రాణే త్వమసి సంధాతా బ్రహ్మ న్త్వమసి విశ్వసృ త్తేజోదా స్త్వమ
స్యగ్నే ర్వర్చోదా స్త్వమసి సూర్యస్య ద్యుమ్నోదా స్త్వమసి
చన్ద్రమస ఉపయామ గృహీతోఽసి బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ
మిత్యాత్మానం యుఞ్జీత. ఇతి. అయంమన్త్రః తత్సత్త్వా ఇతి
మన్త్రేశ్చ ప్రాయస్సంవదత ఇత్యవగమ్యతే. తథాహి అత్ర సూర్యో
గో వా ఇతి తత్ర వర్చోదా స్త్వమసి సూర్యస్య. అత్ర సన్దధాన ఇతి.
తత్ర సంధాతేతి. అత్ర విశ్వమితి. తత్ర విశ్వసృగితి. అత్ర విష్ణవే
విశ్వరూపాయేతి. తత్ర బ్రహ్మణే మహస ఓమితి. బ్రహ్మశబ్దో విష్ణు
వాచకః. "నమో విష్ణవే బృహతే కరో"మీతిశ్రుతేః. ఇత్యలం విస్త
రేణ. అన్యేతు "ఉద్యోగ స్సద్యోగో వా విష్ణుంవిశన్" ఇతి పఠన్తః.
సన్ శోభనో యోగో యస్యేతి సద్యోగ ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

తత్సత్త్వోవా విష్ణురుద్యోగస్సద్యోగో వా విష్ణుం విశన్ ।
విశ్వం విశ్వం సన్దధాన స్తద్విశ్వం విష్ణవే
విశ్వరూపాయ స్వాహా॥౫॥

సత్వ స్సత్వరూపః. వ్యాప్నోతీతి విష్ణుః. ఉద్గతో యోగో యస్యాసః ఉద్యోగః. సద్యోగః శోభనో యోగో యస్య సద్యోగో వా విష్ణుం వ్యాప్తం తత్ విశ్వం జగత్ విశన్ ప్రవిశన్. విశ్వం సర్వం. తద్విశ్వం జగత్ సన్దధానః విశ్వరూపాయ జగద్రూపాయ విష్ణవ ఇదం హవిః ॥౫॥

తద్భూర్భూస్తం భూస్త్వోవా విశ్వరూప స్తద్భూః ప్రాణ
స్సంఖ్యాతః । భూర్భూ రాసీ ద్భూరసి భువోఽసి
సువరసి భూర్భూతయే స్వాహా ॥౬॥

శ్రీ॥— తద్భూః ఆకాశః. భూస్తం జలం. భూస్థః అగ్నిః. విశ్వరూపః నానారూపః. సంఖ్యాతః పఞ్చసంఖ్యాత్వేన విద్యమానః. ప్రాణః తద్భూః శ్రుతిః "తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సమ్భూతః. ఆకాశాద్వాయుః. వాయో రగ్నిః. అగ్నే రాపః. అద్భ్యః పృథివీ. పృథివ్యా ఓషధయః" ఇత్యాది భూర్భూరాసీత్ భూమేరపి భూమిః, ఆధారభూత ఆసీదిత్యర్థః. భూరసి భువోఽసి సువరసి భూరాది లోకరూపోఽసి. భూర్భూతయే భూరాదిలోకానా మైశ్వర్యభూతోఽసి తుభ్యమ్ ॥౬॥

చన్ద్రికా

తద్భూరితి తచ్ఛబ్దేనాత్మా ప్రతిపాద్యతే. తస్మాద్భవతీతి తద్భూః ఆకాశస్య తద్భవత్వం "ఆత్మన ఆకాశ" ఇతి శ్రుతిబోధ్యమ్. అన్యేతు "తద్భూర్భూ స్తద్భూస్త్వా" ఇతిపఠన్తః భూః తద్భూరిత్యాదినా వ్యాచక్షతే॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

తద్భూ ర్భూ స్తద్భూ స్త్వా విశ్వరూప స్తద్భూః ప్రాణ
స్సంఖ్యాతః। భూర్భువస్సువరసి భూరసి భువోఽసి
సువరసి భూర్భూతయే స్వాహా ॥౬॥

భూర్భూమిః తద్భూః తస్మా ద్భవతీతి తద్భూః అథవా తద్భూస్థః తస్యాం భువి తిష్ఠతీతి తద్భూస్థః. విశ్వరూపో జగద్రూపః ప్రాణో జగత్ప్రాణః. తద్భూః తస్మాద్దేవాత్ భవతీతి తద్భూః సంఖ్యాత స్తత్త్వవిద్భిరుక్తః భూః భువః సువ రేవ నివాసస్థానమసి హే దేవ సత్వం భూలోకస్య భూతయే ఐశ్వర్యాయ భూరసి భువోఽసి అన్తరిక్ష మసి సువరసి సువర్లోకోఽసి॥౬॥

ఆపో వా ఆప ఆపో న్తరాత్మా యో వేదో వేదానా మాధారః।
వేదా న్తరాత్మా సరసో రససంఖ్యాతో రసం రస
మాసీ ద్రసాయ స్వాహా ॥౭॥

(శ్రీ)॥— యః పరమాత్మా సర్వకారణభూతా ఆపః అపః ఆపః ఆప స్సృష్ట్వార్థ మిత్యర్థః. అణ్డస్యాపి కారణభూతా ఇత్యభిప్రాయేణ పృథక్త్వే నోపాదానం "లోయేన జీవా న్వ్యససర్జ భూమ్యా" మితిశ్రుతిః

"అప ఏవ ససర్జాదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్
త దణ్డ మభవ ద్ధైమం సహస్రాంశు సమప్రభమ్॥" ఇతి

ఆపో న్తరాత్మా "యోఽప్సు తిష్ఠ" న్నితి. యః పరమాత్మా వేదః వేదరూపః. వేదానా మాధారః "తస్య హ వా ఏ తస్య మహతో భూతస్య నిశ్వసిత మేత దృదృగ్వేదః" ఇత్యాది. వేదా న్తరాత్మా తద న్తర్యామీ. సరసః అన్త ర్బహిశ్చ సారవాన్. రససంఖ్యాతః చతుర్వర్గరస సంఖ్యాతః. యద్వా సమగ్రషాడ్గుణ్యపరిపూర్ణః. యద్వా "శృంగారహాస్యకరుణాద్భుతవీరభయానకాః భీభత్సరౌద్ర శాన్తా శ్చ రసా శ్చ నవ కీర్తితాః॥" ఇతి. యద్వా లవణామ్ల కటుతిక్తమధుర

రసాయాః. రసం రస మాసీత్ రసానాం రస ఆసీత్. రసాయ రస రూపాయ తుభ్యమ్ ॥౭॥

చన్ద్రికా

ఆపఇత్యత్ర ఏకస్సుబన్తః. అన్యస్తిజన్తః. ఆదౌ విభక్తివ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః. అన్యత్ర విసర్గ శ్ఛాన్దసః. ఆప ప్రాప్తవాన్. పృథక్త్వేన పృథివ్యాది ష్వన్తర్భూతానా మప్యపాం పార్థక్యేన ఉపాదానం గ్రహణం చతుర్వర్గేతి ధర్మార్థకామమోక్షరూప రససంఖ్యాత ఇత్యర్థః. భాగవతే:-“ఏకాయనో ఽసౌద్విఫల స్త్రిమూల శ్చతూరస” ఇత్యాది. అథ రసశబ్దస్య షట్సంఖ్యాద్యోతకతయా ఽర్థాన్తర మాహ యద్వేతి ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ఆపో వా ఆప ఆపో ఽన్తరాత్మా యో వేదో వేదానా
మాధారః। వేదాన్తరాత్మా సరసో రససంఖ్యాతో
రసం రస మాసీ ద్రసాయ స్వాహా॥౭॥

భ॥— తూష్ణీకః ఆపో వై జలాని. ఆపః సముద్రశాయిత్వాత్ శయనార్థం ప్రాప్తస్య సిద్ధస్య ఆపః అన్తరాత్మా వేదః వేదరూపః. వేదానా మాధారః ఋగాదీనా మాధారః నివాసస్థానం వేదానా మన్తరాత్మా వేదాన్తరాత్మా సరసః శృంగారాదిరస సహితః. రసైః స్సంఖ్యాతః రససంఖ్యాతః. రసం యస్య రసం తస్య తస్య రసస్య రసం రసరూపః రసాయ రసరూపాయ తస్మై ఇదం హవి రితి శేషః॥౭॥

త్రయీ వా కామం త్రయీమయం త్రిగుణం త్రేతాత్మకమ్।
త్రయీ వా జ్యోతి స్త్రిగుణం త్రిగుణాత్మకం తస్మై
త్రేతాగ్నయే త్రిగుణాయ స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ॥— త్రయీ వా కామ మి త్యనేనైవ వేద వాక్యవ్యతిరిక్త భాషాన్తరవ్యావృత్తిః;

శాన్తిపర్వణి:-ఓంకార ముద్ధర న్నేతాం (న్వక్త్రాత్) సావిత్రీం చ
తదన్వయాత్

శేషేభ్య శ్చైవ వక్త్రేభ్య శ్చతుర్వేదగతం వసుమితి. త్రయీమయమ్ వేదస్వరూపం వేదేషు ప్రాచుర్యేణ ప్రతిపాద్యం వేదభేదా దుచ్చనీచాదిస్వరభేదేన త్రిగుణం త్రేతాత్మకం గార్హపత్యాన్వాహార్య పచనాహవనీయభేదేన త్రేతాత్మకమ్. యద్వా గార్హపత్యాదీనాం ప్రాణభూతత్వా త్త్రేతాత్మక మిత్యుక్తః. త్రయీ వా జ్యోతిః వేద రూపజ్యోతిః. త్రిగుణాం నిత్యనైమిత్తిక కామ్యభేదేన త్రిగుణమ్. యద్వా సాత్త్వికరాజసతామసభేదేన త్రిగుణమ్. త్రిగుణాత్మకం ప్రకృతేః ఆధారభూత మేవం భూతాయ తస్మై త్రేతాగ్నయే త్రిగుణాయ గుణత్రయసహితాయ తుభ్యమ్ ॥౮॥

చన్ద్రికా

త్రయీ వేత్యత్ర వాశబ్ద ఏవకారార్థక ఇతరవ్యావృత్తిపర ఇత్యాహ భాషాన్తరవ్యావృత్తిరితి. వేద ఏవ పరమాత్మసంధనః. నతు భాషాన్తర మిత్యర్థః. తత్ర భారతవచనన్దర్శ యతి ఓంకారమితి. త్రయీమయ మిత్యత్ర మయట్. ప్రాచుర్యార్థక ఇత్యాహ ప్రాచుర్యేణేతి. త్రిగుణ మిత్యత్ర గుణశబ్దః కర్మపర ఇత్యాహ నిత్యేత్యాదినా. త్రిగుణాత్మక మిత్యత్రా త్మశబ్ద ఆధారపర ఇత్యభిప్రేత్యాహ ఆధారభూత మితి॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

త్రయీ వా కామం త్రయీమయం త్రిగుణం త్రేధాత్మకమ్।
త్రయీవా జ్యోతి స్త్రిగుణ స్త్రిగుణాత్మక స్తస్మై
త్రేధాగ్నయే త్రిగుణాయ స్వాహా॥౮।

భ॥— యో దేవః కామం యథాకామం త్రయీవా వేదత్రయ రూపం త్రయీమయం త్రిగుణం త్రిగుణితం త్రిరూపం గార్హపత్యాహ వనీయదక్షిణాగ్నయ స్త్రేధా ఇత్యుచ్యన్తే. త్రేధాత్మక మగ్నిత్రయాత్మ

కమ్. త్రయాణాంసమాహార స్త్రయీ వాజ్యోతి స్త్రిప్రకారకంజ్యోతిః త్రిగుణాః సాత్త్వికరాజసతామసా స్త్రయో గుణాః యస్యసత్రిగుణః త్రయోగుణా ఏవ ఆత్మా యస్య తత్ త్రిగుణాత్మకమ్. యో దేవః ఏవం విధజ్యోతీరూపః త్రిగుణాయ గృహపతేర్భావః గార్హపత్యః అను ఆహవనీయస్య పశ్చా దాహిత ఇత్యన్వాహార్యః హూయతే తస్మి న్నిత్యాహవనీయః ఏవం త్రిగుణాయ త్రేధాగ్నయే త్రేధాగ్ని రూపాయ తస్మై ఇదం హవిః॥౮॥

ద్వౌ వా ముఖ్యౌ ముఖ్యాధారౌ ససుఖౌ సానన్దౌ। సస్మేరౌ
స్మేరాయతౌ సానన్దమానన్దతే స్వాహా ॥౯॥

శ్రీ॥—ద్వౌ బ్రహ్మరుద్రౌ. యద్వా ప్రకృతిపురుషౌ. అముఖ్యౌ ముఖ్యాధారౌ అస్వతన్త్రౌ పరమాత్మాధారౌ "అన్తరస్మి న్నిమే లోకాః" ఇతి. ససుఖౌ సుఖసహితౌ. సానన్దౌ హితరూపం సుఖం అహితం దుఃఖం సస్మేరౌ స్మేరయుతౌ హాససహితౌ స్మేరాయతౌ.

"ఏతౌ ద్వౌ విబుధశ్రేష్ఠౌ ప్రసాదక్రోధజౌ స్మృతౌ
తథా (దా)దర్శితపన్థానౌ సృష్టిసంహారకారకౌ
బ్రహ్మరుద్రౌ న్నివసీన్నన్దు దివాకరమనుగ్రహః
తచ్ఛక్త్యా ఽధిష్ఠితా స్సన్తో మోదన్తే దివి దేవతాః॥" ఇతి
సానన్దం ఆనన్దసహితమ్. ఆనన్దతే

"ఇష్టే వస్తుని దృష్టేచ (వా) ప్రియ మేవావభాసతే
తద్వస్తులాభా న్మోద స్స్యా త్ప్రమోద స్తస్య భోగతః
ఏతే స్మ జఠరానన్దా త్స్వన్దన్తే జలధే రివ॥"ఇతి

"సైషా ఽఽనన్దస్య మీమాంసా భవతి. యువా స్యా త్సాధు యువాధ్యాయికః, ఆశిష్ఠో దృఢిష్ఠో బలిష్ఠః. తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణా స్యాత్. స ఏకో మానుష ఆనన్దః". ఇత్యారభ్య "సఏకో బ్రహ్మణాఆనన్దః" ఇత్యన్తం మానుష మనుష్యగన్ధర్వ దేవ గన్ధర్వాణాం పితౄణా మాజానజానాం కర్మదేవానాం దేవానా

మిన్ద్రస్య బృహస్పతేః ప్రజాపతే ర్బ్రహ్మణ ఇతి మానుషానన్ద. ముప
క్రమ్య బ్రహ్మానన్దపర్యన్త ముక్త్వా బ్రహ్మానన్దస్యాఽపరిమితత్వాత్,
ఆనన్దో బ్రహ్మేతి నిరతిశయానన్దస్వరూపత్వాచ్చ, బ్రహ్మణః
"యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య మనసా సహే"త్యుక్తమ్. ఏవం
భూతాయ తుభ్యమ్ ॥౯॥

చన్ద్రికా

పరమాత్మన స్సర్వలోకాధారత్వాత్ బ్రహ్మరుద్రయో రప్యా
ధారత్వం సిద్ధ్యతీత్యాశయేన శ్రుతిం దర్శయతి. అన్తరస్మిన్నితి. తౌ
బ్రహ్మరుద్రౌ ప్రతిస్మేరాయతా నిత్యాశ్రితాన్వయః. ద్వావితి బ్రహ్మ
రుద్రయో ర్గ్రహణే ప్రయోగ స్దర్శయతి ఏతౌ ద్వావితి. "తస్య ప్రియ
మేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః" ఇత్యత్ర
విద్యమానానాం ప్రియాదిశబ్దానాం పాఠభేదం దర్శయతి ఇష్టేతి.
అన్యేతు సానన్ద మానన్దదా ఇతిపఠన్తి ॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ద్వావా ముఖ్యౌ ముఖ్యాధారౌ ససుఖౌ సానన్దౌ। సస్మేరౌ
స్మేరాయతౌ సానన్ద మానన్దదౌ స్వాహా ॥౯॥

ద్వౌ జీవాత్మపరమాత్మానౌ ముఖ్యౌ ద్వావేవ ముఖ్యౌ ముఖ్యం
ఆధారం శరీరం యయో స్తౌ ముఖ్యాధారౌ. ససుఖౌ సుఖసన్నిహితౌ
సానన్దౌ ఆనన్దసహితౌ సస్మేరౌ దరహాససహితౌ అనన్దం దదత ఇత్యా
నన్దదౌ తౌ జీవాన్తరాత్మానా వుద్దిశ్య సానన్ద మానందసహితం
యథాతథా స్మేరాయ దరహాససహితాయ దేవా యేదం హవిః ॥౯॥

స ఏకైక స్సాధార స్సాధిష్ఠానో నాధిష్ఠానః।
కం కం పదేపాతః పాదాయ పాదితే స్వాహా॥౧౦॥

(శ్రీ)॥— స పరమాత్మా ఏకైక ఇత్యనేన "సదేవ సోమ్యేద
మగ్ర ఆసీ దేక మేవాద్వితీయ" మితిశ్రుతేః. సృష్టేఃప్రాక్ నిమిత్తో

పాదానకారణాన్తరరహిత (ఇత్యుక్తం) సాధారః హృదయకమలాద్యాధారః. సాధిష్ఠానః "తద్విష్ణోః పరమం పద" మితి శ్రుతేః పరమపదాద్యధిష్ఠానసహితః. నాధిష్ఠానః ఉద్వారకత్వేనాధిష్ఠానభూతో న భవతి. యద్వా ధారకాన్తరరహితః. ఏవంభూతస్య పరమాత్మనః పాదాయపాతః ప్రణాశః కం కం పురుష మపి పాదితే పరమాత్మనా సంపాదితే కల్పితే

"ఆమోదశ్చ ప్రమోదశ్చ సమ్మోద స్తదనన్తరమ్
వైకుణ్ఠ మితి విజ్ఞేయా స్తేఽన్యోన్యస్య ముపరి స్థితాః
అతః పరం చతుర్థ స్స్యాల్లోకః పరమభాస్వర
వాసుదేవస్య సుమహా [illegible]తమ్
ద్వాదశావరణోపేతం పూర్ణచన్ద్రసమప్రభమ్
సర్వతేజోమయం భాస్వ ద్దుర్దర్శ్యం సురై రపి
ఆనన్దం నామ తల్లోకం పరమానన్ద మద్భుతమ్
యస్మిన్కస్మిన్నృతే జాతా యత్ర తత్ర నివాసినః
వాసుదేవరతా నిత్యం యమలోకం న యాన్తి తే ॥" ఇతి

పదే పదే ఆమోదాదిపదే పదాన్తరే వా స్థాపయతీతి శేషః నిత్యముక్తబద్ధైశ్చ క్రీడతే తుభ్యమ్ ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశిక గోత్రేణ శ్రీ గోవిన్దాచార్య సూనునా
వేదాన్త దేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్య యజ్వనా
విరచితే శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
పఞ్చమానువాకః

చన్ద్రికా

ఏకైకః ఏక ఏవేత్యర్థః. తథార్థే శ్రుత్యన్తరం దర్శయతి "సదేవే"తి. పాతః ప్రణిపాత ఇత్యాహ ప్రణమతీతి. పాతశబ్దః ఉత్తరత్ర స్థాపయతీత్యధ్యాహృతేన కర్తృతయాఽన్వేతి. "సదేపద"ఇతి ద్విరుక్తిః పదానామనేకత్వం బోధయతీతి భగవత్పదవిశేషానాహ ఆమోద ఇత్యాదినా. ఆరాధనవిశేషాత్ తం తం పురుషమామోదాదిపదే స్థాపయతీత్యర్థః. భగవాన్మరీచిరాహ "సమారాధనవిశేషాచ్చతుర్విధపదావాప్తి" రితి. అస్మిన్ పాఠే కస్మింస్తస్మిన్ పద న్నైవ భాతి. తస్య వ్యాఖ్యానాభావాత్. అన్యేతు "సాధిష్ఠానోఽధారః కంకం కస్మై పదే పదే పాతః పాదయతి పాదితే స్వాహా" ఇతిపఠన్తః కస్మై బ్రహ్మణే పదే పాతః ప్రణమతి ఇత్యాదినా వ్యాచక్షతే ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ వైఖానసాత్రేయగోత్ర సంజాత శ్రీ వరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
పఞ్చమానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

స ఏకైక స్సాధార స్సాధిష్ఠానో ఽనాధారః। కం కం
కస్మై పదే పాతః పాదయతి పాదితే స్వాహా ॥౧౦॥

స దేవః ఏకః అద్వితీయః సచాసావేకో ముఖ్యః ఏకైకః సాధారః ఆధారసహితః. ఆధారకమలస్థ స్సాధిష్ఠానః అధితిష్ఠత్యస్మిన్నితి అధిష్ఠానః వైకుణ్ఠః హృత్కమలాది దేశనివాస స్తత్సహితః సాధిష్ఠానః అనాధారః స్వయం సర్వాధారః స్వయమాధారరహితః స దేవః కం కం సర్వమపి పుమాంసం కస్మై పదే పాతః ప్రతిపాదితే ఆత్మనా ఆపాదితే పదే స్థానే వైకుణ్ఠాదౌ పాదయత్యాపాదయతి ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ నరహరిభట్ట సూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానస సూత్రఖిలయుక్
మన్త్ర వ్యాఖ్యానే సప్తమ ప్రశ్నే
షష్ఠమానువాకః

శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

(షష్ఠోఽనువాకః)

స్వయ మాది స్సర్వాన్తరాత్మా దేవ స్స స్వయం క్రీడాత్మక మవాసృజత్। య స్స్వయం లోక మవధార మవధారయ న్త్స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥—అతః పరం పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య పరత్వాన్తర్యా మిత్వాది ప్రతిపాదనముఖేనాఽర్చావతారాదికం ప్రతిపాదయతి స్వయ మాది రిత్యాదినా. స్వయమిత్యనేన "యతో వా ఇమా"నిత్యాదిశ్రుతే ర్జగత్కారణత్వేన ప్రసిద్ధమ్, "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవా ద్వితీయ" మితిశ్రుతే రభిన్న నిమిత్తోపాదాన కారణభూతం "సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్ర" హ్మేత్యాదిభిః సత్యత్వ జ్ఞానత్వానన్తత్వవిశిష్టం "ఆనందో బ్ర" హ్మే తినిరతిశయానన్దస్వరూపం "నారాయణపరం బ్ర" హ్మే త్యాదిభిఃపరంబ్రహ్మపరంతత్త్వ పరంజ్యోతిః పరమాత్మాది శబ్దవాచ్యం, నారాయణ మేవాహ స్వయ మితి.

"నార స్త్వితి సర్వపుంసాం సమూహః పరికీర్తితః
గతి రాలంబనం తస్య తేన నారాయణ స్స్మృతః॥"

ఇత్యఖిలజగత్కారణభూతో నారాయణ ఏవాదిరిత్యుచ్యతే. యద్వా ఆదిశబ్దేన పరత్వమ్. పరత్వంనామ

"వైకుణ్ఠేతు పరే లోకే శ్రియా సార్థం జగత్పతిః
ఆస్తే విష్ణు రచిన్త్యాత్మా భక్తై ర్భాగవతై స్సహ॥" ఇతి

అస్యార్థః పరే లోకే "అతః పరం చతుర్థ స్యా" దిత్యాది. శ్రియాసార్థమ్।

"నిత్యైవైషా జగన్మాతా విష్ణో శ్శ్రీ రనపాయినీ
యథా సర్వగతో విష్ణు స్తథై వేయం ద్విజోత్తమ॥" ఇతి

జగత్పతిః "పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరం శాశ్వతం శివ మచ్యుతమ్"

"ఏక ఏవ జగత్స్వామీ శక్తిమా నచ్యుతః ప్రభుః
తదంశా చ్ఛక్తి (శాన్తి) మన్తో ఽన్యే బ్రహ్మేశానాదయో ఽమరాః
బ్రహ్మాది దేవసంఘేషు స ఏవ పురుషోత్తమః
స్త్రీప్రాయ మితర త్సర్వం జగ ద్బ్రహ్మపురస్సర' మితి

విష్ణుః॥ "విశ్వవ్యాపకశీలత్వా ద్విష్ణు" రిత్య భిధీయతే.

అచిన్త్యాత్మా॥ "న యస్య రూపం న బలప్రభావో నచ స్వభావః పరమస్య పుంసః విజ్ఞాయతే శర్వ పితామహాద్యై స్తం వాసుదేవం ప్రణమా మ్యచిన్త్యమ్॥" ఇతి

భక్తైః॥ తద్భక్తజనవాత్సల్యం తత్పూజా స్వనురంజనమ్ (మోదనమ్)
తత్కథాశ్రవణే భ(స)క్తిః స్వరనేత్రాంగవిక్రియా
తదనుస్మరణం నిత్యం తదర్థే దంభవర్జనమ్
నిత్యం తదేకశేషత్వం యత్త్యజనోపజీవతి॥" ఇతి

భాగవతైః॥ "ఉత్పత్తిం చ వినాశంచ భూతానా మాగతిం గతిమ్
వేత్తి విద్యా మవిద్యాం చ స వాచ్యో భగవానితి
పంచశక్తిమయో విష్ణు ర్వాసుదేవ స్సనాతనః
లోకస్థితి మయూం దీర్ఘాం విశాలా మతివిస్తరామ్
పశ్య న్నాస్తే హృషీకేశః పరమే వ్యోమ్ని భాస్వతి॥" ఇతి

ఏవం పరత్వముపపాదితమ్. "సర్వాన్తరాత్మే" త్యనేన "అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా" "యస్యాత్మా శరీరం యస్య పృథివీ శరీర" మిత్యాద్యన్తర్యామిత్వమ్. స్వయ మాది రిత్యుక్తత్వాత్ ద్వివిధమానుషభేదేన వ్యూహోద్వివిధః. భారతే యుధిష్ఠిరః

"కథం త్వ మర్చనీయోఽసి మూర్తయః కీదృశా స్తే
వైఖానసాః కథం బ్రూయుః కథం వా పాఞ్చరాత్రికాః

శ్రీభగవాన్॥

శృణు పాణ్డవ తత్సర్వ మర్చనాక్రమ మాత్మనః
స్థణ్డిలే పద్మకం కృత్వా సాష్టపత్రం సకర్ణికమ్

అష్టాక్షరవిధానేన అథవా ద్వాదశాక్షరైః
వైదికై రథవా మన్త్రై ర్మమ సూక్తేనవా పునః
స్థితం మామన్త (స్థాపితం మాం త) త స్తస్మి న్నర్చయీత
సమాహితః

విష్ణుంచ పురుషం సత్య మచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర
అనిరుద్ధంచ మాం ప్రాహు ర్వైఖానసవిదో జనాః
అన్యే త్వేవం విజానన్తి మాం రాజ న్పాఞ్చరాత్రికాః
వాసుదేవశ్చ రాజేన్ద్ర సంకర్షణ మథాపివా
ప్రద్యుమ్నశ్చాఽనిరుద్ధంచ చతుర్మూర్తిః ప్రచక్షతే
ఏతా శ్చాన్యా శ్చ రాజేన్ద్ర సంజ్ఞాభేదేన మూర్తయః
విద్ధ్య నర్థా న్తరా ఏవ మామేవఞ్చార్చయే ద్బుధః॥" ఇతి
వైభవా స్త్వవతారాః॥—"మత్స్యః కూర్మో వరాహశ్చ నారసింహో
ఽథ వామనః
రామో రామశ్చ రామశ్చ కృష్ణః కల్కి-రితి తే దశ॥" ఇతి
దేవశబ్దప్రయోగసామర్థ్యా ద్వ్యూహవిభవా వభిప్రేతౌ. స స్త్వయ
మిత్యనేన "పంచధా పంచాత్మా" ఇత్యాదిశ్రుత్యర్థో ఽప్యత్రానుసన్ధేయః.
పంచధేత్యనేన పరవ్యూహవిభవా న్తర్యామ్యర్చావతారాఇతి పఞ్చధా
ప్రతిపాదితేషు

"వ్యాప్తి శాన్తి ప్రవేశేచ్ఛా తత్క్రియానునిబన్ధనాః
పరత్వే ప్యధికం విష్ణో ర్దేవస్య పరమాత్మనః" ఇతి
"ముక్తోపభోగ (నిత్యముక్తోప) భోగ్యత్వా త్పరవ్యూహాత్మనో హరేః
తత్కాలసన్నికృష్టైకలక్ష్యత్వా ద్విభవాత్మనః
విశుద్ధ ర్యోగసంసిద్ధై శ్చిన్త్యత్వా ద న్తరాత్మనః
అర్చాత్మ న్యేవ సర్వేషా మధికారో నిరంకుశః
అర్చావతారవిషయే మయా ఽప్యుద్దేశత స్తథా
ఉక్తా గుణా న శక్యన్తే వక్తుం వర్షశతై రపి

ఏవం పఞ్చప్రకారో ఽహ మాత్మనాం పతతా మధః
పూర్వస్మా దపి పూర్వస్మా జ్జ్యాయాం శ్చైవోత్తరోత్తరః
సౌలభ్యతో జగత్స్వామీ సులభో హ్యుత్తరోత్తరః॥" ఇతి
పరత్వాదిషు సౌలభ్యాభావాత్ సర్వసులభత్వా దర్చావతారే.

"శిలా దారు చ తామ్రం చ రజతం కాంచనం మణిః
ఉక్తాని కౌతుకార్థం తు షడ్ద్రవ్యాణి మనీషిభిః॥" ఇతి

శైలజాదిరూపేణ విగ్రహపరిగ్రహాదికం భగవతః ప్రతిపాదయతీయం శ్రుతిః "క్రీడాత్మక మవాసృజత్" ఇతి. నృసింహతాపనీయోపనిషది "అథ కస్మా దుచ్యతే వీరమితి. యస్మాత్ స్వమహిమ్నా సర్వాన్ లోకాన్, సర్వాన్ దేవాన్, సర్వా నాత్మనః సర్వాణి భూతాని విరమతి విరామయతి అజస్రం సృజతి విసృజతి వాసయతి. యతో వీరః కర్మణ్యా స్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః. తస్మా దుచ్యతే వీరమితి" ఇత్యాది. యతః భక్తసంరక్షణాది హేతుత్వేన వీరః

"యది హ్యహం న వర్తేయం జాతు కర్మ ణ్యతన్ద్రితః
మమ వర్త్మా ఽనువర్తన్తే మనుష్యాః పార్థ సర్వశః
ఉత్సీదేయు రిమే లోకా న కుర్యాం కర్మ చే దహమ్

సఙ్కరస్య చ కర్తా స్యా ముపహన్యా మిమాః ప్రజాః॥" ఇత్యాది భగవద్వచనానురోధేన నిత్యవిభూతౌ పాదప్రక్షాళనాదికర్మకరణే యోగ్యతాభావాత్ లీలావిభూతౌ పాదప్రక్షాళనాచమనస్నానాదికర్మకరణయోగ్యతా మిచ్ఛన్. సుదక్షః. సుతరాం స్వారాధకాదీనాం యథాయోగ్యం కాంక్షితఫలప్రదానసమర్థః. యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః దేవతాత్వ మిచ్ఛన్ శ్రీవైఖానసాదిశాస్త్రోక్త శైలజాది ప్రతిమారూపః. జాయతే గ్రావగ్రహాణాం సువర్ణరజతాదీనా మప్యుపలక్షణమ్. కిఞ్చ "పిశఙ్గరూప స్సుభరో వయోధా శ్శ్రుష్టీ వీరో జాయతే దేవకామః" పిశంగరూపః సువర్ణవర్ణః సుభరః సుఖేన

భర్తుంశక్యః. వయోధాః వయసా గరుడేన ధ్రియత ఇతి వయోధాః. పీఠశబ్దేన పూర్వోక్తమన్త్రప్రతిపాద్య ఏవాఽత్రాపి ప్రతిపాద్యతే. పిశంగరూప ఇత్యాది గుణవిశిష్టత్వేనోక్తత్వాత్. సాలగ్రామపరత్వేన వా కేవలగ్రామపరత్వేన వా వక్తుమయుక్తమిత్యవగమ్యతే.

భారతే॥— "సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్నవదనేక్షణామ్
కృత్వాఽఽత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః
తామర్చయేత్తాం ప్రణమేత్తాం యజేత్తాం విచిన్తయేత్
విశత్యపాస్తదోషస్తు తామేవ బ్రహ్మరూపిణీ"మితి.

గ్రన్థాన్తరే॥— "ద్వీపవర్షవిభాగేషు తీర్థేష్వాయతనేషు చ
మానుషార్చాత్మనా చాహం గ్రామే గ్రామే గృహే గృహే
పుంసి పుంసి భవిష్యామి దారులోహశిలామయః
ఆహం పఞ్చోపనిషదః పరవ్యూహాదిషు స్థితః
ఆవిర్భావేషు సర్వేషు స్వసంకల్పశరీరవాన్
ఆవేశాంశావతారేషు పాంచభౌతికవిగ్రహః
దారులోహశిలామృత్స్నశరీరేఽర్చాత్మక స్స్మృతః
చేతనాఽచేతనాన్తస్థః పరమాత్మా భవామ్యహమ్
అర్చాత్మనాఽవతీర్ణం మాం జానన్తోఽపి విమోహితాః
కృత్వా దారుశిలాబుద్ధిం గచ్ఛన్తి నరకాయుతమ్
స్వయంవ్యక్తవిమానానామభితో యోజనద్వయమ్
క్షేత్రం పాపహరం ప్రోక్తం మృతానామపవర్గదమ్
యోజనం దివ్యదేశానాం సిద్ధానామర్ధమేవ చ
మానుషాణాం విమానానామభితః క్రోశముత్తమమ్
గృహమాత్రం ప్రశస్తం తద్గృహార్చా యత్ర విద్యతే॥" ఇతి
పురుషసంహితాయాం, నారదం ప్రతి సనత్కుమారః:-

"పురా నారాయణో దేవః కృపయా పరయాఽన్వితః
దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదీన్వీక్ష్య సంసారమధ్యగాన్
ఏవం సఞ్చిన్తయామాస సంస్మరన్వైభవం స్వకమ్

స్వతః ప్రమాణవాక్యాని దుర్విజ్ఞానం వదన్తి మామ్
అణో రణీయా న్మహతో మహీయా న్నిర్గుణో గుణీ
దిగ్దేశకాలావస్థాద్యై రనవచ్ఛేద్యవైభవః
వృద్ధిక్షయవిహీనశ్చ సత్యకామో నిరంజనః
వినేన్ద్రియేణ సర్వజ్ఞో వినా పాదేన సర్వగః
అనాసో ఽనుభవ న్గన్ధం స్పృశన్ సర్వ మపాణికః
శృణ్వన్ శ్రుతిం వినా శబ్ద మజిహ్వో విలిహ న్రసమ్
సాధనేన వినా సర్వం సాధ్యం సాధయతే ఽన్వహమ్
తస్మా త్సర్వప్రమాణేన సుదుర్జ్ఞానతరో హ్యహమ్
మజ్జ్ఞానాభావతో మోక్షో న సిద్ధ్యతి కదాచన
తస్మా త్సంసారచక్రే ఽస్మిన్ భ్రామ్యంతే చ సుదుస్తరే
ఉద్ధరేయ మిమాన్ సర్వాన్ యాతనాశతసంకులాత్
ఇతి సంచిన్త్య భగవాన్ స్వచ్ఛన్దోపాత్తవిగ్రహః
హిత్వోపనిషదం వేషం ప్రమాణానా మగోచరమ్
సర్వేషాం హర్షదం భక్త్యా దృష్టమాత్రేణ ముక్తిదమ్
సర్వకళ్యాణసంపూర్ణం గుణరాశిసమాశ్రయమ్
సహస్రముఖదృక్పాద మాదదే రూప మద్భుతమ్॥" ఇతి
"అత స్స్వయం చ భగవా న్క్రీడాత్మక మవాసృజత్
అవతారస్య సత్యత్వ మజహత్స్వస్వభావతా
శుద్ధసత్త్వమయత్వం చ స్వేచ్ఛామాత్రనిదానతా
ధర్మగ్లానౌ సముదయ స్సాధుసంరక్షణార్థతా
ఇతి జన్మరహస్యం యో వేత్తి నాస్య పునర్భవః" ఇతి
పాద్మే॥—తేనోద్ధృతాయాం మేదిన్యాం పూర్ణం తద్భూనభోన్తరే
జల న్తత్కృతమర్యాదం వ్యవచ్ఛిన్న మభూ త్తదా
సంస్థాప్య పృథివీ మిత్థం తదుర్వ్యాధారసిద్ధయే
దిగ్గజా నహిరాజం చ కమఠం చ న్యవేశయత్
తేషా మపి చ సర్వేషా మాధారత్వేన సాదరమ్

అవ్యక్తరూపాం స్వాం శక్తిం యుయుజే చ తయాపరః॥” ఇతి
యః పరమాత్మా స్వయం లోకం భూరాదిసర్వలోకాన్. అవధారం
అధస్తాద్ధృతం.

ఐరావతః పుణ్డరీకో వామనః కుముదో ఽఞ్జనః
పుష్పదన్తస్సార్వభౌమ స్సుప్రతీకశ్చ దిగ్గజాః॥” ఇతి

• శేషదిగ్గజాదిభిః ధృతమ్. దిగ్గజాదీనామాధారత్వేనాధస్తాత్, అవ
ధారయన్ కూర్మరూపేణేత్యర్థః. తస్మై ॥౧॥

చన్ద్రికా

అనేన స్వయంశబ్దేనేత్యర్థః, నారాయణ మేవాఽహేత్యన్వయః.
శ్రుతిరితి శేషః. తత్కథ మిత్యత్రాహ నారఇత్యాదినా. ఆది రిత్యు
చ్యత ఇత్యన్తేన. నారాయణశబ్దవాచ్యస్యైవ కారణత్వాపగమాత్
తస్యైవాదిత్వం యుజ్యతఇతి భావః. ఆదిశబ్దేనేతి పరత్వ ముచ్యత
ఇతి శేషః. పంచసు భగవద్రూపేషు పరత్వస్య ప్రథమత్వాదితిభావః.
పరత్వం నిరూపయతి వైకుణ్ఠఇతి. ఉదాహృతవచనస్య ప్రతిపద మర్థం
ప్రకాశయతి పరేత్యాదినా. భక్తైరితి సత్త్వాత్ భక్తలక్షణ మాహ
తద్భక్తజనవాత్సల్య మిత్యాదినా. తథాభాగవతైరిత్యస్యచ ఉత్పత్తి
మిత్యాదినా. సృష్టిస్థితి సంహారానుగ్రహ తిరోధానశక్తయః పఞ్చే
త్యాహుః. అన్తర్యామిత్వమితి ఉక్త మితి శేషః. స్వయమాదిరిత్యుక్త
త్వాదితి ఆదిత్వం హి సాపేక్షమ్. తస్యైవ వ్యూహాద్యపేక్షయాఽభి
ప్రేతత్వా ద్వ్యూహాద్యా ఆక్షిప్యన్త ఇత్యర్థః. మమసూక్తేనేతి పురుష
సూక్తేనేత్యర్థః. “తద్విష్ణోరితి మన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా”ఇతిభగ
వదర్చనస్మరణాత్. ఏతేన పురుషసూక్తస్య దేవతాన్తరపరత్వం
వదన్తో నిరస్తాః. అనర్థాన్తరాఏవేతి నవిద్యతే ఽర్థాన్తరం యాసా మితి
తథా ఏకార్థకా ఇత్యర్థః. వాసుదేవాదిపురుషాదిమూర్తీనా మహ మేక
ఏవ ప్రతిపాద్య ఇతియావత్. పతతా మథఇతి అధఃపతతా మాత్మనాం
జీవానాంరక్షణాయాహం పఞ్చప్రకారో వర్తతఇత్యర్థః. యజుషియత్తో

వీర ఇత్యాది శ్రూయతే. తత్ర వీరశబ్దవాచ్యో విష్ణు రితి ప్రఖ్యాప యితుం నృసింహతాపిన్యామపి దృశ్యమానాం తామేవ శ్రుతి ముదా హరతి యతఇతి. ఉగ్రంవీర మిత్యాదికే శ్రీనృసింహమన్త్రే విద్యమాన వీరశబ్దవాచ్య ఏవ "యతో వీర" ఇత్యాదిశ్రుత్యా ప్రత్యభిజ్ఞాపిత ఇత్య భిప్రాయః ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

స్వయ మాది స్సర్వాన్తరాత్మా దేవ స్స్వయం క్రీడాత్మకం
వాఽసృజత్। యస్స్వయం లోక మవధార మవధారయన్థ్స్వాహా॥౧॥

ఆది స్సర్వేషాం దేవానా మాదిః. సర్వేషా మన్తరాత్మభూతః. సర్వాన్తరాత్మా సోఽయం. సదేవః స్వయమేవ లోకం అవధారం అనాధార మవధారయన్ విచిన్త్య స్వయ మాత్మానం క్రీడాత్మకం క్రీడా కూర్మాకృతిం స్వయ మసృజత్ సృష్టవాన్ ॥౧॥

య స్స్వయం సృష్ట మాత్మనా గుప్త మనుసంవితాన
మచరశ్చర న్తమ్। స్వయం క్రీడ న్క్రీడయ
న్క్రీడాన్తర మనుప్రావిశ త్స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా స్వయం సృష్టం స్వేన సృష్టమ్. ఆత్మనా ఆత్మభూతేన స్వేనైవ గుప్తం, రక్షితమ్. అనుసవితానం సాకల్యేన జీవస్యాచ్ఛాదనభూతం అచరం స్వాతన్త్ర్యేణ గతిరహితమ్. చరన్తం జీవమ్. యద్వా స్థావరజంగమాత్మకం తం ప్రత్యగాత్మానం క్రీడన్

"అప్రమేయో ఽనియోజ్యశ్చ యత్ర కామగమో వశీ
మోదతే భగవా న్భూతైః బాలః క్రీడనకై రివ॥" ఇతి

(అ) స్వతన్త్రిత్వ ప్రవృత్తిమాత్రాపాయేణ క్రీడన్ క్రీడయన్ అన్యో న్యం చేతనవర్గాన్ ప్రతి క్రీడాం కారయన్ స్వయం క్రీడాన్తరమ్ వరా హాదిరూపా న్తరమ్. అను సాకల్యేన ప్రావిశత్ .యద్వా కూర్మవిషయ

త్వేన స్వసృష్టం మన్దరపర్వతం సముద్రమథనే సముద్రోపరి చరన్తం గతిం కుర్వన్తమ్, స్వయం క్రీడయన్ తద్ధారణేన క్రీడయన్, క్రీడాన్తరం అమృతప్రదానార్థం స్త్రీవేషధారణాదికం సాకల్యేన ప్రావిశత్,

"దేవతిర్యఙ్మనుష్యాద్యాం చేష్టాం యాతి స్వలీలయా
జగతా ముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజా
సమస్తకల్యాణగుణాత్మకోఽసౌ స్వశక్తిలేశా ద్ధృతభూతసర్గః
ఇచ్ఛాగృహీతాభిమతోరుదేహ స్సంసాధితాఽశేషజగద్ధితో
ఽసౌ" ఇతి తస్మై॥౧॥

పస్ట్రికా

సాకల్యేనేతి అనుశబ్దార్థ ఉక్తః. ప్రత్యాఖ్యానం క్రీడ న్నితి తేన విహరన్నిత్యర్థః. అతఏవాహ ప్రమాప్రాయోణే. సా చేష్టా న కర్మనిమిత్తజా అపితు లీలేత్యర్థః. ఇమామేవ శ్రుతిమనుసంధాయ భగవా న్బాదరాయణః శారీరకశాస్త్రే "లోకవత్తు లీలాకైవల్య" మిత్యాహ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

య స్స్వయం సృష్ట మాత్మనా గుప్త మను తం వితాన
మచరఞ్చర న్తమ్। స్వయం క్రీడ న్క్రీడయ న్క్రీడాన్తర
మనుప్రావిశ త్స్వాహా॥౧॥

మత్స్య స్యాయమ్. యో దేవః స్వయ మాత్మనైవ సృష్ట ముత్పాదితం ఆత్మనా స్వేనైవ గుప్తం రక్షితమ్, అచరం స్థావరమ్, చరన్తం జంగమం తం వితానం విస్తారం ప్రపంచం స్వయ మనుక్రీడన్ తం ప్రతి కూర్మమత్స్యాదిరూపైః క్రీడన్ తం క్రీడయన్ క్రీడితం కారయన్ క్రీడాంతరం అన్యక్రీడావిహారరూపక్రీడాం అనుప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాన్ తస్మై ఇదం హవి రితి శేషః ॥౧॥

స్వౌజసా సర్వ మాదధాతి యః పాపీయాంస మనుపద
మాహిగ్ంసత్ । సుపుణ్యం పుణ్యాత్మకం పుణ్యవితాన
న్దాధార దేవాయ స్వాహా॥౩॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా స్వౌజసా పరబలహరణశక్త్యా. సర్వం జగత్. ఆదధాతి స్థాపయతి. యః పరమాత్మా బలభద్రరూపేణ పాపీయాంసం ప్రలంబాసురం. అనుపదం లీలా (క్రీడా) కాలే గృహీత్వా గచ్ఛన్తంపద మనుసృత్య ఆహింసత్ హింసితవాన్. శ్రీవైఖానసే॥-

"యోగనిద్రే మమాదేశాత్ పాతాళతలసంశ్రయాన్
ఏకైకశశ్చ షడ్గర్భా న్దేవకీజఠరం నయ
హతేషు తేషు కంసేన శేషాఖ్యాంశ స్తతో మమ
అంశాంశేనోద(రే)రా త్సప్తమ స్స భవిష్యతి
గోకులే వసుదేవస్య తథాఽన్యా రోహిణీ స్థితా
తస్యా స్సంభూతిసమయే స నినేయ స్త్వయోదరమ్" ॥ ఇతి

సుపుణ్యం సుతరాం పుణ్యస్వరూపమ్. పుణ్యాత్మకం పుణ్యశబ్దవాచ్యానా మన్తర్యామిణాం పుణ్యవితానం వితానరూపత్వేన దధార శేషరూపేణ శ్రీకృష్ణం దధార. సంకర్షణమూర్తిత్వేన క్రీడమాన స్తస్మై. యద్వా పాపీయాంసం సర్వయజ్ఞవినాశకం హిరణ్యాక్షం పద మనుసృత్య ఆహింసత్ హింసితవాన్. సుపుణ్యంపుణ్యరూపం పుణ్యాత్మకం యజ్ఞం "యజ్ఞో వై విష్ణుః" ఇతి. పుణ్యవితానం దాధార "త్రయీ సంవరణంయుత" ఇతి వేదమూలత్వా దాచ్ఛాదకం దాధార స్థాపితవాన్॥

భృగుః॥—

"హిరణ్యాక్షోఽథ దైత్యేన్ద్రో బలవాన్ బలినాం వరః
వరేణ గర్వా ద్దుర్బుద్ధి ర్యజ్ఞవిద్వేషకోఽభవత్
తం ద్విధా కృతవా న్విష్ణు ర్నరసూకరమూర్తిమాన్
హతాః సదేశ్యం సబలం పశ్చాద్యజ్ఞా నవర్తయత్" ॥ ఇతి

యజ్ఞవరాహరూపిణే ఇత్యర్థః, కిఞ్చ

"ఆద్యే కలియుగే ప్రాప్తే సోమకేన హృతా త్రయీ"

ఇత్యారభ్య

"అథ మత్స్యాకృతి శ్శ్రీశః ప్రవిశ్యామ్బుధి మధ్యమమ్
నిర్మథ్య సోమకం వేదా నదా త్పఙ్కజయోనయే
తాదృశం పుణ్డరీకాక్షం స్తోత్రైః సన్తోష్య పద్మభూః
ఉవాచ వచనం ప్రేమ్ణా దణ్డవ త్ప్రణిపత్య చ
తాన్త్రికేణ పురా ప్రోక్తం మార్గేణ భవదర్చనమ్
న ప్రసీదతి చాస్మాకం మనః కమలలోచన
వైదికేన త్వదర్చాం మే యథాపూర్వం వదాచ్యుత
ఇత్యుక్తో భగవా న్దేవ శ్శాస్త్రం శ్రుతిపథానుగతమ్
సహస్రకోటిభిః శ్లోకై స్సంఖ్యాతం బహువిస్తరమ్
సూత్రమూల మనాద్యన్తం కల్పే కల్పే సమాశ్రితమ్
ఉవాచ జగతాం ప్రీత్యై యజ్ఞానాం పూరణాయ చ
మూలం సర్వాగమానాం చ పురాణానాం తథైవ చ
స్మృతీనాం సర్వసూత్రాణాం ప్రత్యఙ్గోపాఙ్గశోభినామ్
(వేదాశ్చ విఖనశ్శాస్త్రం ప్రమాణమితి చేరయన్
యథా వైఖానసం పూర్వోహంతాన్యసు భవతీతిచ
యే నఖా భువి సంజాతా స్తేవై వైఖానసా ఇతి)
శ్రుత్యుక్తం తదిదం శాస్త్రం వైఖానసమహార్ణవమ్
ఇత్యుక్త్వా భగవా నాక్య స్తత్రైవాన్తరధీయత
తతః పరం చతుర్వక్త్రో జటాకాషాయదణ్డభృత్
నైమిశారణ్య మాసాద్య మునిబృన్దనిషేవితమ్
తప స్తప్త్వా చిరం కాలం ధ్యాయం స్తేజస్తు వైష్ణవమ్
పశ్చా దపశ్య ద్విష్ణూక్త మాగమం విస్తరా త్తతః
సశ్రౌతంచ ససూత్రంచ వేద మన్త్రై రభిష్టుతమ్
సంక్షిప్య సార మాదాయ శాణోల్లిఖితరత్నవత్
ధాతా విఖనసో నామ్నా మరీచ్యాదిసుతా న్మునీన్

అబోధయ దిదం శాస్త్రం సార్ధకోటిప్రమాణతః
మునిభి స్తైశ్చ సంక్షిప్తం చాతుర్లక్షప్రమాణతః
కల్పే కల్పే పురా విష్ణో రుద్ధృతం పూర్వవ త్సదా
తస్మా ద్వైదిక మాచారం యః కర్తుం భువి వాఞ్ఛతి
తస్యేదం శాస్త్ర మిత్యుక్తం నేత రేషా మితీరితమ్"॥ ఇతి
దేవాయ దేవశబ్దసామర్థ్యాత్ మత్స్యరూపేణ క్రీడతే తుభ్యమ్ ॥౩॥

చన్ద్రికా

శ్రీబలభద్రస్య భగవదంశత్వం ప్రకాశయితుం శ్రీవైఖానసవచన ముదాహరతి నిర్దేశ ఇత్యాదినా. నిద్రా మాయా నామ స్వశక్తిః. వితాన మిత్యస్య సిద్ధ మర్థ మాహ శేషరూపేణేతి. అనన్తకృష్ణాగ్రహేషు దృశ్యతే హి శేషః. ఆధారత్వేనాచ్ఛాదనత్వేన చ. ఏతదభిప్రాయేణ శ్రీకృష్ణస్య తథోక్తిః. వితానశబ్దస్యాచ్ఛాదకవాచకత్వేఽపి వేదపరత్వోపపత్తయే వచనన్దర్శయతి త్రయీసంవరణమితి. ఏవఞ్చ యజ్ఞస్య వేదమూలత్వాత్ వితానత్వం యుక్తమిత్యర్థః. అథ మత్స్యావతారపరత్వ మస్య దర్శయతి. కిఞ్చేత్యాదినా. పూర్వోక్త రీత్యా వితానశబ్దస్య వేదపరతయా మత్స్యరూపీ తం దాధారేత్యర్థః. దేవాయేతి దీవ్యతి క్రీడతీతి దేవ ఇత్యాశయేనాహ క్రీడత ఇతి ॥౩॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

స్వౌజసా సర్వ మాదధాతి యః పాపీయాంస మనువద
మాహిగ్ంసత్ । సుపుణ్యం పుణ్యాత్మకం పుణ్యవితాన
న్దధార దేవాయ స్వాహా ॥౩॥

యః దేవః స్వౌజసా స్వతేజసా. సర్వం సకలం ప్రపఞ్చం ఆదధాతి కురుతే పాపీయాంసం పాపకర్మాణం, అనుపదం ఆహింసత్, సదా ఆసమన్తాత్ హింసితవాన్. సుపుణ్యం శోభనం పుణ్యం పుణ్యాత్మకం సుపుణ్యరూపమ్. పుణ్యవితానం సుకృతసమూహం దధార పుపోష. దేవాయ ద్యోతనశీలాయ. తస్మై ఇదం హవి రితి శేషః ॥౩॥

క్ష్మా మేకాం సలిలావసన్నాం శ్రుత్వా స్వనన్తీ మనుసుపతన్తీమ్
స్వయం భూత్వా వరాహో వర ఉజ్జహార తస్మై దేవాయ
సుకృతాయ పిత్రే స్వాహా ॥౪॥

శ్రీ॥— క్ష్మాం భూమి మేకాం అసహాయాం సలిలావసన్నాం ప్రలయజలాక్రాన్తాం సంపతన్తీం మజ్జమానాం స్వనన్తీం క్రోశన్తీం శ్రుత్వాఽను పశ్చాత్ వరశ్శ్రేష్ఠః స్వయం వరాహో భూత్వా ఉజ్జహార ఉద్ధృతవాన్ దేవాయ ద్యోతమానాయ సుకృతాయ సుకృతం కృతవతే పిత్రే రక్షకాయ. శాన్తిపర్వణి॥-

"ఆదౌ (లగ్నాం) మహార్ణవే ఘోరే భారాక్రాన్తా మిమాం పునః
తథా బలాదహం పృథ్వీం సర్వభూతహితాయ వై
సత్త్వైరాక్రాన్తసర్వాఙ్గాం నష్టాం సాగరమేఖలామ్
ఆనయిష్యామి సంస్థానం(తుం) వారాహం రూపమాస్థితః॥" ఇతి తస్మై॥౪॥

చన్ద్రికా

దివ్ధాతోః ద్యుత్యర్థకత్వా దాహ ద్యోతమానాయేతి. పితృ శబ్దస్య పారక్షణ ఇతి ధాతుప్రకృతికత్వా దాహ రక్షకాయేతి. ॥౪॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

క్ష్మా మేకాం సలిలావసన్నాం శ్రుత్వా స్వనన్తీ మనుసంపతన్తీమ్ ।
స్వయం భూత్వా వరాహో వర ఉజ్జహార తస్మై దేవాయ
సుకృతాయ పిత్రే స్వాహా ॥౪॥

వరాహత్వాయం బలభద్రస్యాపి. ఏకా మసహాయాం సలిలే అవసన్నాం రసాతలగతాం సంపతన్తీం జలే పతన్తీం మజ్జమానాం

స్వనన్తీం రుదన్తీం క్షామాం భూమిం శ్రుత్వా తత్ స్వనం శ్రుత్వా స్వయం వరః శ్రేష్ఠో వరాహో భూత్వా ఉజ్జహార ఉద్ధృతవాన్. దేవాయ ద్యోతకాయ సుకృతాయ పుణ్యాయ పిత్రే రక్షకాయ పాతీతిపితా తస్మై ఇదం హవిః ॥౪॥

యః క్షున్ధరమాణః క్షున్ధరా న్క్షున్ధరతా మిత్య వోచత్ ।
తాగ్ం సానుమతో విదధ త్స్వతేజసా తస్మై
వరిష్ఠాయ వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౫॥

శ్రీ॥— యః పరమాత్మా క్షం భూమిం ధరమాణః ఆధార కూర్మాదిరూపేణ ధారయమాణః క్షున్ధరాన్ పర్వతాన్ గోవర్ధన పర్వతభఙ్గభయభీతానాం భయనివారణార్థం వర్షాదిభయనివారణార్థంచ గోపాన్ప్రతి క్షున్ధరతాం పర్వతానాం సానుషు వసన్త్విత్యధ్యాహారః. అవోచత్ "ఇత్యవోచది" త్యుక్తత్వాత్, ఔచిత్యవశాత్, సమీచీనార్థస్వీకారనియమాచ్చ, తాం భూమిం సానుమతః పర్వతాంశ్చ. గోపానాం రక్షణార్థం స్వతేజసా "సహకార్యనపేక్షం యత్తత్తేజ స్సముదాహృత" మితి విదధత్ ధృతవాన్. వరిష్ఠాయ శ్రేష్ఠాయ వరదాయ పిత్రే రక్షకాయ తస్మై తుభ్యమ్॥౫॥

చన్ద్రికా

"క్షున్ధరా" నితి పదం పర్వతపతనభీత గోపార్థలక్షక మిత్యభిప్రాయే ణాహ గోవర్ధనేత్యాదినా. కథ న్నస్యైతావల్లక్షకత్వమ్? తావదధ్యాహారశ్చేతి శఙ్కాయామాహ అవోచదిత్యుక్తత్వాత్, ఔచిత్యవశా దితి, చ. అన్యేతు క్షున్ధరతాం క్షున్ధరతా మిత్యవోచత్. తాన్ సానుమత ఇతిపఠన్తః ఏవంవ్యాచక్షతే. క్షున్ధరతాం కులపర్వతేభ్యః. చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ. క్షం భూమిం ధరతాం ధారయతేత్యవోచత్. తాన్ సానుమతః పర్వతానిత్యాదినా ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

యః కున్దరమాణః కున్దరతా స్కున్ధరతా మిత్యవోచత్।
తాన్సానుమతో విదధత్స్వ తేజసా తస్మైదేవాయ
వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౫॥

యో దేవః కుం భూమిం ధరమాణః బిభ్రత్ కుం ధరంతీతి కుం ధరంతః, తేషాం కున్ధరతాం కులపర్వతానాం కులపర్వతేభ్యః చతుర్థ్యర్థే షష్ఠీ కున్ధరతాం భరన్తా మిత్యవోచత్ అశాసత్. తాన్ సానుమతః పర్వతాన్ స్వ తేజసా స్వకీయప్రభా వేనోపలక్షితాన్ విదధత్ కారయత్ దేవాయ వరం యథేష్టం దదాతీతి వరదః తస్మై వరదాయ పిత్రే ఇదం హవిః ॥౫॥

యోవా (ప్ర)పృథాం ప్రస్థలన్తీం ప్రమృజ్యామృ జాంగీమ్।
య ఊర్వో రుపదధా త్తస్మై ముఖ్యాయ
వరదాయ పిత్రే స్వాహా॥౬॥

(శ్రీ)॥—యః పరమాత్మా పృథాం భూమిం ప్రస్థలన్తీం జలమజ్జనాయాసేన ప్రకర్షేణ స్థలన్తీం యథాస్థానే స్థాతు మసమర్థామ్, అమృజాంగీం పంకాదిభి ర్లిప్తశరీరాం ప్రమృజ్య శుద్ధింకృత్వా ఊర్వోరుపదధాత్ ఊరుమధ్యే స్థాపితవాన్. తస్మై ముఖ్యాయ వరదాయ పిత్రే తస్మై॥౬॥

చన్ద్రికా

అన్యేతు "ప్రమృజ్యాఽమృతాంగీ"మితిపఠన్తః అమృతం జల మజ్జనస్యాస్తామ్. ప్రమృజ్య జలార్ద్రీతనుం పరిమృజ్య ఇతివ్యాచక్షతే॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా పృథాం ప్రస్థలస్తీం ప్రమృజ్యాఽమృతాంగీమ్।
య ఊర్వో రుపదధా త్తస్మై వరిష్ఠాయ
వరదాయ పిత్రే స్వాహా॥౬॥

యో దేవః పృథాం పృథివీం జలమజ్జనాయాసేన ప్రస్థలస్తీం ప్రకర్షేణ స్థలస్తీం అమృతం జల మగ్నే యస్యా స్తాం అమృతాగ్నేం ప్రమృజ్య జలార్ద్రితనుం పరిమృజ్య య ఊర్వో రుపదధాత్ నిక్షిప్త వాన్ వరిష్ఠాయ శ్రేష్ఠతమాయ వరదాయ పిత్రే ఇదం హవిః ॥౬॥

యాజ్ఞా ముశస్తీ ముశన్నాభిపూర్ణా మారక్త నీలా మమృతాం
రజస్తీమ్ । ఆలాలయన్ లాలితకఙ్కణాం తాం తస్మై
ప్రజేశాయ వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ॥— యాం గాం భూమిం ఉశస్తీం ఆక్రోశస్తీం భూత భార పీడయాఽక్రోశస్తీం వరాహరూపేణావతీర్య ఉశన్ శబ్దం కుర్వన్ అభి పూర్ణాం స్థావరజంగమాభి స్సమృద్ధామ్. ఆరక్తనీలాం రక్తనీల వర్ణాం అమృతాం జలేనార్ద్రాం రజస్తీం రజసాఽభిప్లుతాం లాలిత కఙ్కణాంతాం జలోద్ధరణవేళాయాం లాలితాని జలకణాని యద్వా లాలితాని కంకణాని యస్యాస్తాం లాలితకఙ్కణాం తాం భూమిం వరాహరూపేణావతీర్య ఆలాలయన్. యః పరమాత్మా తిష్ఠతి. ప్రజే శాయ ప్రజానా మీశాయ వరదాయ పిత్రే తస్మై ॥౭॥

చన్ద్రికా

లాలితాని పరిమృష్టానీత్యర్థః. అర్థాన్తరమాహాయద్వేతి. కఙ్కణాని వలయానీత్యర్థః. భూమేః స్త్రీరూపత్వా త్తథోక్తిః. అన్యేతు, “ద్యాం గా ముశన్త ముశనోభిపూర్ణా మారక్తనీలా మమృతాం రచస్తీ మాలాళయన్ లాలితకఙ్కణాఙ్కీం మి”తి పఠన్తో వ్యాచక్షతే. ఉశనసా

శుక్రేణ సకలనక్షత్రగ్రహాద్యైశ్చాభిపూర్ణాం ద్యామాకాశ ముశన్తీం ప్రకాశయన్తీ మమృతం రచన్తీం రచయన్తీం లాలితాని చాలితాని కఙ్కణాని అంకః లాంఛనం యస్యా ఇత్యాదినా ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ద్యాఙ్గాముశన్తీ ముశనోభిపూర్ణా మారక్తనీలా మమృతం
చరన్తీం। ఆలాకయల్లాలితకఙ్కణాఙ్కీం తస్మై ప్రజేశాయ
వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౭॥

ఉశనసా శుక్రేణ సకలగ్రహనక్షత్రాద్యైశ్చాభిపూర్ణాం గాం ద్యామాకాశం ఉశన్తీం ప్రకాశయన్తీం ఆరక్తనీలాం ఆరక్తాచ సా నీలాచ ఆరక్తనీలా తాం అమృతం దేవాహారం హవి రాచరన్తీం చారయన్తీం శిజ్లోపః. ఇలాధారణవేళాయాం లలితాని చంచలాని కంసంబన్ధీని జలసంబన్ధీని కణాని అంకో లాంఛనం యస్యాస్సా తాం లాలితకఙ్కణాఙ్కాం గాం భూమిం ఆలాకయత్. ఉపలాలయన్ వరదాయ ప్రజానామీశ్వరాయ పిత్రే తస్మై ఇదం హవిః ॥౭॥

ప్రజాపతే నత్వదేతాన్యన్యో విశ్వా జాతాని పరితా బభూవ।
యత్కామాస్తే జుహుమస్తన్నో అస్తు వయగ్గ్ం
స్యామ పతయో రయీణాగ్ం స్వాహా ॥౮॥

(శ్రీ)॥—ప్రజానాం పతిః ప్రజాపతిః హే ప్రజాపతిశబ్దవాచ్య పరమాత్మన్ త్వదన్యః విశ్వాజాతాని విశ్వస్మిన్ జాతాని పరితా పాలయితా రక్షకః స్రష్టా వా నబభూవ తస్మాత్తే భవతః యత్కామాః యోనిత్యజ్ఞానానందాదయః తాన్ ప్రతి జుహుమః ఇచ్ఛామః నః తదస్తు కిఞ్చ వయం రయీణాం "ధర్మ ఇష్టం ధనం నృణా" మిత్యుక్తత్వాత్ భవచ్ఛేషత్వైకరూప నిష్కామధర్మధనానాం పతయః తదనుష్ఠానానుభవైకనిష్ఠాః స్యామ భవేమ తదర్థం తుభ్యం స్వాహా ॥౮॥

చన్ద్రికా

న బభూవ త్వమేన బభూవిథే(వే)త్యర్థః. అన్యేతు రయీణాం ఐశ్వర్యాణా మితిసామాన్యేన వ్యాచక్షతే॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

వేదభాష్యే ద్రష్టవ్యమ్

యో ధూర్ధురం ధూర్ధురం ధూర్వరాణామ్। సుధూర్ధూ రసి
ధూర్ధురాణాం ధూరసి ధూర్వంగమే స్వాహా॥౯॥

శ్రీ॥— యః పరమాత్మా ధూర్ధురం భారస్యాపి భారభూతః. ధూర్వరాణాం భారవహనే ఉత్కృష్టానాం ధూర్ధురం భారరూపం ధురో భారస్యాపి భారరూపః ధూర్ధురాణాం భారభృతాం మధ్యే సుధూర్ధూః శోభనభారవాహీ అసి ధూరసి భారభూతో ఽసి తుభ్యమ్॥౯॥

చన్ద్రికా

అస్య మన్త్రస్య శ్రీమద్దీక్షితకృతభాష్య మేతావ దేవోపలబ్ధమ్. అన్యేతు "యో ధూర్ధురం ధూర్వరం ధూర్వరాణాం సుధూర్ధూరసి ధూర్ధురాణాం ధూరసి ధూర్వంగమే స్వం స్వాహా" ఇతి పఠన్తో వ్యాచక్షతే. యస్త్వం ధూర్ధురం. ధురో భారస్యాపి ధురంభారంధురా భారేణ వరాః శ్రేష్ఠాః తేషాం ధూర్వరాణాం ధూర్వరం భార శ్రేష్ఠం ధూర్ధురాణాం సుష్ఠు భారస్యాపి ధూః భారాణా మ్మధ్యే సుధూర్ధూః సుష్ఠు భారస్యాపి భారః ధూర్వరం ధూర్వతి హినస్తీతి ధూర్వః జగద్రక్షణభారః తం గమేః ప్రాప్నుయాః సా ధూరసి త్వమేవాసీతి॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో ధూర్ధురం ధూర్వరం ధూర్వరాణామ్। సుధూర్ధూరసి.
ధూర్ధురాణాం ధూరసి ధూర్వంగమే స్వర్గ్ం స్వాహా॥౯॥

యస్త్వంధూర్ధురంధురో భారస్యాపి ధురంభారం ధురాభారేణవరాః
శ్రేష్ఠాః తేషాం ధూర్వరాణాం ధూర్వరం భార। శ్రేష్ఠం ధూర్ధురాణాం

సుష్ఠుభారస్యాపి ధురాం భారాణాం మధ్యే సుధుర్యాః సుష్ఠుభార
స్యాపి భారః ధూర్వహాం ధూర్వతి హినస్తీతి ధూర్వః జగద్రక్షణ
భారస్తం గమేః ప్రాప్నుయాః సా ధూరసి త్వమేవాసీతి॥౯॥

యో వా వ్యహింసీ జ్జరయా జరస్తం తం దైత్యముఖ్య
మమృతాత్మరూపమ్। సుఖురం ఖురాణాం కిఞ్చిత్స్వనస్తం
తస్మై నృసింహాయ సురేశపిత్రే స్వాహా॥౧౦॥

శ్రీ॥-యః పరమాత్మా నృసింహరూపీ జరయా జరస్తం జీర్ణతా
రహితమ్ దైత్యముఖ్యం దైత్యప్రథమం అమృతాత్మరూపం వరప్ర
దానేన దేవమనుష్యాదిభి,రస్త్రశస్త్రాదిభి,ర్దివారాత్రౌ చ,మరణరహితమ్
భృగుః॥—హిరణ్యకశిపు ర్నామ దైత్యరాట్ప్రబలో భవేత్
వరేణ గర్వో దైత్యేన్ద్రో హిరణ్యకశిపు స్తదా
దేవై ర్వా మానుషై ర్వాపి మృగై ర్జీవై రజీవకైః
దివారాత్రౌ తథా చైవ వధో నైవం మమేతి చ
ఏవం వరేణ గర్వస్తం దైత్యం దేవవిరోధినమ్
వధం కర్తుం కృతోద్యోగ శ్చిన్తయిత్వా హరిః ప్రభుః
నరసింహవపుః కృత్వా దివారాత్రౌ (త్రం)స్యపోహ్యా చ
సన్ధ్యాయాన్తు వధం కుర్వా త్స్వయా ప్యేతు నఖాఙ్కురైః
బాహ్యాన్తర మధ్యన్తరం హిత్వా జీవాజీవై ర్నఖై స్స్వకైః
ఏవం దైత్యవధం కృత్వా దేవదేవో జగత్పతిః॥ ఇతి
సుఖురం ఖురాణాం నరసింహనఖాపేక్షయా సుకుమారనఖం కిఞ్చి
త్స్వనస్తం వజ్రాధికనఖాగ్రైః హింసితత్వాత్ స్వద్భిస్తు మశక్త్యా
వా,ప్రభుత్వాద్వా, కించిత్స్వనస్తం అహింసీత్ హింసితవాన్ తస్మై
నృసింహాయ నరసింహరూపిణే సురేశో బ్రహ్మా రుద్రః తస్య పిత్రే
రక్షకాయ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశిక గోత్రేణ శ్రీగోవిన్దాచార్యసూనునా
వేదాన్తదేశికేన శ్రీశ్రీనివాసాచార్యయజ్వనా
విరచితే శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
షష్ఠోఽనువాకః

చన్ద్రికా

భృగురితి శ్రీవైఖానసే భృగురాహేత్యర్థః. స్వీయాజ్యే-
ష్ఠ్యోత్సంగే స్వస్య కించిత్త్వే హేతుమాహ. అశక్త్యావా,
ప్రభుత్వాద్వేతి॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయ గోత్రసంజాత శ్రీ వరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
షష్ఠోఽనువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా వ్యహింసీజ్జరయా జరన్తం తన్దైత్యముఖ్య
మమృతాత్మరూపమ్ । సుఖురం ఖురాణాం కించిత్స్వనన్తం
తస్మై నృసింహాయ సురేశపిత్రే స్వాహా॥౧౦॥

యో వా దేవః జరయా వార్ధక్యేన అజరస్త జీవమానం
అమృతాత్మా అమృతమయం రూపం యస్య తం అమృతాత్మ
రూపం ఖురాణాం కఠినానామపి సుఖుర మతికఠినం కించిత్స్వనన్తం
హింసాసహనతయా కృతస్వానం తం దైత్యముఖ్యం రాక్షసశ్రేష్ఠం
హిరణ్యకశిపుం వ్యహింసీత్ హింసితవాన్ నృసింహాయ మనుష్య
సింహరూపాయ సురేశశ్చాసౌ పితాచ తస్మై సురేశపిత్రే స్వాహా
ఇదం హవిః॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ నరహరిభట్ట సూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానస సూత్రఖిలఋక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమ ప్రశ్నే
షష్ఠోఽనువాకః

శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

(సప్తమోఽనువాకః)

తపోనిధిం తపసాం రయిన్దం రయి మాయురఙ్గ వ్యసనౌఘ
హింస్రమ్। సాసిష్వసన్తం సవనే సవిత్రే తస్మై
సురేశాయ సురబృన్దకర్త్రే స్వాహా॥౧॥

శ్రీ॥—తపోనిధిం "ఋతం తపస్సత్యం తపశ్శ్రుతంతపశ్శాన్తం తపో దానం తపో యజ్ఞ స్తపో భూర్భువస్సువర్బ్రహ్మై తదుపాస్వైతత్తపః" ఇతి శ్రుతేః. తపః స్వధర్మవర్తిత్వం తప ఇతి. తప ఇతి "తపో నానశనాత్పర" మిత్యాదిశ్రుతిసిద్ధానాం తపశ్శబ్దవాచ్యానా మావాసభూతమ్. తపసాం రయిన్దం తపసామైశ్వర్య ప్రదమ్. రయిం ఐశ్వర్యభూతం ఆయురఙ్గ వ్యసనౌఘహింస్రమ్

'విదిత్వ దితిసూనోస్స్వ మధస్సుమనా దన్తర్బహి ర్భగవా న్నారసింహః
ప్రాహ్లాదపయ ద్భక్తభయం స్వేనేన స్వతేజసా గ్రస్తసమస్తతేజాః॥"

ఇత్యుక్త్యా ఽఽపన్నివారకం స్వభక్తస్యాపన్నివారకత్వం ప్రహ్లాదే దృష్టమ్. సాసిష్వసన్తం అసిసహితాః సాసయః ప్రతిభటా ఇత్యర్థః. తేష్వసన్తం సవనే సమయే సవిత్రే ఫలప్రదాయ సురేశాయ బ్రహ్మరుద్రాదీనా మీశ్వరాయ సురబృన్దకర్త్రే దేవసమూహకర్త్రే తస్మై తుభ్యమ్ ॥౧॥

చన్ద్రికా

"ఆయురఙ్గవ్యసనౌఘహింస్ర" మితి భక్తానాం ఆయుషి అఙ్గే శరీరేచ యద్వ్యసనమాపత్ తదోఘస్య హింస్రంధ్వంసక మితి యావత్. తదభిప్రాయేణాహ ఆపన్నివారకమితి. అన్యేతు "తపోనిధీనాం

తపసాం రయిన్దం రయిమాయురజ్గం వ్యసనౌఘహింస్రం స్వసిష్వ
సన్తం సవనే సవిత్రే తస్మైసురేశాయ సురబృంహికర్త్రే" ఇతిపఠన్తః
వ్యాచక్షతే. తపోనిధీనా మ్మునీనామితిచ రయి మాయు శ్చ అంగతి
ఊర్ధ్వంనయతీతి రయిమాయురజ్గమితి. స్వసిష్వసం సుష్టుసేవ ఇతి
సురాణాంబృంహణం కరోతీతి సురబృంహికర్తా తస్మై ఇతి॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

**తపోనిధీనాం తపసాగ్ం రయిన్దం రయి మాయురజ్గం వ్యస
నౌఘహింస్రమ్। స్వసిష్వసన్తం సవనే సవిత్రే తస్మై
సురేశాయ సురబృంహికర్త్రే స్వాహా ॥౧॥**

తపోనిధీనాం మునీనాం తపసాం రయిం సమృద్ధిం దదాతీతిరయిన్దః.
రయింధనం ఆయు ర్జీవితకాలం చాంగతి ఊర్ధ్వంనయతీతి రయిమా
యురజ్గం (అతఊర్ధ్వంగమనే. విభక్తిలోపః) వ్యసనౌఘహింస్రం
వ్యసనౌఘానా మాపత్సమూహానాం హింస్ర హింసకం తం దేవం
సవనే దేవయజనేన హోమేన తృతీయార్థేసప్తమీ సాసిష్వసన్తం
సుష్టుసేవే లడర్థేయుం లకారః సవిత్రే సవితృరూపాయ సురాణా
మీశ్వరాయ సురాణాం బ్రహ్మాదీనాం స్వర్లోకే బృంహణం
సమృద్ధిం కరోతీతి సురబృంహికర్తా తస్మై దేవాయ ఇదం హవిః॥౧॥

**యోవా నృసింహో విజయం బిభర్షి రారాజిమన్తం రయిదం
కవీనామ్। సరాజిమన్తం సజయం సహస్రం తస్మై సుయన్త్రే
సుశేవధయే శేవధయే స్వాహా ॥౨॥**

శ్రీ॥— యః పరమాత్మా త్వం హిరణ్యకశిపువధాదినా విజయం
బిభర్షి. విష్ణుసూక్తే "ప్రతద్విష్ణు స్స్తవ తే వీర్యాయ మృగో న భీమః
కుచరో గిరిష్ఠాః, యస్యోరుషు త్రిషు విక్రమణే ష్వధిక్షియన్తి భువ
నాని విశ్వా" ప్రకర్షేణాతిస్మాద్ధిరణ్యకశిపువధాదికారణాత్ ఆవిర్భూతో
నృసింహాఖ్యమృగః. కిన్తువిష్ణుః, భీమః దైత్యదానవరక్షసాం భయఙ్కరః,

స్థిత స్సన్ పాదచారీ భూత్వా సన్ధ్యాకాలే హిరణ్యావధాదికం కృత వాన్. యస్య విష్ణోః ఉరుషు మహత్సుత్రిషు విక్రమణేషు విశ్వా భువనాని అధిక్షియన్తి. అధిక్షిప్తాని భవన్తి. తస్మై ద్విష్ణుం వీర్యాయ వీర్యవత్తయా స్తవతఇతి.

శ్రీమద్వైఖానసే ఖిలసంహితాయా మప్యేవ మేవోక్తమ్.

"నారసింహస్తు భవితాకస్మాచ్చ భువనేశ్వరః" ఇత్యుపక్రమ్య
"గత్వా తత్పుర బాహ్యేతు పర్వతం శృఙ్గరూపిణమ్
రత్నకూట మితిఖ్యాతం పర్వతం సుమనోహరమ్
తస్యైవ శిఖరే రమ్యే (స్థిత) దృష్ట్వ స్స భగవా న్విభుః
నారాయణస్తు సింహత్వే ముఖం కృత్వా చ దారుణమ్
దంష్ట్రిణాం చైవ తీక్ష్ణత్వం సటాభి స్కన్ధసంపుటమ్
నరరూపం వపుః కృత్వా మానుషత్వే వ్యవస్థితః
సుదారుణం మహద్రూపం శత్రూణాం సాధనాయచ
నఖై స్తీక్ష్ణై స్సుదంష్ట్రై శ్చ చతుర్భి ర్బాహుభి ర్యుతమ్
నాగరాశ్చ కిలోద్యుక్తా హిరణ్యపురవాసినః
అపరాహ్ణే మహాసింహం పర్వతాగ్రే ప్రతిష్ఠితమ్
సహస్రాదిత్యసఙ్కాశం జ్వలన్తం ప్రభయా యుతమ్
ఆగచ్ఛన్తం సముత్ప్రేక్ష్య విద్రుతాః కిలదానవాః
అపరాహ్ణే మన్దభూతే రక్తాదిత్యకరప్రభే
శీఘ్ర ముచ్చార్య వేగేన మన్దిరం ప్రవిశద్ధరిః॥" ఇత్యాది
"గృహీతఖడ్గం దృష్ట్వా తం హిరణ్యకశిపుం రిపుమ్
ఏకేనైవచ హస్తేన కణ్ఠం జగ్రాహ తస్యచ
అన్యేన పాణినా చోరూ సమాలంబ్యాతి కంపితమ్
ఆన్త్రేణ సహ సంయోజ్య బిభిదే తం ద్విధాహరిః॥" ఇతి

రారాజిమన్తం సర్వైశ్వర్యవన్తం కపీనాం జ్ఞానినాం యద్వా భక్తానాం రయిదం ధనదం సరాజిమన్తం సామ్రాజ్యవన్తం సజయం జయ సహితం సహస్రం అపరిమితం తస్మై ప్రహ్లాదాయ సుయన్త్రే భగవ

శ్చక్త్రాయ యద్వా పరమాత్మజ్ఞానినే సుశేవధయే నిధిభూతాయ స్వాత్మానన్దానుభవైశ్వర్యప్రదాయ శేవధయే ప్రకృతిపురుష పరమాత్మజ్ఞానైశ్వర్యప్రదాయ తుభ్యం స్వాహా నమః ॥౨॥

చన్ద్రికా

రారాజిమన్తమిత్యాది ద్వితీయాన్తాని విజయవిశేషణాని. సుయన్త్రే ఇతి యమ్ధాతోః సృజన్తం పదం ప్రహ్లాదస్యైశ్వర్య ప్రదత్వాత్ నిధిభూత ఇత్యర్థః. అన్యేతు సారాజిమన్తమితిపఠన్తః సారా ఆజిరస్యాస్తీతి సారాజిమాన్ ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యోవా నృసింహో విజయం బిభర్తి రారాజిమన్తం రయిదం
కవీనామ్। సారాజిమన్తం సజయం సహస్రం తస్మై సుయన్త్రే
సుశేవధయే శేవధయేస్వాహా ॥౨॥

యః నృసింహః రారాజిమన్తం రాయః ధనస్యరాజిః పంక్తిః సా అస్యాస్తీతి రారాజిమాన్ తం కవీనాం మునీనాం రయిం ధనం దదాతీతి రయిదః తం సారాజిః యుద్ధమస్యాస్తీతి సారాజిమాన్ తం సజయం జయసహితం సహస్రం బహువిధం విజయం విశేషేణజయం జయాదుత్కృష్టం బిభర్తి అహరహః సృష్టుజయతి లోకం నియమయతీతి సుయన్తా తస్మై. శుభదాః శేవధయః నిధయో యస్య తస్మై సుశేవధయే నిధిరూపాయ తుభ్యమిదం హవిః ॥౨॥

రయిః కకుద్మాన్ స్విదధ ద్వినష్టం రయిమద్విధానమ్ ।
తస్మై కకుత్త్రే వికటాయ పిత్రే స్వాహా ॥౩॥

(శ్రీ)॥—రయిః ఐశ్వర్యరూపః. కకుద్మాన్ వృషభాచలవాన్. యద్వా శ్రేష్ఠః విదధద్వినష్టం యేనకేన ప్రకారేణ యస్మై కస్మైచిద్వినష్టం ప్రదార్థం వరప్రదానాది ముఖేన ప్రాపయన్. రయిమద్విధానం రయిరితినేన "ఋచ సామాని యజూగంషి సాహి (శ్రీ)

రమృతా సతామ్" ఇతి శ్రుత్యుక్తమ్. విధానం విధిః శ్రుతిప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః. అనేన శాస్త్రయోనిత్వం దర్శితమ్. తదుక్తే తదుదిస్థితాయ వికటాయ వేంకటాయ ఋగ్వేదే (౮-౮-౧౩) "అరాయి కాణె వికటె గిరిం గచ్ఛ సదాన్వే, శిరిం బిఠస్య సత్వభి స్తేభిష్ట్వా చాత యామసి." ఇతి. హేఽరాయి ఐశ్వర్యహీనే కాణే ఏకాక్షిఅన్ధస్య గమనే సామర్థ్యాభావాత్, కాణస్య యథాకథంచి ద్గమనయోగ్యతా సంభవతీతి కాణే ఇత్యుక్తమ్. వికటె గిరిం గచ్ఛ వేఙ్కటగిరిం ప్రతి గచ్ఛ. "చతుర్హోతా హవై నామైషః తంవా ఏతం చతుర్హోతారగ్ం సన్తం చతుర్హోతేత్యాచక్షతే పరోక్షేణ. పరోక్షప్రియా ఇవహి దేవాః, ఇన్ధో హవై నామైషః, తంవా ఏత మిన్ధగ్ంసన్తమ్. ఇన్ద్ర ఇత్యాచక్షతే పరోక్షేణ, పరోక్షప్రియా ఇవహి దేవాః. ప్రత్యక్షద్విష ఇతి" శ్రుతేః పరోక్షేణోక్తం. సదాన్వే సర్వదా అన్వేషణం కురు. యద్వా, సర్వదా అన్వేషయ శిరింబిఠస్య(శ్రీపీఠస్య) వికటస్య

"స్వామిపుష్కరిణీతీరే కోటికందర్పరూపవాన్
ఆస్తే లక్ష్మ్యాచ ధరయా రమ న్షోడశవార్షికః॥" ఇతి

సత్వభిః సాత్వికగుణైః తేభిః తైః త్వా త్వాంచాతయామసి చాతయామః వినాశయామః॥ పాద్మే॥

స్వామిపుష్కరిణీతీరే సర్వాన్తర్యామ్యధోక్షజః
సహస్రశీర్షా పురుష స్సహస్రాక్ష స్సహస్రపాత్
చిన్తితస్య తుసిద్ధ్యా తు చిన్తామణి మిమం జగుః
కేచి ద్జ్ఞానప్రదత్వాచ్చ జ్ఞానాద్రిరితి తం విదుః

సర్వతీర్థమయత్వాచ్చ తీర్థాద్రిం ప్రాహు రుత్తమాః
పుష్కరాణాంచ బాహుళ్యా ద్గిరావస్మిన్ సరస్సుచ
పుష్కరాద్రిం ప్రశంసన్తి మునయ స్తత్త్వదర్శినః
గిరా వస్మిం స్తప స్తేపే ధర్మోఽపి స్వాభివృద్ధయే
తస్మా దాహు ర్వృషాద్రిం తంమునయో వేదపారగాః

శాతకుమ్భస్వరూపత్వా త్కనకాద్రిం చ తం విదుః
ద్విజో నారాయణః కశ్చి త్తపః కృత్వా మహ త్పురా
ఐచ్ఛ దస్య స్వనామ్నా చ వ్యపదేశం మురారితః
వైకుణ్ఠా దాగతత్వేన వైకుణ్ఠాద్రి రితిస్మృతః
హిరణ్యాక్ష వినాశాయ ప్రహ్లాదానుగ్రహాయచ
నారసింహాకృతిం లేభే యస్మా త్తస్మా త్త్వయం హరిః
సింహాచల ఇతి ప్రాహు స్తస్మా దేవం మునీశ్వరాః
అఞ్జనాచ తపఃకృత్వా హనూమ న్త మజీజనత్
తదా దేవా స్సమాగత్య దేవసాహాయ్యకారకమ్
యస్మా త్పుత్ర మసూతాసా జగు స్తస్మా దిమం గిరిమ్
అఞ్జనాద్రిం వరాహాద్రిం వరాహక్షేత్రలక్ష్మతః
నీలస్య వానరేన్ద్రస్య యస్మా న్నిత్య మవస్థితిః
తస్మా న్నీలగిరిం నామ వద న్త్యేనం మహర్షయః
వేఙ్కారో ఽమృతబీజస్తు కట మైశ్వర్య ముచ్యతే
అమృతైశ్వర్య సంఘత్వా ద్వేఙ్కటాద్రి రితి స్మృతః
యతః కదాచి ద్దేవానాం శ్రీనివాస ఇవాబభౌ
శ్రీనివాసగిరిం ప్రాహు స్తస్మా దేనం దివౌకసః
ఆనన్దాద్రి మిమం ప్రాహు ర్వైకుణ్ఠపురవాసినః
ఆహు ర్భగవతః క్రీడా ప్రాచుర్యాత్తు తథాసురాః
శ్రీప్రదత్వా చ్ఛ్రియో వాసా చ్ఛబ్దశక్త్యాచ యోగతః
రూఢ్యా శ్రీశైల ఇత్యేత న్నామచాస్య గిరే రభూత్
బహూని చాస్య నామాని కల్పభేదా ద్భవ న్తిహి
సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కట స్తద్దాహ ఉచ్యతే
సర్వపాపదహో యస్మా ద్వేఙ్కటాచల ఇత్యభూత్
కలిదోష పరీతానాం నరాణాం పాపచక్షుషామ్

వేఙ్కటేశా త్పరో దేవో నా స్త్యన్య శ్శరణంభువి॥" ఇతి
షీ తే రక్షకాయ తుభ్యమ్॥3॥

చన్ద్రికా

రయిమదితి రయిశబ్దేన శ్రీరుచ్యతే. సా చ త్రయీరూపేత్యాహ రయిరిత్యనేనేతి "శాస్త్రయోనిత్వా" దితి వేదాన్తసూత్రే యదుక్తం బ్రహ్మణ శ్శ్రుతిప్రమాణకత్వం తదనయా శ్రుత్యా ప్రతిపాద్యత ఇత్యాహ అనేనేతి. రయిమదిత్యాదేః పర్యవసితార్థ మాహ "శ్రుతి ప్రసిద్ధ ఇత్యర్థ" ఇతి. శ్రుతిప్రమాణక ఇతి యావత్. వక్ష్యతి చ తథా శ్రీభాష్యే "విచిత్రజ్ఞానశక్తీనాం జీవానాం కర్తృతా యథా గోపు రాదౌ ప్రపంచే స్యాత్ బ్రహ్మశాస్త్రైకమానక" మితి. అయమర్థః కార్యభూతస్య జగతో దర్శనా త్తత్కర్తా కశ్చి దీశ్వర స్స్యా దిత్య నుమానేన నశక్యతే ఈశ్వరసత్తా నిశ్చేతుం జీవానాం యథా గోపు రాదౌ కర్తృత్వం తథా ప్రపంచేఽపి వక్తు మశక్యత్వాత్. తస్మాత్ బ్రహ్మసత్తాయాం శాస్త్రమేవ ప్రమాణమితి. అత్ర వికటాయేతి శ్రుత్యన్తరే వికటే ఇతి చ ప్రయుక్తస్య వికటశబ్దస్య వేంకటార్థత్వ ముపపాదయతి చతుర్హోత ఇత్యాదినా. దేవానాం పరోక్షప్రియత్వాత్ యథా చతుర్హోత ఇతి వక్తవ్యే చతుర్హోతేతి యథేంధ ఇతి వక్తవ్యే ఇన్ద్ర ఇతి, తథా వేంకట ఇతి వక్తవ్యే వికట ఇత్యుక్తమిత్యర్థః ॥3॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

రయిః కకుద్మాన్విదధ ద్వినష్టం రయిమ ద్విధానమ్
తస్మై కకుత్త్రే వికటాయ పిత్రే స్వాహా॥3॥

రయిః ధనరూపః కకుద్మాన్ గరుడధ్వజాది చిహ్నవాన్ వినష్టం ప్రమాదాకర్ణనే వినష్టం వికలం విపర్యస్తం విధానం శాస్త్రవిహితం కృత్యం యజ్ఞాదికం రయిమత్ ధనవత్ సమృద్ధిమత్ పరిపూర్ణం విదధత్ కకుదం స్వచిహ్నం ధ్వజాదికం త్రాయతే రక్షోభ్యః రక్షత ఇతి తస్మై కకుత్రే ఛాన్దసం రూపం వికటాయ జేతు మశక్యాయ పిత్రే జగత్పితృరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥3॥

రాకా మహగ్ం సుహవాగ్ం సుష్టుతీ హువే శృణోతు న స్సుభగా
బోధతు త్మనా। సీవ్యత్వప స్సూచ్యా ఽచ్ఛిద్యమానయా
దదాతు వీరగ్ం శతదాయ ముక్థ్యగ్ం స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ॥—రాకా పరమపురుష రంజనాద్రాకా. యద్వా రాతీతి రాకా. పరమపురుష రంజన యోగ్యాతాం అహం తాపత్రయాభిభూతోఽహం యద్వా చతుర్విధ పురుషార్థకామోఽహం సుహవాం శోభనహవాం లక్ష్మ్యారాధనమధికం శోభనార్థమేవ. నాభిచారనిమిత్తమ్.

శ్రీవిష్ణుపురాణే॥—"సత్త్వేన సత్యశౌచాభ్యాం తథాశీలాదిభి ర్గుణైః
త్యజ్యన్తే తే నరా స్సద్య స్సన్త్యక్తా యే త్వయాఽమలే
త్వయాఽవలోకితా స్సద్య శ్శీలాద్యై స్సకలై ర్గుణైః
ధనైశ్వర్యైశ్చ యుజ్యన్తే పురుషా నిర్గుణా అపి
స శ్లాఘ్య స్సగుణీ ధన్య స్సకులీన స్సబుద్ధిమాన్
సశూర స్సచవిక్రాన్తో య స్త్వం దేవి నిరీక్షసే
సద్యో వైగుణ్యమాయాన్తి శీలాద్యా స్సకలా గుణాః
పరాఙ్ముఖీ జగద్ధాత్రీ యస్య త్వం విష్ణువల్లభే॥" ఇతి

చతుర్విధపురుషార్థేష్వపి లక్ష్మ్యావివ ప్రాధాన్యాత్ సుహవామిత్యుక్తమ్. సుష్టుతీ స్తుతిశబ్దాత్ తృతీయైకవచన ప్రత్యయే పూర్వసవర్ణ దీర్ఘే సూపసర్గాత్ సకారస్య షత్వే ష్టుత్వేచ సుష్టుతీతి రూపమిత్యభిప్రేత్య వ్యాచష్టే శోభనరూపయా స్తుత్యా హువే ఆహ్వయే. శృణోతు నః ఆర్తనాదం శృణోతు. యద్వా మమ విజ్ఞాపనం సుభగా "భగః శ్రీకామమాహాత్మ్య వీర్యయత్నార్క కీర్తిషు॥" ఇతి

"శృణోతి నిఖిలం దోషం శ్రాణాతి చగుణై ర్జగత్
శ్రాయతే చాఖిలై ర్నిత్యం శ్రయతేచ పరం పద" మితి

సా భక్తస్యార్తనాదం శ్రుత్వా తన్నివారణే యత్నం కర్తుం సమర్థా మహానుభావా వీర్యవతీ కీర్తిమతీ త్యాదిగుణ విశిష్టేత్యభిప్రాయేణ సుభగా ఇత్యుక్తమ్. బోధతుత్మనా వేగేనబోధతు బుద్ధ్యతామ్. సీవ్య

త్వప సూన్యాచ్యాఽచ్ఛిద్యమానయా సూచ్యగ్రసన్తతధారయా కృపా కటాక్షజలేన సిఞ్చతు దదాతు వీరం పరమాత్మానం యద్వా పుత్ర పౌత్రాదికం శతవాయ ముఖ్యం ప్రాణభూతం దదాతు ప్రియచ్ఛతు. నను "పూర్వపక్షో రాకాఽపరపక్షః కుహూః" ఇతి శ్రుతేః దేవతాన్తర పర్వతేన శ్రూయమాణో రాకాశబ్ద. కథం లక్ష్మీపరోఽభివిష్య తీతిచే దుచ్యతే. ప్రకరణాత్ (సుక్తా దుక్తాం) "యోగో రూఢి మపహరతీతి న్యాయాత్, భగవచ్ఛబ్దస్య శక్త్యైవ ముఖ్యవృత్తిత్వాల్, పురుషకార భూతత్వాత్ "రాజ్ఞ్యహం రక్షణాత్సతా" మితి "అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ" ఇత్యాదిభిః సర్వశేషిత్వాచ్చ ॥౪॥

చన్ద్రికా

నన్విత్యాదినాఽస్య మన్త్రస్య రాకానామక దేవతాపరత్వమాశంక్య పరిహరతి ఉచ్యత ఇతి ప్రకరణాత్పరమాత్మ విషయమన్త్రాన్తః పాఠాదిత్యర్థః. భగవచ్ఛబ్దస్య భగశబ్దవతి సుభగాశబ్దస్యేత్యర్థః ॥౪॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః
వేదభాష్యేద్రష్టవ్యమ్

వేదా హ మేతం పురుషం మహాన్త మాదిత్యవర్ణం తమ
సస్తు పారే। సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని
కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే స్వాహా ॥౫॥

శ్రీ॥—శ్రీవేఙ్కటేశత్వేన పూర్వం ప్రతిపాదితస్య పరమాత్మన స్స్వరూపం స్తోతు మారభతే వేదాహమితి. ఏతం వేఙ్కటాచల నివాసినం పురుషం పురుష సూక్తేన ప్రతిపాద్యమ్. శ్రూయతే హి భగవన్తం కూర్మరూపం ప్రస్తుత్య కూర్మరూపో భగవాన్ బ్రహ్మాణ మాహ "మమ వై త్వఙ్మాంసా సమభూత్" ఇతి. బ్రహ్మాఽహ "నేత్యబ్రవీత్" ఇతి. పునశ్చ భగవాన్ కూర్మః ప్రాహ "పూర్వ మేవాఽహమిహాస మితి తత్పురుషస్య పురుషత్వ" మితి. తదేవ స్వస్య పురుషతాకారం దర్శయతి. "స సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్

భూతోఽవతిష్ఠత్" ఇత్యాది. మహాన్తం "తేనేదం పూర్ణం పురుషేణ సర్వమ్" ఇతి. పూర్ణత్వాత్పురుష ఇతి.

పాద్మే॥ "శబ్దోఽయం నోపచారేణ తథా పురుష ఇత్యపి
నిరుపాధా(ధీచవర్తే)తే వాసుదేవే సనాతనే
సర్వలోకప్రతీత్యాచ పురుషః ప్రోచ్యతే హరిః
తం వినా పుణ్డరీకాక్షం కో ఽన్యః పురుషశబ్దభాక్
బ్రహ్మాద్యా స్సకలా దేవా యక్షతుంబురు నారదాః
తే సర్వే పురుషాంశత్వా దుచ్యన్తే పురుషా॥" ఇతి

ఉత్తరరామాయణే॥ అగస్త్యః॥

"అసౌ రామో మహాబాహు రనిమాను(ష)చేష్టయా
తేజో మహత్తయా చాపి సం(మానయ)స్మార ఇతి పూరుషమ్॥"

హరివంశే॥ " గోవర్ధనాద్రిధరణే నాథ నన్దసుతోఽపి సన్
పురుషస్యాంశభూత" మిత్యాది

స్కాన్దే॥ యథా భాస్కరశబ్దో ఽయమాదిత్యే ప్రతితిష్ఠతి
యథా చాగ్నౌ బృహద్భాను ర్యథా వాయౌ సదాగతిః
తథా పురుషశబ్దోఽయం వాసుదేవే ఽవతిష్ఠతి
యథా శంకర శబ్దోఽయం యథా దేవే వ్యవస్థితః॥

శ్రీవిష్ణుపురాణే॥

దేవతిర్యఙ్మనుష్యేషు పున్నామా భగవా న్హరిః
స్త్రీ నామలక్ష్మీర్మైత్రేయ నానయో ర్విద్యతే పరమ్॥

నారసింహపురాణే॥

యఏవ వాసుదేవో ఽయం పురుషః ప్రోచ్యతే బుధైః
ప్రకృతిస్పర్శరాహిత్యాత్ స్వాతన్త్ర్యా ద్వైభవా దపి
సఏవ వాసుదేవో ఽయం సాక్షా త్పురుష ఉచ్యతే
స్త్రీప్రాయ మితర త్సర్వం జగ ద్బ్రహ్మపురస్సరమ్॥ ఇత్యాది

"సహస్రశీర్షేత్యాది" శ్రుతిసిద్ధః పురుష శ్శ్రీవేఙ్కటేశః తస్య వైభవం ప్రతిపాదయతి॥

అత్ర ప్రథమయా విష్ణోర్దేశతో వ్యాప్తిరీరితా
ద్వితీయయాఽస్య విష్ణోశ్చ కాలతో వ్యాప్తిరీరితా
విష్ణోర్మోక్షప్రదత్వంచ కథితంచ తృతీయయా
ఏతావానితిమన్త్రేణ వైభవం కథితం హరేః
తస్మాద్విరాడిత్యనయా వదేన్నారాయణాద్ధరేః
ప్రకృతేః పురుషస్యాపి సముత్పత్తిః ప్రదర్శితా
యత్పురుషేణేత్యనయా సృష్టియజ్ఞస్సమీరితః
సప్తాస్యాసన్పరిధయ స్సమిధశ్చ సమీరితాః
తం యజ్ఞమితి మన్త్రేణ సృష్టియజ్ఞస్సమీరితః
అనేనైనతు మన్త్రేణ మోక్షశ్చ సముదీరితః
తస్మాదితిచ సప్తభ్యాం జగత్సృష్టిస్సమీరితా
వేదాహమితి మన్త్రాభ్యాం వైభవం కథితం హరేః
యజ్ఞేనేత్యనయైవర్చా సృష్టిర్మోక్షస్య చేరితా

య ఏవమేతజ్జానాతి సహి ముక్తో భవేదితి మహాన్తం కింరూపం పురుషసంహితాయాం, కిం రూపమ్ ఆదిత్యవర్ణమ్

"ఆదిత్యవర్ణం పురుషం వాసుదేవం విచిన్త్యయేతి, క్వచావస్థితం వేద. తమసస్తుపారే తమశ్శబ్దేన ప్రకృతిరుచ్యతే.

మోక్షధర్మే॥ తమసః పరమేధాతేత్యస్తి ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వ
మవస్థితం సర్వాణి రూపాణి విచిత్య నిర్మాయ నామాని
కృత్వా.
నామ రూపంచ భూతానాం కృత్యానాంచ ప్రపంచనమ్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ పృథక్సంస్థాశ్చ నిర్మమే

భారతే॥—సర్వేషాంచ స నామాని కర్మాణిచ పృథక్పృథక్
వేదశబ్దేభ్య ఏవాదౌ దేవాదీనాం చకార సః॥ ఇతి

ధీరః ధియారమమాణః అభివదన్ తైస్తై రాభిముఖ్యేన వదన్ యదాస్తే అస్త్యేవ తమిత్యనేన పూర్వం ప్రస్తుతమేవ నాన్యం దదఇతి సన్నిహితస్య పరిత్యాగే కారణాభావాత్. వేఙ్కటాచలమాహాత్మ్యే॥

"స్వామిపుష్కరిణీతీరే సర్వాన్తర్యామ్యధోక్షజః
సహస్రశీర్షా పురుష స్సహస్రాక్ష స్సహస్రపాత్ ॥"

ఇతి పురుషసూక్త ప్రతిపాద్యత్వేనోక్తత్వాచ్చ॥౫॥

చన్ద్రికా

పురుషశబ్ద వ్యుత్పాదక శ్రుతిందర్శయతి భగవన్త మితి. "పూర్వమేవా౽హ మిహాస" మితి భగవతోక్తత్వాత్తస్య పురుషత్వమిత్యర్థః పూర్వమాసమితి యేనోక్తం సభగవాన్ పురుషఇత్యుచ్యతే ఇతి పర్యవసితమ్. తథాపురుషఇత్యపీత్యస్య పూర్వపాదస్తు "భగవానితి యచ్ఛబ్ద" ఇతికింరూపమిత్యాదిప్రశ్నపూర్వకం ఆదిత్యవర్ణమిత్యాది శ్రుత్యర్థం వివృణోతిపూర్వం ప్రస్తుతమితి. రయిః కకుద్మానితి పూర్వమన్త్రప్రకాన్త వేఙ్కటేశమిత్యర్థః. వదతి అయం మన్త్ర ఇతి శేషః. నాన్యం వేంకటేశాదన్యం నవదతీత్యర్థః ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠః

వేదభాష్యేద్రష్టవ్యమ్

దిగ్దోషా యస్య విదిశ స్స్వకర్ణౌ ద్యౌ రాస వక్త్రి ముదరం
నభోవా। సాసిష్మ వాయా స్వయ మాపద స్తం తస్మై
వరతేత్రి వరదాయ కస్మై స్వాహా ॥౬॥

శ్రీ॥— యస్య పరమాత్మనః దిశః దోషాః బాహవః. విదిశశ్చ అవాన్తరదిశః స్వకర్ణౌ, ద్యౌ ర్వక్త్రమాస, ఉదరం నభః. "నాభ్యా ఆసీ దన్తరిక్ష" మిత్యాది శ్రుతేయః. సాసిష్మవాయా యా విశ్వం భరా భూమిః సా త్వమేవాసి. స్మ భూతార్థసూచకమ్, అన్తర్యామిత్వేనేత్యర్థః. శ్రుత్యన్తరే "యస్యాస్య మగ్ని ర్ద్యౌర్మూర్ధా ఖనాభి

శ్చరణౌ క్షితి" రిత్యాది. పాదభూతా యా భూమి స్సా స్వయం వరాహరూపిణ స్తవ ఆపదన్తమ్ దన్తమాపదన్తం దంష్ట్రాగ్రమిత్యర్థః. తస్మై వరాహరూపిణే వరత్రే వరప్రదానేన త్రాతీతి వరత్రః వరదాయ వరప్రదానసమర్థాయ కస్మై పరబ్రహ్మణే కస్మా ఇత్యుక్తత్వాత్. "బ్రహ్మ కం బ్రహ్మఖ" మితిపరబ్రహ్మ పరత్వేనోక్తత్వాత్, "సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్ ఏక మేవాద్వితీయమ్" ఇత్యాది శ్రుత్యనుసారేణ పృథక్ దేవీభూషణాది రహితత్వేన, శ్రుతిసిద్ధవేఙ్కటాచలే విద్యమానత్వాచ్చాఽయమపి మన్త్రో వేఙ్కటేశపరః. పాద్మే॥— "యేనైవ దంష్ట్రాగ్రసముద్ధృతా ధరా బిభర్తి విశ్వం ససురాసురేన్ద్రమ్. నతాస్స్మ తస్మై వరదాయ పుంసే సర్వాత్మనేఽశేషవిభూతి దాయినే॥" ఇతి ॥౬॥

చన్ద్రికా

ఆస బభూవేత్యర్థః. "అసిష్మ" ఇత్యత్ర అసి స్మ ఇతిచ్ఛేదః. అత ఆహ స్మ "భూతార్థసూచక" మితి. అన్తర్యామిత్వేన వసుధాన్తర్యామితయా.సాత్వ మసీత్యుక్త మిత్యర్థః. అస్య మన్త్రస్య వేఙ్కటేశపరత్వే ఉపపత్తి మాహ కస్మా ఇతి. అయమర్థః కస్మై ఇతిపరబ్రహ్మవాచకశబ్దా చ్చతుర్థీ. తత్ర శ్రుతిః కంబ్రహ్మేతి వేఙ్కటేశః పరం బ్రహ్మ బ్రహ్మణ స్సృష్ట్యాదౌ పృథక్ భూతదేవీభూషణాద్యాధరాహిత్యాత్, ఏకత్వముక్తమ్. వేఙ్కటేశ స్తదానీన్తన స్తథావిధ ఆస్తే "అరాయీ" త్యాది శ్రుతిప్రతిపాదిత వేఙ్కటాద్రౌ వసతిచ. వరదత్వంచ ప్రత్యక్షసిద్ధమ్. తతోఽయం తత్పర ఇతి. అన్యేతు "శాస్తిస్మ వాయస్స్వాయ మాపతన్తం" ఇతి పఠన్తః ఆపతన్తం అభిపతన్తం శత్రుం శాస్తి స్మ శాసితవా నితి వ్యాచక్షతే. ॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

దిగ్దోషా యస్య విదిశశ్చ కర్ణౌ ద్యౌ రాస వక్త్ర ముదరం
నభోవా। శాస్తి స్మ వా య స్స్వాయ మాపతన్తం
తస్మై వరత్రే వరదాయ కస్మైస్వాహా॥౬॥

యస్య దేవస్య దిక్ దిశః. దోషా బాహవః. ఛాన్దస మేకవచనమ్. విదిశశ్చకర్ణౌ ద్యౌః స్వర్గః వక్త్ర మాస ఆసీత్. నభః ఆకాశం

ఉదరం వా చార్థే వాయుః స్వయ మాపత న్తం అసురాదికం శాస్త్రిస్మ అశిక్షయత్. వరేణ త్రాయత ఇతి వరత్రః. తస్మై వరత్రే ఛాన్దసం రూపం వరదాయ తస్మై బ్రహ్మరూపిణే ఇదం హవిః ॥౬॥

పద్మా ఽస్య వక్షః పరమ స్సుపుణ్యః పద్మా జనిత్రీ పర మస్య
వాసః। సూక్ష్మం సావిత్రం స్వయ మాదధాన స్సావిత్ర
రూపం పరమం సుపుణ్యగ్గ్ం స్వాహా॥౭॥

శ్రీ॥— పద్మా లక్ష్మీః. అస్య పూర్వం ప్రతిపాదితస్య వేఙ్కటేశస్య. వక్షః వక్షసి విభక్తివ్యత్యయః. పరమః అర్చావతారే వరప్రదానాదిషు సమాభ్యధికరహితః. సుపుణ్యః వేఙ్కటాద్రిమాహాత్మ్యే

"వేఙ్కటాద్రిసమం స్థానం బ్రహ్మాణ్డే నాస్తి కిఞ్చన
వేఙ్కటేశసమో దేవో నభూతో నభవిష్యతి
యాశ్చ సప్త మహాపుర్యః కీర్త్యన్తే మోక్షదాయకాః
తా వేఙ్కటాద్రిపర్యన్తగ్రామకోట్యంశశక్తయః
నాస్తి పుణ్యతమం తీర్థం స్వామిపుష్కరిణీసమమ్
సమ మస్తీతి యో బ్రూయాత్ తత్సమో నాస్తిపాతకీ॥" ఇతి

పద్మా జనిత్రీ సర్వత్రజననీ. ఋగ్వేదే (౮-౭-౧౨) "అహం రుద్రాయ ధను రాతనోమి బ్రహ్మద్విషే శరవే హన్తవా ఉ అహం జనాయ సమదం కృణోమ్యహం ద్యావాపృథివీ ఆవివేశ" "అహం సువే పితర మస్య మూర్ధ న్మమ యోని రప్స్వన్తః సముద్రే" శ్రీసూక్తే॥ "మాతరం పద్మమాలినీమ్" శ్రీవిష్ణుపురాణే॥

"త్వం మాతా సర్వభూతానాం దేవదేవో హరిః పితా
త్వయైత ద్విష్ణునా చామ్బ జగద్వ్యాప్తం చరాచరమ్॥" ఇతి

పరమస్య సమాభ్యధికరహితస్య వాసః అస్య వక్షః పద్మావాస ఇతి వా భగవచ్ఛాస్త్రే॥ "మహాప్రళయకాలేతు సర్వలోకవినాశనే
తస్మి న్నపిచ కాలేతు వక్షోరూపా ఽవస త్స్వయమ్
శ్రీవత్సాంకో హరి స్తస్మా ద్యస్మాచ్ఛ్రీర్వక్షసి స్థితా।

ప్రళయాన్తే పునస్సృష్టౌ పృథగ్భూతాచ సా భవేత్
త్రిదేవతానాం సర్వాసాం భేదమూర్తిత్వ మాయుషీ॥" ఇతి

సూక్ష్మం సావిత్రం స్వయ మాదధానః "అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్" ఇత్యస్యార్థో ఽత్రాభిప్రేతః. ఛాన్దోగ్యే "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే. హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్య కేశ ఆప్రణఖాత్ సర్వ ఏవ సువర్ణ స్తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీక మేవ మక్షిణీ" ఇతి. మైత్రాయణీయశ్రుతిః "స్థిర మచల మమృత మచ్యుతం ధ్రువం విష్ణుసంజ్ఞితం సర్వాపరం ధామ" ఇతి. యోగయాజ్ఞవల్క్యే.

"ఈశ్వరం పురుషాఖ్యంచ సత్యధర్మాణ మచ్యుతమ్
భర్గాఖ్యం విష్ణుసంజ్ఞంచ ధ్యాత్వాఽమృత మవాప్నుతే" ఇతి

అత్రేశ్వరశబ్దేనవా భర్గశబ్దేనవా ఽనిరుద్ధః ప్రతిపాదితః. తేన శ్రీవైఖానసోక్తానాం భగవన్మూర్తీనాం గాయత్ర్యాం ధ్యేయత్వ ముక్తం భవతి. "విష్ణుః పురుషః సత్యః అచ్యుతః అనిరుద్ధః" ఇతి. పంచమూర్తయో హి శ్రీవైఖానసే కథితాః ఇతి. భారతవచన మప్యస్తి. తథా విష్ణుసంజ్ఞం పురుషాఖ్యం సత్యధర్మాణం అచ్యుతం భర్గాఖ్య" మితి. భర్గశబ్దో హి తేజోవాచకః తేనరూపేణాఽనిరుద్ధ ఉక్తఇతి. సంప్రతిపన్న మితి.

"ద్రుశ్యో హిరణ్మయో దేవ ఆదిత్యే నిత్యసంస్థితః
య స్సూక్ష్మ స్సోఽహ మిత్యేవ చిన్తయామ స్సదైవతు॥"

ఇచ్ఛ సూక్ష్మంసావిత్రమిత్యుక్తత్వాత్. "ఘృణి రితి ద్వే అక్షరే సూర్య ఇతి త్రీణి ఆదిత్య ఇతి త్రీణి ఏతద్వై సావిత్రస్యాష్టాక్షరం పదగ్ం శ్రియాభిషిక్తం య ఏవం వేద శ్రియా హైవాభిషిచ్యతే" ఇతి. యజుషి "ఘృణిస్సూర్య ఆదిత్యో మర్చయన్తి తప స్సత్యం మధు క్షరన్తి తద్బ్రహ్మ తదాప ఆపో జ్యోతీ రసోఽమృతం బ్రహ్మ భూర్భువస్సువ రోమ్" ఇతి. ఏవం శ్రుతిస్మృతిషు ప్రతిపాదితమ్,

సావిత్ర రూపం పూర్వోక్తం పరమాత్మా స్వయమాదధానః సావిత్ర రూపం పరమం సుపుణ్యం "ఆదిత్యో వా ఏష ఏతన్మణ్డల" మిత్యాది శ్రుత్యనుసారేణ "అసా వాదిత్యో బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేశ్చ "ఆదిత్యమణ్డలాఽన్తర్వర్తీ శ్రీవేఙ్కటేశ్వర" ఇత్యభిప్రాయేణ సావిత్రరూపం పరమం సుపుణ్య" మిత్యుక్తమ్ ॥౭॥

చన్ద్రికా

పద్మాయాః జగజ్జననీత్వం శ్రుతిస్తరామపి దర్శయతి. "అహం రుద్రాయే"తి. పద్మాజనిత్రీత్యాదేః పక్షద్వయేన వ్యాచష్టే. పరమస్య పద్మా వాసః సుఖవాసస్థానమ్. యస్యాః పరమస్య వక్షః ఇత్యనుషజ్యతే. పద్మా "పద్మాలయా వాస" ఇతి. ఉత్తరపక్షే ప్రమాణం దర్శయతి మహాప్రలయేత్యాదినా. "అన్తస్తద్ధర్మోపదేశా" దితి వేదాన్తసూత్రమ్. అస్యాయమర్థః "య ఏషోఽన్తరాదిత్యే" ఇత్యాది శ్రుతౌ ఆదిత్యాన్తర్వర్తీ యః పురుషః ప్రతిపాదితః స జీవాదన్యః. కుతః తద్ధర్మోపదేశాత్. జీవేష్వసంభవతాం గుణానాం తస్య తత్ర ప్రతిపాదనాదితి. సూక్ష్మం సావిత్రమిత్యాదేరయమర్థః. సవితృమణ్డలాన్తః పురుషరూపం పరమాత్మా స్వయమాదధాతి. సవితృరూపస్స్వయమేవేతి. ఉభయత్ర శ్రుతిం దర్శయతి య ఏష ఇత్యాది. అన్యేతు "పద్మాజనిత్రం పరమస్య వాసం సూక్ష్మ స్సావిత్రం స్వయ" మితి భేదేన పఠన్తః పద్మానాం కమలానాం ఆజనిత్ర ముత్పాదకం సావిత్రరూపం స్వయ మాదధాన ఇత్యాదినా వ్యాచక్షతే ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

పద్మాఽస్య వక్షః పరమ స్సుపుణ్యః పద్మా జనిత్రం పరమస్య
వాసమ్। సూక్ష్మ స్సవిత్రే స్వయ మాదధాన స్సావిత్ర
రూపం పరమం సుపుణ్యగ్ం స్వాహా ॥౭॥

పరమః ఉత్కృష్టో దేవః పద్మాస్యవక్షాః పద్మాయా లక్ష్మ్యాః ఆసితుం యోగ్య మాస్యం వక్షో యస్యాసః పద్మాస్యవక్షాః సుష్ఠు

పుణ్యః సుపుణ్యః అస్య దేవస్య పర ముత్కృష్టం వాసం నివాసస్థాన భూతం పద్మానాం కమలానాం జనిత్రం ఉత్పాదకం సావిత్రరూపం సూర్యసంజ్ఞరూపం సవితృ లోకాన్ సూయత ఇతి సావిత్రరూపం స్వయం సూర్యో భూత్వా స్వనివాసనాత్ పరమ ముత్కృష్టం సుపుణ్యం చాదధానః తస్మై ఇదం హవిః ॥౭॥

యః పుణ్డరీకః పరమాన్తరాత్మా క్రమాజ్జరూపం కమలం దధార । సరసే రసాయ స్వాహా ॥౮॥

(శ్రీ)॥—యః పరమాత్మా పుణ్డరీకః పుణ్డరీకే ఛాన్దసత్వాత్. పరమాన్తరాత్మా అత్రాపి దహరపుణ్డరీకమధ్యవర్తీత్యర్థః. ఛాన్దోగ్యే "అథ యదిద మస్మిన్బ్రహ్మపురే దహరం పుణ్డరీకం వేశ్మ" మితి. యద్వా పురుష వ్యాఘ్రః. ఉపనిషది "దహరం విపాప్మం పర వేశ్మభూతం యత్పుణ్డరీకం పురమధ్యసంస్థం తత్రాపి దహరం గగనం విశోక స్తస్మిన్యదన్త స్త దుపాసితవ్య" మితి. క్రమాజ్జరూపం కమనీయమంగళ రూపం యస్యతత్. కమలం కం జల మలంకరోతీతి కమలమ్. దధార కమలే దధార బ్రహ్మాణమ్ సరసే రససహితే "రసో రాగే ద్రవే ఽపిచ" ఇతి రాగాత్మకరసయుతే పద్మే రసాయ లోకసృష్టయే బ్రహ్మాణ న్దధార తస్మై. భారతే॥

"స్వపత స్తస్య దేవస్య పద్మం సూర్యసమప్రభమ్
నాభ్యాం వినిస్సృత మభూ త్తత్రోత్పన్నః ప్రజాపతి॥" రితి॥౮॥

చన్ద్రికా

ఛాన్దసత్వా ద్విభక్తివ్యత్యయ ఇతి శేషః. పుణ్డరీకశబ్దస్య వ్యాఘ్ర వాచకత్వా చ్చాహ పురుషవ్యాఘ్ర ఇతి. కమలే ఇతి సప్తమ్యర్థే ప్రథమేతి భావః. బ్రహ్మాణమిత్యర్థా త్సిద్ధ్యతీతి భావః. సరసే ఇతి కమల విశేషణమ్ పర్యవసితార్థమాహ పద్మే లోకసృష్టయే బ్రహ్మాణ న్దధారే"తి. అన్యేతు. "క్రమాజ్జరూపం కమలం దధార స్వనిష్య న్నం సురసేరసా"యేతి పఠన్తః కమ్రం రమ్యం అజ్జరూపం లాఞ్ఛన

భూతం కమలం దధార, తం సురసి వస్తుని రసాయ సారగ్రహణాయ స్వశిష్వసం సేవయామీతి వ్యాచక్షతే ॥౮॥

యః పుణ్డరీకః పరమాన్తరాత్మా క్రమాజ్యరూపం కమలం
దధార। స్వశిష్యస్తం సురసే రసాయ స్వాహా॥౮॥

యః దేవః పుణాతి శుభం పుణ్యం కరోతీతి పుణ్డరీకః. పుణ శుభ కర్మణి పరమ శ్చాసావన్తరాత్మా పరమాన్తరాత్మా. క్రమం రమ్య మంకరూపం లాంచనభూతం కమలం దధార ధృతవాన్ తం దేవం సుష్ఠు రసో యస్య తస్మిన్ సురసే వస్తుని రసాయ సారగ్రహణాయ స్వశిష్వసం సేవయామి తస్మై ఇదం హవిః॥౮॥

రయీణాం పతిం బృహన్తం రారాగముక్తం గురుం సనీకమ్ తం
రాయో రూపం రయి భూతభూతం రయిమత్సురత్రే స్వాహా ॥౯॥

శ్రీ॥-రయీణాం పతిం ఐశ్వర్యాణాం పతిమ్. బృహన్తం "బృహత్ బ్రహ్మ మహచ్చేతి శబ్దాః పర్యాయవాచకా" ఇతి పూర్వస్మిన్మన్త్రే ప్రతిపాదితమ్. బ్రహ్మణం పరబ్రహ్మభూతం రారాగముక్తం సమగ్ర షాడ్గుణ్య పరిపూర్ణైశ్వర్యత్వాత్, తచ్ఛరూపత్వాత్, దిన్ద్రాద్యైశ్వర్య రాగరహితమ్. "ఏతేవై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇతి వచనాత్. గురుం "గుశబ్దస్త్వంధకారస్స్యాద్రుశబ్దస్తన్నిరోధకః. అన్ధకార నిరోధిత్వాత్ గురురిత్యభిధీయతే" ఇతి సృష్ట్యాది సామర్థ్యజ్ఞాన ప్రదమ్. సనీకం సర్వైశ్వర్యవన్తమ్. తం రాయోరూపం ఐశ్వర్య రూపమ్. రయిభూతభూతిం ఐశ్వర్యాదప్యైశ్వర్యభూతమ్. రయిమత్సురత్రే ఐశ్వర్యవతాం దేవానామపి రక్షితా. తస్మై

"ఆరోగ్యం భాస్కరా దిచ్ఛేచ్ఛ్రియ మిచ్ఛే ద్ధుతాశనాత్
శంకరా ద్జ్ఞానమన్విచ్ఛే న్మోక్ష మిచ్ఛే జ్జనార్దనా" దితి.

జ్ఞానప్రదోపి పరమాత్మై వేత్యభిప్రాయేణ గురు శబ్దప్రయోగః యద్వా తత్తదన్తర్యామిత్వేన ॥౯॥

చన్ద్రికా

పూర్వస్మిన్మన్త్రే "రయిః కర్దామ్నే" నిత్యాదా ప్రతిపాదితం (శ్రీ) వేఙ్కటేశ మిత్యర్థః. రాసు రాగః రారాగః. తుచ్ఛరూపత్వా దిన్ద్రా ద్వైశ్వర్యాణి తుచ్ఛానీ త్యర్థః. తత్రవచనమాహ ఏతఇతి. శంకరస్య జ్ఞానప్రదత్వోక్తేః భగవతః కథంజ్ఞానప్రదత్వ మిత్యాశంకాయామాహ జ్ఞానప్రదో౽పీతి. తథోక్తావపి పరమాత్మైవ జ్ఞానప్రదః. యద్వా శఙ్క రాన్తర్యామి తయాతస్య జ్ఞానప్రదత్వమితి. అన్యేతు యజతంబృహన్త మితిపఠన్తః యజతం పూజయతేతి యజత మితి ద్వివచనం ఛాన్దస మితి వ్యాచక్షతే ॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

రయీణాం పతిం యజతం బృహన్తం రారాగ ముక్తం
గురుం స్వనీకమ్। తం రాయో రూపం రయిభూత
భూతిం రయిమత్సురత్రే స్వాహా ॥౯॥

రయీణాం ధనానాం పతిం బృహన్తం మహాన్తం రయి ధనే అరాగో యస్యసః తం రారాగముక్తమ్. గురుం లోకగురు మాత్త మాదిభిర్గదితం శోభనా అనీకా యస్య సః తం స్వనీకమ్. రాయో ధనస్యేవ రూపం యస్యతం రాయోరూపం ఛాన్దసో విభక్తిలోపః. రయిభూతభూతిం ధనీభూతశ్చాసౌ భూతభూతిశ్చ తం రయిభూత భూతిం దేవం యజతం హేజనా యేన పూజయత హేజనాః పూజ యతం ఛాన్దసంరూపమ్. రయిమత్ ధనవ ద్యథా తథా సురాన్ త్రా యత ఇతి తస్మై సురత్రే ఛాన్దసంరూపం తస్మై ఇదం హవిః. ॥౯॥

రాయాం పతత్రే రయి మాదధాత్రే రాయో బృహన్తం రయిమ
త్సుపుష్టామ్। రారాజిమన్తం రతయే రమన్తం తం బింబ
వన్తం కకుదాయ భద్రే స్వాహా ॥౧౦॥

(శ్రీ)॥— రాయాం పతత్రే స్వభక్తస్య తుచ్ఛైశ్వర్యాణాం పతనా నన్తరం త్రాతేరక్షిత్రే

"యస్యానుగ్రహ మిచ్ఛామి తస్య విత్తం హరామ్యహమ్
బన్ధూన్వా నాశయిష్యామి వ్యాధీ నుత్పాదయామ్య హమ్॥"

ఇతి. రయిమాదధాత్రే అనశ్వరైశ్వర్యప్రదాత్రే రాయో బృహన్తమ్ లీలా విభూత్య పేక్షయా నిత్యవిభూతే రధికత్వాత్. "పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యాఽమృతం దివి" ఇతి శ్రుతేః. రయిమత్సు పుష్టామ్.

"సత్పాత్రదానేన భవేద్ధనాఢ్యో ధనప్రకర్షేణ కరోతిపుణ్యమ్
పుణ్యాదవశ్యం త్రిదివం ప్రయాతి పునర్ధనాఢ్యః పునరేవ భోగీ॥"

పుణ్యవత్సు ప్రవృద్ధాం రయి మాదధాత్రే. సుపుణ్యాం సుప్రసిద్ధానాం పుణ్యప్రదమ్. సారాజిమన్తం దేశకాలాద్యపేక్షా రాహిత్యేన నిరన్తరైశ్వర్యవన్తం రతయే లీలారసానుభవార్థం రమన్తం పరమాత్మానం తం బింబవన్తం శైలజాదిరూపేణ బింబవన్తం కకుదాయ శ్రేష్ఠాయ భద్రే శుభాశ్రయాయ స్వాహా జుహోమీత్యర్థః ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశిక గోత్రేణ శ్రీ గోవిన్దాచార్య సూనునా
వేదాన్త దేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్య యజ్వనా.
విరచితే శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
సప్తమానువాకః

చన్ద్రికా

యస్యానుగ్రహ మిత్యాదికం పూర్వముదాహృతమ్. తదభిప్రాయశ్లోకః. అత్ర సర్వత్రేదం బోధ్యమ్. యత్ర యత్ర విభక్తీనాం భేదోఽస్తి తత్ర తత్ర తత్తదానుగుణ్యేనాఽధ్యాహారః కార్యః. యథా బృహన్తం నారాజిషన్తం బింబవన్త మిత్యాది ద్వితీయాన్తత్వే స్తౌమి ధ్యాయామీ త్యధ్యాహారః కార్యః. చతుర్థ్యన్తత్వే స్వాహా శబ్దేనాన్వయః. అథవా యద్విభక్తికం విశేష్యం తదానుగుణ్యేనాన్యదపి నేయమ్. ఏవమన్యత్రాపి. అన్యేతు "నారాజిషన్తం రతయే యజన్తం బింబవన్త" మితిపఠన్తః రతయే పూజాగ్రహణరతయే బింబవన్తం మూర్తిమన్తం దేవం యజన్త్వితి వ్యాచక్షతే ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీ వైఖానసాత్రేయ గోత్రసంజాత శ్రీ వరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యచన్ద్రికాయాం
సప్తమానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

రాయాం పతత్రే రయి మాదధాత్రే రాయో బృహన్తం రయిమత్సు పుష్టామ్। రారాజిమన్తం రతయే యజన్తు తం బింబవన్తం కకుదాయ భద్రేస్వాహా ॥౧౦॥

రాయాం ధనానాం పతనే త్రాతీతి తస్మై పతత్రే. రయిం ధనం రయిమత్ సుధనవత్ సుపుష్టాం పరిత్రాం ఆదధాత్రే కర్త్రే కకుదాయ శ్రేష్ఠాయ భద్రే భద్రాయ ఛాన్దసం రూపం ఇదంహవిః రాయః ధనాత్ బృహన్తం జగత్పూర్ణం రారాజిమన్తం ధన సమూహవన్తం రతయే వినోదాయ పూజాగ్రహణరతయే బింబవన్తం మూర్తిమన్తం తం దేవం యజన్తు హోమేన పూజయన్తు ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీనరహరి భట్టసూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానససూత్రఖిల ఋక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే
సప్తమానువాకః

శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

(అష్టమోఽనువాకః)

యత్సారభూతం సకలం ధరిత్రం మోదప్రాయేణానుభూత
మనువిద్ధమ్। సూక్ష్మస్సురేశస్సకలం బిభర్తి తస్మై
సురేశాయ సకలం సుపుణ్యగ్ంస్వాహా॥ ౧॥

శ్రీ॥— యత్సారభూతం ప్రకృతిపురుషయోర్బలభూతమ్. యద్వా జగతః సకలం కలాసహితం "షోడశకలో వై పురుషః" ఇతి శ్రుతేః. ధరిత్రం ధారణాత్త్రాయత ఇతి ధరిత్రం ప్రకృతిః మోదప్రాయేణాఽనుభూతం లీలాప్రాయేణ పరమాత్మనాఽనుభూతమ్. అనువిద్ధం అనుప్రవిష్టమ్. "తదేవానుప్రావిశ" దితి శ్రుతేః. సూక్ష్మః

"వాలాగ్రశతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ
భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ స్సచానన్త్యాయ కల్పతే॥" ఇతి శ్రుతేః.

"అణోరణీయాన్" ఇతి జీవాపేక్షయా సూక్ష్మః. సురేశః బ్రహ్మాదీనామీశః. సకలం విదచిదాత్మకం జగత్ బిభర్తి. "వ్యష్టభ్నాద్రోదసీ విష్ణురేతే దాధార పృథివీమభితో మయూఖైః" ఇతి. తస్మై సురేశాయ పూర్వోక్తస్సురేశః సకలం బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యన్తం సుపుణ్యం సుతరాం పుణ్యం యస్సురేశః సకలం బిభర్తి తస్మై॥౧॥

చన్ద్రికా

యస్సురేశస్సకలం బిభర్తి తస్మై ఇత్యన్వయః. సకలశబ్దేన యదుచ్యతే తత్ కింరూపమిత్యత్రాహ. "యత్సారభూతం సకల" మితి. అత్ర సకలశబ్దేన పురుష ఉచ్యత ఇత్యభిప్రాయేణ శ్రుతిం దర్శయతి షోడశేత్యాదినా. ధరిత్రశబ్దం ప్రకృతిపరతయా వ్యుత్పాదయతి ధారణాదితి. ఏవమాత్మకం తదేవ విశినష్టి. "మోదప్రాయేణాను

భూత మనువిద్ధ"మితి. సూక్ష్మ ఇతి పరమాత్మవిశేషణమ్. తస్య సూక్ష్మత్వంచ అణురూపజీవస్యాప్యన్తర్యామితయా సిద్ధ మిత్యాశయేన జీవస్య సూక్ష్మత్వే శ్రుతిం దర్శయతి. "వాలాగ్రేతి." తద పేక్షయాఽపి పరమాత్మనో ఽణీయస్త్వ ప్రతిపాదికాం శ్రుతిం దర్శయతి "అణోరణీయా"నితి॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

య స్సారభూతం సకలం ధరిత్రం మోదప్రాయేణాను భూత
మనువిద్ధమ్। సూక్ష్మ స్సురేశ స్సకలం బిభర్తి తస్మై
సురేశాయ సకలం సుపుణ్యగ్ం స్వాహా ॥౧॥

సూక్ష్మ స్సూక్ష్మరూప స్సురేశః దేవేశః హే దేవ స్సారభూత ముత్కృష్టం సకలం కలాసహితం మోదప్రాయేణ మోదేన సంతోషేణ ప్రాయేణ ప్రాయశః అనుభూతం జ్ఞాతం సారం మోదప్రాయేణానువిద్ధం అనుభూత మనుస్యూతం సుపుణ్యం సకలం సమస్తం ధరిత్రం భూలోకకృత్యం సకల మనుష్యానం యథా భవతి తథా బిభర్తి. సురేశాయ శోభన ధనపతయే తస్మై ఇదం హవిః॥౧॥

ఫలో వా ఏష లోకానా మజరో మహాత్మా విశ్వం యః పాతి
విమలో ఽమలాఖ్యః। తస్మై వరత్రే వరదస్య పుష్ట్యై స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—ఏషయః పరమాత్మా లోకానాం భూరాదీనాం తత్తల్లోకస్థానాం దేవమనుష్యాదీనాం చ ఫలః ఫలభూతః ఫలప్రదశ్చ "ఫలమత ఉపపత్తేః" ఇతి. అజరః జరారహితః

"అశనాయా పిపాసేచ శోకమోహౌ జరామృతీ
ఏతా షడూర్మయః ప్రోక్తా షడూర్మిరహిత శ్చ సః॥" ఇతి

ఊర్మిషట్కరహితః. మహాత్మా మహాన్ సర్వాన్తర్యామీ. విశ్వం జగత్ యః పాతి రక్షతి విమలః అపహత పాప్మత్వాది గుణః అమలాఖ్యః

వసా శుక్ల మసృ జ్మజ్జా మూత్రం విట్కర్ణ విణ్ణఖాః
శ్లేష్మాశ్రు పూతిక స్వేదా ద్వాదశై తే నృణాం మలాః॥ ఇతి

ద్వాదశమలరహితః. వరత్రే శ్రేష్ఠాయ పోషణాదిశక్తిసహితాయ తస్మై వరదస్య వరప్రదానసమర్థస్య. పుష్ట్యై

భృగుః॥ శ్రీ శ్చ సారస్వతీచైవ రతిః ప్రీతి స్తథైవచ
కీర్తి శ్శా న్తి స్తథా పుష్టిస్తుష్టి రిత్యష్టశక్తయః॥ఇతి॥

పోషణరూపాయై శక్త్యై పరమాత్మనే ॥౨॥

చన్ద్రికా

“ఫలమత ఉపపత్తే” రితి వేదాన్తసూత్రమ్. పరమాత్మనః పుష్ట్యాత్మత్వేన పుష్ట్యై ఇత్యుక్తమ్. పుష్టిర్నామ భగవచ్ఛక్తిరితి శ్రీశాస్త్రోక్త భృగువచనన్దర్శయతి. అష్టశక్తయ ఇతి వేదితవ్యా ఇతి శేషః ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ఫలో వా ఏషలోకానా మజరో మహాత్మా విశ్వం యః పాతి విమలో
మలాఖ్యః। తస్మై కకుత్త్రే వరదాయ పుష్ట్యైస్వాహా॥౨॥

ఏష దేవః లోకానాం ఫలో వై సుకృత పరిపాకఏవ. అజరః జరా రహితః. మహాత్మా మహానుభావః విమలః నిర్మలః అమలా నిర్మలా ఆఖ్యా నామ యస్య సో ఽమలాఖ్యః. యో దేవః విశ్వం జగత్ పాతి. కకుద్ధ్వజాదికం త్రాయతే తస్మై కకుత్త్రే వరదాయ పుష్ట్యై పుష్టిరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౨॥

ధూర్ణో వహన్తాం రతయే రమన్తాం పుంభూతి మన్తస్సమయ
స్సుషుమ్నా। అగ్ంరాజిమన్తాస సకలస్య గుప్త్యై స్వాహా ॥౩॥

శ్రీ॥-నః ధూః భారం భరన్యాసం వహన్తాం ‘వహప్రాపణే’ ఇతి పరమాత్మా స్వయ మేవ ప్రాపయతామ్.

స్వామీ స్వశేషం స్వవశం స్వభరత్వేన నిర్భరమ్
స్వదత్తస్వధియా స్వార్థం స్వస్మిన్న్యస్యతి మాం స్వయమ్॥ ఇతి

సర్వదాఽనుసంధానమ్. యద్వా శరీరం సంయోజ్య ధూర్వహాన్తామ్. రతయే తత్తద్విషయానుభవార్థం తత్తత్స్థానే రమన్తాం ఇన్ద్రియాణాం పుంభూతిం పరమపురుషార్థానుభవైశ్వర్యరూపం అన్తస్సమయస్సుషుమ్నా అన్తస్సమయే అగ్ంరాజిమన్తం అకారాక్షరపూర్వకమన్త్రం ప్రతిపాదయన్తం సకలస్య 'కలాతు షోడశో భాగః' ఇతి సర్వేన్ద్రియోపరతస్య సుషుమ్నానాడ్యాం గమయిత్వా భరన్యాసం కృతవతః గుప్త్యై రక్షణాయ ప్రయచ్ఛతి తస్మై

చన్ద్రికా

వహన్తాం బహువచనం ఛాన్దస మిత్యభిప్రాయేణాహ పరమాత్మా ప్రాప్యతామితి. భూరితి ద్వితీయార్థే ప్రథమేత్యభిప్రాయః. ప్రకారాన్తరేణ వ్యాచష్టే. యద్వా ధూర్వ్యహ శరీరం వహన్తాం వహతాం నుమ్ ఛాన్దసః. తథా రమన్తామితి చ. ఏతత్ ద్వయమపి సిద్ధేన్ద్రియవిశేషణమ్. సకలశబ్దస్య పర్యవసితార్థమాహ సర్వేన్ద్రియోపరతస్యేతి. అయమర్థః "దేహావసానే కృతభరన్యాసస్య పరమాత్మా ఇన్ద్రియాణాం భగవదనుభవం ప్రణవఞ్చ ప్రతిపాద్య, సుషుమ్నామార్గేణ గతస్య మోక్షసిద్ధేస్సన్నార్గిశ్చ ప్రయచ్ఛతీ"తి. అన్యే "భూర్భో వహన్తం రతయే రమన్తం భూభూతిమన్తస్సమయస్సుషుమ్న"మితి పఠన్తి. రక్షణభారం వహన్తం భూయసీ భూతిః యస్యాస్తం అన్తస్సుషుమ్నం సుషుమ్నా మధ్యే రతయే రమన్తం రాజిమన్తం అం విష్ణుం సకలస్య లోకస్య గుప్త్యై రక్షణాయ సమయం ఆశ్రయేయ మితి ॥3॥

భట్టభాస్కరీయ పాఠం

భూర్భో వహన్తం రతయే రమన్తం భూభూతిమన్తస్సమయం
సుషుమ్నమ్। అం రాజిమన్తం సకలస్య గుప్త్యై స్వాహా ॥3॥

నః ధుః ధురం రక్షణభారం వహన్తం భూః భూతిః భూతిః యస్యాస్సా భూభూతిః తా మన్తస్సుషుమ్నం సుషుమ్నాన్తః. సుషుమ్నా

నాడీమధ్యే రతయే స్వవినోదాయ. స నిర్బన్ధేన రమస్వం వాయురూపేణ క్రీడన్తమ్. సంరాజిమస్తం పాణిసమూహవస్తం అం విష్ణుః సర్వస్య సకలస్య ప్రపఞ్చస్య గుప్త్యై రక్షణాయ సమయం ఆశ్రయేయమ్ తస్మై ఇదం హవిః ॥౩॥

విశ్వం బిభర్షి ప్రసురోఽరుదన్తం సంరాజిమస్తం సకలం ప్రరూఢమ్।
సనో వితత్య ప్రహిణోతు పత్రే స్వాహా ॥౪॥

శ్రీ॥—విశ్వం సమస్తం ప్రసురోఽరుదన్తం తాపత్రయాదినా ప్రకర్షేణ సుష్ఠు రోరుదన్తమ్. సంరాజిమస్తం సమూహవన్తం సకలం కలాసహితమ్ ప్రరూఢం దేవమనుష్యాకారేణ సమస్తం వితత్య విస్తార్య బిభర్షి. స దేవః నః శ్రేయః ప్రహిణోతు ప్రయచ్ఛతు. పత్రే పతనాత్ త్రాయత ఇతి తస్మై ॥౪॥

చన్ద్రికా

ప్ర, సు, ఇత్యుపసర్గద్వయమ్. అన్యేతు, పాత్రే రక్షకాయేత్యాహుః॥౪॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

విశ్వం బిభర్తి ప్రసురోరుదన్తం సంరాజిమస్తం సకలం ప్రరూఢమ్ । స నో వితత్య ప్రహిణోతు పాత్రే స్వాహా ॥౪॥

ప్రసురోరుదన్తం ప్రకర్షేణ సుష్ఠు రోరుదన్తం భారాసహనతయా రుదన్తం సంరాజిమస్తం సమ్యక్ ప్రాణిసమూహవన్తం ప్రరూఢం ప్రకర్షేణ రూఢం ప్రసిద్ధం సకలం విశ్వం యో బిభర్తి. సః దేవః నః అస్మాన్ వితత్య ఉత్పాద్య పాత్రే రక్షకాయ ప్రహిణోతు ప్రేషయతు తస్మై ఇదం హవిః ॥౪॥

సో వా స్వరూప స్సమదృ క్సమగ్రో విధుదం తుదన్యో విదధ
త్పదం వా వియతి ప్రకాశం బృహతే(రు)గ్రహేణ తం
బింబవన్తం సమదం సమగ్రగ్గం స్వాహా ॥౫॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా దేవాసురేషు సముద్రమథనవేలాయాం సమదృక్ సమగ్రః వఞ్చితుం సావధానః విధుదం విధు శ్చన్ద్రః తం

దమయతీతి దమయతీన్ద్రియ నిగ్రహశక్తిసమ్భవాత్ విధుదో రాహుః తం సమదం మద సహితం సమగ్రం సావధానం బింబవన్తం రాహుం అమృతపాన వేలాయాం తుదన్ హింసాం కుర్వన్ తస్య రాహోః వియతి ఆకాశే ప్రకాశం తేజోవన్తం పదం స్థానం (రు) గ్రహేణ గ్రహరూపేణ బృహతే పూర్ణచన్ద్రాయ విదధత్ కల్పితవాన్ స ఏవం స్వరూపః తస్మై॥౫॥

చన్ద్రికా

సమదృక్ మథనకాలే దేవాసురేషు వైషమ్యరహితః. వ్యగ్ర శబ్దవత్ సమగ్రశబ్దోఽపి త్యాళయేనాహ సంశ్ర్పతుం సావధాన ఇతి. అన్యేతు "విధునం తుదన్యో విదధ త్పదం వా వియతి ప్రకాశం బృహతే ఽర్హ్వే" ఇతిపఠన్తః యః త్రివిక్రమః విధునం చన్ద్రం నకారాన్తత్వం ఛాన్దసం. చన్ద్రగ్రహణం సర్వగ్రహోపలక్షణమ్. సర్వాన్ గ్రహాన్ పాదన్యాసేన తుదన్. బృహతే బృహతి అర్హ్వే ఉచిత ఇతి వ్యాచక్షతే॥౫॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సో వా స్వరూప స్సమదృ స్సమగ్రో విధున స్తుదన్యోవిదధ
త్పదంవా। వియతి ప్రకాశం బృహతె ఽర్హ్వే తం బింబవన్తం
సమదం సమగ్రగ్గ్ం స్వాహా ॥౫॥

స యో దేవః త్రివిక్రమో దేవః స్వ మాత్మీయం రూపం జగత్ వ్యాప్తం యస్య స్వరూపః సమదృక్ శీతోష్ణాదిసర్వం ద్వంద్వం సమం దర్శయతీతి సమదృక్ సమగ్రః సర్వపరికరః పరి పూర్ణస్సన్ విధునం చన్ద్రం అస్యోపలక్షణత్వాత్ సర్వగగనచారిణః. నాన్తత్వంఛాన్దసమ్. తుదన్ పాదన్యాసేన పీడయన్ బృహతే బృహతి ఛాన్దసమ్. విస్తరే అర్హ్వే పాదన్యాసోచితే వియతి ఆకాశే ప్రకాశం ప్రఖ్యాతం సర్వదేవనమస్కృతం తం బింబవన్తం ఆకారవన్తం సమదం సగర్వం సమగ్రం సకలపరిపూర్ణం పదం విదధత్ చక్రే తస్మై దేవాయేదం హవిః ॥౫॥

భూర్భువం వా భువో వా సువో వా కిఞ్చిత్స్వనన్తం
సుషువే సమస్తమ్। సర్వస్య దాతార మజరం
జరిత్రేస్వాహా ॥౬॥

(శ్రీ)॥—భూర్భువం భూమేరపి భూమిం ఉత్తరకురుదేశాదికం భువో వా సువో వా అన్తరిక్షం స్వర్గంవా, వాశబ్దో లోకాన్తరపరః, కిఞ్చిత్స్వనన్తం అల్పశబ్దవాచ్యత్వేన స్వనన్తం శబ్దయన్తం సుషువే సృష్టవాన్, సమస్తం సమస్తమపి సర్వస్య దాతారం చతుర్వర్గఫలప్రదం అజరం జరాహితమ్.

(శ్రుతిః) "న జాయతే మ్రియతే వా కదాచిన్నాయ మ్భూత్వా భవితా వానభూయః। అజో నిత్య శ్శాశ్వతోఽయం పురాణో నహన్యతే హన్యమానే శరీరే॥" ఇతి
జరిత్రే ప్రకృతిద్వారేణ జరిత్రే.

"వాసాంసి జీర్ణాని యథా విహాయ నవాని గృహ్ణాతి
నరోఽపరాణి తథా శరీరాణి విహాయ జీర్ణాన్యన్యాని
సంయాతి నవాని దేహీ॥ ఇతి తస్మై" ॥౬॥

చన్ద్రికా

కించిచ్ఛబ్దార్థమాహ అల్పశబ్ద వాచ్యత్వేనేతి. బృహతః పరమాత్మనః, పరమాత్మాపేక్షయా సర్వోఽపి లోకః అల్పత్వేన వాచ్య ఇత్యర్థః. శబ్దయన్తం నక్త్వ్యమిత్యర్థః. అథజీవస్యాఽజరత్వే శ్రుత్యన్తర ముదాహరతి, నజాయతఇతి, తస్య జీర్ణత్వం కథమిత్యతాఽహ ప్రకృతి ద్వారేణేతి. ప్రకృతి శ్శరీరమ్, శరీరజీర్ణత్వం తస్మి న్నారోప్యజరితే జీర్యత ఇత్యర్థః. అన్యేతు "సర్వస్య ధాతార మజరం జనిత్రే" ఇతి పఠన్తః బ్రహ్మాణం జనయిత్రే ఇతి వ్యాచక్షతే ॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

భూర్భువం వా భువో వా సువర్వా కించి త్స్వనస్తం సుషువే
సమస్తమ్। సర్వస్య ధాతార మజరం జనిత్రే స్వాహా॥౬॥

భూ ర్భూలోకాద్వా భవం ఉకారశ్ఛాన్దసః భువో వా ఆకాశాద్వా భవం సువర్వా స్వర్గాద్వా భవం స్వనస్తం శబ్దాయమానం సమస్తం కిఞ్చిత్ యత్కిఞ్చిదపి ప్రాణిజాత మస్తి. తత్సమస్తం య స్సుషువే ఉత్పాదయామాసస సర్వస్య జగతః ధాతారం బ్రహ్మాణం అజరం జరారహితం జనిత్రే ఉత్పాదయిత్రే తస్మై ఇదంహవిః ॥౬॥

దాక్షాయణ్యాం ప్రసృతం సమస్తం సఙ్కోచయిత్వా సకలం
వితానమ్ । సంవాసయ న్య స్సకలం వరిష్ఠం తస్మై
ప్రజేశాయ ధురంధరాయ స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ॥— యః పరమాత్మా దాక్షాయణీ దితిః తస్యాం ప్రసృతం ఉద్భూతం సమస్తం దైతేయజాతం సంకోచయిత్వా అల్పావశిష్టం కృత్వా సకలం కలాసహితం వితానం లోకస్యాచ్ఛాదనభూత దేవ జాతం సంవాసయన్ వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం మనుష్యాణాం రక్షణార్థే స్థాపిత వాన్. "త ఏనం తృప్తా ఆయుషా తేజసా వర్చసా శ్రియా యశసా బ్రహ్మవర్చసేనాన్నాద్యేన చ తర్పయన్తి" ఇత్యాది. ప్రజేశాయ ప్రజానా మీశ్వరాయ ధురం ధరాయ సర్వభారవహాయ తుభ్యమ్ ॥౭॥

చన్ద్రికా

దేవజాతం మనుష్యరక్షణార్థం స్థాపితమితి వ్యాఖ్యాయ తత్ర శ్రుతిం దర్శయతి తఇతి. తే దేవా ఏనం మనుష్యం తర్పయన్తీ త్యన్వయః. అన్యేతు ఏవమేవ పఠన్తః దాక్షాయణ్యాం అశ్విన్యాది తారాస్విత్యాదినా వ్యాచక్షతే. ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

దాక్షాయణ్యాం ప్రసృతం సమస్తం సఙ్కోచయిత్వా సకలం వితానమ్ । సంవాసయన్మే సకలం వరిష్ఠం తస్మై ప్రజేశాయ ధురంధరాయ స్వాహా ॥౭॥

యో దేవః దాక్షాయణ్యాం ప్రసృతం దాక్షాయణీషు అశ్విన్యాది తారాసు ఛాన్దసమేకవచనమ్. ఉపలక్షణత్వా ద్గ్రహాదిషు ప్రసృతం సమన్తాత్ ప్రవర్తమానం సకలం కలాసహితం ఉపలక్షణత్వే కాష్ఠా ముహూర్తాదిసహితం సమస్తం వితానం కాలవిస్తారం సఙ్కోచయిత్వా సంక్షిప్య మే మయి సప్తమ్యర్థే షష్ఠీ. ఉపలక్షణత్వేన సర్వజనశరీరేషు వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం తత్కాలే సంవాసయన్ నిక్షిప్తవాన్ అజభావ శ్ఛాన్దసః. ద్వాదశరాశిచారాత్మకం సకలం కాలం సూర్య చన్ద్ర స్వరూపవశాత్ దేహేష్వస్తి ప్రజానా మీశ్వరాయ ధురంధరాయ సర్వజనరక్షణభారవహాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౭॥

ఆశా స్సమస్తాః ప్రతరన్న్వస్త స్తాస్తావసేద్యా స్సకలా సమస్తా । సా మే గృహే వా సమధత్త పుష్టిగ్ం స్వాహా॥౮॥

శ్రీ॥— స్వభక్తానాం స్వారాధకానాం ఆశాః కామాన్ ప్రతరన్ ప్రయచ్ఛన్. ను అన్వర్థే. అను సాకల్యేన అన్తః హృదయే పరమాత్మా తిష్ఠతి. యా కమలా లక్ష్మీః. సాఽపి తాస్తాః ప్రవిశ్య వసేత్. శ్రీవిష్ణుపురాణే॥

"త్వం మాతా సర్వభూతానాం దేవదేవో హరిః పితా
త్వయైత ద్విష్ణునా చాంబ జగ ద్వ్యాప్తం చరాచరమ్।" ఇతి

సర్వత్ర వ్యాప్తి రుచ్యతే. కథం వ్యాప్తిరితి చేత్ యథాపరమాత్మనా జగ ద్వ్యాప్తం తథేతి భావః. సమస్తా సర్వాత్మనా సా లక్ష్మీః సైషా లక్ష్మీః. మే గృహే పుష్టిమ్

“త్వయా ఽవలోకితా స్సద్య శ్శీలాద్యై స్సకలైర్గుణైః
ధనైశ్వర్యైశ్చ యుజ్యన్తే పురుషా నిర్గుణా అపి॥” ఇతి
సమధత్త అన్తర్యామిణః పరమాత్మనో లక్ష్యాశ్చాయం మన్త్రః॥౮॥

చన్ద్రికా

పుష్టిమిత్యన్తమేవ భాష్యం కోశేషు దృశ్యతే. అన్యేతు “ఆశా స్సమస్తాః ప్రతరన్ను వన్త” ఇతిపఠంతిః. ఆశాశబ్దేన తత్పతయో లక్ష్యన్తే. దిక్పతయః యాం నువన్తః స్తువన్తః. ప్రతిరన్ తయా వర్ధితా అభవన్ ఇత్యాద్యర్థః. సా లక్ష్మీర్మే గృహే పుష్టిం సమధత్త దధాత్విత్యన్తం వ్యాచక్షతే॥౮॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ఆశా స్సమస్తాః ప్రతర న్నువన్త స్తా స్స్వావస ద్యాం కమలా
సమస్తా। తామ్మే గ్రహే వా సమధత్త పుష్టిగ్ం స్వాహా॥౮॥

ఆశా స్సమస్తాః ఆశాశబ్దేన దిక్పతయో లక్ష్యన్తే. సర్వదిక్పతయః యాం కమలాంనువన్తః స్తువన్తః స్తోత్రం కుర్వన్తః. ప్రతిరన్ తయా వర్ధితాః అభవన్. సమస్తముక్త్వా యాసమ్యగస్తా విక్షిప్తా ప్రేషితా. సా కమలా లక్ష్మీః సా దేవీ స్వేచ్ఛయా తాసు దిక్పతిషు అవసత్ ఐశ్వర్యరూపేణ తిష్ఠేత్. సా కమలా మే గృహే తామనిర్దేశ్యాం పుష్టిం పోషం సమధత్త దధాతు॥౮॥

యో జజ్ఞమానాం సకలం బిభర్షి సర్వం వియద్వా విచరేత
కత్త్యన్। తన్నో ర్జలేవా వపుష్య స్త్వజస్రగ్ం స్వాహా ॥౯॥

శ్రీ॥—యః పరమాత్మా జంగమానాం దేవమనుష్యాదీనామ్. సకలం యోగక్షేమాదికం బిభర్షి. వియద్విచరేత ఆకాశే యత్ కించిద్విచరేత తత్సర్వం త్వమేవ బిభర్షి. కత్త్యన్ కర్తః తన్నోరివ జలధా. అంతి సమీపే. అజస్రం వపుషి బిభర్షి. తుభ్యమ్॥౯॥

చన్ద్రికా

వియతి విచర త్సర్వం జలధౌ నౌ రివ వపుషి బిభ ర్తీ త్యర్థః. అన్యేతు "యో జంగమానాం సకలం బిభ ర్తి సర్వం వియద్వా విచ రేత శక్త్యన్ । త న్నః కులేవాఽ వపుష్ణంస్య జస్ర" మితి పఠ న్తః కులే జాతా ఇతి శేషః. అవపుష్ణన్తు పోషం గచ్ఛ న్త్వితి వ్యాచక్షతే॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో జజ్ఞమానాం సకలం బిభ ర్తి సర్వం వియద్వా విచరేత
శక్త్యన్ । తన్నః కులేవాఽవపుష్ణ న్త్వజస్రగ్ం స్వాహా ॥౯॥

యో దేవః జజ్ఞమానాం ఉపలక్షణత్వాత్ సకలం ప్రపఞ్చం. బిభ ర్తి శక్త్యన్ విధరణసమర్థోఽభవత్, సర్వాం వియద్వా వ్యా ప్త ప్రదేశమేవ విచరేత వ్యాప్తవాన్ తస్మాత్కారణాత్ నః కులే వంశే జాతా ఇతి శేషః, అజస్రం సర్వదా అవపుష్ణన్తు పోషంగచ్ఛన్తు తస్మై ఇదం హవిః॥౯॥

యోవా దశానాం ప్రసృతా స్సమస్తా తాంస్తా న్దధా నాస్సమయా
త్సబీజాః।శబ్దాతిరిక్త్యై స్వబలం బలాయ స్వాహా ॥౧౦॥

(శ్రీ)॥-బీజాంకురప్రరోహాదికం పరమాత్మశక్త్యై వేత్యాహ యోవా దశానామితి.యః పరమాత్మా దశానాం దేవ మనుష్య మృగ పక్షిసరీసృపకృమిస్వేదజ వృక్ష గుల్మలతాదీనామ్. ప్రసృతాః ప్రసూతయః సమస్తాః నామరూపకృత్యవిభాగాదికం తాంతాంఽదధానాః సమయాత్ సమయే సుబీజాః శబ్దాతిరిక్త్యై పరమాత్మశక్త్యా ప్రరోహాది సామర్థ్య యుక్తా భవన్తి. స్వబలం ఏతత్సర్వం పరమాత్మనఏవ బలం తస్మై బలాయ బలరూపాయ ఇతి ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశిక గోత్రేణ శ్రీగోవిన్దాచార్యసూనునా
వేదాన్తదేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యయజ్వనా
విరచితే శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
అష్టమానువాకః

చన్ద్రికా

శబ్దాతిరిక్త్యే పరిరోధాది శబ్దాతిరేకాయేత్యర్థః. అన్యేతు "యో వా శానాం ప్రస్మృతా స్సమస్తా స్తాంస్తాం దధాన స్సమయాత్ సుబీజాన్ శబ్దాతిరిక్త స్స్వబలం బలాయ" ఇతి పఠన్తః, దశానామితి సర్వసస్యోప లక్షణం సర్వసస్యానాం యేబీజాః ప్రహృతాః అపహృతాః, ఘర్మాదినానష్టాస్తాన్ సమయా త్సుబీజాన్దధానః శబ్దాతిరిక్తః స్వబలం వచో తిలంఘి స్వబలం నః దధాన ఇతివ్యాచక్షతే ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయగోత్రసంజాత శ్రీవరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
అష్టమానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యోవా దశానాం ప్రహృతా స్సమస్తా స్తాంస్తా స్దధాన
స్సమయా త్సుబీజాన్ శబ్దాతిరిక్త స్స్వబలం బలాయ
స్వాహా ॥౧౦॥

యో వా దశానాం దశశబ్ద ఉపలక్షణం సర్వేషాం సస్యానామ్. సమస్తా యేబీజాః ప్రహృతాః, ఘర్మాదినా నష్టాః తాన్ తాన్ సమయాత్ కాలవశాత్ సుబీజాన్ శోభనబీజాన్ సస్యఫలాని దధానః ధృతవాన్. యః శబ్దాతిరిక్తః స్వబలం బలశబ్దేన వాచావర్ణన ముచ్యతే వాగ్వర్ణనాతిరిక్తబలంచ దధార బలరూపాయ తస్మై ఇదంహవిః॥

ఇతి శ్రీ నరహరి భట్టసూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానససూత్రఖిలబుక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే
అష్టమానువాకః

శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యమ్

(నవమోఽనువాకః)

చత్వారో దోషాః ప్రహరన్తి యస్య సర్వస్య గోప్త్రే సురసాయ
ధామ్నే। సోమస్య పుణ్యాం రయిమత్ర్పవృద్ధ్యై స్వాహా ॥౧॥

• శ్రీ—యస్య సోమస్య సోమాత్మకస్య సవితృమణ్డల మధ్యవర్తినః పరమాత్మనః చత్వారః సుషుమ్నాదికలారూపాః దోషాః బాహవః పుణ్యామాహుతిం ప్రహరన్తి ప్రకర్షేణ హరన్తి.

"అగ్నౌ ప్రాస్తాఽఽహుతిః సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే" ఇతి సర్వస్య గోప్త్రే

"పుష్ణామి చౌషధీః సర్వాః సోమో భూత్వా రసాత్మకః" ఇతి సర్వౌషధీనాం పోషణద్వారా మనుష్యాదీనాం గోప్తృత్వమ్. సురసాయ సుతరాం రసరూపాయ. ధామ్నే అమృతమయతేజస్స్వరూపిణే రయిమత్ర్పవృద్ధ్యై

'దినే దినే కలావృద్ధిః పౌర్ణమాస్యాం తు పూర్ణతా" ఇతి శ్రీవైఖానససూత్రే

"యథా హ వాఽస్య సుషుమ్నా జ్యోతిష్మతీ ప్రాణవతీ రేతోధా ఇత్యేతా ఆహుతిం గృహీత్వా రశ్మయ శ్చతస్రః పృశ్నౌ సన్దధీరన్ స హ వా శుద్ధాఽమృతనవా చినుహీ దివ్యా లోకపావనీ త్యేతాభి శ్చన్ద్రమస మాప్యాయయతి. అసౌ ను రాజా సోమ ఆప్యాయితో మూలగామినా నపాయామ్యమృతోద్గారీ సురప్రియే త్యేతాభి రమృతేన తాం దేవతాం తర్పయతీతి. ఇచ్చ సర్వస్య గోప్తృత్వ శ్రవణాత్.

ఋషయః ఊచుః॥

"కౌతూహలసముత్పన్నా దేవతా ఋషిభి స్సహ
సంశయం పరిపృచ్ఛన్తి వ్యాసం ధర్మార్థకోవిదమ్

కథం వా వర్ధతే సోమః క్షీణో వా వర్ధతే కథమ్
ఇమం ప్రశ్నం మహాభాగ బ్రూహి సర్వ మశేషతః ॥

వ్యాసః:—

శృణ్వన్తు దేవతా స్సర్వే యదర్థ మిహ ఆగతాః
తదహం సంప్రవక్ష్యామి సోమస్య గతి ముత్తమామ్
అగ్నౌ హుతంచ దత్తంచ సర్వం సోమగతం భవేత్
తత్ర సోమ స్సముత్పన్న శ్శీతాంశు ర్హిమలక్షణః
అష్టాశీతిసహస్రాణి విస్తీర్ణా యోజనాని తు
ప్రమాణం తత్ర విజ్ఞేయం కలాః పఞ్చదశైవ తు
షోడశీ తు కలా హ్యత్ర ఇత్యేకోఽపి విధి ర్భవేత్
పపు స్సోమవపు ర్దేవాః పర్యాయేణానుపూర్వశః
ప్రథమాం పిబతే వహ్ని ర్ద్వితీయాం పిబతే రవిః
విశ్వేదేవా స్తృతీయాన్తు చతుర్థీం సలిలాధిపః
పఞ్చమీ న్తు వషట్కారః షష్ఠీం పిబతి వాసవః
సప్తమీ మృషయో దివ్యా అష్టమీ మజ ఏకపాత్
నవమీం కృష్ణపక్షస్య యమః ప్రాశ్నాతి వై కలామ్
దశమీం పిబతే వాయుః పిబ త్యేకాదశీ ముమా
ద్వాదశీం పితర స్సర్వే సమం ప్రాశ్నన్తి భాగశః
త్రయోదశీం ధనాధ్యక్షః కుబేరః పిబతే కలామ్
చతుర్దశీం పశుపతిః పిబ త్యన్త్యాం ప్రజాపతిః
ఏవం పీతః కలా శేష శ్చన్ద్రమా న ప్రకాశతే
కలా షోడశికా యాతు వ్యాపః ప్రవిశతే సదా
అమాయాన్తు సదా సోమ ఓషధీః ప్రతిపద్యతే
త మోషధిగతం గావః పిబ న్త్యంబుగతం చ యత్
తత్క్షీర మమృతం భూత్వా మన్త్రపూతం ద్విజాతిభిః
హుత మగ్నిషు యజ్ఞేషు పున రాప్యాయతే శశీ
దినే దినే కలావృద్ధిః పౌర్ణమాస్యాంతు పూర్ణతా
“నవో నవో భవతి జాయమానోఽహ్నాం కేతు రుషసా మేత్యగ్రే

భాగం దేవేభ్యో విదధా త్యాయ న్ప్రచన్ద్రమా స్తిరతి దీర్ఘ మాయుః॥" ఇత్యాది.

"త్రిముహూర్తం వసే దర్కే త్రిముహూర్తం జలే వసేత్
త్రిముహూర్తం వసే ద్గోషు త్రిముహూర్తం వనస్పతౌ
వనస్పతిగతే సోమే యస్తు భుఙ్క్తే పరాదనమ్
తస్య మాసగతం పుణ్యం దాతార మధిగచ్ఛతి
వనస్పతిగతే సోమే ఽనడుహో యస్తు వాహయేత్
నాశ్నంతి పితర స్తస్య దశవర్షాణి పఞ్చ చ
వనస్పతిగతే సోమే మన్థానం యస్తు కారయేత్
గావ స్తస్య ప్రణశ్యన్తి చిరకాల ముపస్థితాః
వనస్పతిగతే సోమే స్త్రియం వా యోఽధిగచ్ఛతి
స్వర్గస్థాః పితర స్తస్మా చ్చ్యవన్తే నాత్ర సంశయః
వనస్పతిగతే సోమే యస్తు హింస్యా ద్వనస్పతిమ్
ఘోరాయాం భ్రూణహత్యాయాం యుజ్యతే నాత్ర సంశయః
సోమోత్పత్తి మిమాం యస్తు గర్భిణీం శ్రావయే త్స్త్రియమ్
ఋషభం జనయే త్పుత్రం సర్వజ్ఞం వేదపారగమ్
సోమోత్పత్తి మిమాం యస్తు శ్రాద్ధకాలే సదా పఠేత్
తదన్న మమృతం భూత్వా పితౄణాం దత్త మక్షయమ్
సోమోత్పత్తి మిమాం యస్తు పర్వకాలే సదా పఠేత్
సర్వా న్కామా నవాప్నోతి సోమలోకం స గచ్ఛతి॥" ఇతి
ఏవంవిధాకారచన్ద్రరూపేణ గోప్త్రే తుభ్యమ్ ॥౧॥

చన్ద్రికా

ప్రోస్తా ప్రక్షిప్తా. రయిమత్త్వవృద్ధ్యై రయిమన్తో దేవాః తేషాం ప్రవృద్ధ్యై తృప్తయే. పృశ్నౌ సూర్యే. ఆప్యాయయతి వర్ధయతి పాతా న్నరం ప్రసరంతి పుణ్యా రయిమత్త్వవృద్ధ్యై సోమస్య యజ్ఞాత్మకస్య ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

చత్వారో దోషాః ప్రహరన్తి యస్య సర్వస్య గోప్త్రే సుర
సాయ ధామ్నే । సోమస్య పుణ్య రయిమత్ప్రవృద్ధ్యై
స్వాహా॥౧॥

యస్య దేవస్య చత్వారో దోషాః భుజాః సర్వస్య లోకస్య గోప్త్రే రక్షకాయ ప్రహరన్తి దుష్టాన్ప్రహరన్తి. సురసాయ శోభన రసాయ. ధామ్నే తేజసే సోమస్య యజ్ఞాత్మకస్య పుణ్యా రయిమతీ సుకృతధనవతీ చాసౌ వృద్ధిశ్చ యస్య తస్మై పుణ్యరయిమత్ప్రవృద్ధ్యై తస్మై ఇదం హవిః ॥౧॥

వక్షో వసత్యస్య వరాం వరిష్ఠం వాకం దధానా వవృధే
సమస్తమ్ । తస్మై వరిష్ఠాయ వరపరివృద్ధ్యై స్వాహా ॥౨॥

(శ్రీ)॥— అస్య పరమాత్మనః వరిష్ఠం శ్రేష్ఠం వక్షః ప్రాప్య యా వసతి వరాం వాకం దధానా ఉత్కృష్టరూపాం వాకం వాచం దధానా పురుషకారరూపాం వాచం దధానా శ్రావయన్తీ వసతి వవృధే సమస్తం జఙ్గమాజఙ్గమాదికం ప్రవృద్ధిం గతా తస్మై వరిష్ఠాయ ఇతి॥౨॥

చన్ద్రికా

యా వక్షః ప్రాప్య వసతీ సా వాచం దధానా వసతీత్యన్వయః.
వసతీత్యస్యాఽనువృత్తిః ॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

వక్షో వసత్యస్య వరాం వరిష్ఠాం వాకం దధానా వవృధే
సమస్తమ్ । తస్మై వరిష్ఠాయ వరప్రవృద్ధ్యై స్వాహా॥౨॥

అస్య దేవస్య వక్షసి వసతీతి వక్షోవసతీ వరిష్ఠాం శ్రేష్ఠాం వాకం వాచం కృత్వాభావ శ్ఛాన్దసః, శబ్దసమృద్ధిం దధానా వరాం శ్రేష్ఠాం

లక్ష్మీస్త్రమితి శేషః ఇత్యర్థాత్ జ్ఞాయతే. సమస్తలోకం వవృధే అవర్ధయత్. వరిష్ఠాయ శ్రేష్ఠతమాయ తస్మై దేవాయ వరప్రవృద్ధ్యై శ్రైష్ఠ్యప్రకర్షప్రవృద్ధ్యై తస్యై దేవ్యై చ ఇదం హవిః ॥౨॥

అణో రణీయా న్మహతో మహీయా నాత్మా గుహాయాం
నిహితోఽస్య జన్తోః । త మక్రతుం పశ్యతి వీతశోకో
ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశగ్గ్ం స్వాహా ॥౩॥

(శ్రీ)॥— అణో రణీయాన్ మహతో ఆకాశ భూమ్యాద్యర్థాదిభ్యో మహీయాన్ నాత్మా అణుభ్యః ప్రవిష్టః నియన్తా సర్వాత్మా. అస్య జన్తోః జీవస్య గుహాయాం. హృదయగుహాయాం నిహితః ఏవంభూతం తం అక్రతుం అకర్మవశ్యం పశ్యతి వీతశోకః ధాతుః ప్రసాదాత్ పరమాత్మనః ప్రసాదాత్ యః పశ్యతి స వీతశోకః మహిమానం మహిమవన్తం ఈశం ఇత్యర్థః. ధాతుః ప్రసాదా దిత్యనేన "నాయమాత్మా ప్రవచనేలభ్యో న మేధయా న బహునా శ్రుతేన యమే వైష వృణుతే తేనలభ్య స్తస్యైష ఆత్మా వివృణుతే తనూం స్వామ్" ఇతి నిర్హేతుకత్వం తస్య ప్రసాదాత్ ఈశం పశ్యతీత్యర్థః ॥3॥

చన్ద్రికా

నిర్హేతుకత్వమితి తత్ప్రసాదస్య హేతుం వినా సంభవ ఉక్తః॥3॥

షట్టభాష్యరీయపాఠః
నేదభాష్యే ద్రష్టవ్యమ్ ॥3॥

విష్ణు స్త్వరిష్ఠో వరదానముఖ్యో యో విశ్వయుషీన్ ధ్యాయ
న్నకుర్వన్ । విశ్వం హి తఈష ద్వ్యదధ త్త మత్ర తద్విష్ణవే
యాః ప్రథవిష్ణవే తా అమితం భరత్రేస్వాహా ॥౪॥

(శ్రీ)॥—విష్ణుః వ్యాపకః పరమాత్మా సర్వేషు శ్రేష్ఠః. వరదానముఖ్యః పరశురామరూపీ విశ్వయుషీన్ జమదగ్నిన్ పూజాయాం బహువచనమ్, ధ్యాయన్ స్వపితు ర్వధాదికం ధ్యాయన్ విశ్వం యథా

సౌభాగ్యత్వేన శుక్రి**యవం**శజాతం కుమత్ తమపత్యార్థం **కుర్వన్.**
హి విష్ణవే యాః శక్తయః.

“పర**మే**ష్ఠి ప్ర**మా**తృత్వే వ్యాప్తిత్వే స్వస్వే ఏవచ
షష్ఠ్యాదితా శ్శక్తయః ప్రోక్తాః పరస్య పర**మా**త్మనః
ఆ**చా**ర్యా వైష్ణవే సూరిభిస్తు తుష్టి పుష్టి ర్నిరిజ్ఞానా
జీవస్య **మో**హనీ **మా**యా సర్వైతా విష్ణుశక్త**యః**॥” ఇతి

తాః విష్ణుశ**క్తయః** ప్రథమషష్ఠేన **రా**మభద్రా**య** అమితం భరతేతి
మి**తరహిత** ధనుర్భరణా ఘమితం భరతి తేన జనకప్రతిజ్ఞాం త్రా**తేతి**
భరతేతి తం ధనుస్సౌశికిభి స్సహ త్రి వ్యదధాత్ ప్రాదాత్ అత్ర
విశ్వఋషిశబ్దప్రయోగాత్ అత్యన్తప్రియత్వం**వా** “విశ్వామిత్ర” **జమ**
దగ్ని వసిష్ఠేనాప్యగ్రేతనం సవతజ్జమదగ్ని ర్విహాయ్య మహత్వేత్తేనవై
స**వసిష్ఠస్యేష్టి**యం కర్య సన్మృష్ట్యా ఇత్యాది ॥౭॥

చన్ద్రికా

పూజాయామితి విశ్వఋషిమితి నక్తవ్యే ఋషీసతి బహువచనం
జమదగ్నేః పూజార్థమిత్యర్థః. విష్ణవే **ఇతి** షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ. అమితం
భరత్రితి రా**మ**భద్రస్య విశేషణమ్. శ్రేష్ఠ తేతి జమదగ్నేః శ్రేష్ఠత్వం శ్రుతి
మూలక **మిత్య**భిప్రాయేణ శ్రుతి **ము**దాహరతి విశ్వామిత్రేతి.
“**విష్ణు ర్వరిష్ఠో వరదానముఖ్యో మో ఽవిశ్వభీషీ ధ్యాయన్న కుర్వన్**
విశ్వం విభీషం వ్యదధత్త మన్త్రం తద్విష్ణవే యత్ప్రిభ విష్ణవే **య**
మమితం భరత్రే **స్వాహా**॥” ఇతిమన్త్రః **విశ్వం** భీష**యతీ**తి విశ్వభీషీ
న **విశ్వ**భీషీ **అ**విశ్వభీషీ విశ్వం జగత్ **వి**భీషం విశిష్టభయం నకుర్వన్
కుర్వత ఇతి మన్త్రః స్మృతమిత్యర్థః. ఇదం విశ్వస్య విశేషణమ్. ॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

విష్ణుర్గరిష్ఠో వరదానముఖ్యో మహో - విశ్వభీషి ధ్యాయన్న
కుర్వన్ విశ్వం విభీషం వ్యదధత్త మన్త్రం తద్విష్ణవే
యత్ప్రభవిష్ణవేయ మమితం భరత్రే స్వాహా ॥౮

పరశురామస్యాయమ్. వ్యాప్నోతీతి విష్ణుః గరిష్ఠః శ్రేష్ఠతమః వరదానే కామితార్థప్రదానే ముఖ్యః ఆద్యః. యః విశ్వభీషి. విశ్వం భీషయతి త్రాసయతీతి తథా స భవతీతి విశ్వభీషి. ధ్యాయన్ అపి స్మరన్. విశ్వం జగత్ విభీషం విశిష్టభయం కుర్వన్. వ్యదధత్త ధృతవాన్. యద్విశ్వం మన్యత ఇతి మన్త్రః స్తృతం తద్విశ్వం యం అమితం నియమితం భరతేతి భర్త్రే. ప్రభవితుం శీలమస్యాస్తీతి ప్రభవిష్ణుః తస్మై విష్ణవే ఇదం హవిః ॥౮॥

అబ్జోఽజుషన్తః ప్రపతత్పతన్తః పూరాం పూపుషన్తః పునర్వ్యః
ప్రవాలః । కంకం జనిత్రే సమతేజసన్తే స్వాహా ॥౯॥

(శ్రీ)॥—అబ్జః బ్రహ్మా

భారతే:—

"నిశాస్సుప్త్వాఽథ భగవాన్ తదాన్తే ప్రతిబుధ్యత
పశ్చాద్బుద్ధ్వా ససర్జాఽప స్తాసు వీర్యముపాసృజత్
తదణ్డమభవద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్
అహం కృత్వా తత స్తస్మిన్ ససృజే ప్రభు రీశ్వరః
హిరణ్యగర్భం విశ్వాత్మా బ్రహ్మాణం జలజం మునిమ్
భూతభవ్యభవిష్యస్య కర్తారం మనఘం విభుమ్॥" ఇతి

అజుషన్తః సృష్టికర్తృత్వాభిమానేన తత్త్వాదసేవామకుర్వన్తః అబ్జ ఇతి జాతావేకవచనమ్. ఉత బ్రహ్మాణ్డబహుళత్వాభిప్రాయేణ ప్రపతత్పతన్తః పాదాత్పతన్తః. పూరాం పూపుషన్తః పూరాం శరీరం పూపుషన్తః

పోషయన్తః. పునర్వః ప్రవాల ప్రకర్షేణ శాలం వబరూో రభేదః తంతంజనిత్రే సముత్తేజసం ఏతం [illegible] దుష్టబ్రహ్మాణం తే త్వాం. సముత్తేజసా జనిత్రే [illegible] "నా[illegible]దుజా ద్బ్రహ్మ జాయతే" ఇత్యాది శ్రుతయః. తుభ్యమ్ [illegible]

పద్రికా

అబ్జ ఇతి బ్రహ్మణః జలజత్వముక్తమ్. తత్ర ప్రమాణ ముదాహరతి. నిశా ఇత్యారభ్య జలజం మా[illegible] మితి. అజ ఇతి యచ్ఛబ్దేన భగవానుచ్యతే. ప్రకర్షే, శాల [illegible]దితి శేషః. తమిత్యన్వయం జలాదిత్యర్థః. తం బ్రహ్మాణ మిత్యర్థః. భగవతో బ్రహ్మజనకత్వే శ్రుతిముదాహరతి నారాయణాదితి. "అజో జుషస్వ ప్రపతన్పదతః పూర్వాం పూర్పుషన్తః పునర్వః ప్రవాయ తంతం జనిత్రే సముత్తేజసం తే స్వాహా" ఇతి [illegible] యం [illegible] జుష్[illegible] సేవమానాః ప్రకర్షేణ వాతి గచ్ఛతీతి ప్రవాయః॥

షష్ఠభాష్యకరీయపాఠః

అజో జుషస్వ ప్రపతన్నుపరి ప్రాంపూర్పుషన్తః పునర్వః
ప్రవాయః । తంతం జనిత్రే సముత్తేజసన్తే స్వాహా॥

యం దేవం అజో జుష[illegible] అసేవమానా [illegible] పురం శరీరాఖ్యమిత్యర్థః. పూర్పుషన్తః పుర పురః పోషయన్తః. ఏవం జనాః పదతః నిజపదాత్ స్వస్థానాత్ ప్రపతన్ పతన్తః, పునర్వారే. యస్త్వాం ప్రవాతి గచ్ఛతీతి ప్రవాయః. తం జలా[illegible] సముత్తేజసమపి తం తేజసమ్. తం బ్రహ్మాణం చ. జనిత్రే ఉత్పాదయిత్రే తుభ్య మిదం హవిః॥౫॥

మా మాన్మగుప్తాం [illegible] తాం రాజిమన్తాం
సుఘూర్ధా రయిన్తే । [illegible] ప్రవాయ స్వాహా ॥౬॥

శ్రీ॥—మాం లక్ష్మీం ఆత్మగుప్తాం అన్యైరప్రాతేవ స్వేనైవ గుప్తామ్. భూత్యై లోకానా మైశ్వర్యాయ వహన్తే [illegible] వహన్తే స్మ.

భూతార్థసూచకత్వాత్ ప్రలయకాలేఽపీత్యర్థః. తాం రాజిమన్తాం లావణ్యసంపత్తిభూతాం. సుధారయన్తీం సమగ్రైశ్వర్యగతిభూతాం మాం వహత ఇతి పూర్వేణాన్వయః. ధారసి భారభూతోఽసి ధ్రువాయ స్థిరాయ తుభ్యమ్ ౬

చన్ద్రికా

• సూచకత్వాదితి లటస్స్మయోగే భూతార్థకత్వం శాస్త్రసిద్ధమ్. రాజిమన్తామిత్యస్య ఉక్తార్థకత్వం చిన్త్యమ్. పాఠాన్తరం "వహాసి స్మ తాం రాజిమతీ" మితి ॥౬॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

మా మాత్మగుప్తాం వహాసి స్మ ధాత్ర్యై తాం రాజిమతీం
ధురం ధారయన్తీమ్ । ధారసి ధ్రువాయ స్వాహా ॥౬॥

ఆత్మనా స్వేన గుప్తాం రక్షితాం రాజిమతీం రాజతేరితి రాజిః శోభా తద్వతీం రాజిమతీం శోభావతీం ధారయన్తీం ధురం ధారయన్తీం ప్రాపయన్తీం దక్షతాం తాం ధురం మమ శరీరయాత్రాభారం భూత్యై ఐశ్వర్యాయ వహాసి స్మ అవహత్. ధారసి జగత్ భారరూపోఽసి ధ్రువాయ శాశ్వతాయ తుభ్యం సుహుతం హవిః ॥౬॥

యం చిన్తయన్తి నిగమాన్తరూపం యం విశ్వరూపం పర
మాత్మరూపమ్ । తం విన్దమానాం సకలం వ్రజన్తీం
తం దేవముఖ్యం సుకృతం ధ్రువాయ స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ॥—యం నిగమాన్తరూపం "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాది వేదాన్తప్రతిపాద్యరూపం యం విశ్వరూపం

• "యస్యాఽస్యమగ్నిర్ద్యౌర్మూర్ధా ఖం నాభిశ్చరణౌ క్షితిః" ఇత్యాది విశ్వరూపమ్. పరవ్యూహవిభవాన్తర్యామ్యర్చావతారాదిరూపం వా చిన్తయన్తి ధ్యాయన్తి. సకలం స్వకలాసహితత్వేన లక్ష్మీతన్త్రే:—

"మహాలక్ష్మీతి సమాఖ్యాతా సాఽహం సర్వాఙ్గసున్దరీ
మహాశ్రీస్సా మహాలక్ష్మీః చణ్డా చణ్డీచ చణ్డికా
భద్రకాళీ తథా భద్రా కాళీ దుర్గా మహేశ్వరీ
త్రిగుణా భగవత్పత్నీ తథా భగవతీ పరా
ఏతా స్సంజ్ఞాస్తథా ఽన్యాశ్చ తత్ర మే బహుధా స్మృతాః
వికారయోగా దన్యాశ్చ తా స్తా వక్ష్యా మ్యశేషతః
రక్షయామి జగ త్సర్వం పుణ్యాపుణ్యైః కృతాకృతే
మహనీయాచ సర్వత్ర మహాలక్ష్మీః ప్రకీర్తితా
మహద్భి శ్శ్రయణీయత్వా న్మహాశ్రీ రితి గద్యతే
చణ్డస్య దయితా చణ్డీ చణ్డత్వా చ్చణ్డికా మతా
కళ్యాణరూపా భద్రాఽస్మి కాళీ భద్రా ప్రకీర్తితా
ద్విషతాం కాలరూపత్వా దపి కాళీ ప్రకీర్తితా
సుహృదాం చ ద్విషాం చైవ యుగప త్సదసద్విధే
భద్రకాళీ సమాఖ్యాతా మాయా ఽఽశ్చర్యగుణాత్మికా
మాయాయోగ ఇతి జ్ఞేయా జ్ఞానయోగవశాత్ స్మృతామ్
పూర్ణషాడ్గుణ్యరూపత్వా త్స్మృతా చాఽహం పరాత్పరా
(త్సాహం భగవతీ స్మృతా)

భగవద్యజ్ఞసంయోగాత్ పత్నీ భగవతో హ్యహమ్
విశాలత్వాత్ స్మృతా వ్యోమ పూరణాచ్చ పృథ్వీ స్మృతా
పరాపరస్వరూపత్వాత్ స్మృతా చాహం పరాపరా
శాసనా చ్ఛక్తిరూపాఽహం రాజ్ఞ్యహం రంజనా త్సతామ్
సదా శాన్త్వవికారిత్వాత్ శాన్తాఽహం పరికీర్తితా
మత్తః ప్రవర్తతే విశ్వం ప్రకృతి స్సాఽస్మి కీర్తితా
శ్రియస్సా శ్రయణీయాఽస్మి శ్రయాణామి హరిం సతామ్
శృణోమి కరుణాం వాచం శ్రావయామి చ గుణైర్జగత్
శ్రయే త్వత్ర స్సర్వభూతానాం క్షమే ఽహం సర్వకర్మణామ్
ఈడితాచ సదా దేవై శ్శరీరం చాపి వైష్ణవమ్
ఏతా స్మయి గుణాన్దృష్ట్వా వేద వేదాన్త పారగాః

గుణయోగవిధానజ్ఞా స్త్రియం మాం సంప్రపద్యతే
సాఽహమేవం ధాత్ర్యా సర్వాకారా సనాతనీ" **ఇతి**

ప్రవదన్తీం స[illegible] [illegible] తం పరమాత్మరూపం **విన్ద మానాః** ప్రాప్నువన్తి [illegible] **దేవముఖ్యం** చిన్తయన్తో [illegible] **తేషు** సురితం భవాయ భోగ్యరూపాయ "స్వా[illegible] తే స[illegible] న్యూ-**మాన** సహ [illegible] **తేభ్యః**" ఇతి ||౭||

ప[illegible]రా

స[illegible] [illegible] [illegible] **ముచ్యత ఇత్య** భి[illegible] [illegible] **ఇతి.** పాఠాన్తరం "**యం** చిన్తయ[illegible] ని**గమా**[illegible] [illegible] **పరమాత్మ** **పుణ్యం** [illegible] [illegible]మానా స్సకలం [illegible] ఇత్యాది ||౭||

[illegible]

యం చిన్తయ[illegible] [illegible] [illegible] పరమాత్మపుణ్యం। [illegible] [illegible] సకలం [illegible] తం దేవముఖ్యం సురితం భవాయ స్వాహా ||

[illegible] **నిగమా** [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] **యస్య** **తం** [illegible]**గమా**[illegible] రూపం **దేవముఖ్యం** [illegible], యం[illegible] చి[illegible]య[illegible] [illegible]జనాః యం పరమాత్మపు[illegible] [illegible] [illegible] పుణ్యరూపం స్వస్య పుణ్యరూపం **యస్య** [illegible] [illegible] **మా**కారం దేవానాం **ముఖ్య**తమం రూపం **విన్దమానాః** ప్రాప్నువానాః సకలం సురితం శోభనవినోదం **ప్రవదన్తి** భవన్తీతి భవాయ స[illegible]దా [illegible]**మానాయ తస్మై** ఇదం హవిః [illegible]

పుణ్యస్య పుణ్యా పురుషే పురగ్రే తాం రాజిమన్త్రం నిశ చోది తానామ్ । విదధాతి పుష్ట్యై [illegible] [illegible] స్వాహా ||

(**శ్రీ**)—పుణ్య పోషక పరమాత్మా, యద్వా పరమపావనః, పుణ్యం **పోషితాం** పురుషే పుంసశబ్దః సాధారణః. **స్వాత్మపారటాతు**

విషయభూతే పురుషే. పురస్తాద్గే శరీరపూర్వభాగే. పాదగుహ్యానాభి
హృదయకణ్ఠవదనముఖేషు పుష్ట్యై ఐశ్వర్యానుభవార్థం లక్ష్మీం విదధాతి
స్థాపయతి. నిశిచోదితానాం … తా చకారాత్ సన్ధ్యాకాలేచ ఉదితాః
జాతాః. అసురదానవాదయః "దివా దేవా నసృజత నక్త మసురా"
నితి శ్రుతేః. తాం … లక్ష్మీం హరన్ తేషా మైశ్వ
ర్యం హరన్. … నాం శిరసి స్థితాం. విదధాతి అయ మేవార్థో మార్క
ణ్డేయపురాణే … గస్త్యః

స … … … …
అయ … … … ప్రహీయతే।

ఏవంరూపేణ సర్వార్థదాత్రే పరాయ పరమాత్మనే
తుభ్యం నమః ॥

పఙ్క్తిః

సాధారణార్థః విష్ణుపక్షే … … యుక్త ఇత్యర్థః
పాతాన … పుణ్యాయ … పురుషే. పురాగ్రాం తాం రాజి
మతీం నిధిచోదితాన్నః విదధాతి పుష్టిం పరాం … య స్వాహా
ఇతి ॥

ఛటిఘాస్కారీయపాఠః

పుణ్యాయ పుష్టి పురుషే పురాగ్రాం తాం రాజిమతీం నిధిచోదితా
న్నః । విదధాతి పుష్టిం పరాం పరాయస్వాహా ॥

పుణ్యాయ సుజ్ఞతాయ పుష్టిః పురుషే పుషిత్ పురాగ్రాం
స్వగ్రామే శ్రేష్ఠాం రాజిమతీం శోభావతీం నిధిభిః పద్మశఙ్ఖాదిభిః
చోదితాం పరాం శ్రేష్ఠాం తాం పుష్టిం నః అస్మాకం విదధాతి యః
కరోతి పరాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥

సో నో భూతో యోవా ఽమృతాఽత్మా సుపుష్టి మస్మత్పితరం పవిత్రమ్। సనో ఽస్తు భూత్యై కమలావరాయ స్వాహా॥౯॥

శ్రీ॥—స పరమాత్మనో భూతః న జాత "అమానో నాః ప్రతిషేధారా" ఇతి. శ్వేతాశ్వతరే "నతస్య కశ్చిత్పతి రస్తి లోకే నచేశితా నైవచ తస్య లిఙ్గమ్. స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః" ఇత్యాదయః. వృ...తాత్మ

"షడ్భావషట్కోశషడూర్మిహీనం శుద్ధం పరంనిర్మలమప్రమేయమ్
బ్రహ్మాద్య మేకం సదసం సమగ్రం భజన్తి యే తే ప్రభవన్తి ...న్యా॥" ఇతి

అస్తి జాయతే పరిణమతే ...యతే వినశ్యతీతి షడ్భావ వికారాః. "అసిశుక్ల...జ్జా పిత్రృతః త్వఙ్మాంస రుధిరాణి మాతృతః" ఇతి షట్కోశాః.

"అశనాయాపిపాసే చ శోకమోహౌ జరామృతీ
ఏతా షడూర్మయః ప్రోక్తా దేహినాన్తు విశేషత॥" ఇతి

అస్మాకం సుపుష్టిం సుశో...ం పుష్టిమ్. వహితం ...స్మత్పితరం పవిత్రమ్. పితృశబ్దేన పితృవంశజానాం, మాతృవంశజానాం సర్వేషా ముపలక్షణమ్.

"ఆస్ఫోటయన్తి పితరః ప్రనృత్యన్తి పితామహాః
వైష్ణవో నః కులే జాతః స ప్రస తారయిష్యతి॥"

పితరం పితౄన్ పవిత్రం ...త ...తమిత్యర్థః. సో నోఽస్తు భూత్యై సః ...న్మాకం భూత్యై పరమాత్మనః భూత్యై భగవ త్ప్రాప్తి రూపైశ్వర్యాయ. అస్తు కమలావరాయ లక్ష్మీకాన్తాయ తుభ్యం స్వాహా ॥౯॥

చన్ద్రికా

సో నో ఇత్యత్ర ...లోపాభావ శ్ఛాన్దసః. సంహితాయ అనుసంధాతారః. పాఠాన్తరం: "సోనో భూతో యో వాఽమృతాఽఽత్మా సుపుష్టి మస్మద్వితరస్పవిత్రామ్" అస్య తుమానమ్॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సో నో భూతో యోవామృతాత్మా సుపుష్టి మస్మద్వితర న్నవి
త్రామ్। సో నోఽస్తు భూత్యై కమలావరాయ స్వాహా ॥౯॥

యో దేవః సః అమృతాత్మా అమృతమయో భూతో జాతః
సః పవిత్రాం శుద్ధాం వినయవతీం సుపుష్టిం అస్మత్ మహ్యాం వితరన్
దాస్యన్ స దేవః నః భూత్యై అస్తు. కమలావరాయ లక్ష్మీకాన్తాయ
ఇదం హవిః ॥౯॥

స త్వేవ నిత్యం సకలా స్సమూర్తయః స్ఫురతా త్మనస్తా।
తే బీజయన్తో వియతి మహాన్తం కర్మ ప్రవృత్తే హరిదే
పరాయ స్వాహా ॥౧౦॥

(శ్రీ)॥— నిత్యం వియతి ఆకాశే. యద్వా ... నస్తా ...నేన ఆకాశ
స్థా ఉచ్యన్తే. సురతా ... సహితా ... తగీతవాద్యాది.సకలాః కలా
సహితాః సమూర్తయః సమూర్తి ... . బీజయ ... జ ... లా ... న
యే ... సద్వారః త్వేన.
యద్వా అ ...

"జ్యోతీంషి ... భువనాని విష్ణు ... దేవాశ్చ ... రూ
దిశశ్చ సద్య స్సముద్రాశ్చ ... సర్వం యదస్తి య
న్నాస్తి చ విష్ణువర్య॥" ఇతి.

వియతి ... ఆకాశస్థానాం పాపవానాం "దేవగృహా వై నక్ష
త్రాణి" ఇతి శ్రుతేః. తత్తత్సన్నిధౌ తత్తత్కర్మ ఫలానుభవస్థాన
జనకాయ. హరతే

"తే పుణ్య మాసాద్య సురేన్ద్రలోక మశ్నంతి దివ్యాన్దివి
దేవభోగాన్

తే తంభుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణే పుణ్యే మర్త్య
లోకం విశన్తి" ఇతి భగవద్వచనాత్. పరాయ

బ్రహ్మాణ్డే—"బ్రహ్మా శంభుస్తథైవార్కశ్చన్ద్రమాశ్చ శతక్రతుః
ఏవమాద్యాస్తథా చాన్యే యుక్తా వైష్ణవతేజసా
జగత్కార్యావసానే తు వియుజ్యన్తే చ తేజసా
వితేజసశ్చ తే సర్వే పఞ్చత్వముపయాన్తి చ॥" ఇతి.

శ్రీవిష్ణుపురాణే —

"సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవానేక ఏవ జనార్దనః॥" ఇతి

జగత్సంహారకత్వేన రుద్రరూపః క్షయశబ్దేన స్థానమ్.
నిరుక్తేః —

"క్షమాన్నిలికాదీనాం నామాని వివిధా స్మృతాః
ప్రాసాదమాస్పదం సద్మ గృహం ధామ సనాతనమ్
విమానం నిలయం ధిష్ణ్యం గేహం చ వసతిస్తథా।
హర్మ్యం నికేతనం చైవ సౌధం వాసశ్రయం క్షయమ్
ఆలయో మన్దిరం చైవ భవనావాసవాచకాః॥" ఇతి తస్మై॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశికగోత్రేణ శ్రీగోవిన్దాచార్యసూనునా
వేదాన్తదేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యయజ్వనా
విరచితే శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
నవమానువాకః

చన్ద్రికా

నిరుక్త ఇతి.ఈయశబ్దస్య గృహపరత్వే నిరుక్తాధికారవచనముదాహరతి క్రమాదిత్యాది. పాఠాన్తరం: "సత్వేవ నిత్యం సకలాగ్స్వమూర్తయ స్స్వరతా స్స్వసన్నాః తే జీజయన్తో విపదః ఈయానా" మితి. అన్యత్సమానమ్॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయ గోత్రసంజాత శ్రీనరపరాజ
సూరి సన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయాం
శ్రీ పారమార్థికోపనిషద్భాష్య చన్ద్రికాయాం
నవమానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్వేవ నిత్యం సకలా స్స్వమూర్తయ స్స్వరతా స్స్వనస్తాః। తే
జీజయన్తో విపదః క్షయాణాం తత్తత్ప్రవిత్రే హరతే
హరాయ స్వాహా ॥౧౦॥

హే దేవ నిత్యం సురతాః సుష్ఠురతాః స్వానస్తా స్స్వస్య అసన్తాః. జీజయన్తః జయశీలాః. సకలాస్తే స్వమూర్తయః సత్వేన విపదః క్షయాణాం తన్మూర్తిమతీనాం సవిత్రే ఉత్పాదయిత్రే తత్తత్ హరతే అపహరతే హరాయ సంహారరూపాయ తుభ్య మిదం హవిః॥౧౦॥

ఇతి శ్రీనరహరి భట్టసూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీవైఖానససూత్రఖిలఋక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే
నవమానువాకః

శ్రీపారమార్థికోపనిషద్భాష్యమ్

(దశమోఽనువాకః)

యా గా వరిష్ఠా సహసూ ర్ధరిత్రీ వసుం వసుం వై వసునీహ
భద్రా । రేవతీజయన్తో రజతం రజతే స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥— యా పృథివీ విశ్వమ్భరా వరిష్ఠా శ్రేష్ఠా. గా గౌః ఖ్యాతా. వసుం హిరణ్యవాదికం వసుం ద్రవ్యాదికమ్. వసునీహ భూలోకే. తత్తజ్జాత్యనుసారేణ ద్రవ్యం జఙ్గమాజఙ్గమాదికంచ బిభర్తి. పరమాత్మనా సహ సహా ద్రవ్యదా సర్వధనానాం కారణభూతా. రేవతీజయన్తో రజతం రజతే ప్రకాశతే ... యుక్తం యత్కించిద్వస్తుజాతం రజతం ... ప్రకాశతే. ఇత్యర్థః ॥౧॥

పఞ్చికా

గోశబ్దస్య గాయత్రీరూపం ఛాన్దసమ్. సుగ్వ్యాకరణే ధ్యాహారః. రేవతీ జయన్త ఇతి ద్వితీయాయాః ప్రథమా. పదచ్ఛేదః: "యా గా వరిష్ఠా స్సహసూ ర్ధరిత్రీ వసు వసున్వై వసునీహ భద్రా రేవతీజయన్తో రజతం రజన్తే స్వాహా" ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యా గా వరిష్ఠా స్సహసూ ర్ధరిత్రే వస న్వాస స్త్వై వసునీహ
భద్రాః రేవతీజయన్తో రజతం రజస్తే స్వాహా ॥౧॥

యా దేవ వరిష్ఠా శ్రేష్ఠా స్సహసా ప్రసూతిసహితా, సవత్సాః వసూని ధనాని వసన్ వసన్ భద్రా మఙ్గళా గాః ధరిత్రే పోష యిత్రే తస్మై ఇదం హవిః. యా గావః రజతం ఇవ సుహిరణ్యాం సువర్ణాదికం రేవతీజయన్తః ఉత్పాదయన్తో రజన్తే ॥౧॥

వాయు రన్తరాత్మా వహతి సమస్తస్సపుణ్యదేవేతి ససూరి
ముక్తః। సూరిస్సురాణాం సురసో మహ్యాయుధస్సమూహ్యా
దేవాయ వరదాయ పిత్రే స్వాహా॥౨॥

శ్రీ॥—అయం మన్త్రః సుదర్శనపరః. వాయు రన్తరా అస్య సుదర్శనస్య వాయోరన్తరా ఆత్మా బుద్ధిరూపః.

“బలస్వరూపమతులం జవేనాన్తరితానిలమ్
చక్రస్వరూపంచ మనో ధత్తే విష్ణుకరేస్థితమ్॥” ఇతి.

సమస్తః. “విష్ణోశ్చక్రరూపత్వాత్సర్వం విష్ణునాదాచరేత్.” ఇతి సర్వస్వరూపీ. వహతి భగవతా మనసి యత్కించిచ్చిన్తితం తత్సర్వం ప్రాపయతి స సుదర్శనః సూరిముక్తః భగవతా రాక్షస వధాదికం ప్రతి ముక్తః. తద్వ్యాపారయుక్తదోషాభావాత్ సపుణ్యదేవేతి సర్వత్రాపి ప్రసిద్ధః. సురాణాం దేవానాం సూరిః పూజ్యః. సురసః వీర్యవాన్. యద్వా హత్యాదిదోషదుష్టస్య లోకే త్యాజ్యతా ప్రతిపాదనాత్, తద్దోషాభావాత్. సురసః. యద్వా సముద్రనివాసభూతత్వాద్వా. “సుదర్శనో దైత్యఖణ్డనః” ఇతి ప్రతిభటసంహారకః. యద్వా ప్రాణద ప్రాణహరః. “యద్ధ్యాయే పృథ్వీశూనాసే చక్రేణ హతా ప్రభుణాదివి”. చరణావ్యాసో ఛాన్దోగానాం శిఖాగ్రహణమాత్రేణ ప్రాణద సమూహ్యాదేవాయ ఏవంరూపం సుదర్శనం సమూహ్య సమ్యక్ స్తుత్వా దేవాయ రుద్రాయ వరదాయ రుద్రస్య వరదాయేత్యర్థః. అథ కిమర్థాయ పిత్రే “నారాయణాద్రుద్రో జాయతే” ఇత్యాదిశ్రుతిభ్యః రుద్రస్య పిత్రే రక్షకాయ నను జగత్సంహారకస్య రుద్రస్య కథం సుదర్శనే వాస ఇతిచే దుచ్యతే॥ వేఙ్కటగిరిమాహాత్మ్యే

కథం సూర్యం పరిత్యజ్య ప్రభావస్య భవిష్యతి
ఏవం శ్రీ కౌస్తుభం చక్రం శార్ఙ్గం శఙ్ఖం తథైవచ
ఏవ మాదీని శస్త్రాణి నిత్యసిద్ధాని శఙ్కర

నైవేషాంచ పరిత్యాగో నాస్యైషాం స్వపాశ్రయః
[illegible]శక్త్య మిద మత్యర్థం యాచితే ప్రసుధాక్షిణా
నచాహ మస్మృతం వక్ష్యే తత్తావాస్తు యథేప్సితమ్॥ [illegible]

తత్రైవ:— [illegible] రాత్మా హి సర్వేషాం [illegible] నారాయణం ప్రభుమ్

తదశక్యం మహాచక్రం [illegible] చిత్
శుద్ధసత్త్వస్య తద్వ[illegible] ర్వాయుజ్ఞ[illegible]యుం నభ
సాక్షా త్సృష్టో మహాన్విత సమో[illegible] మాశ్రయ
[illegible] సర్వంచ [illegible]యా [illegible] ద్వి[illegible]
[illegible] మేవ తదహం సత్యే [illegible] నమ్
అను[illegible] స్త్వ త్వద్దేహం సిమ్యాసి సుబద్ధ్య నే[illegible]

[illegible]ను "యత్నా [illegible] ద్వైత [illegible] తేజ [illegible] త్మనా

జాడ్వ త్రయా[illegible] తదూష్మా[illegible]
తేన చక్రం మహా[illegible] ష్ఠిబినా మ[illegible]కల్పయత్
[illegible] తస్య [illegible] జన్ నామ [illegible] పరి సమ్[illegible]
తస్యాస్య[illegible]ధవ [illegible] మాదాయ ప్రభు [illegible]॥ [illegible]

[illegible]శాసనికే॥ ఉమా

[illegible]నా మాయుధానాం త్వం పినాకం [illegible] మిచ్ఛసి
[illegible]రం దేవదేవేశ తన్మే శంసితు మర్హసి

మహేశ్వర:

శత్రుగ్రహాం తే వక్ష్యామి శృణు దివ్యం శుచిస్మితే
యుగాన్తరే మహాదేవి కణ్వానామా మహామునిః
సహి తీవ్రాం తపశ్చర్యాం కర్తు మేవోభయోః ప్రియమ్
తథా తస్య తపో ఘోరం చరతః కాలపర్యయాత్
వల్మీకం పున రుద్భూతం తస్యైవ శిరసి ప్రియే
వేణు ర్వల్మీకసంయోగా న్మూర్ధ్ని తస్య బభూవ హ

ధరమాణశ్చ తత్సర్వం తపశ్చర్యా మథాకరోత్
తస్మై బ్రహ్మ వర[illegible]తః జగామ తపసార్చితః
దత్వా తస్మై [illegible] దేవో [illegible] దృష్ట్వా త్వదిష్యయత్
లోకకార్య[illegible] ముద్దిశ్య [illegible] ధారిణ
వి[illegible]యిత్వా [illegible] [illegible]యోజయత్
[illegible] లోకపితామహః
[illegible] ద్వే [illegible] ప్రాదాత్ [illegible] సుమేవ చ
పినాకం నామ [illegible] మహా[illegible]
స్మృతీః [illegible] న నామా [illegible]
[illegible] బ్రహ్మ [illegible] గత [illegible]

ఏవ[illegible] [illegible] భిధేయత్వం కథ
మాపద్యతే [illegible]

[illegible] జగత్
[illegible] విదు
[illegible] బుద్ధి
తస్య [illegible] పురుషోత్తమాత్
తస్య [illegible] జయే [illegible] తమమ్
సంసారచక్ర [illegible] తత్పదర్శనమ్
హంసాఖ్యం చేతనాగారం [illegible] హృది స్థితమ్
తస్య [illegible] జన్మా[illegible] తే
[illegible] సర్వ[illegible] క్షర
ధన్వో [illegible] భ్యాం [illegible] యుక్తః [illegible]
గ[illegible] చాపి [illegible] కీర్తితమ్
[illegible] వాయు[illegible] యోగ [illegible] స్మృత
తేజో వాయుమయో [illegible] నామ్నా సంహారణ స్మృతః
విద్యా[illegible] విద్యే [illegible] కే [illegible] యే తే మహేషుధీ
లోకాలోకాచలః ప్రోక్తో [illegible] ఖేటకమ్

కృతాన్తో నన్దకః ఖడ్గం సర్వప్రాణిహృది స్థితమ్
యా దణ్డనీతి స్సా ఖ్యాతా గదా కౌమోదకీ హరేః
సర్వార్థేషు జయో హ్యస్య పక్షిరాజో గరుడస్థితః
సర్వబన్ధుషు యద్బద్ధం ప్రేమపాశం పరస్పరమ్
దృఢం భ్రాతృసుతాఖ్యం తత్పాశం సర్వార్థసమ్మతమ్
సర్వప్రాణిషు యా శక్తిః శక్తి ర్విద్యున్నిభా మతా
మర్యాదా యా తథా లోకే శ్రీపాతు మహారవా
సంసారభీతి ర్దైన్యేవేహ నీలాఖ్యస్య హరే ర్ద్విపః
యన్మనశ్శీఘ్రగం తస్య తీవ్ర (సర) థః కామగో మతః
యో వాయు ర్వాతి సోఽశ్వస్తు పుణ్డరీకసమాహ్వయః
ఇత్యేవం బ్రహ్మణా చోక్తం తస్మాదేభి శ్శ్రియా సహ" ఇతి

శ్రీవిష్ణుపురాణే॥—

"ఆత్మాన మస్య జగతో నిర్లేప మగుణామలమ్
బిభర్తి కౌస్తుభమణిస్వరూపం భగవాన్ హరిః
శ్రీవత్ససంస్థానధర మనన్తేన సమాశ్రితమ్
ప్రధానం బుద్ధి రప్యాస్తే గదారూపేణ మాధవే
భూతాదీ నిన్ద్రియాదీంశ్చ ద్విధా వై పర మీశ్వరః
బిభర్తి శఙ్ఖరూపేణ శార్ఙ్గరూపేణ చ స్థితమ్
చలస్వరూప మత్యన్తం జవేనాన్తరితానిలమ్
చక్రస్వరూపం చ మనో ధత్తే విష్ణుః కరే స్థితమ్
పఞ్చరూపా తు యా మాలా వైజయన్తీ గదాభృతః
సా భూతహేతుసంఘాత భూతమాలా చ వై ద్విజ
యానీన్ద్రియాణ్యశేషేణ బుద్ధికర్మాత్మకాని వై
శరరూపా ణ్యశేషాణి తాని ధత్తే జనార్దనః
బిభర్తి యచ్చాసి రత్న మచ్యుతోఽత్యన్తనిర్మలమ్
విద్యామయన్తు తజ్జ్ఞాన మవిద్యా చర్మసంస్థితమ్
భూతాని చ హృషీకేశో ధత్తే సర్వేన్ద్రియాణి చ

విద్యావిద్యే చ మైత్రేయ సర్వమేతత్సమాశ్రితమ్
అస్త్రభూషణసంస్థానస్వరూపం రూపవర్జితమ్
బిభర్తి మాయారూపో ఽసౌ శ్రేయసే భగవాన్ హరిః
సవికారం ప్రధానం చ పుమాంసం చాఖిలం జగత్
బిభర్తి పుణ్డరీకాక్షస్తదేవం పరమేశ్వరః ఇతి

ఏవం స్వతస్సిద్ధానామప్రాకృతానాం చక్రశఙ్ఖాదీనామన్యేన ధర్తుమశక్యత్వాద్దోర్యోగేషు పాఞ్చజన్యత్వాదిశబ్దవాచ్యత్వాభావాత్, రూఢ్యా పాఞ్చజన్యత్వాదికముపపన్నమ్. బ్రహ్మణా కల్పితం శార్ఙ్గమితి నామ ఏవ మన్యేషామప్రాకృతానాం పాఞ్చజన్యాదికం పరమాత్మన ఏవ అవతారాదిష్వస్తి అప్రాకృతం వా చక్రవర్తిప్రభృతీనాం కల్పితాని శఙ్ఖచక్రాదీని ౨।

చన్ద్రికా

వాయోర్గతిరన్తరా కల్ప్యేత్యర్థః సమస్త ఇతి సుదర్శనస్య సాక్షాత్ భగవత్స్వరూపత్వముక్తమ్. కథోచ్యతే అన్యత్ర చ "మనసి మునిపుఙ్గవ భావయేచ్చక్రసంజ్ఞితమితి. ఇతిశబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థకత్వాదాహ సర్వత్ర ప్రసిద్ధ ఇతి. అనుసన్ధత్స్వాత్ర ముమాగమమ్. చక్రస్య రుద్రనివాసత్వే ప్రమాణం దర్శయతి వహ్నిత్యాదినా. పాఠాన్తరం: "వాయ్వన్తరాత్మా వహతే సమస్తం సపుణ్యాదేవేతి ససూరిముక్తః." అన్యత్సమానమ్ ॥౩॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

వాయ్వన్తరాత్మా వహతే సమస్తం సపుణ్యాదేవేతి ససూరిముక్తః।
సూరిస్సురాణాం మనసో వ్యవస్థస్సముహ్యా
దేవాయ పరమాయ పిత్రే స్వాహా॥ ౩॥

యః వాయుః అన్తరాత్మా వాయురూపాన్తరాత్మా భూత్వా సమస్తం జగత్ వహతే సః హే పుణ్యాదేవేతి ససూరిముక్తః. సకారస్య వ్యత్యయః సూరిభిస్సముక్తః సూరిః విద్వాన్ సురాణాం

దేవానాం సురసః సుష్టు ఆదరవాన్ అసురాన్ జగతాం ప్రాణాన్ దదాతీతి అసుర్యః సమ్యక్ వోఢుం యోగ్యా స్సమూహ్యా దేవాః యేన తస్మై సమూహ్యాయ దేవాయ వరదాయ కామఫలదాయ ప్రీతే రక్షకాయ ఇదం హవిః ॥౨॥

సర్వోపరిష్టా దధితిష్ఠ వా(తా)త్మా యస్యోపరిష్టా త్పరమస్సముక్తః।
తం నీరజస్త మనుసంచరాయ స్వాహా ॥౩॥

(శ్రీ) — యస్య బద్ధస్య ఉపరిష్టాత్ బద్ధాపేక్షయా ముక్తః పరమః సర్వోపరిష్టా దధితిష్ఠతా ఆత్మా బద్ధముక్తవిలక్షణాపేక్షయా పరమాత్మా తం నీరజం బద్ధాపేక్షయా ముక్తం నీరజం అపహతపాప్మత్వాదిగుణవిశిష్టమ్. ముక్తాపేక్షయా ... సాతత్యేన సం... అను సమ్యక్ప్రా...య ఉత్కృష్టాయ ... యద్వా ఉత్కృష్టత్వాపేక్షయా బద్ధాయేత్యర్థః॥౩॥

పత్రికా

పరమాత్మా ధిష్ఠానం యోజ్యస్య నీరజ ముక్తిదశాయా మపహతపాప్మత్వాదిగుణకం ముక్తమిత్యర్థః. తం నిత్యమిత్యర్థః. అను ... సాతత్యేన ... యస్య ... సంబంధ ఇత్యభిప్రాయః. పాఠాన్తరం: "తం నీరజసం సుకేనుప్రవజస్త మను సంచరాయ స్వాహా" అన్యత్సమానమ్॥౩॥

షష్ఠభాష్యస్థీయపాఠః

సర్వోపరిష్టా దధితిష్ఠతాత్మా తస్యోపరిష్టా త్పరమ స్సముక్తః
తన్నీరజస్తం సుకేను ప్రవజస్త మను సంచరాయ స్వాహా॥౩॥

ఆత్మా జీవాత్మా సర్వోపరిష్టాత్ సర్వేషాం లోకానా ముపరిష్టాత్ ఊర్ధ్వే అధితిష్ఠత స్థితస్య ఆత్మనః ఉపరిష్టాత్ పరమః పరమాత్మా సముక్తః స్థిత ఇత్యుక్తః నీరజస్తం నిర్గతరజోగుణం శోభనా తను ర్యేషాం తే సుతనవః యోగినస్తై రనుప్రవజస్తం అనుగమ్య

మానం తం పరమాత్మానం సమ్యక్ప్రరయంతి పరమం శ్రేష్ఠం కరోతి తస్మై అను సంపరాయ ఇదంహవిః॥౩॥

తమ స్సర్వభూత మథునో ద్వరేణ్య స్తం సత్వరూపం సకలం
ప్రకాశ్య సంశ్లేశయ న్సృష్టి నిమిత్తయే య స్తస్మై
పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే స్వాహా ॥౪॥

శ్రీ।—"నాసదాసీ న్నోసదాసీ త్తదానీమ్.నాసీ ద్రజో నోవ్యో మాపరో యత్. కిమావరీవః కుహకస్య శర్మన్. అమ్భః కిమాసీ ద్గహనం గభీరమ్. నమృత్యు రమృతం తర్హినః రాత్రియా అహ్న ఆసీ త్ప్రకేత. ఆనీద వాతగ్ం స్వధయా తదేకమ్. తస్మా ద్ధాన్యం న పరః కిఞ్చ నాస. తమ ఆసీ త్తమసా గూఢ మగ్రే ప్రకేతమ్." ఇతి సుబాలోపనిషద్॥ "ఓం తదాహు కిం తదాసీ త్తస్మై సహోవాచ నస న్నాస న్నసత్ సదితి తస్మా త్తమ స్సఞ్జాయతే. తమసో భూతాది ర్భూతాదే రాకాశ మాకాశా ద్వాయు ర్వాయో రగ్ని రగ్నే రాపః అద్భ్యః పృథి. తదణ్డం సమభవ త్తత్సవంత్సర మాత్ర ముషిత్వా ద్విధా కరో దధస్తాత్ భూమి ముపరిష్టా దాకాశం మధ్యే దివ్యే పురుషో దివ్య స్సహస్ర శీర్షా పురుష స్సహస్రాక్షః స్సహ స్రపాత్ సహస్రబాహురితి" "సర్వం తమో భూతం వరేణ్యం ప్రాణినీయః పరమాత్మా తమోభూతం సృష్టేః ప్రాగధునోత్. తం సత్త్వరూపం సహస్రశీర్షేత్యాదిరూపమ్. ప్రకాశ్య సృష్టినిమిత్తయే సృష్టవాన్.

శ్రీగీతాయామ్:—

ప్రకృతిం పురుషం చైవ విద్ధ్యనాదీ ఉభావపి
మమ యోని ర్మహ ద్బ్రహ్మ తస్మి న్గర్భం దధా మ్యహమ్
సంభవ స్సర్వభూతానాం తతో భవతి భారత

శ్రీవిష్ణుపురాణే:—

ప్రకృతిం పురుషంచైవ ప్రవిశ్య స్వేచ్ఛయా హరిః
క్షోభయామాస సంప్రాప్తే సర్గకాలే వ్యయావ్యయౌ॥

ఏవముక్తప్రకారేణ సమ్మిశ్య ప్రకృతిపురుషౌ సంక్లేశయన్ సృష్టిమకరోత్. కథమితిచేత్ సహస్రబాహుంత. "సో గ్రేభూతానాం మృత్యుమసృజత్. త్ర్యక్షం త్రిపాదం ఖణ్డపరశుం వ్యజీజనత్. తస్య బ్రహ్మాభిధేదే స బ్రహ్మాణ మేవపి వేశ స మానసాత్ సప్తపుత్రా నసృజత్. తే హ విరాజం సప్తమానసా నసృజన్. తే హ ప్రజాపతయ: "బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్ బాహూ రాజన్యః కృత. ఊరూ తదస్య (వై)య ద్వైశ్యః. పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత. చన్ద్రమా మనసో జాతః. చక్షోస్సూర్యో అజాయత", "శ్రోత్రా ద్వాయుశ్చ ప్రాణశ్చ. హృదయా త్సర్వమిదం జాయతే. తతో దాప్నపాదా యక్షాసుర గన్ధర్వాశ్చ అస్థిభ్యః పర్వతా లోమభ్య ఓషధివనస్పతయో లలాటాత్ క్రోధజో రుద్రో జాయతే. తస్యైతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసిత మేత ద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదో ఽథర్వవేద శ్శిక్షా కల్పో వ్యాకరణం నిరుక్తం ఛన్దో విచితి ర్జ్యోతిషామయనం న్యాయో మీమాంసా ధర్మశాస్త్రాణి వ్యాఖ్యానా న్యుపవ్యాఖ్యానాని సర్వాణిచ భూతాని హిరణ్యజ్యోతి ర్యస్మి న్నయ మాత్మా అధిక్షియన్తి భువనాని విశ్వా ఆత్మానం ద్విధా ఽకరోత్ అర్ధేన స్త్రీ అర్ధేన పురుషః దేవో భూత్వా దేవా నసృజత్. ఋషి ర్భూత్వా ఋషీన్ యక్షరాక్షసగన్ధర్వాన్ గ్రామ్యా నారణ్యాంశ్చ పశూనసృజత్. ఇతరా గజా ఇతరో ఽనడ్వాన్ ఇతరా బడబా ఇతరో ఽశ్వతరాన్ ఇతరో గర్దభీ ఇతరో గర్దభః ఇతరా విశ్వమ్భ రితరో విశ్వంభర ఇతి" ఏవం సృష్టవాన్. అయం పరమాత్మా కం ఇత్యాకాంక్షాయామ్. "తస్మై పరం బ్రహణే పరం జ్యోతిష" ఇతి పురుష, నారాయణ పరంబ్రహ్మ పరంతత్త్వ, పరంజ్యోతిః పరమాత్మాది శబ్దవాచ్యో నారాయణ ఏవేతి జ్ఞాపయితుం పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిష ఇత్యుక్తమ్. పరబ్రహ్మ గ్రహణాత్ సర్వమపి గృహీతంభవతి."

॥ఇచ్చ

తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం
పరమం చ దైవతమ్
పతిం పతీనాం పరమం పరస్తా ద్విదామ దేవం భువనేశ
మీడ్యమ్
న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న తత్సమ శ్చాభ్యధి
కశ్చ దృశ్యతే
పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబల
క్రియాచ॥ ఇత్యాది

కిఞ్చ॥——"యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది. జగత్కారణం బ్రహ్మేత్యుక్తే. జగత్కారణత్వాత్ విష్ణ్వాది మూర్తీనాం మూర్తభూతానాం సత్కార్యత్వ మహిమ్నో తేశాభావాత్.

న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేవస్య పరమాత్మనః
న తస్య ప్రాకృతా మూర్తి ర్మాంసమేదోఽస్థిసమ్భవా
న షట్కౌశికమయం దేహం త్రైలోక్యే సర్వజన్తుషు

ఇత్యప్రాకృతత్వాత్, "ఋతగ్ం సత్యం పరం బ్రహ్మే"త్యాది పరబ్రహ్మస్వరూప ప్రతిపాదనాత్, పాదాన్తరా త్రిపాదాత్ కేవలాచ్చ దేవేషు క్రమేణాఽదిమూర్తిత్వా త్ర్యాత్ర క్రమేణ విష్ణుః మహావిష్ణుః సదావిష్ణుః వ్యాపినారాయణశ్చ చతుర్మూర్తయో భవన్తీతి మరీచ్యాదిభిః ప్రతిపాదితత్వాత్, "తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వర"మిత్యుక్తత్వాచ్చ "ఋతి వస్తు ర్వా ఋత మసా వాది త్యస్సత్య"మిత్ "అగ్ని స్సర్వా దేవతా" "అసా వాదిత్యో బ్రహ్మేతి" సమస్తకళ్యాణ గుణాత్మకత్వాభిప్రాయేణ "ఋతగ్ంసత్య" మిత్యుక్తమ్"పూర్ణాత్పూర్ణ" ఇతి పాదనారాయణాదిషు పూర్ణత్వాభావాత్, పూర్ణత్వా ద్వ్యాపినారాయణస్య.

"పరశబ్దేన చ వ్యాపినారాయణ ఇతీరితః
నారశబ్దేన జీవానాం సమూహః ప్రోచ్యతే బుధైః
తేషా మయనభూతత్వా న్నారాయణ ఇహోచ్యతే

తాన్యేవ చాయనం తస్య తేన నారాయణః స్మృతః
నారాణామయనత్వాచ్చ తేన నారాయణః స్మృతః
నారస్త్వితి సర్వపుంసాం సమూహః పరికీర్తితః
గతిరాలమ్బనం తస్య తేన నారాయణః స్మృత
నారో నరాణాం సంఘాత స్సర్వస్యాయనం మయనం గతిః
తేనాస్మిన్ మునిభిర్నిత్యం నారాయణ ఇతీరిత
నరసంబంధినో నారా నరస్స పురుషోత్తమః
నయత్యశేష విజ్ఞానం నాశయత్యఖిలం తమః
సరిష్యతి చ సర్వత్ర నర స్సర్వాత్మ సనాతనః
నరసంబన్ధిన స్సర్వే చేతనాచేతనాత్మకాః
(ఈశితవ్యతయా నారాః)
సృగ్గత్వతయా నారా ధార్యపోష్యతయా తథా
నియామ్యత్వేన సృజ్యత్వాత్ శేషధరత్వా త్తథా
అయతే నిఖిలాన్నారాన్ వ్యాప్నోతి క్రియయా తథా
నారా శ్చాప్యయనం తస్య తైస్సద్భావనరూపిణామ్
నారాణామయనం నారశ్చైతన్స్యాయనం సదా
పరమాచ గతిస్తేషాం నారాణా మాత్మనాంసదా॥" ఇతి.

అతో ఽనస్యాపి వ్యాపినారాయణ పరత్వాభిప్రాయేణ తస్మై పరం బ్రహ్మణే ఇత్యుక్తమ్॥౫॥

చన్ద్రికా

అయం మంత్రః సర్వకారణభూతః పరిపూర్ణో వ్యాపినారాయణ పర ఇతి స్థాపయితుం శ్రుత్యన్తరముదాహరతి. "నాసదే" త్యాది నారాయణ పరంబ్రహ్మ నారాయణ పరంజ్యోతి రితి చ నారాయణానువాకోక్త పాదద్వయ సిద్ధపరంబ్రహ్మ పరంజ్యోతి శ్శబ్దయో రస్మిన్మన్త్రే గృహీతత్వాత్, అయం సర్వ వ్యాపినారాయణపర ఇత్యభిప్రాయః. అతో నారాయణశబ్దో బహుధా వ్యుత్పాదితః. పాఠాన్తరమ్: త్వంస త్యరూప మితి అన్యత్సమానమ్ ॥౫

భట్టభాస్కరీయపాఠః

తమ స్సర్వభూత మధునో ద్వరేణ్య స్త్వం సత్త్వరూపం
సకలం ప్రకాశ్య । సంక్లేశయ న్సృష్టినిమిత్తయేయ స్తస్మై
పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే స్వాహా ॥౪॥

తమః మోహం సర్వభూతాన్ అధునోత్ అపీడయత్. వరేణ్య స్త్వమ్ సకలం సత్త్వరూపం ప్రాణి రూపం ప్రకాశ్య స్వతేజసా విగతమోహంకృత్వా సృష్టినిమిత్తాయ సృష్టిరక్షణాయ సంక్లేశయన్ క్లేశం గమయన్. యస్త్వేయ పరమాత్మా పరం ఉత్కృష్టం జ్యోతిర్యస్య తస్మై పరంజ్యోతిషే. పరంబ్రహ్మణే తస్మై ఇదం హవిః ॥౪॥

జ్యోతి ర్జ్యోతిషాం జ్యోతి రోజోబలం సత్త్వం సత్త్వాత్మకం
సంజ్యోతి రిత్థమ్ । తస్మై సూక్ష్మ సూక్ష్మాయ తేజసే స్వాహా ॥౫॥

పరబ్రహ్మభూత నారాయణస్య మాహాత్మ్యం ప్రతిపాదయతి. స్వయం జ్యోతిః అత్యన్తదీప్తిమత్. జ్యోతిషాం సూర్యచన్ద్రాదీనాం జ్యోతిః దీప్తిః. ఓజ పరబలాహరణ సామర్థ్యం మోజః. జగత్సృష్ట్యాదికం కుర్వత స్తస్య శ్రీమహావిష్ణోః బలం సత్త్వం సత్త్వరూపం సత్త్వాత్మకం తద [illegible] ర్వామినాం సంజ్యోతిః సమ్యగ్జ్యోతిః ఇత్థం ఉక్త ప్రకారేణ. తస్మై సూక్ష్మసూక్ష్మాయ [illegible] రణీయాన్మహతో మహీయా[illegible] త్యాది ప్రతిపాదితాయ. తేజసే పరాభిభవనసామర్థ్యం తేజః ఇతి తేజసే ॥౫॥

చన్ద్రికా

పరమాత్మనో జ్యోతిష్ట్వాదికం ప్రతిపాదయతి జ్యోతిరిత్యాదినా. జ్యోతి రోజసో [illegible] భేదం దర్శయతి. జ్యోతిః దీప్తిః ఓజః. పరబలాహరణ సామర్థ్యమితి పరమాత్మైవ జ్యోతిరోజోబలరూపేణ స్థిత ఇత్యర్థః. పాఠాన్తరం: [illegible] జ్యోతి ర్జ్యోతి ర్జ్యోతిషాంజ్యోతిరోజో వాబల మాహరన్ సత్త్వం సత్త్వాత్మకం [illegible] సజ్జ్యోతిరుక్తం తస్మై సూక్ష్మసూక్ష్మాయ తేజసేస్వాహా ఇతి. ॥౫॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

జ్యోతి ర్జ్యోతి ర్జ్యోతిషాం జ్యోతి రోజో వా బలమాహరన్।
సత్త్వం సత్త్వాత్మకంవా సజ్యోతి రుక్తం తస్మై
సూక్ష్మసూక్ష్మాయ తేజసే స్వాహా ॥౭॥

తేజోమయాయ జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం జ్యోతి ర్జ్యోతిః. కిఞ్చ జ్యోతిషాం రవిచన్ద్రాదీనాం జ్యోతిః కాన్తిః ఓజసో హ్యోజః తేజః. వా చార్థే. బలం సార మాహరన్ గృహ్ణాన్ సత్త్వం సత్త్వరూపం సత్త్వాత్మకం సత్త్వమయం సజ్యోతిః కాన్తిసహిత ముక్తం నిగమై రుదితమ్. తస్మై సూక్ష్మసూక్ష్మాయ తేజసే తేజోరూపాయ ఇదం హవిః॥౭॥

సత్త్వం సత్త్వాత్మకం వా రజో రజస ఆత్మకమ్। తమ స్తమస
ఆధార స్సాకృతం తం నిరీశ్వర మీశ్వరాయ స్వాహా ॥౮॥

(శ్రీ)—అయమపి మన్త్రః పూర్వోక్త పరమాత్మపరః. సత్త్వం సాత్త్వికం సత్త్వాత్మకం తదన్తర్యామిణం రజ రజోరూపం రజస ఆత్మకమ్ తదన్తర్యామిణం తమ తమోరూపం తమస ఆధారం తమోగుణస్య నిర్వ్యాపకస్థానం సాకృతం ఆకృతిసహితం నిరీశ్వరమ్.

"న తస్య కశ్చి త్పతి రస్తి లోకే (త్పతి రస్తి లోకే)
న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్
స కారణం కరణాధిపాధిపో
న చాస్య కశ్చి జ్జనితా న చాధిపః" ఇతి

నిరీశ్వరాయ సర్వేశ్వరాయేత్యర్థః. నను

"విగ్రహో హవిరాదానం యుగపత్కర్మసన్నిధిః
ప్రీతిః ఫలప్రదత్వం చ దేవతానాం న విద్యతే॥" ఇతి

విగ్రహాది పఞ్చకాభావాత్ చతుర్థ్యన్తశబ్దో దేవతేతి శబ్దాతిరిక్తదేవతా భావాత్, మన్త్రార్థవాదానాం స్వార్థే తాత్పర్యాభావాచ్చ

ఈశ్వరాయేతి కథముచ్యత ఇతి చేత్. ఉచ్యతే "యద్వై కిఞ్చమనురవదత్ తద్భేషజ" మితి శ్రుతేః.

"వేదాద్యుపనిబంధత్వాత్ ప్రామాణ్యన్తు మనో స్స్మృతమ్
మన్వర్థవిపరీతా తుయా స్స్మృతి స్సా నశస్యతే।" ఇతి

సంవర్తస్మరణాచ్చ, ప్రామాణ్యేనాభిహితాయాం మనుస్మృతౌ

"ప్రత్యక్షఞ్చానుమానఞ్చ శాస్త్రఞ్చవివిధాగమమ్
త్రయం సువిదితం జ్ఞేయం ధర్మసిద్ధిమభీప్సతా॥" ఇతి

ప్రత్యక్షాదీనాం త్రయాణాం ప్రామాణ్యప్రతిపాదనాత్ "మహాగ్ం ఇన్ద్రో వజ్రబాహుః" "వజ్రహస్తః పురన్దర" "ఉత్తిష్ఠన్నోజసాసహ పీత్వా శిప్రే అవేపయః" ఇత్యాదిదేవతా సద్భావ ప్రతిపాదనాత్, గారుడాదిషు మన్త్రేషు మన్త్రార్థవాదానాం స్వార్థే తాత్పర్యదర్శనాత్. గ్రహవిషహరణాదిషు దృష్టత్వాచ్చ ఈశ్వరసద్భావో ఽస్తీత్యవగన్తవ్యః. స్మృతీనామపి వేదమూలత్వే త్రేధా నిర్వాహః కృతః. నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వం ప్రాభాకరాః. ఉత్పన్నశాఖామూలత్వమాపస్తంబాద్యాః. విప్రకీర్ణశాఖామూలత్వమితరే. నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వే ఽక్షరానుపూర్వ్యా విశేషవిశిష్టస్య నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వమ్. నాక్షరానుపూర్వ్యాః మూలత్వం యద్యుచ్యతే తర్హి ఘటపటాదీనామపి నిత్యానుమేయశ్రుతిమూలత్వం స్యాత్. అనుపూర్వ్యా విశేషవిశిష్టస్యేతి చేదుచ్యతే ఉచ్చార్యమాణానామేవానుపూర్వీ విశేషణ విశిష్టత్వమితి సిద్ధాన్తే నిత్యానుమేయత్వం భజ్యేత. ఉత్పన్నశాఖామూలమితి చేత్ తేషాముత్పన్నానాః పాఠాః ప్రయోగాదనుమీయన్తే ఇత్యేకైవోత్పన్నా వా తత్రతత్రోత్పన్నా వా ఏకైవ చేన్న. సర్వవేద పాఠకర్తృత్వేనతో వ్యాసస్యాపి శిష్యస్యాధ్యాపనసామర్థ్యసంభవాత్ తథా వక్తుమయుక్తమ్. కిన్తు విప్రకీర్ణశాఖామూలత్వం వక్తుం యుక్తమ్. తదుక్తమ్.

"దుర్బోధా వైదికాశ్శబ్దాః ప్రకీర్ణత్వాచ్చ తేఽఖిలాః
తజ్జైస్తపవ స్పష్టార్థాః స్వతన్త్రైరితి తన్త్రే ప్రకాశితాః॥" ఇతి
ప్రసఙ్గాదేత త్సర్వముపాదితమ్ ॥౬

[illegible]

. పరీశ్వరం అమన స్త్రీతి శేషః. విగ్రహాత్వాదినా మీమాంసకపక్షం దర్శయిత్వా ఖణ్డయతి ఉచ్యత ఇత్యాదినా. గారుడాది మన్త్రాణాం విషహరణాదిషు ప్రత్యక్షానుభవాత్ అర్థవాదస్య స్వార్థే తాత్పర్యమస్తీతి భావః. పాఠాన్తరం: "సాక్షృతం త మీశ్వర మీశ్వరాయ" ఇతి. అన్యత్సమానమ్ ॥౬॥

షష్ఠభాస్కరీయపాఠః

సత్వం సత్వాత్మకో రజో రజస ఆత్మక తమ స్తమస
ఆధారః । సాక్షృతం తమీశ్వర మీశ్వరాయ స్వాహా ॥౬॥

సత్వం సత్వరూపః సత్వాత్మకః సత్వమయః రజోరూపః రజస ఆత్మకః రజోమయః తమోరూపః తమసః తమోరూపస్య తమస ఆధారః నివాసస్థానం తమోమయః. గుణత్రయాత్మక మీశ్వరం సాక్షృతం తం భక్త్యనుగ్రహేణ రక్షణాభిప్రాయసహితం తం నమస్కరోమి ఈశ్వరాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౬॥

అనిర్భిన్నం యస్యేద మాసీ దాసీ దుదక మాత్మకమ్ । యస్యో
దావో ఽదినర్థముచ్ఛ్ర ముచ్ఛ్ర రురుగాయ స్వాహా ॥౭॥

శ్రీ — యస్య పరమాత్మనః యదా ప్రళయేచ్ఛా భవతి తదా లోకే అనిర్భిన్నం భేదరహితం నిరన్తర మిదముదకాత్మక మాసీత్. యస్య పరమాత్మనో దగుమిచ్ఛా యదా తదా ఉదావః ఉత్కర్షేణ దావః ప్రళయాగ్నిః ఆదినర్థం తథా ఆసమృద్ధిః ఉచ్ఛం అత్యన్తమ్ ఉచ్ఛ్రౌ రురుగాయ శ్రుతిస్మృతిషు సర్వత్ర అత్యన్తం గాయత ఇతి రుగాయః తస్మై ॥౭॥

చన్ద్రికా

ఉదక మాత్మక మిత్య మయమాగమ శ్ఛాన్దసః. ఉదావ ఇత్యత్ర దకారలోప శ్ఛాన్దస. పాఠాన్తరమ్:"యస్యోదావో దహేదనర్థ" మితి. అన్యత్సమానమ్॥౭॥

భట్టభాస్కరీయపాఠ

అనిర్భిన్నం యస్యేద మాసీ దాసీ దిదముదక మాత్మకమ్ । యస్యో దావో దహే దనర్థ ముచ్చ ముచ్చై రురుగాయ స్వాహా॥౭॥

యస్య ఆత్మకం ఆత్మభూతం ఆసీదత్ । నశ్చిత్ ఇద ముదకం జలం । నిర్భిన్నం । ఖేద్యమ్ ఆసీత్ యస్య ఇవాత్మక ఉకార ఏవార్థే దావః దావాగ్ని ఉచ్చం ఉన్నతం । నర్థ సంబద్ధం అనర్థం పాపం దహేత్ యః ఉచ్చైః ఉన్నతః ఉరుగాయ బ్రహ్మాద్యైః కీయత ఇతి ఉరుగాయః తస్మై ఇదం హవి ॥౭॥

యస్యేచ్ఛా లోకే వా ప్రజాయితి ర్లోకే యస్మైవాసీ న్తస్మై వాసీత్ । యద్వా సర్వజాతం యత్సర్వ మిశ మిశేషే స్వాహా ॥౮॥

శ్రీ—యస్య పరమాత్మనః ఇచ్ఛా లోకే ప్రజాయతిః ప్రజానా మాయతిః. సృష్ట్యాదికం. "సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయే యేతి" ఇత్యాది శ్రుతయః నినస్యైవ జగత్సృష్టిసంహారౌ చ కరోతి యః తస్యాదిపతిటపనే కియా న ద్యమపి రః ఇ లోకే యత్పర మాత్మ నైవాసీ దితి యత్ తన్మైవ. ఇచ్ఛయా సర్వమాసీత్. యద్వా బ్రహ్మరుద్రాదికం సర్వం జీవజాతం సర్వం ఈశం సేశ్వరం ఆత్ యస్మాత్. లిలాసమిత్తకారణాత్ ఈశిషే తుభ్యమ్ ॥౮॥

షన్ద్రికా

యద్వ్యాత్రత యత్ వా పదచ్ఛేద. పాఠాన్తరమ్: "యస్యేచ్ఛా లోకేవా ప్రజాయతే తల్లోకః, యస్మిన్నవాసీ త్తస్మిన్నవాసీదితి, అన్య త్సమానమ్ ౮॥

షట్ప్రశ్నీయపాఠః

యస్యేచ్ఛా లోకే వా ప్రజాయతే తల్లోకం యస్మిన్నవాసీ
త్తిన్నవాసీత్ । యద్వా సజ్జాతం యత్సర్వ్వ మీశ
మీశషే స్వాహా॥౮॥

యస్య ఇచ్ఛామాత్రేణైవ **లోక మాసీత్** "యస్యేచ్ఛా లోకేవా ప్రజాయతే లోకం సృజామి" ఇత్యసీ జాతిన్యాయేన, యస్య ఇచ్ఛా మాత్రేణైవ లోక మాసీత్, ఇచ్ఛా నైవాసీదితి యస్మిన్ తన్నవాసీత్ యద్వా ఏవ సజ్జాతం భవత్వితీచ్ఛా జాయతే తద్వశాత్ సర్వమపి సజ్జాత మాసీత్. ఈశం సమర్థం అసీత్ ఈశిషే. సమర్థాయ తస్మై ఇదం హవిః. ॥౮॥

యో వేదాదిః పరమః పరో బ్రహ్మ త్రిమాత్ర స్త్రియామూర్తిక ।
శబ్ద శ్శబ్దాతిగః పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే స్వాహా ॥౯॥

(శ్రీ)॥— **యః** పరమాత్మా **వేదాది** వేదానా మాది పరమః సమాభ్యధిక రహిత పరః **ఉత్కృష్టః**. **బ్రహ్మ** బ్రహ్మాత్మా త్రిమాత్రః **ఉత్తమ మధ్యమాధమ భేదేన త్రిమాత్రః**. త్రయీమూర్తిః ఆదిత్యమణ్డలమధ్యవర్తీ శబ్దః శబ్దబ్రహ్మరూపః శబ్దాతిగః **శబ్దాతి** రిక్తః ఏవంభూతాయ పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే అనేన పర **మాత్మా వ్యాపినారాయణః** ప్రతిపాదితః **తస్మై. యద్వా**

యో వేదాదిః ప్రణవః "**యో** వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్తో వేదాన్తేచ ప్రతిష్ఠితః" **ఇతిశ్రుతేః. పరమః "ఓమితి బ్రహ్మ ఓమితీదగ్ం**

సర్వ" మిత్యాదిశ్రుతిః. పర ఉత్కృష్టం బ్రహ్మ శబ్దబ్రహ్మరూపి త్రిమాత్రః హ్రస్వదీర్ఘప్లుతరూపేణ

"ఏకమాత్రో భవేద్ధ్రస్వో ద్విమాత్రో దీర్ఘ ఉచ్యతే
త్రిమాత్రస్తు ప్లుతో జ్ఞేయో వ్యఞ్జనం త్వర్ధమాత్రకమ్ ॥" ఇతి

త్రయీమాత్రక

"ఓంకారో భగవాన్విష్ణుస్త్రిధామా వచసాం పతిః
తదుచ్చారణతస్త్వేతు వినాశం యాన్తి రాక్షసాః" ఇతి

త్రియుగమూర్తికః సర్వాత్మకః, స్వార్థేకప్. శబ్దశ్శబ్దాత్మకః పరమాత్మప్రతిపాదకత్వాత్ వేదశబ్దవాచ్యః యదాభిన్న "శబ్దాదిద" మితి పారాశర్యాదిప్రణవాత్ సర్వం జగదభివ్యాప్త మితి పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే ప్రణవప్రతిపాద్యాయ నారాయణాయ నమోస్తు. యద్వా ఓ వేదాదిః యో వేద ఋగ్యజుస్సామాథర్వణవేదేషు ఆదిః మూలభూతః. ఆది రిత్యుక్తత్వాత్ యజుర్వేదే. తథాహి శ్రీవిష్ణుపురాణే:—

"వేదద్రుమస్య మైత్రేయ శాఖాభేదాస్సహస్రశః
న శక్యా విస్తరాద్వక్తుం సంక్షేపేణ శృణుష్వ తత్"
"ద్వాపరే ద్వాపరే విష్ణుర్వ్యాసరూపీ మహామునే
వేదమేకం సుబహుధా కురుతే జగతో హితః
వీర్యం తేజో బలం చాల్పం మనుష్యాణా మవేక్ష్య చ
హితాయ సర్వభూతానాం వేదభేదాన్కరోతి సః ॥" ఇత్యాది
"ఏక ఆసీద్యజుర్వేద స్తం చతుర్ధా వ్యకల్పయత్
చాతుర్హోత్ర మభూత్తస్మిం స్తేన యజ్ఞ మథాకరోత్
ఆధ్వర్యవం యజుర్భిస్తు ఋగ్భిర్హౌత్రం తథా మునిః
ఔద్గాత్రం సామభిశ్చక్రే బ్రహ్మత్వం చాప్యథర్వభిః
తత స్స ఋచ ఉద్ధృత్య ఋగ్వేదం కృతవాన్మునిః
యజూంషి చ యజుర్వేదం సామవేదం చ సామభిః
రాజ్ఞాం త్వథర్వవేదేన సర్వకర్మాణి స ప్రభుః

కారయామాస మైత్రేయ బ్రహ్మత్వం చ యథాస్థితి
సోయ మేకో మహా వేదతరు స్తేన పృథక్కృతః
చతుర్ధాచ తతో జాతం వేదపాదపకాననమ్॥" ఇతి

స్కాన్దే॥—"ఏక ఏవ ద్విజా వేద వేదార్థ స్త్వేక ఏవ చ
తత్రాపి మునిశార్దూల శాఖాభేదేః ప్రభేదితా॥" ఇతి

శ్రీవైఖానసే॥—"వేదానాం వ్యసనా దర్వాక్ ప్రాగ్రూపం మిలితం తు యత్
తాన్తు వైఖానసీం శాఖా మితి వేదవిదో విదుః
తాన్తు వైఖానసీం శాఖా మాదా వధ్యాపయ న్మునీన్
తాన్తు వైఖానసీం శాఖాం వ్యాసను భగవా న్మునిః
చక్రే ఋగాదిభేదైః స వ్యసిత్వా తు పృథక్పృథక్॥" ఇతి.

శ్రీవైఖానసే మరీచిప్రోక్తే ఆనన్దసంహితాయాం శాఖానుక్రమణాధ్యాయే
"అత పరం ప్రవక్ష్యామి శాఖానుక్రమణం బుధా
బృహచ్ఛ్రుత్యుర్తుస్తాను పృథ్వోర్ణో వేదవిగ్రహ
ద్వైపాయనస్య శిష్యాస్తు చత్వార కథితా క్రమాత్॥"
ఇత్యుపక్రమ్య
"అతో యజుః ప్రభేదను విదు శేషో త్తరం శత సుత్యం
సుమహన్తం ప్రబన్ధ మభిధాయ.
వేదానాం వ్యసనా త్పూర్వం ప్రాగ్రూపం మిలితం తుయత్
తాన్తు వైఖానసీం శాఖాం ప్రోవాచ స పితామహ॥"

స్కాన్దే॥—"వైఖానసీం మహాశాఖాం స్వసూత్రే వినియుక్తవాన్
పద్మభూః పరమో ధాతా తస్మి న్నారాధనం తథా
ఉక్తవా న్నిగమార్థానా మాచారం ప్రవిభాగశః"

బ్రహ్మకైవర్తే॥—నిమ్నగానాం యథా గఙ్గా (ఇత్యారభ్య)
తథా వైఖానసో వరః
శ్రుతీనా మాదిభూతా తు శ్రుతి ర్వైఖానసీ మతా
యథా మునీనాం విఖనా ఆదిభూత ఉదాహృతః

సూత్రాణాం తత్ప్రణీతన్తు యథా శ్రేష్ఠతరం స్మృతమ్
తథైవ పుష్కరో రాజన్ తీర్థానా ముత్తమోత్తమమ్॥" ఇతి

ఏకాయనీ శ్రుతిః వైఖానసీ శాఖా ఏకాయనవేదత్వేన ప్రసిద్ధా. అతఏవ వేదాదిః. పరమః శ్రీమన్నారాయణైకపరత్వాత్ పరః ఉత్కృష్టః. ప్రణవశబ్దబ్రహ్మరూపీ త్రిమాత్రః ఉచ్చనీచస్వరితభేదేన త్రిమాత్రః. త్రయీమూర్తిః "ఆదిత్యో వా ఏష ఏతన్మణ్డలం" మిత్యాది శ్రుతిషు ఋక్సామ్నోః తాపన తేజోరూపత్వ మభిధాయ "ఏతస్మిన్మణ్డలే ర్చిషి పురుష స్సోసి యజూగ్ంషీ"తి యజుర్వేదస్వరూప సవితృమణ్డలమధ్యవర్తీ పురుష ఇత్యుచ్యతే. అతస్త్రయీరూపః. శబ్దరూపః శబ్దాదిదం "సర్వాగతి ర్యాజుషీ హైవ శశ్వ" దితి. సర్వేషాంగతిః అనేన శ్రీవైఖానసీ శాఖా ప్రతిపాదితా. ఏకాయనవేదాన్తర్భూతత్వాత్ నారాయణ ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యత ఇతి జ్ఞాపయితుం పరం బ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే ఇత్యుక్తమ్.

కిఞ్చ అయమన్త్రః అష్టాక్షరప్రతిపాదక ఇత్యవగమ్యతే. వేదాదిః ప్రణవః. పరమ ఇత్యనేన

"నమస్త్య పరమ శ్చేష్టి శేషా సన్తార ఈరితా" ఇతి
"భగవాన్ స్వపరో నిత్య మహం ప్రత్యనర స్సదా
ఇతి భావో నమః ప్రోక్తో నమసః కారణాం హి సః॥" ఇతి

పరమశబ్దేన వా పరశబ్దేన వా నమః ప్రతిపాదనాత్ "బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ మిత్యాత్మానం యుంజీ" తేతి శ్రుతే న్యాసవిద్యా చ ప్రతిపాదితా భవతి. నమశ్శబ్దోత్తరాభిప్రేతః "నారాయణపర బ్రహ్మే" త్యాదిభి శ్చతుర్థ్యన్తత్వేన నారాయణశబ్దః ప్రతిపాదిత ఇతి "ఓమిత్యగ్రే వ్యాహరేత్ నమ ఇతి పశ్చాత్ నారాయణాయేత్యుపరిష్టాత్ ఓమిత్యేకాక్షరం నమ ఇతి ద్వే అక్షరే నారాయణాయేతి పఞ్చాక్షరాణి ఏతద్వై నారాయణస్యాష్టాక్షరం పదమ్" ఇతి. శబ్ద శ్శబ్దాదిద మిత్యత్ర

సర్వ మష్టాక్షరాన్తస్థం యచ్చాన్య దపి వాఙ్మయమ్
ఇత్యాదివచనాన్యత్రానుసంధేయాని శేషంపూర్వవత్॥౯॥

చన్ద్రికా

ఓమ్ వేదాది రితి మన్త్రం ప్రథమం పరమాత్మపరతయా వ్యాచష్టే సూర్యస్య వేదరూపత్వాత్ త్రయీమూర్తిత్వమ్. అతః ఆదిత్యమణ్డల మధ్యవర్తీ త్యుక్తమ్, అథ ప్రణవస్య పరమాత్మవాచకతయా తత్పరత్వేన వ్యాచష్టే యద్వేత్యాదినా. పరంబ్రహ్మణ ఇతి ఇత్థంభూత ప్రణవవాచ్యాయ పరమాత్మన ఇత్యర్థః. అథ శ్రీ వైఖానసశాఖా పరతయా వ్యాచష్టే యద్వేత్యాదినా. ఋళికావసానాం వేదానాం శ్రీ వైఖానస శబ్దవాచ్యత్వం సీతోపనిషది చోచ్యతే, స్వసూత్ర ఇతి శ్రీ వైఖానససూత్ర ఇత్యర్థః, ఆధానత్రయమితి త్రైకాలికమారాధన మిత్యాహుః శ్రీ వైఖానసశాఖాయా ఏకాయనీయ శబ్దవాచ్యత్వ ముత్కృష్టత్వఞ్చ దర్శయితుం బ్రహ్మకైవర్తవచన ముదాహరతి. నిమ్నగానామిత్యాది వైఖానసో వర ఇత్యస్య యథా మునీనాం విఖనా ఇత్యాదేశ్చ మధ్యే శ్రుతీనా మాదిభూతాతు శ్రుతిరేకాయనీ త్యుక్తత్వాత్ శ్రీ వైఖానసశాఖాయా ఏకాయనీత్వం యుక్త మిత్యాశయః. ఇతి ॥౯॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ఓం వేదాదిః పరమః పరో బ్రహ్మ త్రిమాత్రక స్త్రయీ
మూర్తికః శబ్ద శ్శబ్దాదికః పరంబ్రహ్మణే పరం
జ్యోతిషే స్వాహా ॥౯॥

వేదాది వేదానా మాదిభూత పరమః శ్రేష్ఠః పర ఉత్కృష్టః బ్రహ్మ బృంహతి వ్యాపయతి సర్వమితి బ్రహ్మ. తిస్రో మాత్రా వర్ణాని ఉచ్చారణకాల భేదో వా యస్య స త్రిమాత్రః. అకార ఉకార మకారా స్త్రివర్ణా త్రయీమూర్తిక వేదత్రయమూర్తి శబ్దానా మాదికః ఆదిభూతః శబ్ద ప్రణవః ఓమ్ దేవ ఏవం విధ ప్రణవరూప తనుర్వా శబ్దాదికః తస్మై పరంబ్రహ్మణే పరంజ్యోతిషే. ఇదంహవిః ॥౯॥

యోవాఽవ్యక్తం సకలం ప్రవృత్త్యై యదిదం సర్వమాసీత్ ।
సానన్దం సాకృతం తం హర స్వరాయ స్వాహా ॥౧౦॥

శ్రీ॥- యః పరమాత్మా అవ్యక్తం అవ్యక్తావస్థాపన్నాం ప్రకృతిం సాకృతం ఆకృతిసహితం సానన్దం ఆనన్దసహితం యదిదం పరిదృశ్యమానం చరాచరాత్మకం ప్రకృతిమణ్డలం ప్రవృత్త్యై అనుప్రవిశ్య. "తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశ" దితి శ్రుతేః తత్తదనుప్రవేశనానన్తరం స్వయమేవ సర్వమాసీత్ తం ప్రత్యగాత్మానం హరన్ ఉపసంహరన్ పృథివ్యప్సు ప్రలీయతే ఇత్యాది. పరే దేవ ఏకీభవతీతి ఉపసంహార కారణ భూత రుద్రరూపీ. సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీమిత్యాది జనార్దన ఇతి పరాయ పరరూపేణ సంహర్త్రే ఇతి ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీమత్కౌశికగోత్రేణ శ్రీ గోవిన్దాచార్యసూనునా
వేదాన్త దేశికేన శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యయజ్వనా
విరచితే శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే
దశమానువాకః

చన్ద్రికా

పాఠాన్తరం: సకలం సానన్దం సాకృతమితి. వ్యాఖ్యాతత్సనూనమ్ ॥౧౦॥

ఇతి శ్రీవైఖానసాన్వయగోత్ర సంజాత శ్రీ వరదరాజసూరి
నన్దన శ్రీ సున్దరరాజసూరి విరచితాయామ్
శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యచన్ద్రికాయాం
దశమానువాకః

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా అవ్యక్తం సకలం ప్రవృద్ధ్యా యదిదం సర్వ మాసీత్ ।
సానన్దం సాకృతం హరి న్వరాయ స్వాహా ॥౧౦॥

యదిదం వ్యక్తం శరీరం బ్రహ్మా సకలం కలాసహితం సాకారం భూత్వా ప్రవృద్ధ్యా యదిదం ప్రకర్షేణ వృద్ధ్యా ... సర్వస్థావరజఙ్గమరూపం ప్రపఞ్చ మాసీత్ యో వా దేవ ... ప్రపఞ్చం సానన్దం సాకృతం సాభిప్రాయం హరిన్ హరిన్ అస్మై వరాయ ఉత్కృష్టాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౧౦

ఇతి శ్రీహరిహర భట్టసూనునా శ్రీభట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీవైఖానససూత్రే బలియుక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే
దశమోఽనువాకః

శ్రీపారమాత్తికోపనిషద్భాష్యమ్

(ఏకాదశోఽనువాకః)

యోవా భూతే ర్భ్యాతి రాసీ త్స్వా వాఽనన్దం ప్రత్యానన్దమ్
సంజుష న్స్వేజామి సత్యం సత్యాయ స్వాహా ॥౧॥

శ్రీ॥— అయం మన్త్రః శరణాగతిమన్త్రః
"ఆకర్ణితో విదిను సే కృతకృత్యకత్వా
మామా మేదితో దిశ యశ్చ కృతార్థభావమ్।
ప్రత్యాయితాం భజ సంసృతికాలరాత్రేః
పద్మాసహాయ శరణాగతిమన్త్ర ఏషః॥"

ఇతి పూర్వోక్తేషు మన్త్రేషు శరణస్య ప్రతిపాదనాభావాత్, సాకల్యేన స్వరూపప్రతిపాదనాభావాత్. శరణాగతిఫలప్రతిపాదనాచ్చ వైదికత్వాదత్ర మన్త్రరూపేణ శరణాగతిః ప్రతిపాద్యతే యోవా భూతేత్యాదినా. యః ఇత్యేకవచననిర్దేశేన సర్వకారణకారణభూత పరంబ్రహ్మ, పరతత్త్వ, పరంజ్యోతి, పరమాత్మ, పరమ, మహేశ్వర, పరదేవతేత్యాది శబ్దవాచ్య "సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మే"త్యాది బ్రహ్మస్వరూపబోధకవాక్యప్రతిపన్నసత్యత్వాది విశిష్ట, "ఆనన్దో బ్రహ్మే"తి నిరవధికాతిశయానన్ద స్వరూప, సకలకల్యాణగుణాకరః, ధారకః, పోషకః, రక్షకః, ప్రాప్యః, ప్రాపక, ఇత్యాద్యభిప్రాయేణ యః ఇత్యుక్తమ్.

"ప్రాప్యస్యైవ ప్రాపకత్వం స్వప్రాప్త్యానివారణమ్
ప్రపత్తే ర్వ్యాజమాత్రత్వాదనోపాయైరనన్వయః
తదిజైరప్యసంభ్యా స్సర్వ సాధ్యేష్వభిన్నతా

ఇత్థ మద్భాష్యదాచార్యై శ్శేషశబ్దస్య దర్శితాః॥" ఇతి

ఏకోన శేషిత్వం లక్ష్మ్యాః సర్వశేషిత్వాత్ శ్రీమన్నారాయణస్య, యః ఇత్యేకవచననిర్దేశేన శ్రీమన్నారాయణ ఏవాత్ర ప్రతిపాద్యతే.

యః శ్రీమన్నారాయణః భూతేః భూతిశబ్దేన ఐశ్వర్యరూపలక్ష్మీః ప్రతిపాద్యతే. భూతిరిత్యనేన ఐశ్వర్యరూపః, పరమాత్మా నారాయణః. "అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ" జగదీశ్వరస్య లక్ష్మ్యా అధీశ్వర ఇత్యభిప్రాయేణ భూతేర్భూతి రాసీదిత్యుక్తమ్. లక్ష్మీసహితస్య రక్షకత్వం అనేన దర్శితమ్.

"లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షకస్సర్వసిద్ధాన్తే వేదాన్తేషు చ గీయతే॥"

వాశబ్దస్సర్వత్ర సముచ్చయార్థః ప్రతిపాదితః. ఏవం ... ప్రత్యేకస్యమ్ ఉభయవిభూతౌ ఏకత్వేన ప్రసిద్ధా లక్ష్మీః అనన్తరూపం పరమాత్మానం ప్రతి అనన్తరూపా విభూతిరిత్యుచ్యతే. ఏవం శ్రీవిశిష్టస్య ప్రతిపాదనం కరోతి. "లక్ష్మీవిశిష్ట [illegible] [illegible] ప్రతిపాదకత్వేన" ఇతి. ఏవం లక్ష్మీవిశిష్టం, పరమాత్మానం, నారాయణం. సంజానన్ సమ్యక్ ప్రీతిపూర్వకత్వేన సేవాం కుర్వన్, ప్రపత్తిప్రయోగయోగ్యో భవతీతి భావః.

"ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్
రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా
ఆత్మనిక్షేప కార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిః॥" ఇతి
"కర్మణా మనసా వాచా శిరసా వా కథంచన
త్వాం వినాన్యముద్దిశ్య కరిష్యే కించిదప్యహమ్॥"

ఆనుకూల్యాదికం పూర్వమేవ ప్రతిపాదితమ్. ప్రజాపతిరితి ఇచ్ఛ గత్యర్థా బుద్ధ్యర్థా ఇతి న్యాయేన విశ్వాసప్రాప్తినా పూర్వకం ఆత్మరక్షాభరన్యాసం ప్రతిపాదయతి ప్రజామీతి. ఉపాయాన్తరరాహిత్యాదియుక్తోఽహం త్వామేవ శరణం ప్రజామి ఇచ్ఛ సంజానన్నిత్యనేన సేవాపర్యాయవాచకో నమస్కారః.

"నమస్కారాత్మకం యస్మై విధాయాత్మనివేదనమ్
ప్రపత్తిం తాం ప్రయుఞ్జీత స్వాఙ్గైః పఞ్చభిరావృతామితి.

"పన్థా నకార ఉద్దిష్టో మః ప్రాధాన్య ఉదీర్యతే
విసర్గః పరమేశస్తు తత్రార్థోఽయం నిరూప్యతే
అనాదిః పరమేశస్తు శక్తిమాన్ పురుషోత్తమః
స్వప్రాప్తయే ప్రధానోఽయం పన్థా నమననామవాన్॥" ఇతి

సత్యం భగవత్ప్రాప్తయే ప్రపదనమేవ సత్యం యదార్థః.

"సత్కర్మనిరతాః శుద్ధాః సాంఖ్యయోగవిదస్తథా
నార్హన్తి శరణస్థస్య కలాం కోటితమీమపి॥" ఇతి

సత్యాయ చిదచిదాత్మకాయ భూతానాం హితరూపాయ యథార్థభూతాయ స్వాహా దదామీతి వా నార్థః. యద్వా య ఇత్యస్య పూర్వవదేవార్థః. పరమాత్మా భూతేః ఐశ్వర్యస్యాపి ఐశ్వర్యభూతః. ఐశ్వర్యలక్షణమ్:

సిద్ధయోఽష్టాదశ ప్రోక్తా ధారణా యోగపారగైః
తాసామష్టౌ మత్ప్రయుక్తాః దశైవ గుణహేతవః
అణిమా గరిమా మూర్తేర్లఘిమా ప్రాప్తిరిన్ద్రియైః
ప్రాకామ్యం శ్రుతదృష్టేషు శక్తిప్రేరణమీశితా
గుణేష్వసఙ్గో వశితా యత్కామస్తదవాప్నుయాత్
ఏతా మే సిద్ధయః సౌమ్య అష్టావాత్యన్తికా మతాః
భూతసూక్ష్మాత్మని మయి తన్మాత్రం ధారయేన్మనః
అణిమానమవాప్నోతి తన్మాత్రోపాసకో మమ
మహత్యాత్మన్మయి పరే యథాసంస్థం మనో దధత్
మహిమానమవాప్నోతి భూతానాం చ పృథక్పృథక్
పరమాణుమయే చిత్తం భూతానాం మయి సంజయన్
కాలసూక్ష్మార్థతాం యోగీ లఘిమానమవాప్నుయాత్
ధారయన్మయ్యహంతత్త్వే మనో వైకారికేఽఖిలమ్
సర్వేన్ద్రియాణామాత్మత్వం ప్రాప్తిం ప్రాప్నోతి మన్మనాః

మహాత్యాత్మని యత్సూత్రే ధారయన్మయి మానసమ్
ప్రాకామ్యం పారమేష్ఠ్యం మేవిన్దతేఽవ్యక్తజన్మనః
విష్ణౌ త్రయీశ్వరే చిత్తం ధారయన్కాలవిగ్రహే
స ఈశిత్వమవాప్నోతి క్షేత్రక్షేత్రజ్ఞవేదనామ్
నారాయణే తురీయాఖ్యే భగవచ్ఛబ్దశబ్దితే
మనో మయ్యాదధద్యోగీ మద్ధర్మా వశితామియాత్ ॥"

ఏవమాద్యష్టైశ్వర్యస్యాప్యైశ్వర్యభూత ఇతి వాశబ్దస్యార్థః. సర్వైశ్వర్యస్వరూపత్వేన ప్రసిద్ధా లక్ష్మీశ్చ ఆనన్దం పరమాత్మానం ప్రతి ఐశ్వర్యరూపా ఆసీత్. అతః తాం వినా ప్రపదనే అధికారాభావాత్ ఐశ్వర్యభూతయా లక్ష్మ్యా సహ అయం ప్రత్యగాత్మా సోఽజీవనార్థం ఆనన్దరూపం సంజుషన్ ప్రజామితి పూర్వోక్తరీత్యా భరన్యాసం కరోతి. సత్యాయ సకలకల్యాణగుణవిశిష్టేన పరబ్రహ్మణా సహ సకలకామానుభవప్రాప్తయే సత్యం యథార్థమిత్యర్థః. స్వాహా "నమస్స్వాహా స్వధా వషట్" ఇతి నమస్కారపర్యాయవాచకత్వాత్.

"ప్రహ్వీభవతి నీచే హి పరో నైచ్యం విలోకయన్
అతో వా నమ ఉద్దిష్టం యత్తన్నమయతి స్వయమ్" ఇతి

తస్య చ వశీకరణం తచ్ఛరణాగతిరేవేతి అనేన పరమాత్మనో వశీకరణం ప్రతిపాదితమ్. వశీకృతే పరమాత్మని సతి "బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్" ఇత్యారభ్య "సోఽశ్నుతే సర్వాన్కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చి"తేతి శ్రుత్యుక్తప్రకారేణ భోగాదిత్యభిప్రాయేణ స్వాహాశబ్దప్రయోగః. అస్యాః పారమాత్మికోపనిషదః అధ్యయనమాత్రేణ ప్రపదనం కృతమిత్యుచ్యతే వా అసకృదావృత్త్యా వా, అర్థజ్ఞానాద్వా అధ్యయనమాత్రేణేతి న వక్తుం యుక్తమ్,

"యదధీతమవిజ్ఞాతం నిగదేనైవ శబ్ద్యతే
అనగ్నావివ శుష్కైధో నహి జ్వలతి కర్హిచిత్
అధీత్య సర్వవేదాన్వై సద్యో దుఃఖాత్ప్రముచ్యతే

పదశో ధారణాత్స్వర్గం అర్థజ్ఞానా త్పరాం గతిమ్
వితృష్ణానాం వేదజపః స్వర్గమోక్షఫలప్రదః" ఇతి

ఆచార్యోపసత్తిద్వారా ఽర్థజ్ఞానాదిక మవాప్య యథోక్తానుష్ఠానం కర్తవ్యమ్.

"జ్ఞానీతు పరమైకాన్తీ పరాయత్తాత్మజీవనః
తత్సంశ్లేషవియోగైకసుఖదుఃఖ స్తదేకధీః
భగవద్ధ్యానయోగోక్తి వన్దన స్తుతి కీర్తనైః
లబ్ధాత్మా తద్గతప్రాణ మనోబుద్ధీన్ద్రియక్రియః
నిజకర్మాదిభక్త్యన్తం కుర్యాత్ప్రీత్యైవ కారితః
ఉపాయతాం పరిత్యజ్య న్యసే ద్దేవేతు తా మభీః
శ్రౌతస్మార్తాదిసంసిద్ధేషు కాలేషు జప మాచరేత్
తత్త్రైవ చాగ్నిహోత్రాదా వుక్తకాల మపిక్షేత్
కుర్యాల్లక్ష్మీశకైఙ్కర్యం శక్త్యా ఽనన్యప్రయోజనమ్
మాంగల్యసూత్రవస్త్రాదీన్ సంరక్షతి యథా వధూః
తథా ప్రపన్న శ్శాస్త్రీయ ముపతిక్తైఙ్కర్యపద్ధతిమ్
యథా మఙ్గళసూత్రాదే స్త్యాగే సంరక్షణే ఽపిచ" ఇత్యాది

అభిగచ్ఛన్ హరిం ప్రాత రిత్యాద్యభిగమనాదికమత్రాభిహితమ్. కిఞ్చ

"పాతకా ల్లక్ష్మీపతా వేవ కృతం కైఙ్కర్య ముఞ్జసా
సారకల్పవిభాగేన ద్విధా సద్భిరుదీర్యతే
కృతకృత్యస్య కైఙ్కర్యం యత్తదన్యప్రయోజనమ్
గుర్వాది రక్షణార్థంవా తత్సారం సంప్రచక్షతే
డంభార్థం పరహింసార్థం తన్నిరోధార్థ మేవచ
ప్రయోజనాన్తరార్థంవా కైఙ్కర్యంకల్ప మిష్యతే
యాః క్రియాః సంప్రయుక్తా స్స్యు రేకాన్తగతబుద్ధిభిః
తా స్సర్వా శ్శిరసా దేవః ప్రతిగృహ్ణాతి వై స్వయమ్
తత్పరం దేవదేవస్య చరణా వుపతిష్ఠ" తీతి

బ్రహ్మవిద ఏవ ప్రపదనేఽధికారః. యథాఽధికార మితరేషాం ఫలాదిక"మితి. ద్వివిధం ఖలు పాపం పూర్వాఘ ముత్తరాఘం చేతి. పూర్వాఘంచ ద్వివిధం ప్రారబ్ధ మప్రారబ్ధం చేతి. ప్రారబ్ధంచ ద్వివిధమ్. అనుమత మననుమతం చేతి. ఉత్తరాఘంచ ద్వివిధమ్, బుద్ధిపూర్వక మబుద్ధిపూర్వకం చేతి. బుద్ధిపూర్వకంచ ద్వివిధమ్. కృతప్రాయశ్చిత్త మకృతప్రాయశ్చిత్తం చేతి. తత్ర ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తం పూర్వాఘం అబుద్ధిపూర్వక ముత్తరాఘంచ ప్రపత్తివిద్యారంభసమయే భక్తినిష్ఠస్య నివర్తతే. తత్ర పూర్వాఘస్య వినాశః. "యథా పుష్కరపలాశ ఆపో న శ్లిష్యన్త ఏవ మేవంవిది పాపం కర్మ న శ్లిష్యతే" ఇతి శ్రుతేః ఉత్తరాఘస్యాఽశ్లేషః ప్రపత్తినిష్ఠస్య త్వప్రారబ్ధపూర్వాఘనివృత్తివత్ ప్రారబ్ధపూర్వాఘేష్వననుమతాంశో నివర్తతే.

"ఉపాయభక్తిః ప్రారబ్ధవ్యతిరిక్తాఘనాశినీ
సాధ్యభక్తిస్తు సా హన్త్రీ ప్రారబ్ధస్యాపి భూయసీ"

ఇతి వచనాత్ ఉపాయరూపా భక్తిః ఉపాయభక్తిః. సాధ్యా భక్తిర్యయేతి సాధ్యభక్తిః ప్రపత్తిరిత్యర్థః. ప్రపత్తిర్హి ఉపాయభూతాం భక్తిం స్వాయ మఙ్గభూతా సతీ పరిసాధయతి. ఫలభూతాంతు సా భక్తిం స్వయ మేవ సాధయతి. ప్రారబ్ధమపితం నాశయతి.

అతో భక్తేః ప్రపత్తిర్హి భూయసీత్యుచ్యతే బుధైః
ప్రపత్తిర్హి ద్విధా ప్రోక్తా స్వనిష్ఠాఽఽచార్యనిష్ఠితా
స్వనిష్ఠా దుర్లభా లోకే పరమైకాన్తినా కృతా
ఆచార్యనిష్ఠా సులభా సర్వేషాం భక్తిపూర్వికా
తస్మాత్సర్వప్రయత్నేన హ్యాచార్యం ప్రార్థయేత్సుధీః
ఏవ మేవ లఘూనాం వా గురూణాం చాపి చాగసామ్
సకృత్ప్రపత్తిరేకైవ సద్యః ప్రశమకారణమ్
అజ్ఞానాదథవా జ్ఞానాదపరాధేషు సత్స్వపి
ప్రాయశ్చిత్తం క్షమస్వేతి ప్రార్థనైకైవ కేవలమ్
వివేకినాం ప్రపన్నానాం ధీపూర్వాఘస్యనుద్యమః
మద్యానా మనుతాపాది శిక్షా కఠినచేతసామ్॥

శ్రుతిరపి "న ఖలు భాగవతా యమవిషయం గచ్ఛన్తి ఇహైవ తేషా ముపప్లవా భవన్తి, ఖంజా భవన్తి కాణా భవన్తి, అవిధేయ పుత్రభార్యా భవన్తి" ఇత్యాది

ప్రారబ్ధేతరపూర్వపాప మఖిలం ప్రామాదికం చోత్తరమ్
న్యాసేన క్షపయ న్ననభ్యుపగత ప్రారబ్ధఖణ్డం చ నః
ధీపూర్వోత్తరపాప్మనా మజననా జ్జాతేఽపి తన్నిష్కృతేః,
కౌటిల్యే సతి శిక్షయాఽప్యనఘయ న్నోఽఙ్గీకరోతి ప్రభుః॥

ఇతి ॥౧॥

చన్ద్రికా

శరణాగతిఫలప్రతిపాదనా దితి. శరణాగతేః భక్త్యాది ఫలస్య ప్రతిపాదితత్వా దిత్యర్థః. మమ ఇత్యత్ర ఏకవచనస్య బహూనా మర్థా నాప్యా చష్టే. ప్రాప్యస్యైవేతి. ప్రాప్య ప్రాపక శ్చైక ఇత్యర్థః. స్వప్రాధాన్య మితి' అత్ర స్వశబ్దః ప్రపన్నపరః. భగవత ఏవ ప్రాధాన్య మిత్యర్థః. ఏకేన శేషిత్వమితి ఏకః భగవన్తం వినా శేషాః చేతనాః. లక్ష్మ్యా శ్శేషభూతా ఇత్యర్థః. ఉభయవిభూతౌ ఇతి నిత్యవిభూతౌ లీలావిభూతౌ చేత్యర్థః. విభక్తివ్యత్యయ ఇతి, ఆనన్ద మిత్యత్ర ప్రథమార్థే ద్వితీయేత్యర్థః. గత్యర్థాః ధాతవః జ్ఞానార్థకా ఇత్యర్థః. కోటితమాంశేఽపీతి సర్వేభ్యో మోక్షధర్మేభ్యః ప్రపత్తిరేవ గరీయసీత్యర్థః. అఙ్గజ్ఞానా దితి పారమాత్మికోపనిషదోఽర్థః ముముక్షుభి ర్విజ్ఞేయ ఇత్యాశయః. ఉపసత్తిం ఉపసరణం తత్ సంశ్లేష ఇతి తస్య భగవతః సంశ్లేషే సుఖం వియోగే దుఃఖం యస్య స తథోక్తః. యథాధికారమితి, ఇతరేషాం బ్రహ్మజ్ఞానం వినా కృతానాం ఫలాదికం యథాధికారం అధికారానుగుణ్యే నేత్యర్థః. అయ మభిప్రాయః. యే బ్రహ్మస్వరూపజ్ఞాన పూర్వకం పరం పురుషం ప్రపద్య తం నిత్య మారాధయన్తి తేషాం సాయుజ్యప్రాప్తిః ఫలమ్. ప్రవిశాన్న మిత్యాది శ్రుత్యా భగవదర్చనస్య విహితత్వాత్ "నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛ"తీతి సూత్రకారవచనాత్; "అర్చనం వినా న పరమపద

ప్రాప్తి"రితి మరీచ్యుక్తేశ్చ "వేదోక్తేనైవ మార్గేణ సర్వభూతహృదిస్థితం మామర్చయన్తి యే విప్రా స్సాయుజ్యం యాన్తి తే మమ" ఇతి శ్రీ విష్ణుపురాణే భగవద్వచనాత్; "మద్యాజీ మాం నమస్కురు మామే వైష్య"సీతి భగవతా గీతత్వాత్; కించ "క్రియావా నేష బ్రహ్మ విదాం వరిష్ఠ ఇతి శ్రుత్యా భగవదారాధనక్రియావత ఏవ బ్రహ్మ విద్వరిష్ఠత్వప్రతిపాదనేన ఫలశ్రేష్ఠభూతసాయుజ్యప్రాప్తే ర్వక్తవ్య త్వాచ్చ ఆరాధనక్రియాం వినా సాయుజ్యప్రాప్తి ర్నేత్యవగమ్యతే. అన్యైః క్రియావానిత్యస్య జ్ఞానవైరాగ్యధ్యానక్రియావా నితి వ్యాఖ్యాతం తదనుపపన్నమ్. క్రియాశబ్దో హి సపరిస్పన్దావయవవ్యాపార మభిధత్తే. అతఏవ శ్రీభాగవతే క్రియాయోగం సమాచక్ష్వేతి భగవదారాధనక్రియైవ పృష్టా భవతి. ఏతద్విస్తరస్తు తదీయ ఉత్తమ బ్రహ్మవిద్యాదౌ ద్రష్టవ్యః. ప్రకృత మనుసరామః. ఏవ మేవం విదీతి విద్బ్రహ్మవిదిత్యర్థః. భూయసీ ఉత్కృష్టేత్యర్థః. ధీపూర్వాఽగసి జ్ఞానపూర్వకపాపే. అనుద్యమః అప్రవృత్తి రిత్యర్థః ॥౧॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

యో వా భూతే ర్భూతి రాసీ త్సావానన్దం ప్రత్యానన్దమ్।
సజుషవ్రజామి సత్యం సత్యాయ స్వాహా ॥౧॥

యోనా దేవః భూతేరైశ్వర్యస్య భూతిరైశ్వర్య మాసీత్. సావా దేవీ ఆనన్దం ప్రతి ఆనన్ద ముద్దిశ్య ఆనన్ద మాసీత్ ఆనన్ద స్యాఽప్యానన్ద మాసీత్. సజుషం ప్రీతిసహితం సత్యం సత్యరూపం తం వ్రజామి గచ్ఛామి సేవార్థం సత్యరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౧॥

సత్య స్సత్యస్థ స్సత్యలోకస్థ స్సత్యస్సజ్జనిత్ర మాసీత్।
సత్యం సత్యాయ రంహసే స్వాహా ॥౨॥

శ్రీ।—సత్యః చిదచిదాత్మకః సత్యస్థః సత్యేస్థితః. సత్యలోకస్థః వినాశరహితే శ్రీవైకుణ్ఠే స్థిత ఇత్యర్థః. "యస్స సర్వేషు భూతేషు నశ్యత్సు న వినశ్యతి అవ్యక్తోఽక్షర ఇత్యుక్త స్తమాహుః పరమాం గతి"మితి

సత్యస్సన్ వికారరహితస్సన్. జనిత్ర మాసీత్ జగజ్జన్మాది కారణభూత ఆసీత్ సత్యాయ జగద్వ్యాపారరహితగుణాష్టకావిర్భావం ప్రాప్తాయ జీవాయ. సత్యం నాశరహితం. పరమపదం దాతుం రంహసే వేగం కుర్వతే తుభ్యమ్ ॥౨॥

చన్ద్రికా

సత్యః చిదచిదాత్మక ఇతి "సచ్చ త్యచ్చాభవ" దితి శ్రుతేః. సచ్ఛబ్ద శ్చిద్వాచకః. త్యచ్ఛబ్దో ఽచిద్వాచకః. తదుభయాత్మకత్వా త్పరమాత్మాన స్సత్యత్వ మితి భావః ॥౨॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

సత్య స్సత్యస్థ స్సత్యలోకస్థ స్సత్య స్సజ్జనిత్ర ఆసీత్।
సత్యసత్యాయ రంహసే స్వాహా ॥౨॥

కృష్ణస్యాయం మన్త్రః. సత శ్చిత స్సంబన్ధీ సత్యః. సత్యే తిష్ఠతీతి సత్యస్థః సత్యలోకే తిష్ఠతీతి సత్యలోకస్థః. సత్యం జనయతి ఉత్పాదయతీతి సత్యసంజనితా తస్మై ఆసీత్. సత్యస్యాపి సత్యాయ సత్యసత్యాయ రంహసే వేగరూపాయ తస్మై ఇదం హవిః ॥౨॥

ఋతగ్ంం సత్య మమితం పురాణ మాదిం జనిత్ర మమృతం
సురేన్ద్రియమ్। సంజ్యోతిషాం జుషమాణం జుషస్వస్వాహా॥౩॥

శ్రీ॥—పునరపి సర్వస్మాత్పరం నారాయణ ముద్దిశ్య ప్రపదనం కరోతి ఋతగ్ంం సత్యమితి "అగ్నిర్వా ఋతం అసా వాదిత్య స్సత్య" మితి శ్రుతేః. "ప్రకాశోష్ణాభ్యాం ప్రసిద్ధా తేజస్వినా వీర్యవన్తౌ బలవన్తౌ అగ్ని స్సూర్యో దేవతా" ఇతి సర్వదేవాత్మకత్వాదగ్నేః "సవితా వై ప్రసవానా మీశే" ఇతి "అసా వాదిత్యో బ్రహ్మే"తి చ శ్రుతేః ప్రకాశాదిభిః అగ్న్యాదిత్యాపేక్షయా నిరవధికం అమితం అసంఖ్యేయకల్యాణగుణాకరం యద్వా "యతో వాచో నివర్తన్తే అప్రాప్య

మనసా సహ" ఇతి శ్రుతేః. రూపబలప్రభావాదిభి రపరిచ్ఛిన్నం పురాణం ఆదిం పురుషాదీనాం, వాసుదేవాదివ్యూహానాం, అవతారాదీనాం, బ్రహ్మశివేన్ద్రాదీనాం, కారణభూతమ్. నను శైవాగమే శుద్ధవాతూలే స్కన్దంప్రతి శివేనోక్తమ్.

"కథయామి నిజం దేహం పుత్రస్నేహా ద్విశేషతః" ఇత్యుపక్రమ్య "తత్రి తత్త్వం త్రివిధం శివతత్త్వం సదాశివతత్త్వం మహేశతత్త్వమితి తత్ర "శివ మేకం విజానీయా త్సాదాఖ్యం పఞ్చధా భవేత్

మహేశస్తు మహాసేనా పఞ్చవింశతి భేదకః" మితి.

శివతత్త్వన్తు "శివం పరాత్పరం సూక్ష్మ మప్రమేయ మిత్యాదిభిః నిష్కలత్వేన శివతత్త్వం ప్రస్తుత్య.

"యోగినా ముపకారాయ స్వేచ్ఛయా చిన్తిత శ్శివః
తచ్ఛివే తు పరాశక్తి స్సహస్రాంశేన జాయతే
పరాశక్తే స్సహస్రాంశా దాదిశక్తి సముద్భవః
ఆదిశక్తే స్సహస్రాంశా దిచ్ఛాశక్తి సముద్భవః
ఇచ్ఛాశక్తే స్సహస్రాంశా జ్జ్ఞానశక్తి సముద్భవః
జ్ఞానశక్తే స్సహస్రాంశా త్క్రియాశక్తి సముద్భవః

శివతత్త్వమ్ అథర్వశిఖాయామ్ "శివ ఏకో ధ్యేయ శ్శివః సర్వమన్యత్పరిత్యజ్యేతి" ప్రతిపాదితం "తస్మా త్సర్వగత శ్శివ" ఇత్యాది. శ్వేతాశ్వతరే: "అత శ్శివ ఏవ పరం బ్రహ్మ" తస్మా దుత్పత్తిర న్యేషాం పఞ్చశక్తీనాం ప్రాదుర్భావ ముక్త్వా ప్రత్యేకం పఞ్చశక్తిభ్య స్సకల నిష్కలరూప పఞ్చవిధసాదాఖ్యరూప సదాశివప్రాదుర్భావ ముక్తవాన్ యథా।

"పరాశక్తే స్సహస్రాంశా చ్ఛివసాదాఖ్యసంభవః
ఆదిశక్తే స్సహస్రాంశా దమూర్తాఖ్య సముద్భవః
ఇచ్ఛాశక్తే స్సహస్రాంశా త్సమూర్తాఖ్య సముద్భవః

జ్ఞానశక్తేస్సహస్రాంశాత్కర్తృసాదాఖ్య సమ్భవః
క్రియాశక్తే స్సహస్రాంశాత్కర్మసాదాఖ్య సమ్భవః" ఇతి.

పంచసాదాఖ్యోత్పత్తిః. పంచసాదాఖ్యస్వరూపన్తు శివసాదాఖ్యే జ్యోతిస్తంభాకృతిః అమూర్తసాదాఖ్యే దివ్యలింగాకృతిః సమూర్తసాదాఖ్యే ముఖలింగాకృతిః కర్తృసాదాఖ్యే ఈశానతత్పురుషాఘోరవామదేవసద్యోజాతా ఇతి. పంచముఖయుక్తదివ్యరూప స్సర్వాభరణభూషితః దశాయుధవిశిష్టః దశబాహుక శ్శివ శ్చన్ద్రబింబ మివాకాశే దర్పణే ప్రతిబింబవత్ప్రతిఫలతి. తస్యాప్యన్తర్గతమూర్తేరమూర్తిత్వాత్ అగోచర ఇతి. కర్మసాదాఖ్యేతు యోనిలింగప్రకారేణ జగత్సృష్ట్యర్థకారణమితి స యోనిలింగ విశిష్టశివాకారస్య సర్వేషాం స్ఫురణమితి. పంచసాదాఖ్యనిర్ణయః సదాశివతత్త్వస్య సహస్రాంశా న్మహేశా న్మహేశతత్త్వస్యోత్పత్తిః మహేశ స్సకల స్వరూపః పఞ్చవింశతివిధః. చన్ద్రశేఖర సోమస్కన్ద నటనాథ చణ్డేశానుగ్రహ కల్యాణసున్దర హరోర్ధ్వ భైరవ త్రిపుర విజయ కంకాలభిక్షాటన సాంబశివాది పంచవింశతి విగ్రహాణాం ప్రాదుర్భావ ఇత్యలమ్. శివస్తు కూటస్థః తస్మాదుత్పత్తి రన్యేషాం ప్రతిపాద్యతే. తస్య కథముత్పత్తిః ప్రతిపాద్యత ఇతి చేత్. సత్యం శివాదుత్పత్తి స్సదాశివదీనాం ప్రతిపాద్యతే. సదాశివతః అస్య సహస్రాంశా న్మహేశతత్త్వస్యోత్పత్తిః ప్రతిపాదితా మహేశః పఞ్చవింశతివిధః. చన్ద్రశేఖర సోమస్కన్దఇత్యాది "అథాశ్వలాయనం భగవన్తం పరిసమేత్యోవాచ అయి భగవన్ బ్రహ్మవిద్యాం పరమాం సదాసద్భి స్సేవ్యమానాం నిగూఢాం యయా చిరాత్ సర్వం పాప్మనం వ్యపోహ్యా పరాత్పరం పురుష ముపైతి విద్వాన్. తస్మైస హోవాచ పితామహశ్చ శ్రద్ధా భక్తిజ్ఞానయోగా దవైహి నకర్మణా నప్రజయా ధనేనేత్యారభ్య.

వివిక్తదేశే సుఖాసనస్థ శ్శుచి స్సమగ్రీవశిరశ్శరీరః
అత్యాశ్రమస్థ స్సకలేన్ద్రియాణి నిరుధ్య భక్త్యా స్వగురుం ప్రణమ్య

హృత్పుణ్డరీకం విరజం విశుద్ధం విచిన్త్య మధ్యే విశదం విశోకమ్
అచిన్త్య మవ్యక్త మనన్తరూపం శివం ప్రశాన్త మమృతం బ్రహ్మయోనిమ్
తథాఽఽదిమధ్యాన్త విహీన మేకం విభుం చిదానన్ద మరూప మద్భుతమ్
ఉమాసహాయం పరమం మహేశ్వరం ప్రభుం త్రిలోచనం నీలకణ్ఠం ప్రశాన్తమ్
ధ్యాత్వా మునిర్గచ్ఛతి భూతయోనిం సమస్తసాక్షిం తమసః పరస్తాత్

స బ్రహ్మ స శివ స్సేన్ద్ర స్సోఽక్షరః పరమ స్స్వరాట్
స ఏవ విష్ణు స్స ప్రాణ స్స కాలోఽగ్ని స్స చన్ద్రమాః

ఇత్యాదిషు సర్వకారణత్వేన ప్రతిపాదితస్య శివస్య ప్రాధాన్య ప్రతిపాదనాభావాత్, తత్రైవ

త్రిషు ధామసు యద్భోగ్యం భోక్తా భోగశ్చ యద్భవేత్
తేభ్యో విలక్షణ స్సాక్షీ చిన్మాత్రోఽహం సదా శివః
మయ్యేవ సకలం జాతం మయి సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్
మయి సర్వం లయం యాతి తద్బ్రహ్మాద్వయ మస్మ్యహమ్
అణో రణీయా నహ మేవ తద్వ న్మహా నహం విశ్వ మిదం విచిత్రమ్
పురాతనోఽహం పురుషోఽహ మీశో హిరణ్మయోఽహం శివరూప మస్మి

ఇత్యాది శివతత్త్వలేశా దుద్భూత సదాశివలేశా దుద్భూతా న్మహేశా చ్చన్ద్రశేఖరాదయః "ఉమాసహాయ స్సోమస్కన్దః" అస్యా ముపనిషది ఉమాసహితస్య ప్రాధాన్యం శివస్యాఽప్రాధాన్యంచ ప్రతిపాద్యతే. కుత్రచి చ్ఛివస్య ప్రాధాన్యం కుత్రచి దితరేషామ్. అతఏవ విరుద్ధార్థప్రతిపాదకమ్. నారాయణోపనిషది: "సబ్రహ్మ సశివ స్సేన్ద్ర స్సోఽక్షర పరమ స్స్వరాట్" ఇతి శివరూపీ

నారాయణః “యా తే రుద్ర శివా తనూ” రితిరుద్రతన్వన్తరభూతస్య ప్రాధాన్యాభావాత్, శివాదుద్భూతస్య సదాశివస్య సదాశివాదుద్భూతస్య మహేశస్య తత్రోత్పన్నానాం చన్ద్రశేఖరోమాపతిప్రభృతీనాం ప్రాధాన్యాభావాత్,

సృష్టిస్థిత్యన్తకరణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవానేక ఏవ జనార్దనః॥ ఇతి

కిఞ్చ పాఞ్చరాత్రే పాద్మే జ్ఞానపాదే మిథునసృష్ట్యనన్తరమ్

మిథునాజ్జజ్ఞిరే తస్మాద్రుద్రాణాం కోటయస్తథా
తేషు ప్రధానా విప్రేన్ద్ర రుద్రా ఏకాదశ స్మృతాః॥ తత్రైవ
రుద్రం త్రినేత్రం మకుటజటామణ్డలధారిణమ్
చతుర్భుజం నీలకణ్ఠమిన్దురేఖావిభూషితమ్
వ్యాఘ్రచర్మామ్బరధరం సర్వాభరణభూషితమ్
కరాభ్యామపి ముఖ్యాభ్యాం వరదాభయసంస్థితమ్
అపరాభ్యాం చ హస్తాభ్యాం బిభ్రాణం పరశుం మృగమ్

బ్రహ్మరుద్రేన్ద్రాదీనాం కారణభూతత్వాజ్జనాదిత్యుక్తమ్. జనిత్రం జనకం. అమృతమ్ షడ్భావషట్కోశషడూర్మిహీనమ్. సురేన్ద్రం సురాణామిన్ద్రం సురేన్ద్రం. పరమమహేశ్వరమిత్యర్థః. సంజ్యోతిషామ్ అగ్న్యాదిత్యబ్రహ్మేశాదయః జ్యోతిశ్శబ్దేనోచ్యన్తే. సముత్పాప సర్గేణ బ్రహ్మరుద్రాద్యపేక్షయా పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య అంశభూతాః విష్ణ్వాదయః జ్యోతిష్మన్తః. తైరపి జుషమాణం సేవ్యమానం జుషస్య ప్రీతిపూర్వకత్వేన సేవస్య సతు పరమాత్మా సర్వశేషీ వ్యాపినారాయణః పాదాదర్ధాత్త్రిపాదాంశాత్ విష్ణ్వాదిమూర్తయః ఇత్యుక్తత్వాత్ “తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరమ్” ఇత్యాది శ్రుతేశ్చ ॥3॥

చన్ద్రికా

పురుషాదీనామితి. “పురుషంచ తతస్సత్యమచ్యుతంచ యుధిష్ఠిర అనిరుద్ధంచ మాం ప్రాహుర్వైఖానసవిదో జనాః” ఇతి భారతోక్తానాం

దైవికవ్యూహానాం వాసుదేవం చరాజేన్ద్రేత్యాదీనాం తత్రోక్తానాం మానుషవ్యూహానాం చేత్యర్థః. తస్య కథ ముత్పత్తి రితి. తస్యశివస్య ఉత్పత్తిః కథం అనుపపన్న మితి పూర్వపక్షః. సమాధత్తే సత్య మిత్యాదినా. పరశుం మృగ మిత్యనన్తరం బ్రహ్మ శివేత్యాదినా నారాయణస్యాధిత్వం స్థాపయతి. సంజ్యోతిషా మిత్యస్యాయ మర్థః. జ్యోతిశ్శబ్దేన తద్వన్తో బ్రహ్మాద్యాః ఉక్తాః. తదపేక్షయా విష్ణు మహావిష్ణు సదావిష్ణ్వాదయః నారాయణస్య పాదాఽర్ధ త్రిపాదాంశత్వాత్ సమ్యక్ జ్యోతిష్మన్తః ఇతి. సమిత్యుపసర్గేణాభిహిత మితి సంజ్యోతిషామితి. తృతీయార్థే షష్ఠీత్యభిప్రాయేణాహ తైరితి. స్వాంశభూతై రపి విష్ణ్వాదిభి స్సేవ్యమానస్య వ్యాపినారాయణస్య తదంశాంశతానుప్రవేశేన జ్యోతిష్మతాం బ్రహ్మాదీనాం సేవ్యత్వం కిముత వక్తవ్యమిత్యర్థః॥౩॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

ఋతం సత్య మమితం పురాణ మాదింజనిత్ర మమృతం సురేన్ద్రమ్
సజ్యోతిషాం జుషమాణం జుషస్వ స్వాహా ॥౩॥

కల్కినోఽయమ్ ఇయర్తీత్యృతం సత్యరూపం సతాం హితం సత్యమ్. అమితం అనన్తం పురాణం పురాతనం ఆదింజగదాదిం విశ్వంజనయితుం శీల మస్యాస్తీతి జనిత్రమ్. అమృతం మృతిరహితం సురాణామిన్ద్రం సురేన్ద్రం సజ్యోతిషాం జ్యోతిస్సహితానాం దేవానాం జుషమాణం ప్రియమాణం జుషస్వ సేవయ చిత్తే ఇతి శేషః॥౩॥

అం రాజిమన్తం సకలస్య గుప్తిం సోమే జుషన్తమమృతం
బిభర్తి। రయిమత్సు పుష్టిం గుణవన్త మత్ర తస్మై
సుపుణ్యాయ వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౪॥

శ్రీః:—అం అక్షరాణా మకారోఽస్మీతి భగవద్వచనాత్, “అకారేణోచ్యతే విష్ణు” రితి స్మృతేః అకారవాచ్యమ్. యద్వా అకారాది సర్వబీజాక్షర స్వరూపం యద్వా

“ప్రఞ్చార్ణానాంతు పఞ్చానాం వర్గాణాం పరమేశ్వరః
సంస్థితః కాదిమాన్తానాం తత్త్వాత్మత్వేన సర్వదా

భూతాని చ కవర్గేణ చవర్గే ణేన్ద్రియాణిచ
టవర్గేణ తవర్గేణ జ్ఞానగన్ధాదయ స్తథా
మనః పకారేణైవోక్తం ఫకారేణ త్వహంకృతిః
బకారేణ భకారేణ మహాన్ ప్రకృతి రుచ్యతే
ఆత్మాతు స మకారో యః పంచవింశః ప్రకీర్తితః॥" ఇతి
రాజిమన్తం శోభితవన్తం సకలస్య గుప్తిమ్.

"మన్త్రాక్షరేషు సర్వేషు మూర్తిభేదాః పరాత్మనః
శక్తయ శ్చానుభవాశ్చ సదా తిష్ఠన్తి సత్తమః॥" ఇతి
తత్తద్బీజాక్షర రూపేణ రక్షకం సోమే జుషన్తమ్,

"పుష్ణామి చౌషధీ స్సర్వా స్సోమో భూత్వా రసాత్మక" ఇతి
అమృతం బిభర్తి అమృతరూపం బిభర్తి. రయిమత్సు పుష్టిం ఐశ్వర్య
వత్సు పుష్టిం పోషణం గుణవన్త మిత్ర సత్వరజస్తమోగుణమయం
తస్మై సుపుణ్యాయ వరదాయ విష్ణవే స్వాహా.

"అతఃపరం ప్రవక్ష్యామి వర్ణభేద మతః పరమ్
మన్త్రాణా ముద్భవత్వాచ్చ వర్ణానాంచ సముద్భవః
అకారాది క్షకారాన్తాః ఏకపఞ్చాశ దక్షరాః
ఏతే వర్ణాః ప్రశస్యన్తే శాబ్దితా స్త్రివిధాయకాః
స్త్రీరూపా శ్చైవ పుంరూపా స్తథా చోభయరూపకాః
సర్వేచ దేవతారూపాః ప్రత్యేకం వర్ణరూపధృక్
వర్ణో బీజశ్చ అర్ణశ్చ లిఙ్గబీజాక్షమాతృకాః
ఏతాని షట్చ నామాని వర్ణపర్యాయవాచకాః
ఏతేషాం చోద్భవం నామ రూపభేదం తథాంశకమ్
వర్ణమాత్రాదిభేదం చ అధిదేవం ఫలం తథా
స్థూలసూక్ష్మాకృతి శ్చైవ త్రివిధో హ్యో విభేదకః
ఏతద్భేదం సమాసేన సం క్షేపా ద్ఛృణు షణ్ముఖ
శివతత్వే పరే సార్కే బిందురూపం సుజాయతే
బిందో ర్నాద స్సముత్పన్నః నాదా చ్ఛక్తి రజాయత ,

శక్తేస్తు జాయతే శబ్దశ్శబ్దాజ్జాతస్తు వాగ్భవమ్
వాగ్భవేతు కలా జాతాః కలాభ్యో వికలాస్తథా
తస్య వాచకమన్త్రాశ్చ మన్త్రి స్తైరేవ భిద్యతే
ఏత త్సృష్టిక్రమం ప్రోక్తం తేషాం లక్షణ ముచ్యతే
బిన్దురూపం పరా శక్తిః నాద స్స్యా దాది రిష్యతే
శక్తి రిచ్ఛా ఇతి జ్ఞేయా శబ్దజ్ఞాన మిహోచ్యతే
వాగ్భవస్య క్రియా శక్తిః కలా వై షోడశ స్వరాః
తేషాం రూపం తథా ప్రోక్తం ప్రకృతిం వికృతిం తథా
ప్రకృతి స్సప్త వర్గాని వికృతి ర్నవర్గకః
అకారంచ ఇకారంచ ఉకారంచ ఋకారకమ్
ఌకారం చైవ ఏకారం తథా ఓకారమేవచ
ఏతే సప్త స్వరాః ప్రోక్తాః క్రమేణైవ సముద్భవాః
ఏతే వై వికృతిః ప్రోక్తా ఆకారాదినవార్గకమ్
అకారాది విసర్గాన్తా ఏతే వై షోడశ స్వరాః
కలా మాత్ర స్వరా జీవ ప్రకృతి ర్వికృతి స్తథా
ప్రాణాత్మాన శ్చ దేహీ చ కలాపర్యాయవాచకాః
కలా దేహా మితి ప్రోక్తం వికలాశ్చ తత శ్శృణు
అకారాది క్షకారా న్తవర్ణాశ్చ వికలా స్స్మృతాః
కకారాదీని వర్ణానాం అకారేతు సముద్భవాః
ఇకారాది సముత్పన్నా యకారాదిదశ స్స్మృతాః
ఓకారేతు సముద్భూతాః షకారాదిదశ స్స్మృతాః
ఏతే వై వికలాః ప్రోక్తాః పఞ్చత్రింశాక్షరా స్స్మృతాః
దేహో వాయు శ్శరీరం క్షేత్రాధారో ధను స్తథా
వ్యఞ్జనం వివిధా శక్తిః బిన్దు పర్యాయవాచకాః॥" ఇతి ॥౮॥

చన్ద్రికా

పఞ్చాద్వర్ణానామితి కాదిపఞ్చవర్గానా మిత్యర్థః. పఞ్చవర్గాః కచట
తపవర్గాః. మహాన్ మహాతత్త్వం అథ ప్రసఙ్గాత్ వర్ణానా ముత్ప

త్ర్యాదికం దర్శయతి అతః పర మిత్యాదినా. వాగ్భవమితి వాగ్భవం ఐకారః. కలాః అకారాదిస్వరాః వికలాః కకారాదయో హలన్తాః అత్ర కేషాంచి చ్ఛబ్దానాం లిఙ్గవచనవ్యత్యయః ఆర్షత్వాత్ సాధురితి మన్తవ్యమ్. ప్రకృతి రితి సప్తవర్ణాని అ, ఇ, ఉ, ఋ, ఌ, ఏ, ఓ, ఇత్యేతాని ప్రకృతి రిత్యర్థః. వికృతిస్తు ఆ, ఈ, ఊ, ౠ, ౡ, ఐ, ఔ, అం, అః, ఇత్యేతా నీత్యర్థః. కలాపర్యాయవాచకాః అచ్చాం నామా న్తరాణీత్యర్థః. కకారాదీనితి కాదయః, చాదయః, టాదయః తాదయః, పాదయశ్చ, పంచవర్గా అకారోత్పన్నా ఇత్యర్థః. దశేతి యక్షాగాది దశాక్షరాణాం సంజ్ఞా. తత్ర ఇకారోత్పన్నో యకారః ఉకారా దుత్పన్నో వకారః ఋకారా ద్రేఫః ఌకారా ల్లకారః ఏకారా చ్ఛకారః ఓకారా త్షకారాదయ ఉత్పన్నా ఇత్యర్థో ఽవగన్తవ్యః. వర్ణానాం పుంలిఙ్గాదిభేదాః విస్తరభియా నలిఖితాః అన్యత్ర ద్రష్టవ్యాః ॥ ౪॥

భట్టభాస్కరీయపాఠః

అం రాజిమన్త మమృతస్య గుప్తిం సోమే జుషన్త
మమృతం బిభర్తి। రయిమత్సు పుష్టిం గుణవన్తమత్ర
తస్మై సుపుణ్యాయ వరదాయపిత్రే స్వాహా॥ ౪ ॥

రాజతీతి రాజిః. శోభితవన్తం రాజిమన్తం అమృతస్య గుప్తిం రక్షారూపం సోమే సోమయజ్ఞే జుషన్తం ప్రీయమాణం అమృత మానన్దమయమ్. రయిమత్ ధనవత్. సుపుష్టిః పోషః యస్యసః తం రయిమత్సుపుష్టిం అత్ర అస్మిన్లోకే గుణవన్తం అం విష్ణుం బిభర్తి చిత్తే ధారయామి పురుషవ్యత్యయ శ్ఛాన్దసః తస్మై సుపుణ్యాయ సుకృతాయ వరదాయ పిత్రే రక్షకాయ ఇదం హవిః ॥ ౪ ॥

మా మాత్మగుప్తాం సత్త్వస్య సర్వస్య వితానరూపాం సంజూజుషన్తీం
పరమాం పవిత్రామ్ । సన్తారయన్తీం స్వయ మప్రమత్తాం
సంయోజయిత్రే వరదాయ పిత్రే స్వాహా ॥౫॥

(శ్రీ). [illegible] "[illegible]" ఇతి కేషు [illegible]

నృణామ్" ఇతి చతుర్విధపురుషార్థేషు సుఖేన తత్తత్పదార్థలాభోపయోగిజ్ఞానప్రదా

మా విద్యాచ హరేః ప్రోక్తా తస్యా ఈశో యతో భవాన్
తస్మా న్మాధవనామాసి ధవ స్స్వామీతి శబ్దిత ఇతి.

విద్యాస్వరూపేతి వా యద్వా

"లక్షయామి జగ త్సర్వం పుణ్యాపుణ్యే కృతాకృతే
మహతీ యాచ సర్వత్ర మహాలక్ష్మీః ప్రకీర్తి" తేతి

మహాలక్ష్మీః సర్వజ్ఞే త్యభిప్రాయేణ మామిత్యుక్తమ్. యద్వా మకారో జీవవాచక ఇతి సర్వేషాం జీవప్రదేత్యభిప్రాయేణ మామితి. ఆత్మగుప్తామ్ ఏవంభూతాం లక్ష్మీం ఈషత్కృపాకటాక్ష మాత్రేణ సర్వేషా మపి చతుర్వర్గఫలప్రదేత్యభిప్రాయేణపరమాత్మనాగుప్తాం తిరోహితామ్. లక్ష్మీతన్త్రే:—

"ఉత్పత్తివృద్ధి విక్రాన్తిస్తోత్రం చేతి సురేశ్వర
కథయన్తి మునిస్త్రీర్ణం బ్రాహ్మణా వేదపారగాః
విశ్వేశ్వర్యాదికం సూక్తం దృష్ట న్తద్బ్రహ్మణా తదా
స్తుతయే యోగనిద్రా యా మమ దేవ్యాః పురన్దర
ఏషా సా వైష్ణవీ మాయా మహాకాళీ దురత్యయా

స్తుత్యా వశీకృతా కుర్యా ద్వశేస్తోతు శ్చరాచరమ్" ఇతి లీలావిభూతేః ప్రవృత్తి రేవ నస్యాదిత్యభిప్రాయేణవా ఆత్మగుప్తామ్. యద్వా మహాప్రళయదశాయాం పరమాత్మనా స్వవక్షసి శ్రీవత్సరూపేణ గుప్తాం సత్త్వస్య సర్వస్య వితానరూపామ్ గుణయోగపౌష్కల్యాత్ అనేనైషా శ్రీరిత్యుచ్యతే. యథా శ్రీః

"శ్రయన్తి శ్రయణీ యాఽస్మి శ్రీణామి దురితం సతామ్
శృణోమి కరుణాం వాచం శ్రీణామి చ గుణై ర్జగత్
శ్రయేఽన్త స్సర్వభూతానాం రమేఽహం సర్వకర్మణామ్
ఈశితా చ సదా దేవై శ్శరీరం చాస్మి వైష్ణవమ్
ఏతా న్మయి గుణా న్దృష్ట్వా వేదవేదాన్తపారగాః
గుణయోగవిధానజ్ఞాః శ్రియం మాం సంప్రచక్షతే" ఇతి

సకలదురితాచ్ఛాదికాం వా సంజూజుషన్తీమ్ సత్పురుషేషు సమ్యక్ వసన్తీం "భక్తానుకంపా భరితై రపాఙ్గై శ్శీతలై స్తథా

ఆహ్లాదయన్తీ మసకృ జ్జగ త్స్థావరజఙ్గమ" మితి.

పరమాం సమాభ్యధికరహితాం యద్వా కాన్తిరూపలావణ్యాదిషు సమాభ్యధికరహితామ్. పవిత్రామ్ ఆపన్నివారకాం సన్తారయన్తీమ్ సంసారార్ణవా త్తారయన్తీం యథా.

"ఏవం పత్నీః శిష్టత్వే హ్యభీష్టం శాస్త్రచక్షుషామ్
ప్రభాప్రభావతో ర్యద్వ దేకోక్తా వితరాన్వయః
ఏవ మన్యతరోక్త్యా స్యా త్సహభూత్యాభిధానతః

స్మరన్తి చైనాం మునయ స్సంసారార్ణవతారిణీమ్" ఇతి స్వయమప్రమత్తామ్ ఐశ్వర్యాధిక్యా న్న స్మరతీతి న భక్తసంరక్షణే జాగరూకామ్.

"ఐశ్వర్య మక్షరగతిం పరమం పదం వా
కస్మైచి దఞ్జలిభరం వహతే వితీర్య
అస్మై నకించి దుచితం కృత మిత్యథాంబ
త్వం లజ్జసే కథయ కోఽయ ముదారభావః॥" ఇతి.

మా మిత్యనేన జ్ఞానమ్. గుప్తా మిత్యనేన సర్వశక్తిత్వమ్. సత్త్వస్య సర్వస్య వితానరూపా మిత్యనేన బలమ్. పరమా మిత్యనేన ఐశ్వర్యమ్, పవిత్రా మిత్యనేన వీర్యమ్. సన్తారయన్తీ మిత్యనేన తేజః.

"సహకార్యనపేక్షం యత్తత్తేజ స్సముదాహృత" ఇత్యేవం సమగ్రషాడ్గుణ్య పరిపూర్ణాం లక్ష్మీం సంయోజయిత్రే చతుర్విధపురుషార్థలాభాయ సత్పురుషేషు సంయోజయిత్రే.

స్వస్తి శ్రీ ర్దిశతా దశేషజగతాం సర్గోపసర్గస్థితీ
స్స్వర్గం దుర్గతి మాపవర్గికపదం సర్వంచ కుర్వన్ హరిః
యస్యా వీక్ష్య ముఖం తదింగితపరాధీనో విధత్తేఽఖిలం

క్రీడేయం ఖలు నాన్యథా స్య రసదా స్యాదైకరస్యా త్తయా వరదాయ పిత్రే వరదానేన "పితేవ పుత్ర మభిరక్షితా దయ" ఇతి పితృవద్రక్షకాయ పిత్రే సర్వకారణభూతాయ వరదానసమర్థాయ యద్వా.

"జనితా చోపనేతాచ యస్తువిద్యాం ప్రయచ్ఛతి
అన్నదాతా భయత్రాతా పఞ్చైతే పితరస్స్మృతాః"

ఇతిసర్వజనకత్వం, విద్యాధికారసామగ్రీప్రదత్వం, స్వప్రాప్త్యుపాయోపేయజ్ఞానప్రదత్వం, ఫలమతఉపపత్తేరితి సర్వఫలప్రదత్వం, ఆపన్నివారకత్వం, అఖిలకల్యాణ గుణాకరత్వంచ, పితృశబ్దేనోచ్యతే. శ్రీ వేఙ్కటగిరిమాహాత్మ్యే:—

ఏకం సమస్తేషుచ ముఖ్యతీర్థం శ్రీస్వామినామాస్తి సరోవరం తత్
మాహాత్మ్య మేతస్య మయోచ్యతే కథం యత్పశ్చిమే రోధసి భూవరాహః
ఆలిఙ్గ్య కాన్తా మతిసౌమ్యమూర్తిం విరాజతే విశ్వజనోపకారీ

తద్దక్షిణతటే శ్రీమాన్ వైకుణ్ఠపురవల్లభః
ఆలిఙ్గితవపు ర్లక్ష్మ్యా వరదో వర్తతే హరిః
ప్రసాదయామాస భవో దేవం నారాయణం ప్రభుమ్
శరణంచ జగామాద్యం వరేణ్యం వరదం హరిమ్

యేనైవ దంష్ట్రాగ్రసముద్ధృతా ధరా
బిభర్తి విశ్వం ససురాసురేన్ద్రమ్
నతాస్స్మ తస్మై వరదాయ పుంసే
సర్వాత్మనే ఽశేషవిభూతిదాయినే

ఇతి పురాణేషు వరదశబ్దప్రయోగాత్

దక్షిణేనైకహస్తేన భక్తానామభయప్రదమ్
ఇతరేణైకహస్తేన వామకట్యవలంబినా
శ్రీభూమిభ్యాం మునిభ్యాంచ రహితం సర్వకామదమ్
రహితం శంఖచక్రాభ్యాం కేవలం దేవమేవవా
కైశ్చిద్వరదమిత్యుక్తం స్థానకన్తు ప్రవక్ష్యతే

ఇతి భగవత్స్వరూపప్రతిపాదకశాస్త్రేషు పరబ్రహ్మణో నారాయణస్య ప్రలయదశాస్వరూపప్రతిపాదనముఖేన సృష్టికారణభూతస్య పరబ్రహ్మణస్స్వరూపం ప్రతిపాదయతి దక్షిణేనైకహస్తేనేత్యాదినా. వరదశబ్దేన పితృశబ్దేన చాస్య వేఙ్కటేశస్యైవ ప్రతిపాదనమ్. విగ్రహాన్తరనివృత్తిః. వేఙ్కటగిరిమహాత్మ్యే:—.

నాహో న రాత్రిర్న నభో న భూమి
ర్నాసీత్తమో జ్యోతిరభూన్న చాన్యత్
శ్రోత్రాదిబుద్ధ్యానుపలభ్యమేకం
ప్రాధానికం బ్రహ్మ పుమాంస్తదాఽఽసీత్
నిశావసానే గోవిన్దః సృష్టిస్థిత్యన్తకారకః
ఽచతుర్ముఖశివాశక్యం భూమేరుద్ధరణం హరిః
కర్తుకామస్తదా విష్ణుర్వటపత్రతలేస్థితః
శ్వేతో వరాహదేహశ్చ సర్వయజ్ఞమయం శివమ్
అతిభీమం మహారౌద్రమాసాద్య తరసా తదా
ప్రవిశ్య జలమధ్యే తు క్షోభయామాస వై తదా
సంవర్తమేఘనిర్ఘాతం బృంహితంచ ముహుర్ముహుః

ప్రవివేశ మహాపోత్రీ-పాతాళం జలపూరితమ్
అన్వేషయామాస తదా రసాతల మశేషతః
తత్ర యుద్ధం మహ ద్ఘోరం హిరణ్యాక్షసమాశ్రయమ్
అభూతపూర్వం చ మహ త్తుములం రోమహర్షణమ్
చిరకాలం చ బాహుభ్యా మవర్తత మహారణమ్
తతః క్రుద్ధో మహాపోత్రీ దంష్ట్రాగ్రేణ మహాసురమ్
ద్విధా తం పాటయామాస మేరుతుల్యం మహోన్నతమ్
తదైవానీయ వైకుణ్ఠా దచలం గరుడేన వై
కల్పాదా వేవ భగవాన్ లీలారసమహోదధిః
విహరన్ రమయా సార్ధం గిరినిర్ఝరసానుషు
వైకుణ్ఠస్వర్గసూరిభ్య స్స్వగేహేభ్యోధికం ప్రియమ్
కారయామాస భగవాన్ పర్వతే పుణ్యకానసే॥ ఇతి

వరదపితృశబ్దాభ్యాం (శ్రీ) వేఙ్కటేశః ప్రతిపాద్యతే. అన్యత్ర,

ప్రసాదయామాస భవో దేవం నారాయణం హరిమ్
శరణం చ జగామా౽౽ద్యం వరేణ్యం వరదం ప్రభుమ్ ॥ఇతి

పురాణాన్తరే: శేషాచలశిరోమధ్యే వేఙ్కటేశో దయానిధిః
రక్షతే వరదానేన సర్వా న్లోకాన్ శ్రియాసహ

ఏవం న్యాసవిద్యాయాః ప్రధానభూతః ప్రణవః ప్రతిపాద్యత ఇత్యవగమ్యతే. శాన్తిపర్వణి.

ఓమితి బ్రహ్మణో యోని ర్నమ స్స్వాహా స్వధా వషట్
యస్యైతాని ప్రయుజ్యన్తే యథాశక్తి కృతాన్యపి
న తస్య త్రిషు లోకేషు పరలోకే భయం విదుః
ఇతి వేదా వద న్తీహ వృద్ధాశ్చ పరమర్షయః॥ ఇతి

ప్రణవనమశ్శబ్దస్వాహాస్వధావషట్కారాశ్చ పర్యాయవాచకాః
హావిర్గృహీత్వా స్వాత్మానం వసురణ్యేతి మన్త్రతః
జుహుయాత్ప్రణవేనాగ్నౌ వచ్యుతాఖ్యే సనాతనే" ఇతి

అత్రాపి వసురణ్యామన్త్రపదార్థానుసన్ధానమ్. పూర్వోక్తప్రకారేణ పురుషకారభూతాం మహాలక్ష్మీం "నారారాణపరంబ్రహ్మ" ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధం వేఙ్కటాచలవాసిన, ముపాయోపేయభూతంచ ధ్యాత్వా హవిర్జుహుయాత్. యద్వా ఆత్మగుప్తా మిత్యారభ్య స్వాయ మప్రమత్తా మిత్యన్తం పురుషకారభూతాయాః లక్ష్మ్యాః విశేషణత్వేనానుసంధాయ,

మాం ద్రష్టుమాగతాన్ సర్వాన్ ప్రతీక్ష్యాభీప్సితై శ్శుభైః
యోజయిష్యామి సతతం తద్వచోగౌరవాన్మనే.

ఇత్యుక్తప్రకారేణ 'భక్తానుకమ్పాభరితై' రిత్యాదినా చ లక్ష్మీకటాక్షేణ మాం సంయోజయిత్రే తుభ్య మితివా. నను సర్వదేవతా సాధారణత్వేన స్వాహాశబ్ద స్సర్వత్రాపి ప్రయుజ్యతే వహ్నిజాయాత్వాభిప్రాయేణ వా యాధ్యావా, నయుక్తః ఫలవిశేషశ్రవణాత్. షడ్వింశ బ్రాహ్మణే:

"స్వాహావై కుత స్సంభూతా కస్య దుహితా కేన ప్రసూతా కింగోత్రా కత్యక్షరా కతిపాదా కతిమాత్రా కతివర్ణా కత్యుచ్ఛ్వాసా కించాస్యా శ్శరీరం కాన్యఙ్గాని కానిలోమాని కతిశిరాంసి కతివా చక్షూంషి కిమాస్యం ప్రావృతాః కే బాహూఽరూ కౌ పాదౌ క్వచాధిష్ఠితా కథంచ నస్వాహాం ప్రతిగృహ్ణాతి. ప్రబ్రూహి స్వాహాయా రూపంచ. స్వాహావై సత్యసంభూతా బ్రహ్మణో దుహితా. బ్రహ్మ ప్రసూతావా తస్య సగోత్రా త్రీణ్యక్షరాణి. ఏకం పాదం త్రయా

స్సైవవర్ణా శ్శుక్లం పద్మం సువర్ణమితి. చత్వారోఽస్యా వేదా శ్శరీరమ్. షడఙ్గాన్యఙ్గాని ఓషధివనస్పతయో రోమాణి ద్వేచాస్యా శ్శిరసీ ఏకం శిరో ఽమావాస్యా ద్వితీయం పౌర్ణమాసీ చక్షు(షీ) చన్ద్రాదిత్యౌ ఆజ్యభాగౌ హుతం దక్షిణా ప్రావృతం బృహద్రథన్తర మృగ్యజుస్సామ(గ)గీతిః. స్వాహా సా స్వధా సా వషట్కార స్సైషా. దేవేషు వషట్కారభూతా ప్రయుజ్యతే. పితృయజ్ఞేషు స్వధాభూతా శకటముఖీ పృథివ్యన్తరిక్షే విపర్యేతి. తస్యా అగ్నిర్దైవతం బ్రహ్మణో రూపం యత్కామా స్తే జుహుమ స్తన్నో అస్తు వయగ్ం స్యామ పతయో రయీణాం స్వాహేతి. తస్యానుతృప్తి స్తృప్యతి. ప్రజయా పశుభి రన్నాద్యేన తేజసా బ్రహ్మవర్చసేనేతి॥”

యజుషి ప్రకారాన్తరేణ శ్రూయతే, “జుహవానీతి మహావాపా మితి. తద్విచికిత్సాయై జన్మ” ఇత్యారభ్య. తం వాగభ్యవదజ్జుహుధీతి. స స్త్వ మసీతి. స్త్వైవ తే వాగిత్యబ్రవీత్. సోఽజుహో త్స్వాహేతి, తత్స్వాహాకారస్య జన్మ. య ఏవగ్ం స్వాహాకారస్య జన్మ వేద. కరోతి తత్స్వాహాకారేణ వీర్యమితి. సర్వత్ర స్వాహాన్తత్వేన కిమర్థం ప్రయుజ్యత ఇతిచే దుచ్యతే.

ఆరణ్యపర్వణి:

> హవ్యం కవ్యంచ యత్కించి ద్ద్విజా మన్త్రపురస్కృతమ్
> హోష్యన్త్యగ్నౌ సదా దేవి స్వాహేత్యుక్త్వా సముద్యతమ్
> అద్య ప్రభృతి దాస్యన్తి సువృత్తా స్సత్పథే స్థితాః
> ఏవ మగ్ని స్త్వయా సార్థం సదా వత్స్యతి శోభనే

ఏవం షణ్ముఖవరప్రదానా దిత్యవగమ్యతే. అత్ర స్వాహాశబ్దేన సముశ్శబ్దః.

నమశ్శబ్దః ప్రదానార్థ స్స్వాహాశబ్ద ఇవేష్యతే॥ ఇతి. అనేన శరన్యాసః

ఆత్మాత్మీయభరన్యాసో హ్యాత్మనిక్షేప ఉచ్యతే॥ ఇతి
శరణం త్వాం ప్రపన్నా యే ధ్యానయోగవివర్జితాః
తేఽపి మృత్యు మతిక్రమ్య యాన్తి త ద్వైష్ణవం పదమ్
మత్పదద్వ మేకం వై ప్రపద్యన్తే పరాయణమ్
ఉద్ధరిష్యా మ్యహం దేవి సంసారా త్త్వయ మేవ తాన్
ఏవ మేవ లఘూనాం చ గురూణాం చాపి చాగసామ్
సకృ త్ప్రపత్తి రేకై వ సద్యః ప్రశమకారణమ్
లక్ష్మ్యా సహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షక స్సర్వసిద్ధాన్తే వేదాన్తేషు చ గీయతే॥ ఇతి
అనన్యా శ్చిన్తయన్తో మాం యే జనాః పర్యుపాసతే
తేషాం నిత్యాభియుక్తానాం యోగక్షేమం వహా మ్యహమ్॥

ఇతి ॥౫॥

శ్రీవేఙ్కటేశపాదాబ్జసపర్యాసురతాత్మనా
శ్రీకౌశికగోత్రేణ గోవిన్దాచార్యసూనునా॥
వేదాన్తదేశికేన శ్రీశ్రీనివాసార్యయజ్వనా
విరచితే పారమాత్మికే భాష్యే త్వేకాదశో గతః॥.

హరిఃఓమ్

తత్సత్

—

చన్ద్రికా

మాశబ్దస్య విద్యాపరత్వాత్ ద్విధా వ్యాచష్టే. జ్ఞానప్రదా విద్యాస్వరూపేతివా ఇతి. అథ మహాలక్ష్మీశబ్దం వ్యుత్పాద్య తదర్థం దర్శయతి. లక్షయామీతి సర్వజగత్పుణ్యాఽపుణ్యానాం లక్షకత్వేన లక్ష్మీశబ్దవ్యుత్పత్తేః. మాశబ్దస్య జ్ఞానపరతయా చాహ సర్వజ్ఞేత్యాదినా. ఏషేతి ఏషా లక్ష్మీః. అయమభిప్రాయః లక్ష్మీః ఆత్మనఃస్తోతుః స్తోత్రం కర్తుః. చరాచరాత్మకం జగద్వశం కుర్యాత్. తదానీం జగతః తదధీనతయా స్వస్య లీలావిభూతౌ కర్తవ్యాభావాత్ ప్రవృత్తిర్నస్యాదితి. సత్యస్యేతి సత్యశబ్దేన గుణా ఉచ్యన్తే. తేషాం వితానరూపాం విస్తరవతీమిత్యర్థః. తథైవాహ గుణయోగ పౌష్కల్యాదితి. గుణపౌష్కల్యవత్యాః శ్రీశబ్ద వాచ్యత్వే వచన ముదాహరతి. శ్రయంతీతి దురితం శృణామి నాశయామీత్యర్థః. ప్రకారాన్తరేణాహ సకలేతి. వితానశబ్దస్య ఆచ్ఛాదకపరత్వా దాహ దురితాచ్ఛాదికామితి. దురితనివారికా మిత్యర్థః సర్వశక్తి మత్పదార్థస్య గోపనీయత్వా దిత్యభిప్రాయేణాహ సర్వశక్తిమత్త్వ మితి సర్వశబ్దో బలవాచకః తథాఽఽహ బల మితి సన్తారయన్తీమితి. తేజోహీనస్య తారణశక్త్యభావాత్ సన్తారయన్తీం తేజస్వినీ మిత్యర్థః. ఫల మత ఉపపత్తే రితి వేదాన్తసూత్రేణ సర్వేషామపి కర్మణాంఫలదాయిత్వం పరమాత్మన ఏవేత్యుక్తమ్. అత్ర వరదశబ్దేన అయం మన్త్రః శ్రీవేఙ్కటేశపర ఇతి స్థాపయతి. ఏకమిత్యాదినా న్యాసవిద్యేతి ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేతి న్యాసవిద్యాయాం ప్రాధాన్యేన ప్రణవః ప్రతిపాదితః అత్ర తదభావాత్. కథం న్యాసవిద్యేతి శఙ్కాయా మాహ ఓమితీతి స్వాహాశబ్దేన ప్రణవః ప్రతిపాదిత ఇత్యర్థః. ప్రణవేనాత్మసమర్పణేవచన ముదాహరతి. హవిరితి వసురణ్యేతి మన్త్రేణ ఆత్మరూపం హవిః ప్రణవోచ్చారణపూర్వకం అచ్యుత స్వరూపే ఽగ్నౌ జుహు

యాత్ అర్పయేదిత్యర్థః. వసురణ్యేతిమన్త్రే యథా తదర్థానుసన్ధానం కార్యమ్. తథా మామాత్మగుప్తామితి మన్త్రే తదర్థానుసన్ధానం కర్తవ్య మిత్యాహ. అత్రాపీతి వసురణ్యామన్త్రస్య సాధారణత్వాత్ తదపేక్షయా అయం మన్త్రః లక్ష్మీవిశిష్ట శ్రీమన్నారాయణపరత్వేన విశిష్ట ఇత్యభిప్రాయః. లక్ష్మ్యాః పురుషకారభూతా తదనుసన్ధానం వినా న్యాసవిద్యాయా స్సిద్ధ్యభావాత్. తత్కటాక్షేణ యోజనంచ భగవదధీనమిత్యభిప్రాయః. శఙ్కతే నన్వితి. వికల్పయతి వహ్నిజాయాత్వాభిప్రాయేణేతి. స్వాహా నామాఽగ్నేర్భార్యా హోమే తన్నామోచ్చారణం కార్య మిత్యాశయేనవా ఇత్యర్థః. ఫలవిశేషశ్రవణే శ్రుతి ముదాహరతి స్వాహావై ఇత్యాదినా. దక్షిణా ప్రావృతం వస్త్ర మిత్యర్థః. ప్రజయేత్యాదినా స్వాహాశబ్దోచ్చారణస్య ఫలశ్రవణాత్. వరూథి రిత్యర్థః ప్రసఙ్గా త్స్వాహాశబ్దస్యార్థ మాహ జుహవానీతి స్వాహేతి యతస్స్వేత్యాహ తతఃస్వాహేతి స్వాహాకార ఆసీ దిత్యర్థః సమాధత్తే ఉచ్యతఇతి. అయమభిప్రాయః. ఆరణ్యపర్వణి. షణ్ముఖేన స్వాహాదేవ్యాః వరోదత్తః. సర్వే సంతః. దేవాదిభ్యః. హవిర్దానే స్వాహేతి త్వా మభిదధ త్వితి. అతః అన్యత్ర హవిర్దానే స్వాహాశబ్ద ప్రయోగః షణ్ముఖవరదానాత్క్రియతే. అత్రతు నతథా, కింతు ప్రణవోచ్చారణస్థానే స్వాహాశబ్దః ప్రయుక్తః. ఏవం వరదాయ పిత్రే ఓమితిపర్యవస్యతి. అతో భరన్యాసః కృతో భవతి. ఏవంచ పారమాత్మికమన్త్రే యే భగవన్తం యజన్తః భగవద్గీతావ న్నియమేన ప్రాతఃకాలేపఠన్త శ్శృణ్వన్తోఽపి తే శ్రీవైఖానసాః ప్రపన్నాగ్రేసరా ఇతి సర్వ మనవద్యమ్ ॥౫॥

"శ్రుతో ఽనుపఠితో ధ్యాత ఆదృతో వా ఽనుమోదితః
సద్యః పునాతి సద్ధర్మో దేవ విశ్వద్రుహోఽపి హి

ఏతచ్ఛ్రిత్వా బుద్ధిమాన్ స్యాత్కృతకృత్యశ్చ భారత!"
ఇతివదత్రాప్యనుసంధేయమ్

ఇతి శ్రీవైఖానసాత్రేయగోత్ర సంజాత శ్రీవరదరాజసూరినన్దన
శ్రీసున్దరరాజసూరిణా శ్రీమదనన్తశయన సంస్థానాశ్రిత
శ్రీమదిలత్తూరాఖ్యాగ్రహార వాస్తవ్యేన
శ్రీరఘునన్దన సన్దేశ హరప్రసాద
భాజనేన విరచితాయాం
శ్రీపారమాత్మికోపని
షద్భాష్య చన్ద్రికా
యాం ఏకాద
శానువాకః

శ్రీ వేఙ్కటేశః ప్రీయతామ్
శ్రీ వాసుదేవాయ పరస్మై బ్రహ్మణే నమః
శుభమస్తు హరిః ఓమ్
తత్సత్

భట్టభాస్కరీయపాఠః

మా మాత్మగుప్తాం సత్యస్య సర్వస్య వితానరూపాం సజ్జూ
జుషన్తీం పరమాం పవిత్రామ్। సన్ధారయన్తీం స్వయ
మప్రమత్తాం సంయోజయిత్రే వరదాయ
పిత్రే స్వాహా ॥౫॥

ఆత్మనా దేహేనస్వేనైవ గుప్తాం రక్షితాం సర్వస్య సత్యస్యవితాన రూపాం విస్తారయన్తీం సజ్జూజుషన్తీం సన్ధారయన్తీం. దేవేన సమ్యగ్ధరన్తీం ధారయన్తీం పవిత్రాం శుద్ధాం స్వయమేవ అప్రమత్తాం అన్యప్రేరణావర్జనాదేవ అప్రమత్తాం భక్తసేవయైవ పరమాం ఉత్కృష్టాం మాం లక్ష్మీం సంయోజయిత్రే సమ్యక్ యోజయిత్రే పురుషకారభూతాం సత్పురుషేషు యోజయిత్రే సమ్యగ్యోజయిత్రే వరదాయ పిత్రే ఇదం హవి రితి శేషః ॥౫॥

ఇతి శ్రీ నరహరిభట్టసూనునా శ్రీ భట్టభాస్కరేణ
విరచితే శ్రీ వైఖానససూత్రఖిల ఋక్
మన్త్రవ్యాఖ్యానే సప్తమప్రశ్నే ఏకాదశానువాకః
హరిః ఓమ్
తత్సత్
శ్రీ శ్రీనివాసార్పణమస్తు.

శ్రీపారమార్థికోపనిషద్గతమన్త్రాః

తదధిదైవతాశ్చ

౧

౧	విష్ణు స్సర్వేషా మధిపతిః	విష్ణుః
౨	సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషాం	,,
౩	జ్యోతిర్వా పారమార్థికం	,,
౪	ఈశో యస్మా ద్వితతం	ఈశ్వరః
౫	రాయా మీశః	రామః
౬	యో బ్రహ్మ	,,
౭	యో వా త్రిమూర్తిః	త్రివిక్రమః
౮	యద్వా కృతం	,,
౯	కః కోశః	విష్ణుః
౧౦	యం యజ్ఞైః	,,

౨

౧	యో వా గవిష్టః	ఆకాశాత్మ
౨	యో వా వాయుః	వాయ్వాత్మ
౩	త్వ మగ్నే త్రిగుణో వరిష్ఠః	అగ్న్యాత్మ
౪	త్వం జీవ	ఆపోన్తరాత్మ
౫	భూమే ర్వితవ్వాన్	పృథివ్యాత్మ
౬	మన స్త్వం భూత్వా	మనస్తత్వాత్మ
౭	త్వం బుద్ధిః	బుద్ధితత్వాత్మ
౮	య స్సూన్తాన్	అహఙ్కారాత్మ
౯	యస్య వా భయాల్	ప్రకృత్యాత్మ
౧౦	యం త్వాం	మాయాత్మ

౩

౧ యస్త్వం భూత్వా	హ్లాదాత్మ
౨ కామో భూత్వా	కామాత్మ
౩ అజ్ఞాదజ్ఞాత్	కారణాత్మ
౪ యో మోహయన్	మోహాత్మ
౫ యో వా దశాత్మ	దశావతారాత్మ
౬ యో బ్రహ్మ	బ్రహ్మవిత్
౭ సారస్వతో వా	హయగ్రీవః
౮ యో వా పరంజ్యోతిః	భగవత్స్రష్టా
౯ యో దోషః	చతుర్వర్గదః
౧౦ యస్సైతా	బ్రహ్మాత్మ

౪

౧ వాణో వా	వేదాన్తరాత్మ
౨ ద్వా వేతౌ	ప్రకృతిపురుషాత్మ
౩ యో వా ఆయుః	పురుషః
౪ యో వా తేజః	సత్యః
౫ సహ సంపాయాః	అచ్యుతః
౬ యో వా సంయోగః	అనిరుద్ధః
౭ సహస్రం వా	సంకర్షణః
౮ స్వాతిగా గుప్తిః	ప్రద్యుమ్నః
౯ సత్వం వా ఉద్రేక మాసీత్	సత్త్వాత్మ
౧౦ సత్యో జ్యోతిః	సత్యాత్మ

౫

౧ సత్య స్సత్యం	పుణ్యః
౨ సత్యో జ్యోతిః	జ్యోతీరూపః
౩ కామి మహా	త్రిమూర్తిరూపః

౪ ఆరిణే వా	ఆనన్దరూపః
౫ త త్సల్వో వా	విశ్వరూపః
౬ త ద్భూభ ర్భూభస్థం	పృథివీరూపః
౭ ఆపో వా ఆపః	అబ్రూపః
౮ త్రయీ వా కామం	అగ్నిరూపః
౯ ద్వా వా ముఖ్యా	వాయురూపః
౧౦ స ఏకై కః	ఆకాశరూపః

౬

౧ స్వయ మూదిః	ప్రళయవరాహః
౨ య స్స్వయం సృష్టం	మత్స్యరూప
3 స్వ్యాజసా	బలరామః
౪ తన్మ్రా మేకాం	ఆదివరాహః
౫ యః కన్ధరమాణః	కూర్మరూపః
౬ యో వా ప్రథాం	వరాహః
౭ యా జ్ఞా ముశ్నీ	వరాహః
౮ ప్రజాపతేన త్వాత్	ప్రజాపతిః
౯ యో ధూ ర్ధరం	యజ్ఞవరాహః
౧౦ యో వా వ్యహింసీ	స్థూణజనారసింహః

౭

౧ తపోనిధిం	గిరిజనారసింహః
౨ యో వా నృసింహో	విజయనృసింహః
3 రయిః కకుద్మాన్	శ్రీవేఙ్కటేశః
౪ రాకా మహాగం	లక్ష్మీపతిః
౫ వేదాఽహ మేతం	శ్రీవేఙ్కటేశః
౬ దిగ్ధోషా యస్య	లక్ష్మీవరాహః
౭ పద్మాస్యవక్షాః	శ్రీవత్సవక్షాః

౮ యః పుణ్డరీకః	పద్మనాభః
౯ రయీణాం పతిం	ఐశ్వర్యరూపః
౧౦ కాయాం పత్రే	అర్చారూపః

౫

౧ యత్సారభూతం	జగద్భద్రః
౨ ఫలో వా	ఫలస్వరూపః
౩ ధూ ర్లోన్న వహాన్తాం	కల్కిరూపః
౪ విశ్వం బిభర్తి	సర్వరక్షకః
౫ సో వా స్వరూపః	జనార్దనః
౬ భూ ర్భువం వా	జగత్సృష్టికారణః
౭ దాక్షాయణ్యాం	ధురన్ధరః
౮ ఆశా స్సమస్తాః	సర్వరక్షకః
౯ యో జఙ్గమానాం	జగద్భర్తా
౧౦ యో వా దశానాం	జగత్సృష్టికారణః

౬

౧ చత్వారో దోషాః	సర్వరక్షకః
౨ వక్షో వస త్యస్య	శ్రీవత్సవక్షాః
౩ అణో రణీయాః	అన్తర్యామీ
౪ విష్ణు ర్వరిష్ఠః	జమదగ్నిరామః
౫ అబ్జో జువన్తః	బ్రహ్మస్రష్టా
౬ మా మాత్మగుప్తాం	శ్రీధరః
౭ యం చిన్తయన్తః	సువహః
	వేదాన్తవేద్యః
౮ పుణ్యాం చ పుణ్యాః	పుణ్యః
	అసురశ్రీహరః
౯ సో నో భూతః	ఐశ్వర్యప్రదః
౧౦ స త్వేవ నిత్యం	కమలాకాన్త

౧౦

౧ యోగా వరిష్ఠా	ధరణీశ్వరః
౨ వాయు రన్తరాత్మా	సుదర్శనాత్మకః
౩ సర్వోపరిష్టాత్	సర్వోత్కృష్టః
౪ తమ స్సర్వభూతం	సర్వకారణాత్మా
౫ జ్యోతిర్జ్యోతిషాం	జ్యోతిర్జ్యోతీరూపః
౬ సత్యం సర్వాత్మకం	పరబ్రహ్మరూపః
౭ అనిర్భిణ్ణం	వటపత్రశయనః
౮ యస్యేచ్ఛా లోకే వా	జగత్స్రష్టా
౯ యో వేదాదిః	ప్రణవరూపః
౧౦ యో వావ్యక్తం	అవ్యక్తః

౧౧

౧ యో వా భూతేః	లక్ష్మీనారాయణః
౨ సత్య స్సత్యస్థః	శ్రీకృష్ణః
౩ ఋతగ్ం సత్యం	సర్వశేషీ
౪ అం రాజమన్త్రం	అమృతాత్మా
౫ మా మాత్మగుప్తం	శ్రీమన్నారాయణః

—★—

మరీచ్యాదిగ్రన్థేషు ప్రతిపాదితమూర్తిమన్త్రాః

		అనువాకమ్	మంత్రమ్
మత్స్యః	య స్స్వయం సృష్ట	6	2
కూర్మః	యః కున్దరమాణ	6	5
వరాహః	దిగ్ఘోషా యస్య విదిశ	7	6
ఆదివరాహః	క్ష్మ మేకాం	6	4
	యో వా ప్రథాం ప్రస్థల స్తిం	6	6
ప్రళయవరాహః	స్వయ మాది స్సర్వా న్తరాత్మా	6	1
	యాం గా ముళ న్తి	6	7
యజ్ఞవరాహః (మ)	యో ధూ ర్ధురం ధూ ర్ధురం ధూర్వ యం యజ్ఞై ర్మనయో జుష న్తి	6	9
గిరిజనారసింహః	తపోనిధిం తపసాం రయిన్దం	7	1
స్థూణజనారసింహః	యో వా నృసింహో విజయం బిభర్షి	7	2
లక్ష్మీనారసింహః	యో వా వ్యహింసీ జ్జరయా జర న్తం	6	10
వామనః	యద్వా కృత మమృతం చరాణాం	1	8
త్రివిక్రమః	యో వా త్రిమూ ర్తిః పరమః పరశ్చ	1	7
పరశురామః	విష్ణు ర్వరిష్ఠో వరదానముఖ్యో	9	4
శ్రీరామః	రాయో మీశో రహితో భరన్త్యై	1	5
(కశ్యపః)	స్వోజసా సర్వ మాదధాతి	6	3
బలరామః	క్ష్మ మేకాం సలిలావసన్నా	6	4
	సహస్రం వా యస్య వై	4	7
శ్రీకృష్ణః	సత్య స్సత్యస్థ స్సత్యలోకస్థః	11	2
కశ్యపః	యం త్వాం సర్వం పాలనాయా	2	10
కల్కిః	ధూ ర్ణో వహన్తాం	8	3
హయగ్రీవః	సారస్వతో వా	8	7
మానుషవాసుదేవః	యో బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదా మాత్మా	8	6
సంకర్షణః	సహస్రం వా యస్య వై	4	7
ప్రద్యుమ్నః	స్వాతిగా గు ప్తయో గు ప్తిః	4	8
అనిరుద్ధః	యో వా సంయోగ స్సంజుషమాణః	4	6
అనన్తశయనః	యః పుణ్డరీకః పరమా న్తరాత్మా	7	8
సుదర్శనః	వాయు ర న్తరాత్మా వహతీ	10	2
నారాయణః	మా మాత్మగుప్తాం	11	5
లక్ష్మీనారాయణః	యో వా భూతే ర్భూతి రాసీ	11	1
విష్ణుః	విష్ణు స్సర్వేషా మధిపః	1	1

		అనువాకమ్	మంత్రమ్
శ్రీధరః	మా మాత్మగుప్తాం వహతే స్మ	9	6
పురుషో త్తమః	యో వా అయుః పరమాత్మానం	4	3
అచ్యుతః	సహ సంపాయా స్త్వ మాశిష మాశీ	4	5
సత్యః	యో వా తేజ స్తేజసాం తేజ స్తేజ ఆదధానః	4	4
కపిలః	కామీ ముమా మీశిష	5	3
యాజ్ఞః	యం యజ్ఞై ర్మునయో	1	10
పుణ్యః	సత్య స్సత్వం పుణ్య మాసీ	5	1
వాసుదేవః	సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషా మన్తరాత్మా	1	2
జనార్దనః	సో వా స్వరూప స్సమదృ క్సమగ్రో	8	5
వేఙ్కటేశః	వేదా హ మేతం పురుషం మహా న్తం	7	5
వేఙ్కటేశః	రయిః కకుద్మా న్విదధ ద్విసష్టం	7	3

శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్గతమన్త్రాణా మకారాదిసూచీ

శ్రీమత్పరమాత్మికోపనిషద్భాష్యే

అసాధు సాధుపద వివరణపత్రమ్

పుటే	పఙ్క్తౌ	అసాధు	సాధు
2	17	వదనాత్	వచనాత్
6	23	చతువష్టి	చతుష్షష్టి
7	24	సితా	స్థితా
17	10	మనోక్య	మన్త్రోక్య
20	17	పన్ధిశ్చ	సన్ధిశ్ఛ
26	15	శబ్దఃప్ర	శబ్దప్ర
27	3	నిర్వ్యహార	నిర్వ్యాహార
27	10	తీత్యా	తీత్యాది
29	8	కఃకోశ	కంకోశ
29	14	ధ్యానాన్తఃస్థ	ధ్యానాన్తస్థ
31	11	ప్రేణయంతి	ప్రీణయన్తి
34	4	నమతియా	నామితియా
34	9	ఆత్మదా	ఆత్మదా
35	5	రస్తానే	రస్థానే
35	14	బుధః	బుద్ధః
37	4	స్వార్ద	స్వార్థ
37	17	విష్ణోపమిత	విష్ణావమిత
37	21	నాంమచి	నామచి
38	8	కుణ్డితమయాసీ	కుణ్డితమయాసీ
39	2	భవాన్	భగవాన్
40	10	సూత్రేష్మసూ	సూత్రేష్మసూ
40	15_16	బుక్సుప్తి	బుద్ధ్యాప్తి
42	15	శ్చరత	శ్చరతి
42	16	సుత్యాన్	మృతాన్
47	2	తానీత్య	తానిత్య
51	7	మిథ్యాఉప	మిథ్యోప
51	13	గత్	గవిత్
54	21	త్నత్వం	త్సత్త్వం
56	11	వసస్య	వస్తస్య

పుట	పఙ్క్తి	అసాధు	సాధు
56	24	వివాచా	విద్వాచా
57	13	చక్షతీ	చక్షతే
59	2	సనోష	సన్తోష
62	24	నాంజోక్ష	దీనాంజోక్ష
63	14	బ్రహః	బ్రహ్మో
64	24	పరం	పరం
65	1	ద్దధాః	ద్ధధానః
65	2	గ్భవం	ర్భవం
65	2	ప్రదన	ప్రజన
65	25	పంఙ్క్యం	పఙ్క్యం
68	5	సుస్తర	సున్దర
69	20	వేఒరిషి	వేఒర్భిషి
70	16	చరనా	చరన్తా
73	4	సాపినా	సాఃపినా
78	17	ణీచేతిత్త	ణీతిచేత
79	12	మాత్మ్యత్తే	మాత్మ్యతే
79	23	తేజజ	తేజస్తేజ
80	14	చేతషు	చేత సేషు
80	20	మదాన	మదాన
87	18	స్వత్కరాః	స్వత్కర్తా
89	7	రక్షసం	రక్షణసం
90	2	స్వత్కర్త	స్వత్కర్త
93	23	ప్రాప్తిపా	ప్రాప్యసా
99	1	విషర్క్య	విష్ణుర్క్య
100	7	ణహోషే	ణహేషే
106	10	ప్రకృతిపురుషే	ప్రకృతిపురుషా
106	23	లివః	లిఙ్గః
112	5	విష్ణు॥	విష్ణుః॥
114	23	[illegible]	[illegible]
115	27	స్త్రమా	స్త్రయామా
115	27	భవస్యారం	భవంస్యారం
117	22	ముచ్యత	ముచ్యత

పుట	పఙ్క్తి	అసాధు	సాధు
117	26	యజుషి	యజూషి
118	17	సవితా	సంహితా
119	12	తిశ్రుమ	శ్రుతిమ
122	4	వాఙ్న్యతి	వాఙ్భ్యతి
126	6	తాక్ష్యం	తాక్ష్యం
126	24	దాక్ష్కీమి	దాక్ష్కృమి
127	6	దాంక్ష్కృతి	దాక్ష్కృంతి
128	19	సుషుభా	సుషుభా
130	13	జరిత్ర	జరిత్రం
130	16	ముఖ్యం	ముఖ్యం
132	3	గతి	గతిం
132	26	గిరిసాః	గిరిష్ఠాః
137	15	వృక్త్రేశ్య	వక్త్రేశ్య
137	25	పితే	పిత్రే
139	1	సూగ్న్యగ్ర	సూచ్యగ్ర
139	5	పగ్యతేవ	పరత్వేవ
145	9	వల్య	వత్క్ష్య
145	20	చిత్రయా	చిత్రయా
146	13	ఆత్యన్త	ఆదిత్యన్త
148	13	మహాచేతి	మహాచ్చేతి
148	19	రాయా	రాధా
149	26	త్రాతే	త్రాత్రే
155	10	పుష్ట	పుష్టైర్
156	19	మయుష్న	మయూంసు
157	9	సమస్తం	సమస్తం
159	8	జరాహి	జరారహి
160	7	ససనర్వ	ససర్వ
161	8	చయూత్వ	చయిత్వ
164	3	ప్రస్వతా	ప్రహ్వతా
167	25	పుణ్యారయి	పుణ్యాంగయి
170	2	క్తయ	క్తయః
171	14	పుస్తవః	పువస్తః

పుట	పఙ్క్తి	అసాధు	సాధు
172	21	త్పాతయి	త్పాదయి
174	23	తేవ్యశం	తేవిశ్వం
181	2	గార్వ్యరి	గాఽరి
188	14	త్సవంత్స	త్సంవత్స
189	3	శువజీజ	శుమజీజ
189	14	న్యపవా	న్యాపవ్యా
,,	21	కంఇత్యా	కఇత్యా
192	8	అ స్త్రేయః	అ స్త్రేయః
193	8	హిత ఉ	హితం ఉ
195	2	తిషితాః	తిష్ఠితాః
,,	24	తఇతి	తఇత్యు
196	7	గాయస్వా	గాయస్వాన్వ
,,	11	గాయాబ్ర	గాయాః బ
204	7	భజసం	భజతిసం
206	5	దార్ధః	ధార్థః
207	17	తచ్చ్వరణా	తచ్ఛరణా
211	19	ముద్దిగ్య	ముద్దిశ్య
212	10	త్యస్నజ్ఞాని	త్యగ్జ్ఞాని
,,	12	పత్య	పత్యః
214	15	ముత్పతిః	మూత్పత్తిః
2·6	21	నతుప	సతుప
217	23	అకా	అకారే
222	1	ణీమాస్మి	ణీయాస్మి
,,	8	రవాజ్ఞైశ్చ	రపాజ్ఞైశ్చ
224	25	పవిశ్య	ప్రవిశ్య
227	1	రోఽసావే	రోఽస్యావే
,,	4	ద్రధ న్త్ర	ద్రథ న్త్ర
229	11	వ్యల్యావ	వ్యల్యవ
,,	24	మన్త్రైణ	మన్త్రైణ
231	20	మన్త్రైయే	మన్త్రైఃయే
232	14.15	ఋక్మ న్త్రై	ఋఙ్మన్త్రై

హరిః ఓమ్. తత్సత్